

Aleksandra Kruk

Wolna Partia Demokratyczna
po zjednoczeniu Niemiec
(1990-2013)

Uniwersytet Zielonogórski

Aleksandra Kruk

**Wolna Partia Demokratyczna
po zjednoczeniu Niemiec
(1990-2013)**

Zielona Góra 2015

RADA WYDAWNICZA

Andrzej Pieczyński (*przewodniczący*),
Beata Gabryś, Anna Walicka, Rafał Ciesielski,
Zdzisław Wołk, Krzysztof Witkowski, Bohdan Halczak,
Van Cao Long, Michał Drab, Marian Adamski, Marian Nowak,
Franciszek Runiec (sekretarz)

UNIWERSYTET
ZIELONOGÓRSKI

RECENZCI

Izabela Janicka
Bogdan Koszel

PROJEKT OKŁADKI

Marta Surudo

REDAKCJA

Izabela Bohdanow

REDAKCJA TECHNICZNA

Arkadiusz Sroka

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra 2015

ISBN 978-83-7842-221-1

OFICyna WYDAWNICZA UNIWERSYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO

65-246 Zielona Góra, ul. Podgórna 50, tel./faks (68) 328 78 64
www.ow.uz.zgora.pl, e-mail: sekretariat@ow.uz.zgora.pl

WSTĘP

Utworzona w 1948 r. Wolna Partia Demokratyczna¹ kształtowała, podobnie jak Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna/Unia Chrześcijańsko-Społeczna² i Socjaldemokratyczna Partia Niemiec³, niemiecką scenę partyjną Republiki Federalnej Niemiec, odgrywając w systemie politycznym przez wiele lat rolę partii języczka u wagi, mocno skupionej na kwestiach związanych z polityką międzynarodową⁴. Nie bez przyczyny to liberałowie utrwalili swój wizerunek partii ministrów spraw zagranicznych, gdyż funkcję tę sprawowali z ramienia FDP Walter Scheel, Hans-Dietrich Genscher, Klaus Kinkel i Guido Westerwelle. Liberałowie Theodor Heuss i Walter Scheel pełnili funkcję prezydenta RFN.

W RFN FDP była niejednokrotnie przedmiotem analiz politologicznych oraz publicystycznych, co wynikało z utrwalonego miejsca tego ugrupowania na scenie politycznej Niemiec po II wojnie światowej⁵. W literaturze przedmiotu, przede

¹ Freie Demokratische Partei (FDP).

² Christlich Demokratische Union/Christlich Soziale Union (CDU/CSU).

³ Sozialdemokratische Partei Deutschland (SPD).

⁴ M. Sobolewski, *Partie i systemy kapitalistyczne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977, s. 41.

⁵ W polskiej literaturze przedmiotu dominowały głównie badania nad systemem partyjnym RFN. Por. L. Janicki, *Partie polityczne w systemie prawnym Republiki Federalnej Niemiec*, Poznań 1975; Z.A. Maciąg, *System partyjny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 1979; P. Kubiak, *System partyjny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990-2013)*, Poznań 2014; M. Chmaj, *System partyjny Republiki Federalnej Niemiec*, „Przegląd Politologiczny” 1997, nr 3/4, s. 93-103; A. Kruk, M. Sus (red.), *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia i wyzwania*, Wrocław 2013; S. Sulowski, K.A. Wojtaszczyk (red.), *System polityczny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 2005; K. Bachmann, P. Buras, S. Płóciennik, *Republika bez gorsetu: Niemcy po wyborach 2005*, Wrocław 2005; I. Janicka, *Niemieckie partie polityczne. Vademecum*, Piła 2008; M. Witkowska, *Partie polityczne w krajach związkowych Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 2003. Powstawały również prace, w których analizowano konkretne niemieckie partie polityczne. Por. m.in. M.E. Szetlach, *Wielka koalicja CDU/CSU i SPD – odmienne koncepcje polityczne a sposób podejmowania decyzji*, [w:] M. Kosman, S. Sadowski (red.), *Niemcy w XXI wieku. Wybrane problemy polityczne i społeczne. Szkice historyczne i politologiczne*, Bydgoszcz 2009; A. Kopka, *Populizm lewicowy na drodze do sukcesu? Profil ideowo-programowy Partii Lewicy i jej rola w systemie partyjnym RFN*, [w:] A. Kruk, M. Sus, *op. cit.*, s. 35-54; W. Miziniak, *Zieloni w republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990; J.J. Węc, *CDU/CSU wobec polityki niemieckiej Republiki Federalnej Niemiec 1949-1969*, Kraków 2000. Wiele analiz miało charakter podsumowujący wybory do Bundestagu. Por. m.in. P. Szpak, J. Gołąb, *Jeszcze raz o wyborach parlamentarnych w Niemczech*, „Zbliżenia Polsko-Niemieckie” 1997, nr 2, s. 197-205; A. Wolff-Powęska, *Wybory do Bundestagu 2002: z dziejów kultury politycznej Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2002, nr 4, s. 3-31.

wszystkim niemieckojęzycznej, pojawiały się sukcesywnie opracowania o roli liberałów w kształtowaniu polityki wewnętrznej i międzynarodowej RFN. Najczęściej poruszonymi problemami badawczymi w opracowaniach na temat FDP były prace o ideologii, pracy programowej, organizacji partii⁶ i jej elektoracie. Badacz interesował status FDP w niemieckim systemie partyjnym, gdzie rolę FDP opisywano w skrócie: „języczek u wagi”⁷ między dwoma ugrupowaniami ogólnospołecznymi, chadeckim i socjaldemokratycznym. Z najnowszych opracowań na uwagę zasługują analizy procesu decyzyjnego w wewnętrznych strukturach partii⁸. Wcześniej opublikowano badania na temat roli ugrupowania w procesach decyzyjnych Bundestagu czy parlamentów krajowych. Ukazują się prace prezentujące aktywność FDP w innych gremiach, np. Międzynarodówce Liberalnej⁹ czy frakcji liberalnej w Parlamencie Europejskim¹⁰. Powstają prace na temat liderów FDP¹¹. Badania dotyczą też zapatrywań niemieckich liberałów na wiele kwestii z zakresu polityki wewnętrznej i międzynarodowej¹².

Zamiarem autorki było przedstawienie znaczenia Wolnej Partii Demokratycznej na scenie politycznej zjednoczonych Niemiec, od 1990 do 2013 r. Przeanalizowano aktywność FDP w koalicjach rządowych, a także działalność opozycyjną liberałów w latach 1998-2005. Wpływ FDP, mierzony poparciem elektoratu i rezultatami wyborów, został ograniczony w 2013 r., gdy partia, nie przekraczając 5% progu wyborczego, znalazła się poza parlamentem. Kryzys FDP wzbudził pytanie o kierunki odnowy ugrupowania, a także znaczenie partii w życiu politycznym Republiki Federalnej Niemiec. Stanowił fiasko nadziei, które w liberałach pokładał politolog Arnulf Baring, twierdzący w latach 90. XX wieku, że spośród niemieckich ugrupowań tylko liberałowie mają w sobie potencjał, by reformować zjednoczone Niemcy¹³.

W toku prac nad sytuacją FDP po zjednoczeniu Niemiec postawiono wiele pytań: Czy na niemieckiej scenie politycznej jest jeszcze miejsce dla FDP? Jakie znaczenie mają dokonania przywódców z ramienia FDP dla zachowania żywotności politycz-

⁶ Marek Żmigrodzki definiuje partię polityczną jako „grupę ludzi dążących do objęcia władzy lub posiadania na nią wpływu”, cyt. w: M. Żmigrodzki, *Pojęcie, geneza i badania partii politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005, s. 12.

⁷ Do innych określeń należą: partia obrotowa, zawiasowa, piwotalna. Spośród polskich partii politycznych tak określane było Polskie Stronnictwo Ludowe.

⁸ J. Treibel, *Die FDP. Prozesse innerparteilicher Führung 2000-2012*, Duisburg–Essen 2014.

⁹ S. Mazur, *Międzynarodówka Liberalna*, [w:] A. Zięba (red.), *Organizacje międzynarodowe partii politycznych*, Kraków 2005.

¹⁰ A. Kruk, *Wolna Partia Demokratyczna (FDP) w Parlamencie Europejskim*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3.

¹¹ M. Andrzejewski, *Od Eberta do Köhlera. Portrety niemieckich prezydentów*, Gdańsk 2009; H. Bott, *Theodor Heuss in seiner Zeit*, Göttingen–Frankfurt–Zürich 1966.

¹² D. Dittrich, *Die FDP und die deutsche Aussenpolitik. Eine Analyse seit der deutschen Wiedervereinigung*, „WeltTrends Thesis” 2009, nr 7; R. Formuszewicz, *Program FDP a polityka zagraniczna Niemiec po wyborach do Bundestagu*, „Biuletyn. PISM” 2009, nr 38(570).

¹³ A. Baring, *Czy Niemcom się uda? Pożegnanie złudzeń*, Wrocław 2010, s. 255-260.

nej ugrupowania? Jaką rolę odegrali liberałowie, będąc u władzy? Co manifestowali, trafiając w szeregi opozycji? Czy liberałom grożą podziały wewnątrzpartyjne? Czy FDP zdoła pokonać kryzys wewnątrzpartyjny? W jaki sposób liberałowie wpływali na politykę Republiki Federalnej Niemiec? Jakie znaczenie przywiązywali do programów wyborczych? Czy byli bardziej pragmatykami i aktywnie zabiegali o władzę, czy okazali się teoretykami i wykazywali pasywność?

Analiza powyższych problemów pozwoliła postawić następujące tezy:

- FDP stopniowo traciła poparcie i wizerunek partii „języczka u wagi”, co wynikało ze zmieniającej się architektury niemieckiego systemu partyjnego;
- FDP utrzymała wizerunek partii proeuropejskiej i popierającej społeczną gospodarkę rynkową, co w obliczu narastającego eurosceptycyzmu i kryzysu gospodarczego w Unii Europejskiej nie wpłynęło pozytywnie na poprawę wizerunku partii i wzrost elektoratu;
- FDP po zjednoczeniu Niemiec widziała przede wszystkim możliwość współpracy z chadecją;
- FDP posiada dojrzałe struktury instytucjonalne, np. Fundacji im. Naumanna, Archiwum w Gummersbach.

Pierwszy rozdział ma charakter syntetyczny i traktuje o dziejach liberałów do 1990 r. Służy przybliżeniu genezy partii i jej drogi do przeobrażeń, które wynikały z przemian zjednoczenia obu państw niemieckich. Zwrócono w nim uwagę na rozwój ruchu liberalnego w XIX w. oraz przyczyny jego słabości w konfrontacji z ruchem socjalistycznym. Analizowano działalność liberalnych partii politycznych w ramach weimarskiego systemu partyjnego, która została zakazana w 1933 r. Podkreślono znaczenie liderów niemieckiego liberalizmu, Friedricha Naumanna i Gustava Stresemanna. Następnie podjęto próbę ukazania, jaką rolę w systemie dwu- i półpartyjnym powojennych Niemiec odgrywali liberałowie kierowani przez Waltera Scheela, Hansa-Dietricha Genschera i Ottona Grafa Lambsdorffa. Szczególną uwagę poświęcono prezydentom, którzy z ramienia FDP sprawowali urząd: Theodorowi Heussowi oraz Walterowi Scheelowi, a także wieloletniemu wicekanclerzowi i ministrowi spraw zagranicznych Hansowi-Dietrichowi Genscherowi. Od powstania RFN w analizowanym okresie FDP miała utrwaloną pozycję partii języczka u wagi w niemieckim systemie partyjnym i tylko w latach 1966-1969 nie współtworzyła rządu federalnego.

W drugim rozdziale przeanalizowano myśl programową FDP po zjednoczeniu Niemiec. Przede wszystkim wskazano na rolę programów uchwalanych na zjazdach partyjnych, propozycje reformatorskie, które odnosiły się do aspektów życia polityczno-społeczno-gospodarczego zjednoczonych Niemiec (np. Dokument Lambsdorffa z 1992 r., tezy z Wiesbaden z 1997 r.). W latach 90. były to programy ustosunkowujące się do problemów wynikających ze zjednoczenia Niemiec. Z czasem w dokumentach

liberałów pojawiło się więcej wypowiedzi dotyczących osłabienia zaufania wyborców do niemieckich partii politycznych (*Parteienverdrossenheit*) i potrzeby budowania społeczeństwa obywatelskiego (np. Tezy z Karlsruhe z 2012 r.). Mimo rozwoju myśli programowej w FDP, partia ta była postrzegana przez pryzmat prowadzenia pragmatycznej polityki, niezbędnej do utrzymania władzy politycznej. Z opracowanych programów można jednak wywnioskować przynależność FDP do nurtu partii liberalnych¹⁴.

W kolejnym rozdziale podjęto próbę przyjrzenia się strukturze Wolnej Partii Demokratycznej, opierając się na aktach prawnych (głównie konstytucji RFN oraz wewnętrznym statucie Wolnej Partii Demokratycznej – Bundessatzung der Freien Demokratischen Partei z 10 maja 2014 r.). Analizie poddano również monografie badaczy niemieckiego liberalizmu, przede wszystkim Jana Treibla, Hansa Vorländera oraz Jürgena Dittbernera. Podstawowymi badanymi zagadnieniami poświęconymi strukturze FDP uczyniono: 1) cele i członkostwo w FDP; 2) strukturę partyjną; 3) organy partyjne na poziomie federalnym. W rozdziale wskazano także na działalność instytucji mających na celu usprawnienie funkcjonowania FDP, np. Archiwum Liberałów w Gummersbach, Fundację im. Friedricha Naumanna czy nieformalne ugrupowania w ramach partii, np. Krąg zwolenników Ralfa Dahrendorfa.

Rozdział czwarty stanowi analizę walki o przywództwo w strukturach partyjnych po 1990 r. Szczególnie uwzględniono działalność przywódców partyjnych – głównie Klausa Kinkela, Guido Westerwelle, a w mniejszej mierze Philippa Röslera i Christiana Lindnera. Ta część pracy jest ułożona według kryterium chronologicznego, opartego na analizie walk o przywództwo w partii, gdzie losy liderów w dużej mierze były uzależnione od sukcesów i porażek prowadzonych podczas kampanii wyborczych. Przełomowe dla liberałów sytuacje zapadały nie tylko w związku z krajową i międzynarodową polityką. Wiele kluczowych decyzji podejmowano podczas corocznych zjazdów FDP.

W piątym rozdziale analizowano wpływ liberałów na realizację polityki zagranicznej FDP. Wskazano na wpływ aktywności nestorów liberalnej dyplomacji, tj. oddziaływanie Genschera i Scheela na działalność ministrów zagranicznych z ramienia FDP w zjednoczonych Niemczech. Ukazywano kierunki działania niemieckiej dyplomacji w latach 1992-1998 pod sterami Kinkela oraz w latach 2009-2013 kierowanej przez Westerwelle. W obu przypadkach była to współpraca FDP z ugrupowaniami chadeckimi. Kinkel sprawował funkcję ministra w rządzie Helmuta Kohla, natomiast

¹⁴ Wojciech Sokół wśród głównych idei określających partie liberalne wymienił: sekularyzm polityczny, wolność jednostki (permissywnizm), antropologiczny optymizm, egalitaryzm, racjonalizm, progresywnizm (modernizm), socjalnie skorygowany kapitalizm (liberalizm lewicowy), obronę własności prywatnej i wolnej gospodarki rynkowej (liberalizm prawicowy). Por. W. Sokół, *Klasyfikacja partii*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005, s. 46.

Westerwelle należał do rządu Angeli Merkel. Współpraca ministrów spraw zagranicznych z szefem rządu ma istotne znaczenie w systemie politycznym RFN, gdzie główną rolę w procesie decyzyjnym pełni kanclerz.

W podsumowaniu zwrócono uwagę na stopniowe załamywanie się znaczenia FDP na scenie partyjnej Niemiec, wynikające z rosnącego braku zaufania wśród niemieckich wyborców, co przyniosło niekorzystne rezultaty na poziomie wyborów federalnych do Parlamentu Europejskiego i w krajach związkowych RFN.

Aby poznać FDP, przesłedzono wypowiedzi polityków z ramienia partii, zgłębiano ich wspomnienia¹⁵ i biografie¹⁶ oraz książki autorstwa liderów FDP¹⁷. Niezastąpionym źródłem wiedzy są wspomnienia Hansa-Dietricha Genschera¹⁸ oraz Munizger Archiv. Spośród biografii na wyróżnienie zasługuje biografia autorstwa dyplomaty Hansa-Dietricha Heumanna poświęcona działalności Genschera¹⁹. Na temat Guido Westerwelle szeroką analizę prasoznawczą przygotował redaktor „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, Majid Sattar²⁰. Badano wywiady rzeki, których bohaterami byli niemieccy liberałowie, m.in. zapisy rozmów toczonych między H.-D. Genscherem i Christianem Lindnerem oraz rozmowy Helmuta Schmidta z Peerem Steinbrückiem²¹.

W tym celu użyteczna okazała się metoda behawioralna pozwalająca analizować zachowania polityków. Metoda decyzyjna przyczyniła się do oceny, kto z ramienia FDP podejmował istotne decyzje dla realizacji interesów partii i wdrażania jej programu. Metoda instytucjonalno-prawna umożliwiła zbadanie struktury FDP i orga-

¹⁵ H.-D. Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995.

¹⁶ H.-D. Heumann, *Hans-Dietrich Genscher, Die Biographie*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2012; W. Filmer, H. Schwan, *Hans-Dietrich Genscher*, Moewig bei Ulstein 1993; M. Sattar, „...und das bin ich!” *Guido Westerwelle. Eine politische Biographie*, München 2009; M. Bröcker, *Phillipp Rösler. Ein Porträt. Glaube. Heimat. FDP*, Leipzig 2011; P. Merseburger, *Theodor Heuss. Der Bürger als Präsident. Biographie*, München 2014.

¹⁷ G. Westerwelle, *Anspruch Freiheit*, „Liberal” 2001, nr 6; G. Westerwelle, *18-Mein Buch zur Wahl*, München 2002; G. Westerwelle, *Neuland. Einstieg in einen Politikwechsel*, München–Düsseldorf 1998; R. Brüderle, *Rainer Brüderle. Jetzt rede ich! Ein Gespräch mit Hugo Müller-Vogg*, Reinbeck–München 2014; H. Hamm-Brücher, *Der Politiker und sein Gewissen. Eine Streitschrift für mehr Freiheit*, München–Zürich 1983.

¹⁸ Na uwagę zasługują wspomnienia Helmuta Kohla czy polityków z innych opcji politycznych. Por. H. Kohl, *Erinnerungen 1990-1994*, München 2007.

¹⁹ H.-D. Heumann, *op. cit.*

²⁰ Ciekawe komentarze na temat relacji między politykami odnajdujemy w biografiiach przedstawicieli świata polityki. Por. S. Kornelius, *Pani Kanclerz. Angela Merkel*, Poznań 2013; A. Stempin, *Angela Merkel. Cesarzowa Europy*, Warszawa 2014; J. Bartosz, *Angela Merkel. Kariera – władza – polityka*, Warszawa 2010; P. Clough, *Helmut Kohl. Portret władzy*, Gliwice 1999; G. Höhler, *Matka chrzestna. Jak Angela Merkel przebudowuje Niemcy*, Poznań 2012; R. Łoś, *Gerhard Schröder. Blaski i cienie władzy*, Łódź 2008; H.-P. Schwarz, *Helmut Kohl*, München 2012; M. Schwelien, *Joschka Fischer. Eine Karriere*, Hamburg 2000.

²¹ H.-D. Genscher, Ch. Lindner, *Brückenschläge. Zwei Generationen, eine Leidenschaft*, Regensburg 2013; H. Schmidt, P. Steinbrück, *Zug um Zug*, München 2012.

nów partii. Była niezbędna w badaniu instytucji funkcjonujących w ramach partii i oddziałujących na znaczenie FDP w państwie i poza jego granicami (np. Fundacji im. Naumanna). Autorka stosowała metodę systemową do określenia miejsca FDP w konstelacji niemieckich partii politycznych. Ocena aktywności FDP w rządach i parlamentach zjednoczonych Niemiec, skupiona na podejmowanych decyzjach politycznych, ocenie ich zasadności i skuteczności, była możliwa poprzez zastosowanie metody historycznej.

Spośród prac niemieckojęzycznych analizowano monografie badaczy niemieckiego liberalizmu, przede wszystkim Jana Treibla²², Hansa Vorländera²³ oraz Jürgena Dittbernera²⁴, Eibe Hinrichsa²⁵, Franza Waltera²⁶, Jürgena Frölicha²⁷, Petera Lösche²⁸. Na szczególną uwagę zasługuje czasopismo „Liberal”, w którym ukazywały się publikacje ważnych polityków w partii, np. Wolfganga Gerhardta czy Sabine Leutheusser-Schnarrenberger oraz dokumenty FDP publikowane jako „fdk. freie demokratische korrespondenz”²⁹.

Wśród bogactwa polskich prac niemcoznawczych, te dotyczące badań nad niemiecką FDP wyszły spod pióra Janusza Józefa Węca³⁰, Piotra Kubiaka³¹, Zbigniewa Mazura³²,

²² J. Treibel, *op. cit.*

²³ H. Vorländer, *Als Phönix in der Asche? Die FDP nach der Bundestagswahl 2009*, [w:] O. Niedermayer, *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2009*, Wiesbaden 2011; H. Vorländer, *Die FDP nach der deutschen Vereinigung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1992, nr 5; H. Vorländer, *Das strategische Dilemma der FDP*, [w:] M. Machning, J. Rarschke (red.), *Wohin steuert Deutschland? Bundestagswahl 2009. Ein Blick hinter Kulissen*, Hamburg 2009, s. 94-98; H. Vorländer, *Die Schattenpartei. Mit Erfolg aus dem Scheinwerferlicht verschwunden: Die FDP*, [w:] H. Zehetmeier, *Das deutsche Parteiensystem. Perspektiven für das 21. Jahrhundert*, Wiesbaden 2004.

²⁴ J. Dittberner, *Die F. D. P. an der Schwelle zum neuen Jahrhundert*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 2000, nr B5; J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2005; J. Dittberner, *Die FDP zwischen Neo- und Ordoliberalismus*, „Vorgänge” 2010 nr 1; J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus. Ein Plädoyer*, Berlin 2008.

²⁵ E. Hinrichs, *Die geteilte Weltanschauung. Krisen und Chancen des politischen Liberalismus in Deutschland*, Lang 1998.

²⁶ F. Walter, *Die Bonner Parteien auf dem Weg in die Berliner Republik*, Hamburg 1998; F. Walter, *Grün statt Gelb*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1995, nr 6; F. Walter, *Im Herbst der Volksparteien? Eine kleine Geschichte von Aufstieg und Rückgang politischer Massenintegration*, Bielefeld 2009.

²⁷ J. Frölich, *Zum Aufstieg und Scheitern einer liberalen Volkspartei*, „Liberal” 1986, nr 2.

²⁸ P. Lösche, *Die FDP: Richtungsstreit und Zukunftszweifel*, Darmstadt 1996.

²⁹ W. Gerhardt, *Woraufes jetzt ankommt*, „Liberal” 2011 nr 5; S. Leutheusser-Schnarrenberger, *Mut zur Freiheit*, „Liberal” 2007, nr 12.

³⁰ J.J. Węc, *FDP wobec polityki wschodniej RFN: 1969-1982*, Poznań 1990.

³¹ P. Kubiak, *Liberalizm niemiecki w czasach Republiki Weimarskiej: ugrupowania liberalne w systemie politycznym Niemiec 1918-1933*, maszynopis pracy doktorskiej, Poznań 2006.

³² Z. Mazur, *Odejście Hansa-Dietricha Genschera*, „Przegląd Zachodni” 1992 nr 3; Z. Mazur, *Wolna Partia Demokratyczna*, [w:] *Niemcy współczesne. Zarys encyklopedyczny*, Poznań 1999, s. 779-784.

Katarzyny Leśniewskiej³³, Katarzyny Kamińskiej-Moczyło³⁴, Piotra Moroza³⁵, Marka Andrzejewskiego³⁶, Piotra Madajczyka³⁷, Wojciecha Zielińskiego³⁸ i Rafała Wosia³⁹. Wymienieni autorzy skupili się na partii liberalnej i przeprowadzili szczegółowe i pogłębione analizy na temat genezy, funkcjonowania i znaczenia FDP.

W dobie Internetu cennym źródłem były dokumenty FDP opublikowane na stronach internetowych Archiwum Liberalizmu oraz stronach internetowych partii⁴⁰.

* * *

Dziękuję profesorom Bogdanowi Koszelowi, Lucjanowi Meissnerowi, Marianowi Wilkowi i Stefanowi Durdzie za wsparcie podczas prac nad książką. Ponadto dziękuję recenzentom – profesor Izabeli Janickiej i profesorowi Bogdanowi Koszelowi za życzliwe wobec autorki i krytyczne uwagi odnośnie do książki. Wdzięczna jestem Radzie Instytutu Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego za umożliwienie opublikowania tomu.

³³ K. Leśniewska, *Rozwój programowy FDP na tle sytuacji społeczno-politycznej RFN w latach 1948-1997 i ogólnych założeń liberalizmu*, Warszawa 2000.

³⁴ K. Kamińska, *Partie piwotalne w Niemieckiej Republice Federalnej*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2010, nr 1/2.

³⁵ P. Moroz, *Polityka wschodnia FDP w latach 1961-1970*, Warszawa–Wrocław 1976.

³⁶ M. Andrzejewski, *Od Eberta do Köhlera. Portrety niemieckich prezydentów*, Gdańsk 2009.

³⁷ P. Madajczyk, *Kryzys FDP czy kryzys liberalizmu w Niemczech?*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2012, nr 1.

³⁸ W. Zieliński, *Wolna Partia Demokratyczna (FDP)*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w Niemczech*, Warszawa 2004.

³⁹ R. Woś, *Co dalej z FDP?*, „Biuletyn Niemiecki” 2013, nr 42.

⁴⁰ Przede wszystkim: www.fdp.de, www.freiheit.org, ale również www.liberales.de, www.liberaleshochschulgruppen.org, www.lips.fdp.de. Na stronach tych umieszczone są sprawozdania z najważniejszych wydarzeń, analizy prasowe, najważniejsze dokumenty i manifesty partyjne. Zazwyczaj dodatkowo partia prowadzi działalność informacyjną i kontaktuje się z wyborcami poprzez portale społecznościowe (facebook, twitter).

ZARYS HISTORYCZNY LIBERALIZMU NIEMIECKIEGO DO 1990 ROKU

Partie liberalne do 1918 roku

Liberalizm niemiecki nie wygrał konkurencji z socjaldemokracją i chadecją. Okazał się nurtem słabszym, chociaż niezwykle ciekawym i nadającym impulsy przemianom i reformom na ziemiach niemieckich w XIX i XX w. Był także często porównywany z liberalizmem francuskim czy angielskim. Jednak prekursorzy i reprezentanci liberalizmu niemieckiego, tacy jak: Georg Wilhelm Hegel, Johann Gottlieb Fichte, Immanuel Kant, Wilhelm von Humboldt, Heinrich Friedrich Karl von und zum Stein, wpływali swoimi przekonaniem na oblicze państw niemieckich. Immanuel Kant, gigant niemieckiego liberalizmu, głosił, że wolność to „siła ludzkości, przysługujące prawo”¹ i zyskiwał uznanie za propagowane poglądy. Niewątpliwie wydarzenia w Europie, przede wszystkim rewolucja francuska, prowokowały do zmian i wzbudzały potrzebę intelektualnych debat. Jednakże, zdaniem Jerzego Krasuskiego, liberalizm niemiecki wyróżniał się na tle innych nurtów, gdyż zawierał w sobie postulat formowania państwa narodowego – innymi słowy, ważniejszym celem było scalenie niemieckich państewek niż promowanie liberalnych idei². Dla niemieckich liberałów państwo prawa stanowiło wartość, co podkreślił też niemiecki badacz liberalizmu Heinrich August Winkler, przywołując fragment z deklaracji Twwestena³ z 1866 r.: „Liberałowie nie powinni znów narażać na szwank władzy państwowej”⁴, która była kojarzona z reformami i postępem⁵.

¹ F. Schäffler, *Anmerkungen zur Steuergerechtigkeit in Deutschland*, [w:] P. Rösler, Ch. Lindner, *Freiheit: gefühlt-gedacht-gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009, s. 247; A. Wolff-Powęska, *Niemiecka myśl polityczna wieku oświecenia*, Poznań 1988, s. 193-197.

² J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871-1945*, Poznań 1986, s. 38.

³ Karl Twwesten (1820-1870), z wykształcenia prawnik, był inicjatorem powstania Deutsche Fortschrittspartei i parlamentarzystą. Po 1866 r. wystąpił z Deutsche Fortschrittspartei i poparł narodowych liberałów. W 1866 r. opublikował dzieło nt. państwa pruskiego *Der preussische Beamtenstaat*.

⁴ H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1806-1933*, t. 1, Wrocław 2007, s. 184.

⁵ „Państwo było motorem odnowy, modernizacji, reform” – stwierdzili P. Lösche i F. Walter. Por. P. Lösche, F. Walter, *Die FDP: Richtungstreit und Zukunftssweifel*, Darmstadt 1996, s. 2.

Liberalizm niemiecki był łączony z klasą urzędniczą, stąd utrwalony termin „liberalizm urzędniczy” („Beamtenliberalismus”)⁶. W tym samym tonie reprezentanci ideologii liberalnej zostali określani przez Petera Löschego i Franza Waltera jako „uniwersytecko wykształceni reprezentanci grupy urzędników”⁷.

Impulsy dla rozwoju liberalizmu przyniosły klęski w wojnie z Napoleonem. Po 1806 r. w Prusach pojawił się postulat reform, które forsowali liberałowie. Szczególnie uniwersytety były kuźnią charakterystycznego dla liberalizmu postępu. W 1817 r., nawiązując do symbolicznych wydarzeń z 1517 r., gdy Luter wywiesił w Wittenberdze 95 tez wymierzonych w Kościół, młodzi Niemcy gromadzili się i postulowali przeprowadzenie liberalnych zmian. Kolejny raz reformatorskie dążenia zostały wyrażone w ruinach zamku w Hambach 27 maja 1832 r., gdzie około 30 000 zgromadzonych rozprawiało o potrzebie zjednoczenia Niemiec i uchwalenia liberalnej konstytucji⁸.

Jednym z ważnych postulatów liberalnych było wywalczenie wolności prasy. Carl von Rotteck i Karl Theodor Welcker byli w latach 30. XIX w. orędownikami idei wolności. Carl von Rotteck był historykiem, politykiem i politologiem, który wolność traktował jako wartość priorytetową. Z kolei K.T. Welcker należał do grona uznanych prawników⁹. Liberałowie udzielili m.in. duchowego wsparcia „siedmiu z Getyngi”, czyli profesorom wypędzonym przez króla Ernesta Augusta. Wśród uczonych byli m.in. bracia Grimm¹⁰.

Pod wpływem Wiosny Ludów (1848-1849) wzrosły na ziemiach niemieckich żądania dotyczące przestrzegania praw człowieka, a wydarzenia z lat 40. XIX w. stały się symboliczne dla dzisiejszych liberałów. W 1848 r. we Frankfurcie nad Menem, w kościele świętego Pawła obradował parlament, który uchwalił konstytucję, określoną w gronie liberałów mianem „wzorcowego przykładu liberalnej demokracji”¹¹.

Myśl liberalną rozwijał pragmatyczny współpracownik Bismarcka, Rudolf von Bennigsen, który w 1859 r. współtworzył Niemieckie Stowarzyszenie Narodowe (*Deutscher Nationalverein*) i opowiadał się za zjednoczeniem Rzeszy. W 1861 r. powstała Niemiecka Partia Postępowa (*Deutsche Fortschrittspartei*), wśród której znaleźli się przedstawiciele „Młodej Litwy”, czyli działacze wywodzący się z Prus, m.in.

⁶ Z. Krasnodębski, *Liberalizm*, [w:] A. Lawaty, H. Orłowski, *Polacy i Niemcy. Historia – kultura – polityka*, Poznań 2008, s. 578; T. Paluszyński, *Historia Niemiec i państw niemieckich. Zarys dziejów politycznych*, Poznań 2006, s. 193.

⁷ P. Lösche, F. Walter, *op. cit.*, s. 2.

⁸ E. Hinrichs, *Die geteilte Weltanschauung. Krisen und Chancen des politischen Liberalismus in Deutschland*, Lang 1998, s. 29-34; J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus. Ein Plädoyer*, Berlin 2008, s. 46-47; M. Sobolewski, *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977, s. 87.

⁹ H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 93.

¹⁰ *Ibidem*, s. 86-90.

¹¹ E. Bärmeier, *Nur ein kleines bißchen Umdenken!*, „Liberal” 1996, nr 1, s. 8; Ł. Goździor, *Rola i pozycja Wolnej Partii Demokratycznej (FDP) na niemieckiej scenie politycznej*, maszynopis pracy magisterskiej, Poznań 2004, s. 11-12.

Leopold von Hoverbeck, Max von Forckenberk, Johann Jacoby, Benedikt Waldeck czy Hermann Schultze-Delitsch. Niemiecka Partia Postępowa to według Heinricha Augusta Winklera „pierwsza nowoczesna partia w Niemczech”¹², której zaletą stały się własny program i struktury organizacyjne. Jürgen Frölich¹³ z Archiwum Liberalizmu w Gumersbach uważa nawet, że powstała wtedy „pierwsza partia w nowoczesnym stylu”¹⁴, której celem było „zjednoczenie Niemiec pod pruskim przywództwem i uczynienie z Prus państwa prawa. Dla liberałów ważne były wówczas dwa postulaty, skrócone do formuły-sloganu «jedność i wolność»”¹⁵.

Niemiecka Partia Postępowa była partią honorariuszy (dostojników), ponieważ zrzeszała przedstawicieli wolnych zawodów, późniejszą tzw. klasę średnią. O zwolennikach liberalizmu wyrazili się obrazowo Peter Lösche i Franz Walter: „Na początku sam liberalizm był sprawą ludzi wykształconych, urzędników, prawników, profesorów, nauczycieli i dziennikarzy”¹⁶. Z czasem grupa zwolenników liberalizmu powiększała się, obejmując też przedsiębiorców i rzemieślników¹⁷. Jednocześnie struktury organizacyjne ugrupowania były zbyt słabe, by prowadzić aktywną walkę polityczną¹⁸.

Lata 60. XIX w. uznane zostały za „złote lata”¹⁹ niemieckiego liberalizmu, jednak pod rządami kanclerza Ottona von Bismarcka (1862-1890) nie było łatwo bronić liberałom swoich przekonań i walczyć o realizację postulatów. Liberałowie podzielili się po zwycięskiej wojnie z Austrią w 1866 r. Część z nich poparła politykę Bismarcka, dostrzegając zalety w działaniu polityka na rzecz zjednoczenia Niemiec. Sprzyjający Bismarckowi reprezentowali skrzydło prawicowe, byli to liberałowie narodowi. To oni opuścili Niemiecką Partię Postępową, tworząc w 1867 r. Partię Narodowo-Liberalną (*Nationalliberale Partei*). Wśród narodowych liberałów decydujących się na współpracę z Bismarckiem był Rudolf von Benningsen. Natomiast politycy, którzy pozostali w Partii Postępowej, wyrażali w swoich poglądach bardziej demokratyczne przekonania i reprezentowali dobrze usytuowanych drobnomieszczan²⁰. Między liberałami trwały dyskusje dotyczące tworzonej konstytucji, która zgodnie z zamiarem Bismarcka miała umożliwić powstanie federacji niemieckich państw, z dominacją

¹² H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 151; E. Hinrichs, *op. cit.*, s. 40; także: W. Gerhardt, *Der deutsche Liberalismus als Kraft der Freiheit*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008, s. 10; P. Kubiak, *System partyjny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990-2013)*, Poznań 2014, s. 18.

¹³ Kariera Jürgena Frölicha rozpoczęła się, gdy będąc studentem historii i romanistyki, otrzymał stypendium Fundacji Friedricha Naumanna.

¹⁴ J. Frölich, *Zum Aufstieg und Scheitern einer liberalen Volkspartei*, „Liberal” 1986, nr 2; także w: „Beiträge zur liberalen Politik 1984 bis 1990”, s. 86.

¹⁵ J. Frölich, *op. cit.*, s. 88.

¹⁶ P. Lösche, F. Walter, *op. cit.*, s. 3.

¹⁷ *Ibidem*, s. 4.

¹⁸ J. Treibel, *op. cit.*, s. 48.

¹⁹ P. Lösche, F. Walter, *op. cit.*, s. 7.

²⁰ J. Krasuski, *op. cit.*, s. 115.

Prus. Taki projekt wzbudzał kontrowersje w Partii Postępowej oraz u Heinricha von Treitschkego, słynnego niemieckiego historyka uważanego za liberała. Bismarck poradził sobie z krytyką, wykorzystując podziały wśród liberałów i zyskując poparcie grupy Benningsena²¹. Powstanie Rzeszy cesarskiej w 1871 r. nie sprzyjało konsolidacji sceny politycznej, także w obozie liberalnym podzielonym na obóz prawicowy i lewicowy. Lewicowi liberałowie opowiadali się za utworzeniem republiki, podczas gdy prawicowi zgadzali się na władzę cesarza Rzeszy. Podziały charakteryzowały także obóz konserwatywny oraz kształtującą się reprezentację robotników²². Trudności liberałów zostały spotęgowane w 1873 r. kryzysem gospodarczym, którego konsekwencją było „odwracanie” się ku prawej stronie sceny politycznej²³.

Do sukcesów liberałów należała liberalizacja sądownictwa, nad którą pracował Eduard Lasker. Osiągnięciem niemieckich prawników stał się Niemiecki Kodeks Prawa Cywilnego²⁴. Liberałowie mieli wpływ na prowadzoną przez Bismarcka walkę z kościołem, znaną pod nazwą „walki o kulturę” (*Kulturkampf*). W tym konflikcie, co podkreślił obrazowo Winkler:

Liberalizm jako dziedzic oświecenia i ucieleśnienie nowoczesności był stroną atakującą, gdyż zakładał zlikwidowanie kościelnej własności oraz nadzoru szkolnego duchowieństwa. Dla liberałów w najszerszym rozumieniu tego słowa – niezależnie od tego, czy byli katolikami, protestantami, Żydami, agnostykami, czy ateistami – stroną prowokującą było papieżstwo, które zwalczało – kierując się duchem średniowiecza – współczesne tendencje²⁵.

Reprezentacja liberałów w Reichstagu była znaczna, dlatego Bismarck zwracał uwagę na ich postulaty, widząc możliwość aliansu z narodowymi liberałami. Byli oni potrzebni kanclerzowi, który toczył spory z konserwatystami (Centrum). Liberałowie mieli z kolei wroga w Kościele katolickim. Nie potrafili też sprostać konkurencji formującego się ruchu robotniczego. Ponadto liberałów nie poparły środowiska obawiające się industrializacji. Liberalizm dla części Niemców wiązał się również z zagrożeniem ze strony Żydów. Pozycja liberałów w obozie rządzącym także osłabła, gdy od 1879 r. Bismarck w Reichstagu wywalczył poparcie Centrum i mógł przestać zważać na liberalną lewicę²⁶. W 1878 r. odbyły się wybory, które przyniosły władzę konserwatystom. Bismarck zdecydował się forsować prawo wrogie socjalistom, które uderzało w prawa ważne dla liberałów, np. wolność organizowania się, tworzenia stowarzyszeń socjalistycznych. Gdy narodowi liberałowie poparli w tej sprawie Bismarcka, pokazali, że gotowi są rezygnować z priorytetów i idei na rzecz oportunistów, by przetrwać. Mimo

²¹ H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 187-188.

²² J. Krasuski, *op. cit.*, s. 62-63.

²³ P. Lösche, F. Walter, *op. cit.*, s. 8.

²⁴ J. Krasuski, *op. cit.*, s. 70-71; J. Krasuski, *Kulturkampf. Katolicyzm i liberalizm w Niemczech w XIX wieku*, Wrocław 2009, s. 32.

²⁵ H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 214.

²⁶ *Ibidem*, s. 220-221.

polityki ustępstw, Bismarck wybrał współpracę z konserwatystami, a pozycja liberałów wobec umocnionych przez walkę z *Kulturkampfem* konserwatystów słabła²⁷.

W 1884 r. Eugen Richter doprowadził do połączenia lewicowych liberałów, czyli Niemieckiej Partii Postępowej i Zrzeszenia Liberalnego w Niemiecką Partię Wolnomysłną (*Deutsche Freisinnige Partei*). Partia ta nie popierała polityki kolonialnej Bismarcka. Sprzeciwiała się też ustawodawstwu socjalnemu. Sprawujący krótko władzę cesarz Fryderyk III był przychylny Partii Wolnomysłnej, stąd po rychło zakończonym, trwającym tylko 99 dni jego panowaniu pojawiły się dyskusje, czy władca mógłby wpłynąć na zwiększenie znaczenia liberałów. Wydaje się, że zbyt wiele było przeszkód na drodze wzmocnienia pozycji liberałów²⁸, a rządy Bismarcka, podczas panowania cesarzy Wilhelma I, Fryderyka III, Wilhelma II, według liberała Theodora Mommsena, *nota bene* laureata literackiej Nagrody Nobla za dzieło o historii starożytnego Rzymu, były niekorzystne dla liberałów²⁹.

Inny myśliciel, pastor Friedrich Naumann kształtował wizję rozwoju niemieckiego nurtu liberalnego. Naumann najpierw popierał Adolfa Stoeckera, znanego z wrogości wobec Żydów, ale z czasem wycofał się ze współpracy ze Stoeckerem. Zainteresowanie polityką u Naumanna wzrosło, przy czym polityk swoje poglądy kształtował też opierając się na lekturze dzieł Maxa Webera. W 1896 r. Friedrich Naumann utworzył Stowarzyszenie Narodowo-Społeczne (*Nationalsozialer Verein*). Polityk chciał zdobyć środowisko robotników. Jego ugrupowanie poniosło klęskę w wyborach w 1898 r. i później w 1903 r. Dlatego w 1903 r. zdecydował się na rozwiązanie Stowarzyszenia Narodowo-Społecznego. W 1900 r. ukazała się książka Naumanna *Demokracja i cesarstwo*, jednak ten liberał znany jest przede wszystkim z autorstwa *Mitteleurop*y, co upoważnia do dostrzegania w nim zwolennika prowadzenia zdecydowanej niemieckiej polityki międzynarodowej.

Naumann na bazie doświadczeń z pobytu w Warszawie i Łodzi opublikował w 1917 r. esej *Co będzie z Polską?* W piśmie przedstawił się jako zwolennik tezy: „Polak, który dobrze pojmuje swój narodowy rozwój, musi chcieć połączyć go z rozwojem niemieckim i środkowoeuropejskim”³⁰, natomiast: „przy tworzeniu Europy Środkowej należy tak samo dobrze chronić i pielęgnować interesy Austrii, jak i Prus”³¹. W ten sposób Naumann nawiązał do wcześniejszych koncepcji geopolitycznych i konstruował wizję podziału wpływów w Europie.

Peter Lösche i Franz Walter określili go „socjalistycznym imperialistą” (*Sozialimperialist*)³², by podkreślić, że ten mentor liberałów czerpał z socjalizmu

²⁷ *Ibidem*, s. 229-230.

²⁸ *Ibidem*, s. 238-246.

²⁹ *Ibidem*, s. 251-152.

³⁰ F. Naumann, *Co będzie z Polską?*, [w:] A. Wolff-Powęska, E. Schulz, *Przestrzeń i polityka. Z dziejów niemieckiej myśli politycznej*, Poznań 2000, s. 304.

³¹ *Ibidem*, s. 317.

³² P. Lösche, F. Walter, *op. cit.*, s. 13.

i imperializmu. W przekonaniu Naumanna liberałowie powinni współpracować z socjalistami, jeśli ci zaaprobuje istnienie państwa. Politykowi zależało na współpracy narodowych liberałów z socjalistami, by ograniczyć wpływy konserwatystów. Dlatego postulował sojusz „od Bassermanna do Bebla”³³, w którym Ernst Bassermann był liderem narodowych liberałów, natomiast August Bebel przywódcą socjaldemokratów.

Liberałowie odnieśli częściowy sukces za rządów kolejnego kanclerza, Bernharda von Büllowa w 1908 r., gdy zostało uchwalone prawo o stowarzyszeniach, zabraniające policji rozwiązywania zgromadzeń i stowarzyszeń oraz nadające kobietom i dzieciom powyżej 18. roku życia prawo wstępowania do partii politycznych³⁴.

W 1910 r. powstała Ludowa Partia Postępowa (*Fortschrittliche Volkspartei*) skupiająca trzy ugrupowania o proveniencji lewicowo-liberalnej (Wolnomyślną Partię Ludową, Zjednoczenie Wolnomyślne, Niemiecką Partię Ludową). Liderami liberałów byli Friedrich Naumann i Gustav Stresemann, którzy reprezentowali dwa rywalizujące obozy liberałów: Naumann lewicowo-liberalny, a Stresemann liberalizm nacjonalistyczny.

Piotr Kubiak wskazał na pięć przyczyn porażki liberałów w XIX w.: a) niespójność i istnienie wielu ugrupowań; b) potęgę konkurencyjnej socjaldemokracji; c) słabość komunikacji z potencjalnymi zwolennikami; d) elitarność zamiast docierania do mas; e) przewagę władzy kanclerza Bismarcka i polityki wilhelmińskiej³⁵. Podczas gdy prawica i konserwatyści formowali partie członkowskie, w przypadku liberalnych ugrupowań, mimo procesu transformacji od partii wyborczych do partii członkowskich, ciągle pokutowało przekonanie, że są to partie kierowane, według terminologii Maxa Webera, przez dostojników (*Honoratorien*), mężów zaufania³⁶. O elitarnym charakterze partii liberalnych świadczyło nazywanie ich ugrupowaniami „3 A”: *Ärzte, Apotheker und Advokaten* (lekarzy, aptekarzy i prawników).

Partie liberalne w latach 1918-1933

Po I wojnie światowej słabość liberałów miała źródła m.in. w rozdrobieniu tego nurtu politycznego. W Republice Weimarskiej zabrakło zjednoczenia ugrupowań liberalnych. Mimo że najpierw dwa dominujące ugrupowania miały zwolenników w tej samej grupie docelowej, głównie bogatym mieszczaństwie, to z czasem pogłębiały się różnice. Do 1930 r. podzielonych liberałów reprezentowały DDP (J. Krasuski używa określenia „Demokraci”) z Naumannem i Waltherem Rathenauem, drugim

³³ W. Gerhardt, *op. cit.*, s. 14.

³⁴ H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 282.

³⁵ P. Kubiak, *Liberalizm niemiecki w czasach Republiki Weimarskiej: ugrupowania liberalne w systemie politycznym Niemiec 1918-1933*, maszynopis pracy doktorskiej, Poznań 2006, s. 22-23.

³⁶ *Ibidem*, s. 57.

ugrupowaniem była DVP (prawica liberalna według terminologii Krasuskiego) ze Stresemannem. Wśród założycieli przekształconej z Ludowej Partii Postępowej – *Deutsche Demokratische Partei* (DDP) – był Theodor Wolff z „Berliner Tageblatt”, ale partię popierali też czytelnicy „Vossische Zeitung” czy „Frankfurter Zeitung”. Do DDP należeli: Albert Einstein, Albert Weber, Rudolf Mosse (wydawca gazet „Berliner Tageblatt”, „Berliner Morgen-Zeitung”, „Berliner Volks-Zeitung”) oraz dziennikarz i zwolennik pacyfizmu Hellmut von Gerlach³⁷. O aktywności Demokratów w Republice Weimarskiej świadczy to, że współtworzyli konstytucję, zasiadali w ławach rządowych, kreowali ministrów. Do znanych przedstawicieli DDP należeli: Erich Koch, Eugen Schiffer, Hugo Preuss, Bernhard Dernburg i Rudolf Oeser. Partię popierali przedstawiciele wolnych zawodów, często Żydzi. Ponadto DDP znalazła część zwolenników w liberalnych związkach zawodowych, tzw. *Hirsch-Duncker Gewerkschaften*. DDP w swoich działaniach zamierzała przestrzegać litery prawa, a w polityce międzynarodowej zabiegała o przystąpienie Niemiec do Ligi Narodów. Demokraci opowiadali się za wspieraniem kobiet w uzyskiwaniu praw w życiu społecznym i politycznym³⁸. W niemieckiej demokracji parlamentarnej liberałowie nie grali pierwszych skrzypiec. Wprawdzie demokraci współtworzyli rządy koalicyjne, ale byli słabi, gdyż nie potrafili zjednać prawicy liberalnej.

W drugim ugrupowaniu byli przede wszystkim bogaci przedstawiciele przemysłu z Niemieckiej Partii Ludowej – *Deutsche Volkspartei* (DVP), dlatego partia ta nie była zbyt liczna. Fenomen DVP polegał na tym, że to niewiele znaczące na scenie politycznej Republiki Weimarskiej ugrupowanie reprezentował niezwykle popularny polityk Stresemann, który chociaż był nacjonalistą i marzył o mocarstwowej roli Niemiec, godził się na realizację „polityki wypełniania”, tj. wywiązywania się przez Republikę Weimarską ze zobowiązań nałożonych przez traktat wersalski. Gdy władze pokonanych Niemiec nie wywiązywały się ze zobowiązań reparacyjnych, Belgowie i Francuzi zdecydowali w odpowiedzi o rozpoczęciu 11 stycznia 1923 r. okupacji Zagłębia Ruhry. W ten sposób rozpoczęła się „wojna o Ruhrę”, która doprowadziła do pogłębiania się problemów gospodarczych w Republice Weimarskiej. Niemcy zamieszkujący Zagłębie rozpoczęli strajk, a adwersarze rozpoczęli sprowadzanie robotników z Francji i Belgii do pracy w fabrykach. Stresemann w sprawie okupacji Zagłębia Ruhry zalecał ustępstwa i zostawszy kanclerzem, opowiedział się za zaprzestaniem oporu³⁹. Stresemann dążył środkami dyplomatycznymi do poluzowania żądań nałożonych na Niemcy, m.in. pracował nad planami Dawesa czy Younga. W ramach uchwalonego w 1924 r. planu Dawesa, przede wszystkim przy wsparciu USA, Niemcy otrzymali pożyczki

³⁷ J. Dittberner, *op. cit.*, s. 52.

³⁸ E.D. Weitz, *Niemcy weimarskie. Nadzieje i tragedia*, Kraków 2011, s. 78; H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 366-367; T. Kotłowski, *Historia Republiki Weimarskiej 1919-1933*, Poznań 2004, s. 36.

³⁹ T. Paluszyński, *op. cit.*, s. 261-162.

z zagranicy na pobudzenie gospodarki. Plan Younga był natomiast korektą planu Dawesa, która nastąpiła podczas konferencji paryskiej w 1929 r. W wyniku rokowań paryskich zapadła decyzja, by Niemcy płacili odszkodowania w ratach rozłożonych do 1988 r.⁴⁰

Stresemann przeszedł do historii nie tylko jako kanclerz, ale też jako minister spraw zagranicznych, który doprowadził do włączenia Niemiec do Ligi Narodów. W 1926 r. polityk wraz z ministrem spraw zagranicznych Francji Aristidem Briand'em otrzymali pokojową Nagrodę Nobla za pertraktacje układów lokarneńskich, które gwarantowały granice Niemiec z Francją i Belgią. Ten niewątpliwie kontrowersyjny polityk, także z punktu widzenia urzeczywistnianej polityki międzynarodowej, odbudowywał status powojennych Niemiec⁴¹.

W powojennych Niemczech idee liberalne zostały zdominowane przez faszyzm, a sprawowanie władzy przez Hitlera wiązało się z rządami monopartii, zatem zejściem liberałów ze sceny politycznej. Słabość liberałów wynikała z sytuacji wewnątrz Republiki Weimarskiej oraz niekorzystnych zjawisk gospodarczych na arenie międzynarodowej. Kryzys gospodarczy pogłębił dodatkowo obowiązek spłacania przez pokonane Niemcy reparacji wojennych. Ludzie, którym wcześniej idee liberalne były bliskie, zaczęli się od tych poglądów odsuwać albo przestali je ujawniać. Najbardziej znana była postawa Theodora Heussa, który udał się na „wewnętrzzną emigrację”, aby uniknąć restrykcji, które nastąpiłyby po głośnym wyrażeniu sprzeciwu wobec polityki Hitlera. Ponadto po I wojnie światowej umierali prominentni przedstawiciele niemieckiego liberalizmu, których trudno było zastąpić. Friedrich Naumann żył do 1919 r., a Gustav Stresemann zmarł w 1929 r. Dojście Hitlera do władzy diametralnie zmieniło oblicze niemieckiej sceny partyjnej. Poza NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei*) pozostałe ugrupowania nie mogły działać. Hitler zmyślną polityką doprowadził do sytuacji, gdy posłowie przegłosowali w 1933 r. ustawę o pełnomocnictwach, która zapoczątkowała władzę III Rzeszy. Wśród posłów, którzy głosowali za ustawą, byli liberałowie, m.in. Reinhold Maier⁴² oraz przyszły prezydent Theodor Heuss. Polityk wybrał drogę „wewnętrznej emigracji” („innere Emmigration”), odsuwając się od polityki i poświęcając pisarstwu, gdyż głośno wyrażony opór przeciwko Hitlerowi wiązał się z ponoszeniem surowych restrykcji. Liberalizm nie tylko był w odwrocie, wręcz zabrakło dla niego miejsca w hitlerowskich Niemczech⁴³.

⁴⁰ H.A. Winkler, *op. cit.*, s. 444-445.

⁴¹ J. Krasuski, *Historia...*, s. 255; E.D. Weitz, *op. cit.*, s. 95; M. Andrzejewski, *Od Bismarcka do Schrödera. Portrety niemieckich kanclerzy*, Gdańsk 2003, s. 187-195.

⁴² R. Maier (1889-1971) po wojnie tworzył struktury FDP. Por. J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus...*, s. 53.

⁴³ P. Kubiak, *Uwagi o niemieckim systemie partyjnym i partiach politycznych. Część pierwsza: lata 1871-1933*, „Res Politica et Historica” 2010, nr 2, s. 45-65; Z. Mazur, *Wolna Partia Demokratyczna (Freie Demokratische Partei)*, [w:] A. Wolff-Powęska, *Niemcy współczesne. Zarys*

Wolna Partia Demokratyczna w latach 1948-1990

Po II wojnie światowej formowanie się liberałów odbywało się stopniowo i początek miało w regionach. Na Wschodzie 16 czerwca 1945 r. Wilhelm Külz i Eugen Schiffer utworzyli Niemiecką Partię Demokratyczną (*Deutsche Demokratische Partei*), ale 10 lipca 1945 r. doszło do zmiany nazwy na Liberalno-Demokratyczną Partię Niemiec (*Liberale Demokratische Partei Deutschlands*)⁴⁴. W strefach okupowanych przez Wielką Brytanię, USA i Francję ruch liberalny odradzał się powoli. W Wirtembergii struktury partyjne tworzyli Theodor Heuss i Reinhold Maier, doprowadzając do powołania 18 września 1945 r. Niemieckiej Partii Ludowej (DVP). W Bawarii ważną rolę w spajaniu nurtu liberalnego odegrał Thomas Dehler, powołując 20 listopada 1945 r. *Freie Demokratische Partei*. W Hesji latem 1945 r. August Martin Euler założył *Liberal Demokratische Partei*. W Nadrenii Północnej-Westfalii jej liderami byli Friedrich Middelhaue, Erich Mende⁴⁵ i Gustav Altenhain; w Szlezwick Holsztynie – Peter Chr. Asmussen, w Dolnej Saksonii – Franz Henkel. Struktury partyjne powstawały w wielu regionach, więc pojawiła się potrzeba utworzenia głównej, ponadregionalnej organizacji. Do Heppenheim 11 i 12 grudnia 1948 r. przybyli delegaci, którzy na terytorium trzech zachodnich stref okupacyjnych powołali Wolną Partię Demokratyczną (*Freie Demokratische Partei – FDP*)⁴⁶.

Wolna Partia Demokratyczna, jak podkreślił badacz niemieckiego liberalizmu Jürgen Dittberner, dążyła do:

- 1) urzeczywistnienia gospodarki rynkowej;
- 2) zrealizowania idei zjednoczenia Niemiec;
- 3) rozdziału kościoła od państwa⁴⁷.

Polscy badacze (Jerzy Holzer, Janusz Józef Węc, Piotr Kubiak) zwracali uwagę natomiast na podział w nowo powstałej FDP na „dwie odmienne tradycje niemieckiego liberalizmu”: lewicowo-liberalną i narodowo-liberalną. Czynniki spajający dostrzegali w popieraniu gospodarki rynkowej. Nie bez powodu ekspert do spraw ekonomicznych

encyklopedyczny, Poznań 1999, s. 780; P. Merseburger, *Theodor Heuss. Der Bürger als Präsident. Biographie*, München 2012, s. 241-366.

⁴⁴ K. Malinowski, *Liberalno-Demokratyczna Partia Niemiec*, [w:] A. Wolff-Powęska, *Niemcy...*

⁴⁵ Na temat poglądów polityków z FDP (Ericha Mende, Waltera Scheela, Hansa-Dietricha Genschera) na problem zjednoczenia Niemiec i integracji europejskiej: W.S. Burger, *Zachodni Niemcy politycy wobec jedności Niemiec i Europy (1945-1990)*, Toruń 2006.

⁴⁶ H. Oberreuter, U. Kranenpohl, G. Olzog, H.J. Liese, *Die politischen Parteien in Deutschland: Geschichte. Programmatik. Organisation. Personen. Finanzierung*, München 2000, s. 129-133; P. Kubiak, *System partyjny...*, s. 33.

⁴⁷ J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus...*, s. 109.

w FDP i honorowy przewodniczący tej partii, Otto Graf Lambsdorff, zalecał Niemcom lektury Adama Smitha, Friedricha Hayeka oraz Wilhelma Röpke⁴⁸.

Pozycja FDP po II wojnie światowej w Republice Federalnej Niemiec była dużo silniejsza niż liberałów w Republice Weimarskiej. Jej sukcesy przejawiały się w wynikach wyborczych, wyrazistości programowej oraz umiejętności kreowania przywódców.

Wyniki wyborcze

Tabela 1. Zestawienie wyników FDP w wyborach do Bundestagu i do Parlamentu Europejskiego w latach 1949-1990 (w odsetkach)

Rok	Wybory do Bundestagu	Wybory do Parlamentu Europejskiego
1949	11,9%, 52 mandaty	–
1953	9,5%, 48 mandatów	–
1957	7,7%, 41 mandatów	–
1961	12,8%, 67 mandatów	–
1965	9,5%, 49 mandatów	–
1969	5,8%, 30 mandatów	–
1972	8,4%, 41 mandatów	–
1976	7,9%, 39 mandatów	–
1979	–	6%
1980	10,6%, 53 mandaty	–
1983	7,0%, 34 mandaty	–
1984	–	4,8%
1987	9,1%, 56 mandatów	–
1989	–	5,6%
1990	11,0%, 53 mandaty	–

Źródło: *Ergebnisse der Bundestagswahlen*, <http://www.wahlrecht.de/ergebnisse/bundestag.htm> [dostęp: 18.08.2014]; A. Kruk, *Wolna Partia Demokratyczna w Parlamencie Europejskim*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3, s. 355-366.

Wolna Partia Demokratyczna po II wojnie światowej szybko odnalazła swoje miejsce na scenie politycznej i zawsze była reprezentowana w parlamencie Niemiec Zachodnich, a od 1979 r. brała udział w wyborach bezpośrednich do Parlamentu Europejskiego. W wyborach krajowych osiągała słabsze wyniki niż partie ogólnospołeczne, tj. chadecka i socjaldemokratyczna, jednak zawsze przekraczała 5-procentowy próg poparcia i mogła zasiadać w Bundestagu. FDP cieszyła się poparciem przede wszystkim w Nadrenii Północnej-Westfalii, Hesji i Dolnej Saksonii, głównie w kręgach

⁴⁸ P. Kubiak, *System partyjny...*, s. 33; J. Holzer, *Europa zimnej wojny*, Kraków 2012, s. 185; J.J. Węc, *FDP wobec polityki wschodniej RFN 1969-1982*, Poznań 1990, s. 15-16; R. Hank, *Liberal und konservativ – ob. Das wohl gut geht? Warum es sich lohnt, wieder einmal Wilhelm Röpke zu lesen*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft...*, s. 178.

zamożnych mieszczan. Wśród zwolenników partii było też wielu Niemców, którzy pochodzili ze Śląska czy Prus, a po II wojnie światowej znaleźli się na Zachodzie. Głoszący na FDP szybko zyskali miano „partii lepiej zarabiających” (*Partei Besserverdienenden*), gdyż w jej szeregach było wielu wykształconych ludzi, przedstawiciele wolnych zawodów⁴⁹. Od wyniku wyborczego i sytuacji politycznej zależało, czy liberałowie współtworzyli koalicje rządzące, czy też przechodzili do opozycji. W pierwszych wyborach parlamentarnych FDP zdobyła 11,9% głosów, wprowadzając do Bundestagu 52 posłów i zyskując okazję, by współtworzyć rząd federalny. Odtąd FDP pracowała na miano partii „języczka u wagi”, co oznaczało, że partie ogólnospołeczne (chadecka lub socjaldemokratyczna) potrzebowały liberałów, by przy przewadze głosów współtworzyć rząd federalny. Liberałowie nie mieli potencjału poparcia, który pozwoliłby im rządzić samodzielnie. Po wyborach z 1949 r. w rządzie federalnym znalazło się trzech liberałów – Franz Blücher, Thomas Dehler i Eberhard Wildermuth. Franz Blücher objął także funkcję wicekanclerza. Thomas Dehler był ministrem sprawiedliwości w latach 1949-1953, ale w 1953 r. Adenauer nie przeznaczył mu żadnej teki. Dehler został w 1954 r. szefem FDP, mimo że był krytykowany za „retoryczne lapsusy”. Nie nadawał się na przewodniczącego partii. Nie integrował, a dzielił⁵⁰, potrafił pokazać „dystans” między FDP i CDU i bronić niezależności decyzyjnej swojego ugrupowania. Dlatego Marion Gräfin Dönhoff pisała o przewodniczącym FDP: „silna, niezależna osobowość, «gorąca głowa» i porywający mówca, zawsze gotów do rebelii – interesował się znacznie bardziej ponownym zjednoczeniem niż integracją z Zachodem”⁵¹. Dehler niejednokrotnie popadał w konflikt z kanclerzem Adenauerem. Chadek nie zgodził się, by Dehler towarzyszył mu we wrześniowej wizycie 1955 r. w Moskwie, co wywołało zgrzyt między politykami⁵². Ponadto na początku lat 50. doszło do kryzysu rządowego spowodowanego sporem o status Zagłębia Saary, którego los na początku lat 50. nie był jeszcze przesądzony. Dyplomatyczne rokowania między Francuzami i Niemcami przy udziale aliantów były przyczyną konfliktów między CDU/CSU i SPD. Kanclerz Adenauer wymógł na ministrach z ramienia FDP poparcie dla swoich decyzji w sprawie Saary, na które władze FDP nie chciały przystać, stawiając ministrów przed obowiązkiem wyboru między zobowiązaniami partyjnymi i zobowiązaniami

⁴⁹ H. Vorländer, *Die Schattenpartei. Mit Erfolg aus dem Scheinwerferlicht verschwunden: Die FDP*, [w:] H. Zehetmeier, *Das deutsche Parteiensystem. Perspektiven für das 21. Jahrhundert*, Wiesbaden 2004, s. 158-159; J. Dittberner, *Die F. D. P. an der Schwelle zum neuen Jahrhundert*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 2000, nr B5, s. 31; Z. Mazur, *op. cit.*, s. 779.

⁵⁰ J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2005, s. 381-382.

⁵¹ M. Gräfin Dönhoff, *Kanclerze Republiki Federalnej Niemiec, jakich nie znamy*, Warszawa 1999, s. 81.

⁵² H.-H. Jansen, *Der Weg zum Dreiparteiensystem. Parteipolitik und Aussenpolitik der FDP unter Thomas Dehler 1954-1957*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft...*, s. 52.

wynikającymi z pracy w rządzie. Przyczyna sporów ustała dopiero 23 października 1955 r., po plebiscycie, na mocy którego Niemcy otrzymali Zagłębie Saary⁵³.

Inna rozbieżność między kanclerzem Adenauerem a liberałami dotyczyła ordynacji wyborczej. W grudniu 1955 r. chadecja zamierzała przeforsować niekorzystne dla FDP prawo wyborcze. Liberałom groziła porażka w nadchodzących wyborach i musieli zapobiec, wbrew woli kanclerza, uchwaleniu nowej ordynacji. Mimo że projekt legislacyjny został wycofany z procesu legislacyjnego, konflikt między Dehlerem a Adenauerem nie został zażegnany⁵⁴.

Zimą 1956 r. FDP w Nadrenii Północnej-Westfalii wycofała się z koalicji z chadecją w gabinecie Karla Arnolda na rzecz współpracy z socjaldemokratami. Wydarzenia w Nadrenii Północnej-Westfalii miały konsekwencje na skalę państwową i spowodowały pogorszenie sytuacji ministrów-liberałów w gabinecie Adenauera. Następstwem sporów było wystąpienie 23 lutego 1956 r. ministrów-liberałów, tj. Franza Blüchera, Fritza Neymayera, Victora-Emanuela Preuskera i Hermanna Schäfera z FDP. Utracili oni członkostwo w partii, ale zachowali teki ministerialne. W tym czasie FDP zaczęła być określana jako partia często zmieniająca poglądy („Umfallerpartei”)⁵⁵, by podkreślić ustępliwość jej reprezentantów wobec Adenauera. W wyborach z 1957 r. FDP uzyskała mniejsze poparcie (7,7%) i do 1961 r. znalazła się w opozycji⁵⁶.

Kampania wyborcza FDP z 1961 r. przebiegała pod hasłem „nigdy więcej ministra FDP w gabinecie Adenauera”⁵⁷ i była wyrazem konfliktu między liberałami a kanclerzem. Jednak mimo sporów po wyborach koalicja CDU/CSU i FDP została zawieszona. W latach 1961-1966 liberałowie tworzyli rząd z CDU/CSU pod rządami kanclerzy Konrada Adenauera, a następnie Ludwiga Erharda. Gdy w latach 1966-1969 w Republice Federalnej Niemiec władzę sprawowała Wielka Koalicja z kanclerzem Kurtem Georgiem Kiesingerem na czele, liberałowie znaleźli się w opozycji i wcielili się w rolę „partii reformatorskiej” (*Reformpartei*). Politolog Wolfgang Jäger (rektor Uniwersytetu we Fryburgu w latach 1995-2008) ocenił, że pod koniec lat 60. FDP uzyskała „przyjazny reformom wizerunek” dzięki aktywności socjologa Ralfa Dahrendorfa oraz koncepcjom z zakresu edukacji politycznej, które promowała Hildegard Hamm-Brücher. Na zmianę profilu partii wpłynęła również zmiana przywództwa, tj. przejście władzy przez Waltera Scheela⁵⁸.

⁵³ Z. Maciąg, *System partyjny w RFN*, Warszawa 1979, s. 200; J. Krasuski, *Stosunek Francji do problemu jedności Niemiec po II wojnie światowej*, „Przegląd Zachodni” 1979, nr 1, s. 88-95.

⁵⁴ J.J. Węc, *CDU/CSU wobec polityki niemieckiej Republiki Federalnej Niemiec 1949-1969*, Kraków 2000, s. 229.

⁵⁵ To pejoratywne określenie przyłgnęło do FDP. Szerzej: J. Dittberner, *Die FDP: Von der Regierung in die außenparlamentarische Opposition und zurück?*, Berlin 2014, s. 83.

⁵⁶ F. Walter, *Gelb oder Grün? Kleine Parteiengeschichte der besserverdienenden Mitte in Deutschland*, Bielefeld 2010, s. 24.

⁵⁷ M. Gräfin Dönhoff, *op. cit.*, s. 98.

⁵⁸ W. Jäger, *Die Innenpolitik der sozial-liberalen Koalition 1969-1974*, [w:] K.D. Bracher, W. Jäger, W. Link, *Republik im Wandel 1969-1974. Die Ära Brandt*, Stuttgart 1996, s. 17.

Funkcja modernizacyjna FDP w zakresie polityki międzynarodowej była realizowana poprzez skłanianie się ku zmianom w relacjach ze Wschodem (*Ostpolitik*) oraz postulowanie zmian w polityce wobec Niemiec Wschodnich. Wola liberałów, by otwierać się na współpracę z państwami z Europy Wschodniej, wzbudzała przychylność wśród części niemieckich elit intelektualnych, m.in. u Güntera Grassa. W polityce wewnętrznej liberałowie postulowali budowanie państwa prawa i otwierali się na nowe idee⁵⁹.

W marcu 1969 r. liberałowie poparli kandydaturę socjaldemokraty Gustava Heinemanna na urząd prezydenta, co stanowiło przesłankę do dalszej współpracy obu partii. Przełom nastąpił po wyborach w 1969 r., gdy zostały zapoczątkowane trwające do 1982 r. rządy socjaldemokratów z liberałami. FDP w gabinecie Willy'ego Brandta (1969-1974) zyskała stanowiska wicekanclerza i ministra spraw zagranicznych, które sprawował Walter Scheel. W 1974 r. Helmut Schmidt zastąpił na stanowisku kanclerza Willy'ego Brandta. Doszło do zmian w rządzie, jednak nadal był on tworzony przez socjaldemokratów i liberałów. Ponieważ Walter Scheel objął w maju prezydenturę, funkcja wicekanclerza i ministra spraw zagranicznych z ramienia FDP przypadła Hansowi-Dietrichowi Genscherowi. Dojście Genschera do władzy w 1974 r. zmieniło wizerunek partii. Nadał on ugrupowaniu bardziej pragmatyczne niż ideowe oblicze, liberałowie byli postrzegani jako „partia władzy”⁶⁰. Jednocześnie FDP w latach 70. realizowała rolę „korektywy” (*Korrektivpartei*), gdyż osłabiała tendencje silniejszego partnera u władzy – SPD – do wprowadzania reform socjalnych⁶¹. Współpraca z SPD przebiegała pomyślnie przede wszystkim w polityce międzynarodowej. Obie partie wcielały w życie założenia polityki wschodniej, której sedno stanowiła poprawa relacji z Niemiecką Republiką Demokratyczną, Polską Rzeczpospolitą Ludową, Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną. Problemy gospodarcze (rosnące bezrobocie) i nieporozumienia w polityce międzynarodowej w Niemczech na początku lat 80. zburzyły panujący układ władzy. Helmut Schmidt zarzucił przywódcy FDP Genscherowi, że nie rozumie prawideł polityki ekonomicznej. Doszło do „zwrotu” w polityce, którego konsekwencją było zerwanie współpracy między socjaldemokratami i liberałami⁶². W wyniku przeprowadzonych przedterminowo 6 marca 1983 r. wyborów pojawiła się sposobność utworzenia gabinetu CDU, CSU i FDP. Kanclerzem został Helmut Kohl i zaproponował liberałom współpracę. Rozpoczęta w 1982 r. kooperacja CDU/CSU z liberałami trwała aż do

⁵⁹ H. Vorländer, *op. cit.*, s. 160; I. Janicka, *Niemieckie partie polityczne. Vademecum*, Piła 2008, s. 56; P. Merseburger, *Willy Brandt 1913-1992. Wizjoner i realista*, Poznań 2011, s. 427.

⁶⁰ A. Kruk, *Rola i miejsce Hansa-Dietricha Genschera w polityce wewnętrznej i zagranicznej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1969-1992*, Katowice 2010.

⁶¹ F. Decker, V. Neu (wyd.), *Handbuch der deutschen Parteien*, Bonn 2013, s. 271; *Profil hinter dickem Milchglas*, „Die Zeit” 18.01.1980.

⁶² P. Clough, *Helmut Kohl. Portret władzy*, Gliwice 1999, s. 73-75.

1994 r. FDP w latach 70. i 80. wypełniała rolę „trzeciej siły” w niemieckim systemie partyjnym, była więc partią funkcyjną (*Funktionspartei*). Jednak wejście partii Zielonych (*Die Grünen*) w 1983 r. do Bundestagu spowodowało, że liberałowie spotkali na swojej drodze szybko zdobywającego w społeczeństwie poparcie konkurenta w walce o głosy wyborców w postaci Zielonych⁶³.

Programy

Praca programowa liberałów po II wojnie światowej znalazła wyraz w przygotowanych wytycznych programowych, listach, apelach. Podczas zjazdu proklamującego powstanie FDP 14 grudnia 1948 r. został ogłoszony trzystronicowy apel z Heppenheim, w którym liberałowie opowiedzieli się za społeczną gospodarką rynkową, ideą wolności, ale także ustosunkowali się do problemów, z którymi trzeba było zmierzyć się po zakończeniu wojny, np. kosztów reform gospodarczych⁶⁴. Dokument był manifestem poparcia dla respektowania praw człowieka, „wolności, pokoju i bezpieczeństwa, zakotwiczenia Niemiec w zjednoczonej Europie”⁶⁵. W proklamacji została poruszona kwestia odbudowy Niemiec po wojnie, sprawiedliwości społecznej w duchu gospodarki rynkowej oraz sytuacji uchodźców i wypędzonych⁶⁶.

Rok 1957 obfitował w pracę programową liberałów. Od 24 do 26 stycznia trwał zjazd FDP w Berlinie, podczas którego został przyjęty „Program Berliński”, w którym FDP profilowała się na „trzecią siłę” w systemie politycznym. Liberałowie w dziesięciu tezach poparli gospodarkę wolnorynkową, państwo prawa, tolerancję i ochronę praw człowieka, a także wyrazili swój sprzeciw wobec zwiększania się wpływów kościoła katolickiego w RFN⁶⁷.

Owoce pracy programowej, głównie działalności Karla-Hermanna Flacha, Wernera Maihofera, Ralfa Dahrendorfa, było uchwalenie w 1971 r. tez fryburskich. Tematem dyskusji były sprawy społeczne. Treści wyrażone w tezach fryburskich były wyrazem woli współpracy z socjaldemokratami. FDP po porażce w wyborach z 1969 r. chciała zaprezentować się jako partia nowoczesna, hołdująca tolerancji i wolnościom obywatelskim. Debata nad tezami fryburskimi unaoczniała liberałom wagę ochrony

⁶³ J. Dittberner, *Die F. D. P. an der Schwelle zum neuen Jahrhundert*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 2000, nr B5, s. 30.

⁶⁴ Heppenheimer Proklamation der Freien Demokratischen Partei, 12.12.1948, http://www.freiheit.org/files/288/1948_Heppenheimer_Proklamation.pdf [dostęp: 18.08.2014]; K. Leśniewska, *Rozwój programowy FDP na tle sytuacji społeczno-politycznej RFN w latach 1948-1997 i ogólnych założeń liberalizmu*, Warszawa 2000, s. 17-19.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ „Berliner Programm der Freien Demokratischen Partei (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Berlin am 26. Januar 1957)”, http://www.freiheit.org/files/288/1957_Berliner_Programm.pdf [dostęp: 18.08.2014].

Tabela 2. Dokumenty liberałów w latach 1949-1990 (tworzone do zjednoczenia Niemiec)

Rok powstania dokumentu	Nazwa dokumentu
1945	Apel Założycielski Gründungsaufuf (LDPD)
1946	Wytoczne programowe z Syke (Syker Programmatische Richtlinien) dla strefy brytyjskiej
1948	Program gospodarczy z Wangerooge dla strefy brytyjskiej (Wangerooger Programm)
1948	Apel z Heppenheim (Heppenheimer Proklamation)
1949	Program partii LDPD (Partieprogramm LDPD)
1949	Platforma z Bremy (Bremer Plattform)
1952	Plan Pfeiderera w sprawie polityki wschodniej (Pfleiderer-Plan)
1957	Program Berliński (Berliner Programm)
1962	Memoriał w sprawie kwestii niemieckiej (tezy Schollwera) Denkschrift zur deutschen Frage (Schollwer-Papier)
1963	1963 plan Mischnicka w sprawie zaopatrzenia emerytalnego (Mischnick-Plan)
1967	Pan Schollwera w sprawie kwestii niemieckiej i polityki międzynarodowej (Schollwer-Papier)
1967	Plan działań (Aktionsprogramm)
1971	Tezy Fryburskie (Freiburger Thesen)
1972	Wytoczne stuttgarckie w sprawie liberalnej polityki oświatowej (Stuttgarter Leitlinien einer liberalen Bildungspolitik)
1974	Dokument w sprawie kościołów (Kirchenpapier)
1977	Tezy z Kilonii (Kieler Thesen)
1978	Program w sprawie równouprawnienia (Programm zur Gleichberechtigung)
1981	List Hansa-Dietricha Genschera (Brief von Hans-Dietrich Genscher)
1982	Dokument Lamsdorffa (Lamsdorff-Papier), czyli „Koncept w sprawie polityki przewyżczenia problemów gospodarczych i bezrobocia” (Konzept für eine Politik zur Überwindung der Wachstumsschwäche und zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit)
1984	10 tez dla zjednoczenia Europy (10 Thesen zur Europäischen Einigung)
1985	Manifest Liberalny (Liberales Manifest)
1987	Liberalny plan działań w sprawie Europy (Liberales Aktionsprogramm Europa)

Źródło: *Liberale Dokumente*, <http://www.freiheit.org/Liberale-Dokumente/299c196/> [dostęp: 18.08.2014]; uzupełnienia własne.

środowiska i prawo pracowników i ich reprezentantów do współdecydowania w zakładach pracy⁶⁸.

W formułowaniu programu uchwalonego w Kilonii w 1977 r. uczestniczyli Hans Friederichs, Werner Maihofer, Gerhart Baum, którzy apelowali o przeprowadzenie

⁶⁸ Die Freiburger Thesen. Beschluss des F.D.P.-Parteitags Freiburg/i.B, 25-27.10.1971, Bonn [b.d.w.]; B. Hirsch, *Die „Freiburger Thesen zur Gesellschaftspolitik“*. *Mehr als eine Legitimierung der sozialen Koalition in Bonn*, „Liberal” 2011 nr 12, s. 4-9; K. Leśniewska, *Rozwój*, *op. cit.*, s. 62-63; W. Jäger, *op. cit.*, s. 44-45.

reform gospodarczych z uwzględnieniem zasad wolnego rynku, relacji między obywatelem a państwem oraz przestrzegania praworządności⁶⁹.

Program przezwycięzania problemów gospodarczych oraz walki z bezrobociem przedstawił 9 września 1982 r. minister gospodarki Otto Graf Lambsdorff⁷⁰.

Przywódcy

Zadaniem przywódców FDP było przekonanie, pociągnięcie za sobą, utwierdzenie w swoich koncepcjach ludzi. W samej FDP wpływ na działania partii mają przewodniczący, jego zastępcy, przewodniczący frakcji, sekretarze generalni, a także tzw. zasłużeni i obdarzeni zaszczytami politycy. Te najważniejsze, decydujące o losie partii osoby pochodziły głównie z Nadrenii Północnej-Westfalii i Badenii Wirtembergii, jednak po wojnie w szeregach FDP znalazło się wielu ludzi z terenów utraconych przez Niemcy po II wojnie światowej. Po 1945 r. FDP tworzyli działacze, tzw. dostojnicy, zakorzenieni w miejscowościach, w których żyli. Wielu z nich pamiętało o tradycji liberalizmu z czasów Republiki Weimarskiej. Wielu liberałów miało wykształcenie prawnicze, jak H.-D. Genscher. W gronie FDP byli przedsiębiorcy lub pracownicy uniwersytetów⁷¹.

Do prominentnych polityków FDP zalicza się takie osoby, jak: przewodniczący Franz Blücher (1949-1954), Thomas Dehler (1954-1957), Reinhold Maier (1957-1960), Erich Mende (1960-1968), Walter Scheel (1968-1974), Hans-Dietrich Genscher (1974-1985), Martin Bangemann (1985-1988) i Otto Graf Lambsdorff (1988-1993).

W RFN stało się tradycją, że lider mniejszej partii piastował funkcję ministra spraw zagranicznych. Urzędem Spraw Zagranicznych kierowali m.in. Walter Scheel (w latach 1969-1974), Hans-Dietrich Genscher (w latach 1974-1992), prezydentami spośród liberałów byli Theodor Heuss i Walter Scheel.

Theodor Heuss

Polityk ten nie tylko był pierwszym przewodniczącym FDP, ale również pierwszym prezydentem Republiki Federalnej Niemiec. Prezydentura Heussa była istotna, gdyż liberał wpłynął na wizerunek sprawowanej funkcji w społeczeństwie i podjął się sprawowania wobec swojego narodu po II wojnie światowej roli nauczyciela demokracji.

⁶⁹ „Kieler Thesen der Freien Demokratischen Partei (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Kiel vom 6.-8. November 1977)”, http://www.freiheit.org/files/288/1977_Kieler_Thesen.pdf [dostęp: 18.08.2014].

⁷⁰ Konzept für eine Politik zur Überwindung der Wachstumsschwäche und zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit, http://www.nachdenkseiten.de/upload/pdf/lambsdorff_papier_1982.pdf [dostęp: 18.07.2015].

⁷¹ M. Sattar, „...und das bin ich!: Guido Westerwelle: eine politische Biografie, München 2009, s. 67.

Heuss po 1945 r., odnosząc się do nazizmu, mówił Niemcom o potrzebie „przezwyciężania przeszłości” (*Vergangenheitsbewältigung*) i „łasce zapomnienia”⁷².

Theodor Heuss urodził się w 1884 r. w Brackenheim, studiował ekonomię i historię sztuki w Monachium i Berlinie, pobierając równocześnie nauki u ekonomisty Luja Brentana. Uzyskał tytuł doktora nauk politycznych. W latach 1905-1918 uczestniczył w wydawaniu liberalnego czasopisma „Die Hilfe”, którego założycielem był Friedrich Naumann, a wydawcą Franz Schneider⁷³.

Nie był żołnierzem podczas I wojny światowej, zajmował się publicystyką. Po wojnie współtworzył i kierował od 1920 do 1924 r. Niemiecką Szkołą Wyższą Nauk Politycznych, która miała kształtować elity i propagować idee wychowania obywatelskiego. Heuss, tworząc program nauczania, uwzględniał myśl polityczną Naumanna z zakresu edukacji politycznej. Heuss był autorem *Czterech mów do młodych ludzi* (*Vier Reden an junge Leute*), w których jego mentor zwracał uwagę na potrzebę rozwijania świadomości obywatelskiej⁷⁴.

Theodor Heuss od 1924 do 1928 r. zasiadał w Reichstagu z ramienia Niemieckiej Partii Demokratycznej. Ponownie został posłem w 1930 r., ale nie zaprzestał pisania. Efektem było opublikowanie w 1932 książki *Droga Hitlera. Historyczno-polityczne studium o narodowym socjalizmie*. Książka została przetłumaczona na język holenderski, szwedzki i włoski. Chociaż w opublikowanej biografii Hitlera polityk krytykował go, to 23 marca 1933 r., będąc przedstawicielem Niemieckiej Partii Państwowej (*Deutsche Staatspartei* – DStP)⁷⁵, głosował za ustawą o pełnomocnictwach, która oznaczała praktyczne oddanie władzy Hitlerowi i była sprzeczna z konstytucją⁷⁶. Poparcie ustawy miało znaczenie w biografii Heussa. Polityk po latach zarówno tłumaczył się z głosowania za ustawą o pełnomocnictwach, jak i starał się bagatelizować wpływ ustawy na wydarzenia historyczne. Mimo opowiedzenia się za ustawą Heuss w tym samym 1933 r. został usunięty z pracy na uczelni i pozbawiony mandatu poselskiego i możliwości publikowania. W czasach nazizmu pisanie było dla Heussa duchowym azyłem, określonym mianem „wewnętrznej emigracji”. Na przygotowanie biografii Friedricha Naumanna otrzymał stypendium Fundacji Rockefellera. Książka licząca

⁷² M. Andrzejewski, *Od Eberta do Köhlera. Portrety niemieckich prezydentów*, Gdańsk 2009, s. 64; P. Merseburger, *Theodor Heuss...*, München 2014; A. Wolff-Powęska, *Pamięć – brzemię i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010)*, Poznań 2011, s. 118-119.

⁷³ Theodor Heuss, Munzinger – Archiv/Internat. Biograph. Archiv 47/13, P000044-14, He-ME, s. 1-2; R. Dahrendorf, *Friedrich Naumann. Politik und politische Bildung*, „Beiträge zur liberalen Politik” 1985, nr 3.

⁷⁴ M. Fassbender, „...auf der Grundlage des Liberalismus tätig”. *Die Geschichte der Friederich-Naumann-Stiftung*, Baden-Baden 2009, s. 24-26.

⁷⁵ Niemiecka Partia Państwa (Deutsche Staatspartei).

⁷⁶ H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1933-1990*, t. 2, Wrocław 2007, s. 21-22; Theodor Heuss, Munzinger..., s. 2-3.

750 stron ukazała się w 1937 r.⁷⁷ Dwa lata później Heuss opublikował biografię architekta Hansa Poelziga⁷⁸, od 1903 do 1916 r. dyrektora wrocławskiej Akademii Szkoły Sztuki i Rzemiosła Artystycznego, a prywatnie swojego przyjaciela⁷⁹. W 1940 r. Heuss opublikował kolejną biografię, poświęconą zoologowi i twórcy stacji zoologicznej w Neapolu Antonowi Dohrnowi⁸⁰. Dopiero po zakończeniu wojny ukazała się kolejna książka Heussa, biografia przedstawiciela świata przemysłu – Roberta Boscha⁸¹.

Theodor Heuss w latach 1945-1946 piastował funkcję ministra kultury w Badenii-Wirtembergii. W 1946 r. współtworzył DVP w amerykańskiej strefie okupacyjnej, zasiadał w zgromadzeniu parlamentarnym w Badenii-Wirtembergii, w 1948 r. został członkiem Rady Parlamentarnej i przewodniczącym frakcji liberalnej, a na zjeździe w Heppenheim w grudniu 1948 r. pierwszym przewodniczącym FDP⁸².

Theodor Heuss przeszedł do historii jako „ojciec ustawy zasadniczej”. Był zwolennikiem szerokiego porozumienia społecznego dla kształtu tworzonej ustawy zasadniczej. Opowiedział się za określeniem *Bundesrepublik Deutschland* („Republika Federalna Niemiec”)⁸³. 12 września 1949 r. pokonał Kurta Schumachera i został prezydentem RFN⁸⁴. W przemówieniu inauguracyjnym prezydenturę stwierdził: „Niemcy potrzebują Europy, ale Europa potrzebuje też Niemiec”⁸⁵. Podkreślił, że Niemcy powinni przestrzegać reguł demokracji, by odbudować pozytywny wizerunek państwa na arenie międzynarodowej. W mowie do narodu Heuss przywołał dwie postaci, które wywarły wpływ na kształtowanie się jego światopoglądu – wspominał swego ojca oraz Friedricha Naumanna⁸⁶.

⁷⁷ T. Merseburger, *Theodor Heuss...*, s. 346-349.

⁷⁸ H. Poelzig zawodowo przez wiele lat związany był z Wrocławiem. Zaprojektował m.in. Pawilon Czterech Kopuł, osiedle mieszkaniowe Heinricha Lauterbacha, Wrocławski Dom Koncertowy. Znany niemiecki architekt po dojściu Hitlera do władzy spotkał się z szykanami i planował emigrować. Jego plany życiowe przerwała śmierć w 1936 r. Por. *Hans Poelzig*, <http://dolny-slask.org.pl/entity.action?view=&offsetEntity=10&id=3243678> [dostęp: 10.06.2015]; T. Heuss, *Hans Poelzig; Das Lebensbild Eines Deutschen Baumeisters*, Ernst Wasmuth 1948; P. Merseburger, *Theodor Heuss...*, s. 351-352.

⁷⁹ <http://www.theodor-heuss-haus.de/theodor-heuss/nationalsozialismus/> [dostęp: 28.10.2014].

⁸⁰ P. Merseburger, *Theodor Heuss...*, s. 351-352.

⁸¹ Praca została przetłumaczona na język polski: T. Heuss, *Robert Bosch. Życie i dokonania*, Warszawa 2004.

⁸² Theodor Heuss, *Munizger...*, s. 4.

⁸³ M. Andrzejewski, *Od Eberta...*, s. 78; P. Merseburger, *Theodor Heuss...*

⁸⁴ J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2005, s. 381-382; H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1933-1990*, t. 2, s. 142; *Theodor Heuss. Ansprachen anlässlich der 40. Wiederkehr zur Wahl von Theodor Heuss zum ersten Bundespräsidenten der Bundesrepublik Deutschland, 12.09.1989 in Bonn-Bad Godesberg, Stockdorf 1990*, s. 7; H. Bott, *Theodor Heuss in seiner Zeit*, Göttingen-Frankfurt-Zürich 1966, s. 69-71.

⁸⁵ *Theodor Heuss: Rede anlässlich seiner Wahl zum Bundespräsidenten*, 1949, http://www.politik-fuer-die-freiheit.de/files/77/Theodor_Heuss_1.pdf [dostęp: 18.08.2014].

⁸⁶ *Ibidem*.

Theodor Heuss był przywódcą liberałów, któremu udało się podkreślić znaczenie liberałów w niemieckim systemie partyjnym. Podczas gdy przed II wojną światową obóz liberalny w Niemczech był rozdrobniony i istniało wiele partii utożsamiających się z ideą liberalizmu, w Niemczech Zachodnich działała Wolna Partia Demokratyczna skupiająca zwolenników liberalizmu jako trzeciej siły obok chadecji i socjaldemokracji.

W 1954 r. Heuss został ponownie prezydentem i sprawował tę funkcję do 1959 r. W 1958 r. poparł utworzenie Fundacji im. Friedricha Naumanna. Heuss jako prezydent starał się wychowywać Niemców w duchu wartości demokratycznych.

Poglądy Heussa zostały utrwalone w około 60 tysiącach listów. Ważna jest m.in. korespondencja prowadzona z kanclerzem Adenauerem⁸⁷. Znany i lubiany polityk, nazywany przez Niemców „tata Heuss”, zmarł w 1963 r. w Stuttgarcie⁸⁸.

Walter Scheel

Znaczącą grupą wśród liberałów, określanych „młodymi Turkami”, byli przedstawiciele FDP z Nadrenii Północnej-Westfalii, tj. Wilii Weyer, Wolfgang Döring, Walter Scheel, czyli „wychowankowie Friedricha Middelhaue”. Lösche i Walter charakteryzowali ich następująco: „Byli pragmatykami, polityka była dla nich sztuką, [...] najwyższym stopniem zdobywania władzy. Byli wirtuozami taktycznych ruchów, jakby inicjatorami *genscheryzacji* FDP”⁸⁹. Wśród tych polityków największą popularność zdobył Walter Scheel, który w latach 1974-1979 sprawował funkcję prezydenta Republiki Federalnej Niemiec. Urodzony w 1919 r. w Solingen, syn kołodzieja, po maturze kształcił się z zakresu nauki o bankowości. Podczas II wojny światowej był porucznikiem w Luftwaffe, walczył na froncie wschodnim w Rosji, gdzie został ciężko ranny. Odznaczono go Krzyżem Żelaznym kategorii I i II. Przynależność do NSDAP jest ciemną stroną jego życiorysu. Po wojnie najpierw był prokurentem i zarządcą fabryki stali. W 1953 r. został doradcą gospodarczym w Düsseldorfie⁹⁰.

Walter Scheel należał do liberałów od 1946 r. Był radnym w Solingen. W latach 1950-1953 zasiadał w parlamencie w Nadrenii Północnej-Westfalii. Mimo że Reinhold Maier, lider liberałów, krytykował Scheela za brak profilu politycznego, ten szybko

⁸⁷ W. Weithofer, *Auf den Spuren von Theodor Heuss*, „Stuttgarter Nachrichten. De” 13.12.2013; T. Heuss, K. Adenauer, *Unserem Vaterlande zugute. Der Briefwechsel 1948-1963. Bearbeitet von Hans Peter Mensing*, Berlin 1989; „...steht dem heutigen Staat ablehnend gegenüber”, „Liberal” 2014, nr 1, s. 41-42.

⁸⁸ *Der Schwabe mit dem Ohr am Volke*, „Stuttgarter Zeitung. De” 11.12.2013.

⁸⁹ P. Lösche, F. Walter, *op. cit.*, s. 41.

⁹⁰ *Liberaler Unterlassung*, „Der Spiegel” 2010, nr 44; M. Rensing, *Geschichte und Politik in den Reden der deutschen Bundespräsidenten 1949-1984*, Münster-New York 1996, s. 151; W. Scheel, *Opposition im Angriff 1966-1969*, [w:] W. Gerhardt (red.), *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart-Leipzig 2008, s. 68-69.

zjednał sobie autorytet i uznanie. Scheel dał się poznać jako człowiek skłonny do współpracy, typ zwyczajny. W latach 1967-1969 był wiceprezydentem Bundestagu. Przez dwa lata, od 1955 do 1957 r. był członkiem Wspólnego Zgromadzenia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, w latach 1958-1961 w Europarlamencie należał do frakcji liberalnej oraz kierował działem ds. współpracy z państwami rozwijającymi się. Do rządu trafił w 1961 r., gdyż liberałowie zdobyli 67 mandatów (12,8%). Mogli więc powrócić do władzy, decydując się na współpracę z chadecją. Jednak sojusz z prawicą wydawał się dla FDP coraz mniej korzystny. W gabinecie Adenauera Scheel był ministrem ds. współpracy gospodarczej. Funkcję tę sprawował również w gabinetach Ludwiga Erharda. Problem stanowiło też malejące poparcie dla FDP, gdyż w wyborach z 1965 r. partia otrzymała już tylko 9,5% poparcia, a w 1969 r. 5,8 %. Od 1965 do 1969 r., podczas rządów Wielkiej Koalicji CDU/CSU i SPD Scheel reprezentował FDP z ław opozycji i stopniowo umacniała się w nim woła współpracy z socjaldemokratami.

Podczas zjazdu FDP we Fryburgu, 30 stycznia 1968 r., Walter Scheel zdobył 216 spośród 251 głosów i został przewodniczącym FDP. Oznaczało to dryfowanie partii w kierunku polityki wschodniej oraz odgrywanie roli „trzeciej siły” zamiast „liberalnej korektywy Unii”⁹¹.

Walter Scheel i inni liberałowie 5 marca 1969 r. poparli kandydaturę socjaldemokraty Gustava Heinemanna na urząd prezydenta⁹². Był to niewątpliwie krok w kierunku koalicji socjalliberalnej po wrześniowych wyborach w 1969 r. Warunkiem współpracy było zbliżenie stanowisk w sprawie polityki wschodniej. O jej znaczeniu świadczyła wizyta złożona w Moskwie w lipcu 1969 r. przez Waltera Scheela, Wolfganga Mischnicka i Hansa-Dietricha Genschera. Gdy FDP osiągnęła we wrześniu 1969 r. tylko 5,8% głosów poparcia, w sukurs Scheelowi przyszedł Brandt, proponując wspólne tworzenie gabinetu. Posunięcie socjaldemokraty, w sytuacji gdy zdaniem Petera Merseburgera Scheel „swoją polityczną karierę uważał za skończoną”⁹³, wzbudzało nadzieję na odbudowanie pozycji FDP na niemieckiej scenie partyjnej. W nowo powstałym rządzie Willy’ego Brandta Scheel piastował urząd ministra spraw zagranicznych i wicekanclerza. Spośród liberałów w rządzie znaleźli się minister spraw wewnętrznych Hans-Dietrich Genscher i minister gospodarki Josef Ertl. Stratą, jaką poniosła FDP, było odejście z partii w 1970 r. jej liderów – Ericha Mendego, Siegfrida Zooglmanna i Heinza Starkego. Mimo znaczących zmian personalnych liberałowie uzyskali w wyborach do landtagów – w Hesji (10,1%) i w Bawarii (5,5%) – dobre wyniki⁹⁴. Scheel jako przewodniczący partii promował tezy fryburskie, świadczące o dryfowaniu partii na lewo. Z tez, nad którymi pracowali promowany przez Scheela

⁹¹ K.D. Bracher, W. Jäger, W. Link, *Republik im Wandel 1969-1974*. „Die Ära Brandt”, nr 5/1, Stuttgart 1996, s. 21 i 17; M. Andrzejewski, *Od Eberta...*, s. 141.

⁹² P. Merseburger, *op. cit.*, s. 422.

⁹³ *Ibidem*, s. 430.

⁹⁴ K.D. Bracher, *op. cit.*, s. 44.

sekretarz generalny Karl-Hermann Flach oraz Werner Maihofer, wynikał wizerunek liberalizmu strzegącego praw człowieka, postępu, wartości demokratycznych oraz kapitalizmu⁹⁵.

Niemiecki dyplomata Hans von Herwath wspominał, że jeszcze w 1968 r. Walter Scheel miał wątpliwość, „czy nie należałoby zlikwidować AA, gdyż w ten sposób poszczególne ministerstwa federalne mogłyby wejść w bezpośrednie kontakty z zagranicznymi partnerami”⁹⁶. Zadając to pytanie, Scheel kwestionował poprawność struktury Urzędu Spraw Zagranicznych i postulował zmiany. Uważał, że w dotychczasowej formie struktura urzędu była mało efektywna. Hans von Herwath dodał, że Scheel „zapewne wtedy jeszcze nie przypuszczał, że w 1969 r. stanie na czele AA”⁹⁷. Jednym z pierwszych działań Scheela jako ministra spraw zagranicznych było podpisanie 28 listopada 1969 r. traktatu antyatomowego.

Zostawszy ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Willy’ego Brandta, Walter Scheel rozpoczął starania o zwiększenie niezależności Urzędu Spraw Zagranicznych, co było trudne, ponieważ kanclerz Brandt cieszył się szczególnym autorytetem i mocno angażował się w politykę zagraniczną⁹⁸.

Kanclerz realizował politykę wschodnią rządu, która sprowadzała się do nawiązania stosunków z państwami Europy Wschodniej. Osią działań Waltera Scheela, w których był wspierany przez Hansa-Dietricha Genschera, stała się polityka wschodnia. *Ostpolitik* polegała na uznaniu państwowości Niemieckiej Republiki Demokratycznej, która uwzględniała tezę o wspólnym narodzie niemieckim, żyjącym w RFN i NRD⁹⁹.

W grudniu 1972 r. został podpisany układ międzynarodowy z NRD. Ta decyzja oznaczała rezygnację z doktryny Waltera Hallsteina, polegającej na zrywaniu przez RFN stosunków dyplomatycznych z państwami, które nawiązały stosunki dyplomatyczne z NRD¹⁰⁰. Układ był następstwem wcześniejszych porozumień między dwoma państwami niemieckimi – porozumienia czterostronnego w sprawie Berlina (z 3 września 1971 r.), porozumienia tranzytowego (z 17 grudnia 1971 r.), porozumienia o transporcie (z 26 maja 1972 r.). We wrześniu 1973 r. oba państwa niemieckie zostały przyjęte do ONZ i uczestniczyły też w Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Minister spraw zagranicznych 12 sierpnia 1970 r. uczestniczył wraz z Brandtem w podpisaniu układu moskiewskiego. Na mocy tej umowy międzynarodowej RFN

⁹⁵ Walter Scheel, *Munzinger-Archiv/Internat. Biograph. Archiv* 16/99, P007356-15, Sche-ME, 1-6.

⁹⁶ H. von Herwath, *Od Adenauera do Brandta. Wspomnienia*, Warszawa 1995, s. 488.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ K.D. Bracher, *op. cit.*, s. 32.

⁹⁹ K. Gelles, *Niemiecka polityka wschodnia*, Wrocław 2007, s. 70-75; J.J. Węc, *FDP...*; P. Moroz, *Polityka wschodnia FDP w latach 1961-1970*, Warszawa-Wrocław 1970.

¹⁰⁰ U. Mählert, *Krótką historia NRD*, Wrocław 2007, s. 90.

i ZSRR miały nie stosować siły, nie grozić jej użyciem w relacjach z innymi państwami oraz bronić nienaruszalności terytorialnej innych państw w Europie. Walter Scheel w liście do ministra spraw zagranicznych Andrieja Gromyko („List w sprawie jedności Niemiec”) podkreślił, że celem Niemców jest odzyskanie w pokojowy sposób narodowej jedności¹⁰¹. RFN zawarła układ dotyczący normalizacji stosunków z Polską Rzeczpospolitą Ludową 7 grudnia 1970 r., a z Czechosłowacją 11 grudnia 1973 r. Walter Scheel opowiadał się za poprawą relacji z państwami Europy Wschodniej. Uważał, że wzorując się na pojednaniu niemiecko-francuskim, należy dążyć do pojednania z Polską¹⁰². Układów wschodnich bronił w Bundestagu¹⁰³. Jego sukcesem było ratyfikowanie, mimo groźby obalenia rządu, 17 maja 1972 r. układu grudniowego i moskiewskiego.

Walter Scheel przywiązywał wagę do dobrych relacji z Izraelem. Jego wizyta z października 1972 r. w Chinach przyniosła zawarcie stosunków dyplomatycznych między Bonn a Pekinem. Uważał, że to realizm polityczny przyczynił się do nawiązania stosunków dyplomatycznych z Pekinem¹⁰⁴.

Głosami socjaldemokratów i liberałów 15 maja 1974 r., pokonawszy chadeka Richarda von Weizsäckera, Walter Scheel został prezydentem Niemiec. Wtedy zrezygnował z pełnienia funkcji przewodniczącego FDP. Prezydentem był do 30 czerwca 1979 r., nie ubiegał się o drugą kadencję. Jako prezydent złożył wiele wizyt, m.in. był w kwietniu 1975 r. we Francji, w czerwcu 1975 r. w USA, w listopadzie 1975 r. w ZSRR. Od 1979 r. jest honorowym przewodniczącym FDP. Opowiadał się za polityką odprężenia i rozbrojeniem, pozostawił po sobie wizerunek „znaczącego niemieckiego polityka lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych”¹⁰⁵, „trzeźwo patrzącego na świat”¹⁰⁶, który swoją postawą przyczynił się do zjednoczenia Niemiec.

Hans-Dietrich Genscher

Decydujący wpływ na oblicze partii wywarł Hans-Dietrich Genscher, chociaż nie dostąpił jak Heuss czy Scheel pełnienia funkcji prezydenta RFN. Był przewodniczącym partii, ministrem spraw zagranicznych, wicekanclerzem. Pochodził z Niemiec Wschodnich, gdzie po wojnie wstąpił do Ludowo-Demokratycznej Partii Liberalnej. W 1952 r. uciekł na Zachód, gdzie pracował jako prawnik. Wstąpił do FDP. Zaznaczał, że liberalizm pomaga tworzyć władzę, która w największym stopniu pozwoli przeciw-

¹⁰¹ J. Krasuski, *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 576.

¹⁰² M. Rensing, *op. cit.*, s. 182; A. Czubiński, *Kwestia niemiecka po II wojnie światowej*, [w:] A. Czubiński, *Droga Niemców do ponownego zjednoczenia państwa 1949-1990*, Poznań 1991, s. 20.

¹⁰³ *Mit Kraftakten kann man nichts erreichen*, „Der Spiegel” 1972, nr 22.

¹⁰⁴ *Keine Alternative*, „Der Spiegel” 1972, nr 33.

¹⁰⁵ M. Andrzejewski, *Od Eberta...*, s. 156.

¹⁰⁶ P. Merseburger, *op. cit.*, s. 434.

stawić się zniewoleniu. Kierował się zasadą: „polityczne działanie oznacza obecność”. Jego politycznym ojcem był Thomas Dehler, który wytypował Genschera do pracy dla frakcji FDP w Bundestagu. Tam Genscher zdobywał doświadczenie, formułując krótkie szkice ustaw, by w 1959 r. zostać dyrektorem generalnym frakcji FDP. W 1961 r. napisał program wyborczy dla liberałów, który zapewnił im wyjątkowo dobry wynik 12,8% głosów. W 1965 r., w wieku 30 lat, został posłem Parlamentu Federalnego. Dał się poznać jako taktyk, sprawny administrator, „człowiek prawa i porządku”¹⁰⁷.

W rządzie Willy’ego Brandta był ministrem spraw wewnętrznych. Zyskiwał popularność dzięki pracowitości i umiejętności współpracy z innymi politykami. Zauważono, że cechuje go intuicja i „umiejętność wyczuwania zmian”. Jako minister spraw wewnętrznych odkrył dla liberałów niszę w polityce – potrzebę ochrony środowiska.

Jego popularność wzrosła, gdy w 1972 r. współpracował ze swoim politycznym rywalem Franzem Josefem Straußem, aby opanować sytuację w monachijskiej wiosce olimpijskiej po uwięzieniu, a następnie zamordowaniu izraelskich sportowców. Przeżycia z akcji określił jako najbardziej tragiczne chwile w jego karierze politycznej. Mimo że nie udało mu się wtedy przyczynić do uwolnienia sportowców, zyskał sobie uznanie wśród Niemców.

Posądzany przez SPD o przyczynienie się do dymisji Willy’ego Brandta, utrzymał się przy władzy. Willy Brandt podał się do dymisji, ponieważ wśród jego pracowników znalazł się szpieg NRD Günther Guillaume. A to Genscher jako minister spraw wewnętrznych współodpowiadał za skład personalny urzędu kanclerskiego.

Wiosną 1974 r. został ministrem spraw zagranicznych, a jesienią tego samego roku, gdy Walter Scheel objął urząd prezydenta, Hans-Dietrich Genscher objął zadania przewodniczącego FDP. Do 1992 r. występował jako minister spraw zagranicznych i wicekanclerz. Mówiono, że przywódca tak małej partii nie może więcej osiągnąć. FDP w latach 70. nazywano „przedsięwzięciem jednego człowieka” – Genschera. Sam polityk był odbierany jako osoba pragnąca utrzymania się u władzy. Krytycy twierdzili, że w działalności FDP pozostawanie w koalicji federalnej okazywało się ważniejsze od programu partii. Założenia z 1973 r. przyjęte na zjeździe we Fryburgu podczas trwania koalicji z SPD były popierane przez lewicowe skrzydło liberałów. Postanowienia ze zjazdu w Kilonii z 1977 r. były z założenia bardziej liberalne i stanowiły prognozę skłaniania się FDP ku prawej stronie sceny politycznej. Tak wielki rozdźwięk programowy w FDP w latach 70. wywoływał refleksję, że dysputy programowe nie były najważniejsze dla polityka. Mimo że Genscher stanął do wyborów parlamentarnych w 1980 r. pod hasłem „wybierając FDP wybieracie kanclerza Schmidta”, to w 1982 r. nastąpił rozłam koalicji. Ocenia się, że Genscher zdecydował się na zerwanie współ-

¹⁰⁷ H.-D. Heumann, *Hans-Dietrich Genscher. Die Biographie*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2012; A. Kruk, *op. cit.*

pracy ze Schmidtem nie tylko ze względu na różnice programowe, ale i z obawy przed wzrostem popularności nowego ugrupowania – Zielonych. Postawa Genschera została potraktowana przez wielu Niemców jako zdrada. Rozprawiano o ludzkim wymiarze rozłamu między Schmidtem i Genscherem. Decyzja Genschera o współpracy z Kohlem spotkała się z krytyką w FDP. Spowodowała odejście polityków o proweniencji socjal-liberalnej, m.in. Günthera Verheugena¹⁰⁸.

Zarzucano Genscherowi, że ważniejsza od działalności partyjnej była dla niego polityka zagraniczna. Sam Genscher, będąc pragmatykiem i człowiekiem czynu, nie potrafił przedstawić programu ideowego partii. Gdy w 1979 r. zachorował na serce, zabrakło człowieka, który mógłby go zastąpić.

W 1985 r. zrezygnował z przewodnictwa partii, by skupić się na zadaniach ministra spraw zagranicznych. Zależało mu na stworzeniu wizerunku odpowiedzialnej i obliczalnej Republiki Federalnej Niemiec. Była to w jego mniemaniu jedyna słuszna droga do zjednoczenia Niemiec. Zjednoczenie, on, uciekinier z Saksonii, traktował jako najważniejsze zadanie. Dlatego tak bardzo cenił Reinholda Meyera i Thomasa Dehlera, swoich patronów politycznych, którzy uczynili z FDP partię akcentującą rolę polityki wschodniej.

Kwestii zjednoczenia Niemiec Genscher poświęcał swoje wystąpienia podczas corocznych jesiennych sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych i podczas Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Był jednym z pierwszych, który odkrył Gorbaczowa i podczas konferencji w Davos zalecał, by „trzymać za słowo” radzieckiego polityka. Tym zwrotem zwrócił na siebie uwagę, chociaż nie potrafił wygłaszać wielkich mów, „brakowało mu wszystkiego, by być demagogiem”; nie miał odpowiedniego stylu głosu, metafor, nie umiał argumentować. Doceniano treść wypowiedzi, nie ich styl.

Będąc ministrem spraw zagranicznych, niemal codziennie korzystał z okazji pojawiania się w mediach. W tym celu stworzono referat ds. publicznych w AA. Telewizja, prasa, radio stały się pomocnymi kanałami komunikowania partii ze społeczeństwem. Potrafił kierować polityką informacyjną. Krążył o nim żart, że obecny był w dwóch samolotach, które się zderzyły. Rozpropagował termin *public diplomacy*, rozumiany jako metodyczne wysyłanie informacji, by wpływać na opinię publiczną. Mówiono o nim manipulator prasy, a on powtarzał, że „polityka jest robiona przez słowa”. Dla FDP, która nie była partią masową jak CDU czy SPD, była to jednocześnie niezwykła

¹⁰⁸ Marek Orzechowski wspominał: „W reakcji na upadek koalicji i postawę partii liberalnej, FDP, której Günter Verheugen był wówczas sekretarzem, ustąpił on nie tylko z tego stanowiska, ale i zmienił partyjną legitymację. Verheugen, który odwrócenie sojuszu i upadek koalicji socjalno-liberalnej ostro skrytykował, przeszedł do SPD [...] Verheugen nigdy nie pogodził się z decyzją Genschera, i mimo że uchodził za jego politycznego wychowanka, zerwał z nim na lata kontakt...”. Szerzej: M. Orzechowski, G. Verheugen, *Projekt – rozszerzenie. Jak Polska wchodziła do Unii. Nieznane kulisy rozszerzenia*, Warszawa 2009, s. 27.

zaleta i wada. Z jednej strony umiejętność docierania do opinii społecznej pozwalała utrzymać Genscherowi olbrzymią popularność. Z drugiej strony zwiększała się rola Genschera w FDP, a postępowała marginalizacja innych polityków.

Szczytem popularności i ukoronowaniem działalności politycznej Genschera był moment, gdy 30 września 1989 r. z praskiego pałacu Lobkowiczów informował uchodźców z NRD, że mogą udać się na Zachód.

Gdy w 1992 r. powiadomił, że rezygnuje z pracy w rządzie, pojawił się problem, kto powinien go zastąpić. Pełniąc funkcję przewodniczącego partii przez jedenaście lat, a później będąc jej szarą eminencją, nie potrafił pozostawić po sobie następcy. Mimo że wraz ze zjednoczeniem Niemiec wyrażane przez Genschera opinie traciły na aktualności, to nikt nie spodziewał się jego odejścia. Decyzję Genschera potraktowano jako mądrą rozgrywkę. Pisano: „szachista odchodzi od gry”. Dywagowano, że może zależeć Genscherowi na ubieganiu się o urząd prezydenta federalnego. Tymczasem ważne wydaje się, że Genscher nie spodziewał się osiągnąć więcej w swojej karierze niż ministra spraw zagranicznych i dlatego udał się na polityczną emeryturę. Nie było tajemnicą, że kanclerz Kohl planował zmiany w rządzie, a rola ministra spraw zagranicznych przestała być tak eksponowana po zjednoczeniu obu państw niemieckich i zmianach towarzyszących zakończeniu zimnej wojny. Postawa Niemiec podczas wojny w Iraku i w związku z kryzysem na Bałkanach dodatkowo nadszarpnęła prestiż urzędu, który sprawował Genscher¹⁰⁹.

* * *

Wolna Partia Demokratyczna była według badacza niemieckiego liberalizmu – Jürgena Dittbernera – „dzieckiem nowoczesności”¹¹⁰, powstałym zamiast religijnego, klerykałnego czy dynastycznego reżimu¹¹¹. Najważniejsze cele niemieckich liberałów wynikały z przekonania o potrzebie przestrzegania wartości liberalnych – wolności, ochrony praw człowieka, prawa, konstytucji, potrzeby istnienia parlamentu, wolnego rynku, sprawiedliwości. Popieranie liberalizmu sprowadzało się do ograniczenia państwowego działania, zaoferowania każdemu szansy zdobycia wykształcenia oraz dostrzeżenia potrzeby modernizacji¹¹². Liberalowie duże znaczenie przypisywali polityce zagranicznej. Ceniony historyk i politolog Christian Hacke uznał, że w tej kwestii FDP zaprezentowała się jako partia kontynuacji, ale i zmiany¹¹³. Tym samym

¹⁰⁹ A. Kruk, *80-lecie Hansa-Dietricha Genschera*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1, s. 245-252; H.-D. Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995; H.-J. Lucas, *Genscher, Deutschland und Europa*, Baden-Baden 2002.

¹¹⁰ J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus. Ein Plädoyer*, Berlin 2008, s. 7.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² J. Dittberner, *Liberales in der Zivilgesellschaft*, <http://www.liberalis.de/phpBB3/viewtopic.php?f=9&t=2374&sid=b100f58288a3c74a6c3d4b3246b639e2> [dostęp: 1.10.2014].

¹¹³ D. Ditttrich, *Der FDP und die deutsche Aussenpolitik. Eine Analyse liberaler Außenpolitik seit der deutschen Wiedervereinigung*, „WeltTrends Thesisis”, <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2009/3440>

Wolna Partia Demokratyczna, języczek u wagi w powojennym niemieckim systemie partyjnym, formowała się jako kreator niemieckiej polityki zagranicznej¹¹⁴. Zdaniem liberała, niemiecka polityka zagraniczna spod znaku FDP została „zorientowana na interesy i wartości”. Członkowie partii cenili pokój, ochronę dobrobytu, wolny rynek. Uważali, że migracje spowodowane wojnami i katastrofami to nieszczęście. Niemiecką rolę w świecie postrzegali jako propagowanie demokracji i praw człowieka oraz tolerancji. Przedstawicielka FDP, Sabine Leutheusser-Schnarrenberger podkreśliła, że z niemieckiej historii można wyciągnąć lekcję, że Niemcom potrzebne są „skromność i respekt”¹¹⁵. W epoce bipolarnej szczególną wagę przywiązywali liberałowie do stosunków transatlantyckich. Społeczeństwo zachodnioniemieckie po II wojnie światowej pielęgnowało wizerunek państwa strzegącego konstytucyjnej zasady państwa demokratycznego. Inaczej trudno byłoby Niemcom odzyskać reputację na arenie międzynarodowej. Stąd i zaangażowanie w proces integracji europejskiej. Istotna dla liberałów była również polityka wschodnia i polityka niemiecka, a te dwa aspekty polityki zagranicznej traktowano jako spoiwo koalicji socjalliberalnej. We współpracy z CDU pod rządami Kohla liberałowie zabiegali o jedność Niemiec, prowadząc politykę, która przyniosła sukces. W swoich programach FDP akcentowała takie wartości, jak: suwerenność, obliczalność i elastyczność.

[dostęp: 1.10.2014]; K. Malinowski, Z. Mazur, P. Kubiak, *Polityka zagraniczna koalicji CDU/CSU-FDP*, <http://www.iz.poznan.pl/index.php?p=sb&lang=pl&i=169&tb=1&a=a18> [dostęp: 1.10.2014].

¹¹⁴ www.auswartiges.amt.de.

¹¹⁵ S. Leutheusser-Schnarrenberger, *Mut zur Freiheit*, „Liberal” 2007, nr 12.

DEBATA PROGRAMOWA PO ZJEDNOCZENIU NIEMIEC

Dyskurs intelektualny w Wolnej Partii Demokratycznej odzwierciedlają nie tylko powstałe programy polityczne na potrzeby wyborów¹, ale o świadomości potrzeby zmian świadczy liczba publikacji polityków z partii liberalnej czy praca programowa Fundacji im. Friedricha Naumanna². Liberalowie wyróżniali się na tle innych partii

¹ W związku z wyborami do Parlamentu Europejskiego FDP przygotowała po zjednoczeniu Niemiec następujące programy wyborcze: *Für ein europäisches Deutschland* (22 I 1994); *Leitsätze der F.D.P. zur Europawahl* (23 I 1999); *Wir können Europa besser! – Für ein freies und faires Europa* (17 I 2004); *Ein Europa der Freiheit für die Welt des 21. Jahrhunderts* (17 I 2009); *Das braucht unser Europa* (22 I 2014).

W związku z wyborami do Bundestagu FDP uchwaliła następujące programy wyborcze: 1. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 1990 der Freien Demokratischen Partei *Das liberale Deutschland Wahlauftritt* Beschlossen vom Bundesvorstand am 28. September 1990 *Grundsätze: Für ein liberales Deutschland* Beschlossen auf dem Vereinigungsparteitag in Hannover am 12. August 1990 *Aktionsprogramm* Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Nürnberg am 29./30. September 1990, http://www.freiheit.org/files/288/1990_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; 2. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 1994 der Freien Demokratischen Partei *Liberal denken. Leistung wählen* (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Rostock am 5. Juni 1994), http://www.freiheit.org/files/288/1994_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; 3. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 1998 der Freien Demokratischen Partei *Es ist Ihre Wahl* (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Leipzig vom 26.-28. Juni 1998), http://www.freiheit.org/files/288/1998_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; 4. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2002 der Freien Demokratischen Partei *Bürgerprogramm 2002* (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Mannheim vom 10. – 12. Mai 2002), http://www.freiheit.org/files/288/2002_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; 5. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2005 der Freien Demokratischen Partei *Arbeit hat Vorfahrt. Deutschlandprogramm 2005*, http://www.freiheit.org/files/288/2005_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; 6. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2009 der Freien Demokratischen Partei *Die Mitte stärken. Deutschlandprogramm der Freien Demokratischen Partei* (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Hannover vom 15.-17. Mai 2009), http://www.freiheit.org/files/288/IN5-290_BTW_2009_Deutschlandprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; 7. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2013 der Freien Demokratischen Partei *Bürgerprogramm 2013. Damit Deutschland stark bleibt. Nur mit uns* (Beschlossen auf dem a.o. Bundesparteitag in Nürnberg am 4./5. Mai 2013), http://www.freiheit.org/files/288/2013_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].

² Dotychczas Fundacja im. F. Naumanna opublikowała 34 tomy serii „Argumenty za wolnością” (*Argumente der Freiheit*). Tematyka tomów dotyczy m.in. polityki migracyjnej, polityki bankowej, polityki finansowej, polityki energetycznej, wolności religijnej, spraw wyznaniowych, ochrony środowiska. Na szczególną uwagę zasługuje opublikowany w 2009 r. przez Horsta Wernera tom: *Ordnung in Freiheit – Das wirtschaftspolitische Programm der FDP 1949-2009*. 370-stronicowa publikacja dotyczy zapatrywań FDP na politykę gospodarczą Niemiec. Por. *Argumente der Freiheit*, http://www.freiheit.org/webcom/show_article.php/_c-163/_nr-2194/i.html [dostęp: 21.07.2015].

politycznych działalnością programową³. Guido Westerwelle, Rainer Brüderle, Klaus Kinkel, Hans-Dietrich Genscher i inni prominentni liberałowie w swoich książkach, często przyjmujących charakter wywiadów-rzek, wygłaszali opinie o polityce wewnętrznej i zagranicznej Republiki Federalnej Niemiec⁴. Powoływali się na prace znanych socjologów – Ulricha Becka⁵ czy Ralfa Dahrendorfa⁶. Liberałowie wyraźnie podkreślali, że na tle innych ugrupowań politycznych wyróżnia ich akcentowanie znaczenia wolności oraz roli jednostek w społeczeństwie. Zaznaczali także, że należy promować indywidualizm. Przegląd programów partii odzwierciedla dyskusje wśród liberałów na temat zmian społeczno-polityczno-gospodarczo-kulturowych w Niemczech.

Z powstałych po zjednoczeniu Niemiec dokumentów na temat polityki wewnętrznej i zagranicznej Niemiec wynika, że liberałowie aspirowali do czynnego uczestnictwa w systemie politycznym. Politycy z ramienia FDP krytycznie oceniali życie społeczno-polityczno-gospodarcze w RFN i apelowali o reformy według zaproponowanych przez siebie projektów i postulatów. Oferta programowa FDP zawierała w sobie m.in. problematykę związaną z transformacją ustrojową Niemiec Wschodnich, wypowiedzi na temat budowania społeczeństwa obywatelskiego, umacniania demokracji na wszystkich szczeblach administracji publicznej czy przełamywania niechęci wobec partii politycznych.

Kierując się kryterium chronologicznym, do głównych koncepcji FDP po zjednoczeniu Niemiec należy zaliczyć następujące dokumenty:

- 1992 – Odwaga zamiast zniechęcenia – dla liberalnych Niemiec (Mut statt Mißmut – für ein liberales Deutschland, czyli tzw. Lambsdorff-Papier),
- 1993 – Prynypia z Jeny w sprawie liberalnej polityki na szczeblu lokalnym (Leitlinien liberaler Kommunalpolitik),
- 1997 – Zasady z Wiesbaden (Wiesbadener Grundsätze),

³ Już w latach 70. XX w. Zbigniew Maciąg zauważył: „Do praktyki działania głównych partii RFN należy zwoływanie federalnych konferencji problemowych z udziałem przedstawicieli zainteresowanych organizacji, grup interesów oraz ekspertów, a także powoływanie dla określonych celów gremiów doradczych, zwłaszcza w okresie kampanii wyborczej. Największą w tym zakresie aktywność przejawia FDP”, w: Z. Maciąg, *System partyjny RFN*, Warszawa 1979, s. 163-164.

⁴ S. Koch-Mehrin, *Schwestern. Streitschrift für einen neuen Feminismus*, Berlin 2007; G. Westerwelle, *Neuland. Einstieg in einen Politikwechsel*, München 1998; R. Brüderle, *Jetzt rede ich!*, Reinbeck 2014; G. Westerwelle, *18. Mein Buch zur Wahl*, München 2002; H.-D. Genscher, Ch. Lindner, *Brückenschläge. Zwei Generationen, eine Leidenschaft*, Hamburg 2013.

⁵ Do najważniejszych prac Ulricha Becka należą: *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności; Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności* (współautor); *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej; Europa Kosmopolityczna. Społeczność i polityka w drugiej nowoczesności* (współautor).

⁶ Najbardziej znane dzieła Ralfa Dahrendorfa to: *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym; Rozważania nad rewolucją w Europie; Nowoczesny konflikt społeczny – esej o polityce wolności*.

- 2005 – Informator w sprawie zmiany polityki w Niemczech (Leitfaden für den Politikwechsel in Deutschland),
- 2012 – Tezy o wolności na rzecz otwartego społeczeństwa obywatelskiego (Karlsruher Freiheitsthesen für eine offene Bürgergesellschaft).

Należy również uwzględnić myśl programową odłamów FDP, np. Kręgu Dahrendorfa czy Rundy spotkań u Maxwella oraz programów, które tworzy młodzieżówka FDP.

Dokument Lambsdorffa 1992

Kto kocha wolność, nie powinien tracić nadziei wobec problemów zjednoczonych Niemiec. Poszukiwana jest konkretna analiza sukcesów i błędów, i propozycji, jak błędów unikać a powiększyć sukcesy. Dlatego musimy w Niemczech ze sobą rozmawiać, w razie potrzeby też się kłócić.

Otto Graf Lambsdorff

Dziewiętnastostronicowe pismo Ottona Grafa Lambsdorffa zaistniało jako strategia działania FDP po zjednoczeniu Niemiec⁷. Lambsdorff zdiagnozował problemy zjednoczonych Niemiec i ich obywateli. Jego rozważania dotyczyły trzech kwestii: zjednoczenia Niemiec i spraw gospodarczych; polityki socjalnej w RFN; zniechęcenia do partii (*Parteienverdrossenheit*)⁸. Pesymistyczne spojrzenie liberała wyrażone zostało w stwierdzeniu: „mamy jedność Niemiec, ale żyjemy w rozdartym państwie”. Polityk zwracał uwagę, że społeczeństwa budują dobrobyt, dążąc do powiększania osiągnięć, a „tylko to, co zostało wypracowane, może być rozdane”. Analizując sytuację polityczną, zauważał, że Niemców ogarnęła niechęć do polityków i polityki, a wizerunek tych pierwszych jest „w punkcie zerowym”, w efekcie tylko 2% społeczeństwa niemieckiego decyduje się na członkostwo w partiach politycznych. Zniechęcenie wobec angażowania się w działalność polityczną wynikało z narastania problemów wewnętrznych. Niemcy po zjednoczeniu musiały uporać się z historią SED, spuścizną Stasi (Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej), a także stawić czoła prawicowemu ekstremizmowi.

⁷ O. Graf Lambsdorff, *Mut statt Mißmut – für ein liberales Deutschland*, http://www.freiheit.org/files/288/1992_Lambsdorff-Papier.pdf [dostęp: 19.08.2014].

⁸ K. Malinowski „Parteienverdrossenheit” tłumaczy jako „kryzys zaufania społeczeństwa do partii politycznych”; „narastające niezadowolenie społeczeństwa wobec elit politycznych, manifestujące się albo w deklarowanej przez nie rezygnacji z udziału w wyborach bądź w przeniesieniu sympatii politycznych ku tzw. partiom protestu z lewego i prawego skraju partyjnego spektrum, przy czym istotne jest, że oba te trendy nabierały wyraźnie zarysowanego charakteru”. Por. K. Malinowski, *System partyjny i zachowania wyborcze w zjednoczonych Niemczech*, [w:] L. Janicki, B. Koszel, W. Wilczyński, *Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, Poznań 1996, s. 149.

Lambsdorff odnosił się do postawy społeczeństwa niemieckiego, twierdząc, że Niemcy są „mistrzami [...] w podróżyach urlopowych i konsumowaniu sukcesu”. Jego zdaniem zniechęcenie do polityki oraz nadmierny konsumpcjonizm mogłyby przełamać działania na rzecz budowy społeczeństwa obywatelskiego⁹. Nie był tu odosobniony. Franz Walter uważa, że nastąpiła epoka „*laudatio* do społeczeństwa obywatelskiego”¹⁰ i zastanawia się nad sposobem szukania panaceum na problemy współczesnego państwa¹¹.

W wizji społeczeństwa obywatelskiego potrzebny był człowiek samodzielny i odpowiedzialny, chętny do uczestniczenia w pracy zespołowej oraz projektach. Działacz w społeczeństwie obywatelskim powinien być kreatywny, krytyczny oraz konkurencyjny. Obywatelskie zaangażowanie natomiast mogłoby przynieść efekty dzięki rozwojowi oświaty, zdobywaniu kompetencji oraz partycypacji społecznej¹². Lambsdorff także zauważył, że lata 90. – era społeczeństwa informacyjnego – to czas docenienia indywidualizmu, kreatywności i elastyczności w podejmowaniu decyzji¹³.

Idea społeczeństwa obywatelskiego zdobywała poparcie, a przekonanie do potrzeby istnienia partii politycznych słabło. W społeczeństwie obywatelskim ważną rolę pełni obywatel-aktor, natomiast partie polityczne przyczyniają się do powstawania tzw. demokracji obserwatorów (*Zuschauerdemokratie*), w której duże znaczenie ma widownia – pasywna, obserwująca¹⁴. Społeczeństwo obywatelskie dobrze funkcjonuje w poliarchii, czyli tam, gdzie spełnione są wymogi funkcjonowania proceduralnego minimum demokracji, np. wolne i uczciwe wybory. Oczywiście jest, że w systemie totalitarnym nie ma miejsca dla społeczeństwa obywatelskiego¹⁵. Liberalowie popierają rozwój „życia obywatelskiego” oraz zrzeszanie się obywateli w celu realizacji wspólnych przedsięwzięć¹⁶.

⁹ *Ibidem*. Nie wszyscy liberalowie popierali poglądy Lambsdorffa. Polityk był krytykowany za „darwinizm społeczny”, a część liberałów żałowała, że nie powiodła się próba pozbawienia go władzy na zjeździe FDP w Suhl. Andreas Narr zarzucił Lambsdorffowi, że nie liczy się ze stopniowym traceniem przez FDP poparcia w społeczeństwie. Politycy z lewicowego skrzydła FDP („Elbe-Kreis”): Wolfgang Kubicki, Carola von Braun i Conrad-Michael Lehment przygotowali dokument pt. „Tezy w sprawie liberalizmu socjalnego”, jednak zwolennicy Lambsdorffa okazali się silniejsi i Lambsdorff w 1992 r. pozostał przewodniczącym FDP. Słabość FDP podkreślał też Ahim Rohde z Düsseldorfu, który obawiał się, że pod wpływem rozgoryczenia społeczeństwa wynikającego z obowiązku ponoszenia kosztów zjednoczenia Niemiec obóz rządzący może mieć w 1994 r. problem z utrzymaniem władzy. Szerzej: A. Narr, *Anschluß verpaßt. Lambsdorff, Lühr und das Dilemma der Liberalen*, [w:] T. Leif, H.J. Legrand, A. Klein (red.), *Die politische Klasse in Deutschland. Eliten auf dem Prüfstand*, Bonn–Berlin 1992, s. 283; G. Dachs, *Den Staat schlanker machen*, „Die Zeit” 19.06.1992.

¹⁰ F. Walter, *Im Herbst der Volksparteien? Eine kleine Geschichte von Aufstieg und Rückgang politischer Massenintegration*, Bielefeld 2009, s. 107.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, s. 108.

¹³ O. Graf Lambsdorff, *op. cit.*

¹⁴ F. Walter, *op. cit.*, s. 108.

¹⁵ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2009, s. 35 i 39.

¹⁶ T. de Montbrial, *Działanie i system światowy*, Warszawa 2011, s. 279.

Były przedstawiciel FDP, dla którego ważniejsze było życie naukowe od aktywności politycznej, Ralf Dahrendorf twierdził, opisując wolność, że jednym z jej „filarów” jest oprócz rynku i państwa prawa społeczeństwo obywatelskie¹⁷. Uczony podkreślał istnienie pozytywnych więzi między społeczeństwem obywatelskim a demokracją, bez których „trudno mówić o wolności”¹⁸. Polityk zauważył wręcz zjawisko „mody”¹⁹ na kreowanie społeczeństwa obywatelskiego. W takim społeczeństwie jednostki czerpią dumę ze świadomości, że są obywatelami. Społeczeństwo obywatelskie jest ponadto wzbogacone o poczucie autonomii i niezależności²⁰. Tłumacząc fenomen społeczeństwa obywatelskiego, R. Dahrendorf podkreślał, że nie jest to „społeczna podwalina państwa”²¹. Społeczeństwo obywatelskie u R. Dahrendorfa to „struktury publiczne, które „stwarzają szanse działania, [...], twórczy chaos, różnorodność zachodzących na siebie asocjacji, z których każda ma własną podstawę egzystencji, często też własną historię i własne specyficzne formy członkostwa”²². Socjolog podkreślił również, że społeczeństwo obywatelskie „stwarza więzi przynależności”²³.

W dokumencie Lambsdorffa pada też wiele spostrzeżeń na temat potrzeby inwestowania w przyłączone do Niemiec Zachodnich kraje związkowe z byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Polityk odniósł się do polityki fiskalnej, mieszkaniowej, ochrony środowiska, a także bezrobocia. Lambsdorff powołał się na stwierdzenie Frédérica Bastiat: „Państwo to wielka fikcja, dzięki której każdy usiłuje żyć kosztem innych”²⁴. Zdaniem liberała każdy obywatel powinien samodzielnie troszczyć się o sprawy socjalne i trzeba tak wychowywać obywateli, by zamiast postawy roszczeniowej wykazywali się inicjatywami i zaradnością.

Principia z Jeny 1993

Praca programowa liberałów, sfinalizowana w 1993 r. w Jenie, dotyczyła „polityki lokalnej jako rdzenia demokratycznego współistnienia”²⁵. Liberałowie wyrazili

¹⁷ Z. Rau, *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2000, s. 151-153.

¹⁸ D. Glondys, K.D. Kopeć, P. Świdorski, *Łagodne rewolucje. Materiały z konferencji o dążeniu do wolności i składnikach dialogu. 6-7 października 2005 r. Willa Decjusza*, Kraków 2006, s. 103.

¹⁹ R. Dahrendorf, *Wolność a więzi społeczne. Uwagi o strukturze pewnej argumentacji*, [w:] K. Michalski, *Społeczeństwo liberalne. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków–Warszawa 1996, s. 16.

²⁰ L. Vogt, *Das Kapital der Bürger. Theorie und Praxis zivilgesellschaftlichen Engagements*, 2005, s. 75-76, http://books.google.pl/books?id=9GGanOtK74QC&pg=PA75&lpq=PA75&dq=Ralf+Dahrendorf+Bürgergesellschaft&source=bl&ots=Ld-4AD15gG&sig=EPcaB7m_dSu_aCo5n-kKXhch2_8&hl=pl&sa=X&ei=XU1fT-GqNIiGswa8scm7CQ&ved=0CFkQ6AEwBg#v=onepage&q=Ralf%20Dahrendorf%20Bürgergesellschaft&f=true [dostęp: 1.10.2014].

²¹ R. Dahrendorf, *op. cit.*, s. 17.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ F. Bastiat, *Państwo*, [w:] L. Balcerowicz, *Odkrywając wolność. Przeciw zniewoleniu umysłów*, Poznań 2012, s. 351.

²⁵ *Leitlinien liberaler Kommunalpolitik der Freien Demokratischen Partei (Beschlissen vom*

poparcie dla niesienia pomocy finansowej mieszkańcom gmin w Brandenburgii, Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Saksonii, Saksonii Anhalt i Turynгии. Pieniądze zostały przeznaczone na wyrównanie poziomu życia w obu częściach zjednoczonych Niemiec (była to dodatkowa suma doliczana do podatku dochodowego i podatku od osób prawnych mieszkańców byłych Niemiec Zachodnich). FDP opowiadała się za wzmocnieniem lokalnej samorządności, m.in. poprzez wzmocnienie dystrybucji pieniędzy do gmin, które zapewniłyby strukturalną elastyczność działań. Liberałowie protestowali przeciwko centralnemu zarządzaniu w administracji i domagali się ograniczenia wywierania wpływu ze strony państwa na gminy – gminy powinny dążyć do tworzenia własnych regulacji. Liberałowie uważali, że to organy władzy komunalnej, a nie specjalnie powoływane struktury państwowe powinny reagować na lokalne problemy. Celem było przeciwdziałanie biurokracji i powołanie „oszczędnych” struktur władzy samorządowej poprzez przestrzeganie zasady racjonalności i przejrzystości. Innymi postulatami były: prywatyzacja usług komunalnych i wzmocnienie udziału mieszkańców w rozwiązywaniu problemów samorządowych. Obywatele mieli móc uzyskiwać informacje o pracy komisji lokalnych, a także korzystać z możliwości zadawania pytań w lokalnych instytucjach publicznych. W programie liberałowie odnieśli się też do planów rozwoju przestrzennego miast i wsi, polityki mieszkaniowej, wykorzystania budynków publicznych (np. w celach polityki kulturowej), planowania i komunikacji. Przedmiotem prac programowych były kwestie społeczne – sytuacja kobiet, dzieci, starszych i niepełnosprawnych w przestrzeni lokalnej; obecność obcokrajowców. Można stwierdzić, że liberałowie na 38 stronach odnieśli się, czasem ramowo i enumeratywnie, do spraw będących przedmiotem aktywności struktur samorządowych²⁶.

Zasady z Wiesbaden 1997 i późniejsza debata o społeczeństwie obywatelskim

Liberalne społeczeństwo obywatelskie myśli kosmopolitycznie, działa po europejsku, jest zakorzenione w tożsamości narodowej i regionalnej
Wiesbaden 1997

W latach 90., mimo krótkich okresów wzrostu poparcia w społeczeństwie, FDP nękał kryzys przywództwa, problemem było też zmniejszanie się liczby zwolenników partii²⁷. Pomysłem na odnowę partii były uchwalone w 1997 r. „Zasady z Wiesbaden – dla liberalnego społeczeństwa”. W Wiesbaden liberałowie docenili znaczenie postępu

Bundeshauptausschuss in Jena am 6.3.1993, http://www.freiheit.org/files/288/1993_Leitlinien_Kommunalpolitik.pdf [dostęp: 19.08.2014].

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ W 1990 r. liczba członków wynosiła 178 625, a w 1997 r. 69 621. Zob. tab. 1 w rozdziale trzecim.

oraz opowiedzieli się za prowadzeniem polityki odpowiedzialności za przyszłość, w myśl zasady zrównoważonego rozwoju uwzględniającej solidarność z kolejnymi pokoleniami. Zdaniem liberałów umacnianie społeczeństwa obywatelskiego to wynik poczucia odpowiedzialności za kolejne pokolenia. Wyrazili poparcie dla gospodarki rynkowej, kontestując, że wielkim niebezpieczeństwem Niemiec jest bezrobocie, paraliż reform, brak szans, by sprostać konkurencji oraz wyzwaniom przyszłości. W programie wolność została przedstawiona w czterech aspektach, które można rozumieć jako fundamenty umacniania społeczeństwa obywatelskiego: jako odpowiedzialność (granicą wolności jednostki jest wolność innych), jako różnorodność, postęp oraz odpowiedzialność za przyszłość (następne pokolenia). Wartości, które określają społeczeństwo obywatelskie we wspólnocie, to własna inicjatywa, samoorganizacja. W społecznej gospodarce rynkowej liberałowie oczekują od jednostek pełnego uczestnictwa w życiu gospodarczym. Funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego w myśl też z Wiesbaden odgrywa ważną rolę w Europie²⁸ i na świecie. Społeczeństwo obywatelskie trzeba traktować jako wyraz sprzeciwu wobec „polityki podobania się”, wad państwa biurokratycznego, państwa ograniczającego się do egzekucji podatków, państwa zadłużonego. Liberałowie podkreślili znaczenie odpowiedzialności mieszkańców za sprawy publiczne. W dokumencie podkreślony został status obywatela oraz wartości społeczeństwa obywatelskiego: wolność sumienia, wyznania, religii, samopomoc i zasada subsydiarności. Członkowie FDP docenili znaczenie różnorodności, wyrażając szacunek wobec mniejszości i sprzeciwiając się wykluczaniu cudzoziemców z różnych sfer życia społecznego. Podkreślili, że obywatele w społeczeństwie obywatelskim powinni wykazywać się inicjatywą, określać swoje cele życiowe poprzez przestrzeganie zasady równouprawnienia, zaangażowania w życie społeczne. Liberałowie wskazali na znaczenie społeczeństwa informacyjnego oraz potrzeby ochrony danych osobowych. Społeczeństwo informacyjne w przeciwieństwie do opartego na zasadach centralizmu i hierarchii społeczeństwa scentralizowanego promuje kreatywność, decentralizację, partycypację i osiągnięcia²⁹.

Oświata, jak podkreślili liberałowie, to dobro, z którego mogą korzystać obywatele. FDP popiera umożliwienie ludziom rozwoju oraz dostępu do awansów zawodowych. Liberałowie postulowali demokratyczne państwo obywatelskie, służące obronie otwartego społeczeństwa obywatelskiego, gwarantowaniu wolności i bezpieczeństwa.

²⁸ Liberałowie apelowali o demokratyzację UE, uchwalenie konstytucji europejskiej oraz opowiedzieli się za unią gospodarczo-walutową, por. M. Żurek, *Unia Europejska w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Determinanty Europapolitik*, Szczecin 2012, s. 221-222.

²⁹ G. Westerwelle, *Neuland. Einstieg in einen Politikwechsel*, München–Düsseldorf 1998, s. 255; K. Leśniewska, *Rozwój programowy FDP na tle sytuacji społeczno-politycznej RFN w latach 1948-1997 i ogólnych założeń liberalizmu*, Warszawa 2000, s. 97-100; H.-J. Beerfeltz, *Vorfahrt für Freiheit. Die Vorbereitung der FDP durch programmatische Substanz seit den Wiesbadener Grundsätzen von 1997*, [w:] W. Gerhardt (red.), *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008, s. 114-117.

Liberałowie opowiedzieli się za zasadą praworządności oraz za państwem socjalnym. Podkreślali, że zmierzanie do społeczeństwa informacyjnego i usługowego może pomóc w przewyżczeniu bezrobocia. Postulowali pielęgnowanie kultury oraz troskę o zdobycie wykształcenia i zwiększanie szans poprawy jakości życia³⁰. Liberałowie promowali wolność i godność oraz rozdzielenie religii i państwa. Liberalne społeczeństwo obywatelskie to społeczeństwo, w którym FDP jest przeciwniczką „demokracji obserwatorów”, gdyż demokracja ich zdaniem wymaga uczestnictwa, to „społeczeństwo obywateli uczestniczących”. Obywatele powinni być samodzielni, załatwiać swoje sprawy, a nie zlecać takie zadanie państwu. W Dokumencie z Wiesbaden została podkreślona rola kobiet oraz zasada równouprawnienia płci. Kobiety i mężczyźni powinni mieć jednakowe szanse rozwoju osobowego oraz awansu społecznego. Małżeństwo i rodzina to instytucje oparte na zasadzie odpowiedzialności.

Obywatele powinni się zrzeszać w dobrowolnych organizacjach, np. związkach, fundacjach. Społeczeństwo obywatelskie występuje przeciwko biurokracji i nadmiernym regulacjom. Ze względu na obecność w RFN wielu obcokrajowców liberałowie opowiedzieli się za promowaniem integracji, różnorodności, dialogu kultur, indywidualnym rozwojem jednostek. Liberałowie przeciwstawiali się renacjonalizacji. Promowali przepływ osiągnięć naukowych, kapitału i pracy, a także odpowiedzialność za pokój, godność ludzką niezależnie od pochodzenia, narodowości, wyznania, koloru skóry i płci³¹.

Zasady na rzecz liberalnego społeczeństwa obywatelskiego zostały uchwalone w Kolonii w 1995 r. przez Martinę Albach, Rolfę Albacha, Uwe Fischera, Markusa Pfluga i Bernardo Triera, którzy konsultowali swoje przemyślenia z Ralfem Dahrendorfem. Liberałowie postulowali ochronę wolności i dobrobytu. Traktowali prawa człowieka jako fundament porządku społecznego. Opowiadali się za budowaniem państwa prawa, gdyż dobro ogółu było dla nich najważniejsze. Domagali się docenienia odpowiedzialności i tworzenia jednostkom przestrzeni do działania w sferze publicznej. Wstawiali się za socjalną sprawiedliwością dla wszystkich warstw społecznych. Twierdzili, że należy zabezpieczyć i chronić konkurencyjność i wolny rynek. Doceniali znaczenie subsydiarności i aktywności. Popierali poskromienie „państwa osiągnięć” na rzecz troski o rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Cenili trwały rozwój i otwarte społeczeństwo³².

Dama niemieckiej FDP Hildegard Hamm-Brücher poruszyła problem społeczeństwa

³⁰ J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus. Ein Plädoyer*, Berlin 2008, s. 81 i 87-88; *Wiesbadener Grundsätze. Für die liberale Bürgergesellschaft beschlossen auf dem Bundesparteitag der F.D.P. am 24.05.1997 in Wiesbaden*, <http://www.fdp-bw.de/regional/dokumente.php?kvid=Hohenlohe> [dostęp: 1.10.2015].

³¹ J. Dittberner, *Sozialer Liberalismus...*, s. 98-99.

³² *Die liberale Bürgergesellschaft, erfordert die umfassende Definition von Liberalismus*, <http://www.dr-trier.de/Themen/Liberalismus/liberalismus.html> [dostęp: 6.10.2014].

obywatelskiego w cyklu wykładów zatytułowanych: „Co by Państwo zmienili, gdybyście byli politykami?”. Kandydatka liberałów na urząd prezydenta federalnego w 1994 r. wskazała na znużenie polityką wśród społeczeństwa. Jej zdaniem obywatele chętniej angażują się w życie społeczne w innych organizacjach aniżeli partie polityczne. Idea społeczeństwa obywatelskiego to u Hamm-Brücher szlak ku „witalizacji [...] demokracji”. Poparła ona wszelkie obywatelskie inicjatywy, wskazując na różne ich wymiary. Zdaniem Hamm-Brücher „demokratyczne społeczeństwo obywatelskie ratuje gigantyczny potencjał reform”, gdy obywatele angażują się na zasadzie wolontariatu. Społeczeństwo obywatelskie jest konstruktywne, pozytywnie sprzyja innowacjom i rozbudzaniu talentów, pobudza do działania. Hildegard Hamm-Brücher ceni sobie wzrost partycypacji obywateli w życiu społecznym, np. w drodze referendum³³.

Idea budowania społeczeństwa obywatelskiego zakłada docenienie roli kobiet oraz ochronę ich praw³⁴. W 2006 r. Rada Kościoła Ewangelickiego w Niemczech wyróżniła panią Hildegard Hamm-Brücher za działalność na rzecz rozwoju liberalizmu, przełamywanie niechęci wobec polityki w społeczeństwie, popieranie idei społeczeństwa obywatelskiego, w tym równych szans dla kobiet i mężczyzn³⁵.

Guido Westerwelle tłumaczył, że społeczeństwo obywatelskie to nie „niemieckie Michały”³⁶, ale wolni obywatele, którzy potrafią się o siebie troszczyć i są „pewni siebie”. Reprezentanci społeczeństwa obywatelskiego, według polityka, to „ludzie niezależni od państwa, którzy mają potrzebę tworzenia różnych organizacji”³⁷. Phillipp Rösler, lider FDP, w 2009 r. protestował przeciwko błędnemu definiowaniu społeczeństwa obywatelskiego w myśl zasady: „kiedy każdy myśli o sobie, myśli też o wszystkich”. Polityk domagał się rozbudzania w ludziach zainteresowania ideą społeczeństwa obywatelskiego. Apelowal o więcej solidaryzmu w formułowaniu programów społecznych i zmniejszanie technokratycznych rozwiązań³⁸. W opinii Wolfganga Gerhardta, odwołującego się do poglądów Johna Stuarta Milla i Ralfa Dahrendorfa, „liberalne społeczeństwo obywatelskie to cel dążeń liberałów”³⁹. Gerhardt, gdy wyjaśniał istotę

³³ H. Hamm-Brücher, „*Laßt die Bürgergesellschaft wachsen!*” *Plädoyer für eine Reform der Demokratie*, „*Die Zeit*” 24.10.1998, nr 40.

³⁴ B. Eichler, *Auf dem Sprung – Frauen in der Bürgergesellschaft*, <http://www.freiheit.org/Auf-dem-Sprung-Frauen-in-der-Buergergesellschaft/616c105601p/index.html> [dostęp: 16.03.2016].

³⁵ *Huber zum 85. Geburtstag von Frau Hamm-Brücher*, <http://www.ekd.de> [dostęp: 1.10.2014].

³⁶ Szerzej: T. Szarota, *Niemiecki Michel. Dzieje narodowego symbolu i stereotypu*, Warszawa 1988.

³⁷ G. Westerwelle, *op. cit.*, s. 91 i 92.

³⁸ P. Carstens, *Unser Staat ist ein teurer Schwächling*, <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/fdp-generalsekretaer-lindner-unser-staat-ist-ein-teurer-schwaechling-1909693.html> [dostęp: 16.03.2015].

³⁹ W. Gerhardt, *Worauf es jetzt ankommt*, „*Liberal*” 2011, nr 5, s. 5.

społeczeństwa obywatelskiego, wskazywał na republikańskie tradycje, praworządność, potrzebę odpowiednich relacji między prawem, państwem i jego znaczeniem⁴⁰.

Zdaniem Wenera Bruna i Markusa M. Müllera społeczeństwo obywatelskie stało się pojęciem wiodącym w programach⁴¹ liberałów. Michael Bross dodał, że najważniejsze wartości w procesie umacniania społeczeństwa obywatelskiego to prawa obywatelskie, wolność, oświata, samostanowienie, ufność, postęp, indywidualizm i odpowiedzialność, wzrost i dobrobyt⁴².

W układzie koalicyjnym między CDU/CSU i FDP z 2009 r. również znalazły się odniesienia dotyczące budowania w RFN społeczeństwa obywatelskiego. Koalicjanci poparli ideę budowy „kultury obywatelskiej”, „honorowego angażowania się”, wzmacniania siły społeczeństwa obywatelskiego⁴³. Warto zauważyć, że popieranie aktywnego społeczeństwa obywatelskiego w układzie koalicyjnym miało sprzyjać rozwiązywaniu wewnętrznych problemów w RFN. Idea społeczeństwa obywatelskiego została potraktowana jako panaceum aktywizujące obywateli na rzecz pomocy ludziom starszym i chorym, rozwijania działalności wolontariackiej oraz aktywności na rzecz rozwoju kultury w Niemczech. Polityka informacyjna oraz wspieranie praw człowieka w RFN również mają opierać się w dużej mierze na aktywności *civil society*. Podobnie zaplecze społeczeństwa obywatelskiego ma być wykorzystane w walce z ekstremizmem politycznym. Również liberałowie i chadecy postanowili popierać dialog obywatelski poprzez wspieranie platform dialogu. Politycy opowiedzieli się za działalnością edukacyjną na rzecz pobudzania do aktywności obywatelskiej młodzieży oraz propagowania w ich życiu wartości demokratycznych. W życiu społeczeństwa i rodziny promowanie społeczeństwa obywatelskiego autorzy układu koalicyjnego docenili jako wartość. Idea społeczeństwa obywatelskiego została również przywołana przy polityce imigracyjnej, np. Narodowym Planie Integracji⁴⁴.

Zważywszy, że w RFN 23 miliony obywateli działa na rzecz społeczeństwa obywatelskiego⁴⁵, 6 października 2010 r. rząd CDU/CSU i FDP rozpoczął realizację programu na rzecz pobudzania aktywności obywatelskiej⁴⁶. Florian Bernschneider

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ W. Bruns, M.M. Müller, *Die Demokratie Freiheitsfest machen – mit einem Bürgersentat*, „Liberal” 2011, nr 2, s. 4.

⁴² M. Bross, *Neubestimmung des Liberalismus*, „Liberal” 2011, nr 2, s. 12.

⁴³ *Wachstum, Bildung, Zusammenhalt. Der Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU UND FDP*, <http://www.cdu.de/doc/pdfc/091026-koalitionsvertrag-cducsu-fdp.pdf> [dostęp: 1.10.2014].

⁴⁴ S. Gholiagha, *Übersicht über den Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP für die 17. Legislaturperiode mit dem Schwerpunkt Bürgerschaftliches Engagement*, http://www.b-b-e.de/fileadmin/inhalte/aktuelles/2009/11/n123_koalitionsvertrag.pdf [dostęp: 6.10.2014].

⁴⁵ *Für eine lebendige Bürgergesellschaft*, <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2010/10/2010-10-05-nationale-engagementstrategie.html> [dostęp: 1.10.2014].

⁴⁶ A. Kruk, *Idea społeczeństwa obywatelskiego w programach niemieckiej Wolnej Partii Demokratycznej (Freie Demokratische Partei)*, [w:] L. Kacprzak, B. Koszel, A. Marcinkowski, *Społeczeństwo obywatelskie jako wspólne dobro*, Piła 2012, s. 50.

i Miriam Gruß, przedstawiciele FDP, współtworzyli podkomisję „obywatelskie zaangażowanie się”, która była częścią komisji ds. rodziny, seniorów, kobiet i młodzieży. Do najważniejszych obszarów prac podkomisji należały zmiany społeczne oraz polityka integracyjna⁴⁷.

W wypowiedziach na temat Europy i świata liberałowie powtarzali, że globalne problemy wymagają globalnych odpowiedzi. Polityka liberalna to polityka pokojowa. Asymetrycznym zagrożeniom przeciwstawiali pokój, wolność i bezpieczeństwo. Opowiadali się za cywilną polityką prewencyjną. Zaznaczali, że współpraca i rozwój tworzą wolne społeczeństwo⁴⁸. Zwolennicy poglądu, że FDP prowadzi liberalną politykę zagraniczną, podkreślają, że priorytetem dla tej partii jest „wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego”⁴⁹.

W opinii badacza niemieckiej FDP, profesora Jürgena Dittbernera, liberałowie dużo później niż Zieloni odkryli siłę mobilizowania obywateli i chęć realizowania swoich interesów poprzez potencjał, jaki niesie społeczeństwo obywatelskie⁵⁰. Na początku trzeciego tysiąclecia liberałowie bardziej kojarzyli się Niemcom z rozrywką i zabiegami o popularność niż przemyślanymi działaniami społeczeństwa obywatelskiego. W programie z Wiesbaden wizja rozwoju społeczeństwa obywatelskiego była eksponowana. Problem stanowi wcielenie programu w życie.

Informator w sprawie zmiany polityki w Niemczech 2005

Największym bezpieczeństwem socjalnym jest i pozostanie miejsce pracy, a nie działania pomocy socjalnej wobec bezrobotnych [...] konieczny jest program modernizacyjny dla Republiki Federalnej Niemiec [...] Nie ma państwa, które mogłoby uczynić więcej dla ludzi, niż oni sami mogą i powinni dla siebie uczynić [...] Praca, edukacja, szanse. Opowiadamy się za realizacją tych postulatów⁵¹.

Przewodniczący FDP Guido Westerwelle i przewodniczący frakcji FDP w Bundestagu Wolfgang Gerhardt wspólnie ogłosili 11 sierpnia 2005 r. „Informator w sprawie zmiany polityki w Niemczech”, istotny ze względu na zbliżające się wybory do Bundestagu. Politycy postulowali szacunek dla wysiłku podejmowanego przez obywateli oraz mobilizowanie do osiągnięcia zamierzonych celów zamiast oczekiwania na pomoc ze strony państwa. Bardziej cenili wolność niż równość, własność prywatną niż pań-

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ M. Pöllath, *Die Libyen-Resolution 1973: Kann sich liberale Außenpolitik enthalten?*, „Liberal” 2011, nr 9, s. 41.

⁵⁰ *Die Stadtversager*, „Der Spiegel” 2011, nr 30.

⁵¹ *Informator w sprawie zmiany polityki w Niemczech*, http://www.freiheit.org/files/288/2005_Leitfaden_Politikwechsel_.pdf [dostęp: 18.08.2014].

stwową. Bronili odpowiedzialności osobistej przed ufnością w państwo⁵². Liberalowie apelowali o integrację i solidarność wobec wschodnich krajów związkowych. Zwracali uwagę na potrzebę kreacji warunków sprzyjających wzrostowi gospodarczemu oraz walki z bezrobociem, np. poprzez uproszczenie systemu podatkowego. Szkoły wyższe powinny mieć zagwarantowaną autonomię w wyborze prowadzenia badań naukowych i podejmowanych działań. Złe wyniki nauczania w badaniu PISA (Programu Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów – Programme for International Student Assessment) budziły niepokój liberalistów. Poprawa wyników nauczania powinna iść w parze z działalnością wychowawczą nauczycieli i rodziców – zwracali uwagę. Widzieli sens w kształtowaniu kreatywnego społeczeństwa. Westerwelle i Gerhardt postulowali działania na rzecz ochrony środowiska przy wykorzystaniu najnowszych osiągnięć nauki. Zwracali uwagę na potrzebę kształtowania nowoczesnej polityki energetycznej. Dostrzegali współczesne zagrożenia i wyzwania, m.in. terroryzm, problemy etyczne, konflikty zbrojne i ubóstwo. Zaznaczali, że Niemcy wraz z Francją powinni być motorem europejskiej polityki międzynarodowej i zwracali uwagę na potrzebę układania dobrych relacji z pukającą do drzwi Unii Europejskiej Turcją. Budżet UE nie powinien być oparty na dystrybucji środków, ale konkurencyjności. Podkreślali, że są przeciwnikami koalicji SPD-Die Linke-Zielonych⁵³.

Efekt dokumentu był połowiczny. Liberalowie uzyskali 9,8% poparcia w wyborach z 18 września 2005 r., ale znaleźli się w opozycji. W 2005 r. powstała Wielka Koalicja CDU/CSU i SPD.

Tezy z Karlsruhe 2012

Liberalowie 6 lutego 2012 r. ogłosili obszerny, złożony ze 119 stron program „Mocne zasady dla FDP. Tolerancja. Otwarcie na świat. Różnorodność” („Starke Gründe für die FDP. Toleranz, Weltoffenheit und Vielfalt”)⁵⁴. Program ten został poddany ostatecznej ocenie 21 i 22 kwietnia 2012 r. na zjeździe FDP w Karlsruhe. Pracowało nad nim 5000 liberalistów od października 2010 do lutego 2012 r. Dyskusje były prowadzone podczas spotkań delegatów, drogą pocztową, przez Internet. Wypowiadali się działacze partyjni oraz eksperci i poparli wolność, tolerancję, otwartość na inne kultury. Opowiedzieli się za obecnością obcokrajowców w RFN, jeśli spełnią oni pewne

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ Programm der Freien Demokratischen Partei „Verantwortung für die Freiheit. Karlsruher Freiheitsthesen der FDP für eine offene Bürgergesellschaft” (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Karlsruhe am 22. April 2012), http://www.freiheit.org/files/288/2012_Karlsruher_Freiheitsthesen.pdf [dostęp: 19.08.2014].

warunki. Niemieccy liberałowie oczekiwali od cudzoziemców, że zechcą się integrować oraz będą respektowali zwyczaje i zasady panujące w Niemczech⁵⁵.

Impulsem do prac nad programem była m.in. inicjatywa Philippa Röslera i Christiana Lindnera. Młodzi politycy z FDP postanowili stworzyć zespół, który wypowie się na temat ważnych spraw społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturalnych. Zaprosili ponad trzydzieści osób – w zespole znaleźli się Michael Kauch, Stefan Kapferer, Florian Toncan, Johannes Vogel, Christian Hartmann, Christopher Gohl, Gisela Pilz, Silvana Koch-Mehrin, Miriam Gruß, Volker Wissing, Daniel Bahr, Marina Schuster, Patrick Döring, Marco Buschmann, Nicola Beer, Angela Freimuth, Patrick Kurth, Otto Fricke, Alexander Alvaro, Florian Rentsch, Jan Mücke, Frank Schäffler, Horst Meierhofer, Jörg Bode, Achim Doerfer, Richard Herzinger, Patrick Adenauer, Volker Stein, Ulf Poschardt, Olaf Kühne, Roland Kirstein, Claus Dierksmeier. Zadaniem grupy było stworzenie gruntu dla debaty nad programem liberałów. Efekt prac stanowi książka pod redakcją Röslera i Lindnera pod znamienym tytułem: *Wolność: odczuwana – przemyślana – przeżyta. Liberalne przyczynki do dyskusji o wartościach*⁵⁶. Praca składa się z trzech części: liberalne zasady, liberalna polityka, liberałowie „bez okularów partyjnych”. Wśród wartości, do których ustosunkowali się debatujący, znalazły się: wolność, *fairness*, solidarność, aktywność społeczna, prawa człowieka. Liberałowie wypowiedzieli się w następujących kwestiach: ochrona środowiska, budżet publiczny, socjalna gospodarka rynkowa, polityka finansowa i podatkowa, sektor obywatelski, polityka międzynarodowa i integracja europejska, bezpieczeństwo i polityka wewnętrzna, polityka zdrowotna, globalizacja, ojczyzna, kultura i sztuka, młodzież i polityka rodzinna⁵⁷.

Liberałowie, szukając nowych rozwiązań, przypomnieli dawne dokonania partii i dorobek niemieckich i zagranicznych myślicieli, m.in. Wilhelma Röpkego, Friedricha-Augusta von Hayeka, Johna Locke’a, Johna Stuarta Millę. Dla liberałów wolność jest nadrzędną wartością i osiągnięciem. Porządek prawny w Niemczech został oparty na jej poszanowaniu. Liberałowie zaznaczyli, że mają więcej zaufania do jednostek niż do państwa. Społeczeństwo obywatelskie zdefiniowali jako solidarne samoorganizowanie się ludzi, wyraz sprzeciwiania się biurokracji i odpowiedzialności jednostek. Społeczeństwo obywatelskie, które opisali, ma być „dynamiczne, *fair*, otwarte”. Liberałowie podkreślali, że jednostki potrzebują przestrzeni, by móc działać

⁵⁵ „*Freiheitsthesen*” sollen die FDP nach oben bringen, „FAZ” 01.02.2012; Entwurf der Grundsatzkommission: Verantwortung für die Freiheit. *Freiheitsthesen der FDP für eine offene Bürgergesellschaft*, 6.02.2012, <http://www.chancen-fuer-morgen.de/aktuelles/entwurf-der-grundsatzkommission-%E2%80%9Everantwortung-fur-die-freiheit-freiheitsthesen-der-fdp-fur-eine-offene-burgergesellschaft> [dostęp: 1.10.2014]; Ch. Lindner, *Chancen für morgen: Zum Stand der Grundsatzdebatte*, „*Liberal*” 2011, nr 9, s. 4-8.

⁵⁶ P. Rösler, Ch. Lindner, *Freiheit: gefühlt-gedacht-gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009.

⁵⁷ *Ibidem*.

Tabela 1. Definiowanie wartości w debacie programowej FDP przed zjazdem w Karlsruhe

Wartość	Definicja
Wolność	Wolność polega na możliwości własnej drogi życiowej. Nie jest wolny, kto „musi się bać choroby, starości, bezrobocia, wykluczenia i dyskryminacji” ^h . Wolność jako „suma szans życiowych” ^b .
Fairness	Jest to model przeciwstawny do „socjalnej sprawiedliwości”. Fairness polega na tym, że „każdy według jednakowych reguł może szukać na rynku swoich szans” ^c . „Fairness chce więcej szans życiowych dla większej liczby ludzi” ^l . Fairness polega na akceptacji nierówności, która jest potrzebna, gdyż pokazuje konsekwencje konkurencyjności w gospodarce i społeczeństwie ^e .
Solidarność	Solidarność wcześniej rzadko była zaliczana do liberalnych wartości. Solidarność to „pomaganie słabszym przez silniejszych” ^f . „Solidarność to sprawiedliwość. Ale właśnie nie sprawiedliwość redystrybucyjna, ale sprawiedliwość szans” ^g . Solidarność jest szczególnie potrzebna w polityce oświatowej oraz w polityce rodzinnej, we wspólnotach, np. w sporcie. FDP zabiega o solidarne wspólnoty i zwraca uwagę na znaczenie solidarności w polityce socjalnej ^h .
Tolerancja	Tolerancja sprowadza się do szacunku dla różnorodności, jest wręcz „podstawą społecznej różnorodności” ⁱ i „znaczącą wartością” ^j dla liberalistów.
Równość	Równość praw podstawowych (np. wolność słowa, przekonań) jest niezbędna, natomiast nierówność jest konieczna w procesach gospodarczych, gdzie wyniki powinny zależeć od włożonego wysiłku ^k .
Zrównoważony rozwój	„Jądem zrównoważonego rozwoju jest sprawiedliwość międzypokoleniowa” ^l . Zrównoważony rozwój jest pojęciem stosowanym nad wyraz często i odnoszonym do wielu kwestii, np. „klimatu, surowców i natury, oświaty i nauki, socjalnej sprawiedliwości i zadłużenia państwa” ^m .
Uczestniczenie w życiu społecznym	„Uczestniczenie obywateli w politycznym procesie decyzyjnym [...] należy do konstytutywnych wartości systemu politycznego [...] jest podstawową przesłanką liberalnej demokracji” ⁿ .
Prawa człowieka	„Prawa człowieka, które w naszym systemie prawnym trwają jako prawa indywidualne – historycznie rozważając są oryginalnym liberalnym pomysłem. Historia praw człowieka jest powiązana ściśle z politycznym liberalizmem. Od Johna Locke’a i Davida Hume’a przez Adam Smitha, François-Marie Arouet Voltaire’a, Charles’a Louis de Secondat baron de la Brède et de Montesquieu, Jean-Jacques’a Rousseau i Immanuela Kanta do [...] sformułowań tych myśli w Deklaracji Praw Wirginii, Deklaracji Niepodległości, Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, Konstytucji uchwalonej w Kościele św. Pawła i w końcu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ” ^o

^a Ch. Lindner, *Chancen für morgen: Zum Stand der Grundsatzdebatte*, „Liberal” 2011, nr 9, s. 19;

^b *Ibidem*; ^c *Ibidem*, s. 27; ^d *Ibidem*, s. 28; ^e Ch. Lindner, *op. cit.*, s. 22 i 28; ^f P. Rösler, *Freiheit und Solidarität*, [w:] P. Rösler, Ch. Lindner, *Freiheit: gefühlt-gedacht-gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009, s. 29; ^g *Ibidem*, s. 32; ^h *Ibidem*, s. 32-33; ⁱ *Ibidem*, s. 29; ^j *Ibidem*;

^k Ch. Lindner, *op. cit.*, s. 20-21; ^l M. Kauch, *Freiheit und Nachhaltigkeit*, [w:] P. Rösler, *op. cit.*, s. 35;

^m *Ibidem*, s. 34; ⁿ S. Kapferer, *Freiheit und Teilhabe*, [w:] P. Rösler, *op. cit.*, s. 43 i 44; ^o F. Toncar, *Freiheit und Menschenrechte*, [w:] P. Rösler, *op. cit.*, s. 57;

Wartość	Definicja
Globalizacja	Procesy globalizacyjne mają wpływ tak samo na demokrację i dobrobyt, jak i na międzynarodowy terroryzm i problemy środowiska naturalnego. Mimo słabości procesów globalizacyjnych liberałowie reprezentują stanowisko, że „globalne połączenie przede wszystkim otwiera olbrzymie spektrum gospodarczych i społecznych szans” ^b . Globalizacja sprowadza się do „łączenia na niespotykany sposób jednostek, społeczeństw, instytucji, państw” ^p . Według liberałów globalizacja umożliwia wolny handel, niesie korzyści państwom rozwijającym się i rynkom wschodzącym, „wspiera demokratyzację i innowację”. Globalizacja powinna być popierana przez prowadzenie polityki multilateralizmu, wspieranie oświaty i solidarności międzynarodowej ^f .
Ojczyzna	„Ojczyzna jest [...] miejscem tworzenia indywidualnej i zbiorowej tożsamości” ^g ; „Ojczyzna – może być zarówno na wsi jak w mieście, na wybrzeżu albo nad morzem, język albo naród. I też niejeden człowiek czuje się bardziej jak w domu w swoim świątynie idei niż w miejscu realnym, inny znajdzie ojczyznę w ludzkich relacjach, jak Theodor Heuss, który już po pierwszym spotkaniu oznajmił listownie swojej przyszłej żonie Elly Knapp, że za nią tęskni, jak za domem” ^h .
Rodzina	Rodzina to „początek społeczeństwa” ^u . Rodzina powinna być ostoją „stabilności i bezpieczeństwa”, ale też tworzyć możliwości rozwoju. Mimo uznania klasycznej formy rodziny liberałowie zwrócili uwagę na istnienie różnorodnych więzi międzyludzkich, np. wskazywali na osoby samotnie wychowujące dzieci, bezdzietne małżeństwa, rodziny homoseksualne itp. Liberałowie opowiadają się za równouprawnieniem, opiekowaniem ludźmi starymi przez bliskich ^w .

^a M. Schuster, *Globalisierung*, [w:] P. Rösler, *op. cit.*, s. 148; ^b *Ibidem*, s. 148-149; ^c *Ibidem*, s. 148-156;

^d P. Döring, *Freiheit und Heimat – Heimat geben, bewahren, gestalten*, [w:] P. Rösler, *op. cit.*, s. 160;

^e *Ibidem*, s. 161; ^f M. Gruß, *Ein liberales Familienbild für Morgen*, [w:] P. Rösler, *op. cit.*, s. 106;

^g *Ibidem*, s. 106-115

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ph. Rösler, Ch. Lindner, *Freiheit: gefühlt-gedacht-gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009.

i korygować błędy, które w sposób naturalny popełniają. Poparli innowacje i zmiany, tłumacząc, że nie ma monopolu na wiedzę o tym, co jest najbardziej właściwe.

Liberałowie, poza wizją społeczeństwa obywatelskiego, zawarli wiele refleksji na temat znaczenia wzrostu gospodarczego oraz potrzeby rozwoju techniki i wiedzy. FDP respektowała granice wzrostu gospodarczego, opowiedziała się za sprawiedliwością społeczną. W programie poruszyli sprawy infrastruktury, troski o ochronę klimatu, potrzeby solidarnego rozwiązywania problemów wynikających z korzystania ze środowiska naturalnego. Stwierdzili, że polityka jest sferą obywateli, a nie państwa. Apelowali o odwagę jednostki w myśleniu o swoich sprawach. Zaznaczyli, że w życiu publicznym niezbędne są dyskurs i współpraca. Docenili znaczenie emancypacji, dojrzałości, ochrony rodziny. Fundamenty prawidłowego rozwoju człowieka to miłość, bezpieczeństwo, uznanie, wykształcenie, zdobycie zawodu. W życiu społecznym opowiedzieli się za docenieniem aktywności. Stwierdzili, że jednostkom trzeba dawać szanse, a „nie alimenty”. Państwo socjalne ma motywować do aktywności, umacniania międzypokoleniowej solidarności, ochrony zdrowia.

Suwerenni obywatele powinni być chronieni przez państwo prawa. Liberałowie poparli chronienie sfery publicznej, obronę praw człowieka w świecie cyfrowym, dostrzegli potrzebę umacniania bezpieczeństwa i ochrony własności prywatnej.

W programie zostało wyróżnione znaczenie indywidualizmu i społeczeństwa obywatelskiego. Jeśli jest to możliwe, obywatele powinni rozwiązywać swoje problemy samodzielnie. Potrzebny jest podział zadań między państwem, rynkiem, jednostkami i społeczeństwem obywatelskim oparty na zasadzie subsydiarności. Otwarte społeczeństwo obywatelskie to „projekt wolności”, który ma wiele wymiarów – historyczny, gospodarczy, socjalny, ekologiczny, kulturowy. Liberałowie postulowali samoorganizowanie się jednostek w różnych związkach, m.in. sportowych, inicjatywach obywatelskich, w przedsiębiorstwach, zakładach, partiach politycznych, wspólnotach religijnych i światopoglądowych, fundacjach. Wskazywali na znaczenie polityki kulturowej.

Myśl programowa odłamów FDP

Mimo prób utrzymania spójności ugrupowania, FDP ulegała podziałom, w których wyodrębniły się Krąg Dahrendorfa, Rundy spotkań u Maxwella czy „Liberalny Przełom”.

Krąg Dahrendorfa to nurt odnowy w FDP, utworzony przez Nadję Hirsch, Gesine Meißner, Alexandra Alvaro, Jorgo Chatzimarkakisa oraz Christopha Giesę. Działacze ci wystąpili 3 kwietnia 2011 r. w Berlinie z dokumentem programowym „Zurück zu den liberalen Wurzeln” („Powrót do liberalnych korzeni”)⁵⁸. Dostrzegając problemy personalne w FDP, zwrócili uwagę na potrzebę odnowy programu i ulepszenia procesu komunikowania ze społeczeństwem. Postulowali, by reformować partię w duchu myśli socjologa Ralfa Dahrendorfa. Zależało im na utrzymaniu wizerunku FDP jako partii proeuropejskiej. Twierdzili, że FDP powinna zajmować się nie tylko gospodarką, ale budować wizerunek partii otwartej na wszystkie kwestie społeczno-polityczno-gospodarcze. Opowiedzieli się za kształtowaniem świata tolerancji i praworządności, gdzie obywatele będą w sposób odpowiedzialny kształtować swój los⁵⁹.

Wśród tez zawartych w dokumencie Kręgu Dahrendorfa znalazły się następujące postulaty:

1. „Odważyć się na więcej demokracji – tworzyć szanse życiowe”

W ten sposób liberałowie wyrazili opinię, że demokracja jest procesem podlegającym zmianom, który musi podążać za postępem i dostosowywać się do ducha czasu. Było to odwołanie do wyrażanych w latach 60. idei lorda Dahrendorfa, postulatu

⁵⁸ Zurück zu den liberalen Wurzeln. Ein Positionspapier des Dahrendorfkreises, 3.04.2011, http://www.dahrendorfkreis.de/?page_id=108 [dostęp: 4.02.2015].

⁵⁹ Dahrendorfkreis, http://www.dahrendorfkreis.de/?page_id=108 [dostęp: 4.02.2015]; Zurück...

budowania „współczującego liberalizmu”, bliskiego tezom fryburskim z 1971 r. Liberałowie zwracali uwagę na znaczenie systemu kształcenia w przełamywaniu różnic społecznych i walce z marginalizacją mniejszości społecznych.

2. „Opowiedzenie się za Europą”

Zdaniem liberałów, którzy określili „FDP jako klasyczną partię europejską”, po tragicznej lekcji historii Europy w XX w. trzeba dążyć do budowania Europy w duchu praworządności i demokracji. Zgodnie z postulatami R. Dahrendorfa: „Europa musi ucieleśniać, pielęgnować i gwarantować praworządność i demokrację”. Liberałowie zwrócili uwagę na rozprzestrzeniający się eurosceptycyzm, dostrzeganie przez ludzi wypaczenia idei integracji europejskiej, tzn. „za dużo regulacji, marnotrawstwo pieniędzy, oddalenie od obywateli”⁶⁰. Liberałowie zaznaczyli, że idea integracji europejskiej wymaga ponownej legitymizacji wśród Europejczyków. Podobnie należy przywrócić zaufanie dla europejskiej waluty – euro.

3. „Skupienie się na oświacie i integracji”

Zdaniem przedstawicieli Kręgu Dahrendorfa „każda partia liberalna jest automatycznie partią przywiązyującą znaczenie do procesu edukacji”, kształtowania talentów jednostek, pobudzania „innovacji, postępu i wzrostu społecznego”. Wobec postępującej w Europie dyskusji na temat wielokulturowości postulowali rozwijanie działań na rzecz integracji obcokrajowców, przede wszystkim poprzez wykorzystanie procesu edukacji. To oświatę liberałowie nazwali środkiem walki z ekstremizmem. Ponadto dla liberałów oświata jest drogą umożliwiającą wydobycie się z biedy i innych problemów społecznych. Liberałowie, podobnie jak socjaliści, zwracają uwagę na znaczenie umożliwienia awansu społecznego ludziom ze środowisk dotkniętych marginalizacją. Nawiązując do myśli Dahrendorfa, autorzy manifestu zaznaczyli, że edukacja i przełamywanie różnic społecznych są swoistym łączem różnych grup społecznych i drogą do budowania społeczeństwa obywatelskiego. Krąg Dahrendorfa opowiedział się za „kolorowym społeczeństwem obywatelskim”, opartym na tradycji solidaryzmu społecznego i czerpiącym siłę z przekonania, że w Niemczech można urzeczywistniać plany życiowe.

4. „Nowe określenie relacji między obywatelami, partiami i państwem”

Liberałowie oświadczyli: „Ponad 80 lat po Weimarze i ponad 60 lat od rozpoczęcia drugiego demokratycznego eksperymentu na niemieckiej ziemi można ocenić: Niemcy nauczyli się demokracji”. Chwalili Niemców za poczucie odpowiedzialności. Opowiadali się za rozpowszechnieniem idei współdecydowania przy zastosowaniu nowoczesnych technologii. Postulowali działania zgodne z hasłem: „tak wiele obywateli, jak możliwie, tyle państwa, ile konieczne”, nawiązując do programu z Fryburga (1971 r.). Zaznaczyli, że rola partii polega na pośredniczeniu między obywatelami a państwem.

⁶⁰ *Ibidem*.

5. „Wykorzystać szanse epoki informatyzacji”

Liberałowie zwrócili uwagę na wzrost znaczenia Internetu. Podkreślili rolę wiedzy, zaznaczając: „wiedza to potęga”. Zauważyli, że społeczeństwo obywatelskie umożliwia obywatelom korzystanie z bogactwa wiedzy.

6. „Jasne opowiedzenie się za zrównoważonym rozwojem i rynkiem”

Liberałowie zwrócili uwagę, że prędy niż Zieloni w swoich programach (np. tezach z 1971 r.) postulowali zrównoważony rozwój. Podobnie dziś opowiedzieli się za rozwijaniem socjalnej gospodarki opartej na idei odpowiedzialności społecznej. Promowali hasło: „rynek przed państwem”. Wobec problemów wynikających z zanieczyszczenia środowiska naturalnego apelowali o odpowiedzialność jednostek.

7. „Za nowym początkiem, nie zapominając o przeszłości”

Potencjalny sukces FDP Krąg Dahrendorfa upatrywał w czerpaniu z myśli wielkich polityków, którzy wcześniej działali w partii. Wskazywali na potrzebę skupienia się na umacnianiu dwóch wartości: wolności i odpowiedzialności⁶¹.

Zdaniem przedstawicieli FDP partia musi znaleźć sposób, by powiększyć wzrost gospodarczy, a także być świadoma potrzeby ochrony wartości będących priorytetowymi dla przedstawicieli tego ugrupowania. Na końcu odnieśli się do myśli Karla-Hermanna Flacha: „Postawiono pytanie o przyszłą wolność i o szanse, jakie ma liberalizm. To pytanie o przyszłość naszego społeczeństwa”⁶².

Rundy spotkań u Maxwella i „Liberalny Przełom”. Myśl programowa FDP rozwijała się też dzięki spotkaniom Sabine Leutheusser-Schnarrenberger, Christiana Lindnera, Daniela Bahra, Maxa Stadlera, Michaela Kaucha i Miriam Gruşa w berlińskim klubie Maxwell, od którego ukuto nazwę „Rundy u Maxwella”. W spotkaniach nie uczestniczył m.in. przywódca partii Guido Westerwelle, co pogłębiało rozdźwięki i podziały w partii, w konsekwencji doprowadzając do klęsk wyborczych⁶³.

Innym centrum myśli liberałów niemieckich stał się „Liberalny Przełom”. Jego członkowie organizują spotkania klubowe w wybranych miejscowościach, m.in. Bonn, Eckernförde, Konna, Kolonii. Regionalnymi rzecznikami „Liberalnego Przełomu” są Alexander Bagus, Oliver Fink, Tim Walter, Thomas Rausch, Alexander Müller. Przedstawiciele „Liberalnego Przełomu” działają w następujących grupach tematycznych: 1) zasady i historia liberalizmu, choroby konstruktywizmu, wolność słowa, prawa obywatelskie; 2) polityka rodzinna, polityka wobec kobiet i młodzieży, polityka oświatowa; 3) polityka zdrowotna; 4) polityka energetyczna i klimatyczna; 5) kryzys zadłużeniowy państw i banków; 6) konstytucja europejska, prymat prawa i wolności w Europie; 7) reforma systemu finansowego i konieczność wolnorynkowego porządku

⁶¹ Zurück...

⁶² Ibidem.

⁶³ Aktuelle Nachricht – FDP nach Westerwelle: Sozialliberale Maxwell-Runde formiert sich, <http://ef-magazin.de/2010/10/06/2598-aktuelle-nachricht--fdp-nach-westerwelle-sozialliberale-maxwell-runde-formiert-sich> [dostęp: 4.08.2015].

monetarnej; 8) polityka klasy średniej i polityka rynku pracy. Owocem działalności Klubu są dokumenty programowe: „Oświadczenie Liberalnego Odrodzenia: Odważ się na liberalizm” (*Gründungserklärung des Liberalen Aufbruchs: Habe Mut zum Liberalismus!*), „Dokument Programowy Liberalnego Odrodzenia w FDP w sprawie debaty na temat nowego programu zasadniczego” (*Positionspapier des Liberalen Aufbruchs in der FDP in der Debatte um ein neues FDP-Grundsatzprogramm*), „Dokument programowy w sprawie Europy” (*Positionspapier Europa*), „Dokument programowy Zdrowie” (*Positionspapier Gesundheit*), „Dokument programowy Klimat” (*Positionspapier Klima*); „Dokument programowy w sprawie ustawy o przeciwdziałaniu dyskryminacji” (*Positionspapier Antidiskriminierungsgesetz*). Frakcja „Liberalny Przełom” jest zdania, że wyznacznikiem ładu oferującego szansę wzrostu i dobrobytu jest dla liberałów społeczna gospodarka rynkowa. Cenią oni wytrwałość i odpowiedzialność, zdobywanie osiągnięć, konkurencyjność, globalizację postrzegają jako szansę⁶⁴.

Junge Liberalen (JuLis) to organizacja młodzieżowa przy FDP, która w 2008 r. wystąpiła z programem odnowy: „Humanistyczny Liberalizm – wymyślony dla przyszłości”. Program składa się z preambuły oraz rozdziałów: „człowiek”, „rodzina”, „społeczeństwo”, „rynek”, „państwo”, „wspólnota światowa”, „ziemia”, „działania dla przyszłości”⁶⁵. JuLis swoim programem wpisali się w dyskusję na temat wizji niemieckiej partii liberalnej. Nawiązywali do własnego projektu z 1994 r., by budować „humanistyczny liberalizm”, skupiając się na ludziach. Także w 2008 r. podkreślili, że w epoce rozwoju technologii i wobec procesów globalizacji trzeba akcentować prymat człowieczeństwa w działaniach politycznych⁶⁶.

Debata na temat linii programowej partii trwała też na łamach czasopisma „Liberal”. Wizję rozwoju FDP wyłożył tam m.in. Thomas Volkmann, postulując FDP jako partię gospodarki rynkowej, polityki porządku, praw obywatelskich, optymistycznego patrzenia w przyszłość, zainteresowana innowacjami, oświatą, ogólnie: wolność [...] indywidualizm i empatia socjalna à la John Stuart Mill, społeczna *fairness* i sprawiedliwość à la John Rawls, oświata i szanse życiowe à la Ralf Dahrendorf, socjalna sprawiedliwość à la Wolfgang Kersting⁶⁷.

Myśl liberalna była prezentowana także w esejach badacza liberalizmu, Jürgena Dittbernera, który będąc profesorem Uniwersytetu w Poczdamie, na stronach internetowych uczelni umieszczał komentarze na temat polityki FDP. Dittberner zwracał uwagę, że dążenie FDP, by stać się „partią całego narodu”, było zbyt wygórowane. Liberałów krytykował, zwracając uwagę, że wolność często sprowadzają do deklaracji.

⁶⁴ *Liberaler Aufbruch*, <http://liberaler-aufbruch.net> [dostęp: 16.03.2015].

⁶⁵ *Humanistischer Liberalismus – für die Zukunft gedacht*, 26-27.10.2008, <https://www.julis.de/inhalte/allgemein/grundsatzprogramm.html> [dostęp: 4.02.2015].

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ T. Volkmann, *Das Schweigen im Dilemma*, „Liberal” 2011, nr 5, s. 20.

Według znawcy liberalizmu przywódcy partii już poprzez apodyktyczne kierowanie partią zaprzeczają, iżby wolność szanowali i jej hołdowali⁶⁸.

Mimo tak licznych prób stworzenia koncepcji rozwoju partii, która mogła uzyskać uznanie wyborców, liberałowie ponieśli klęskę w wyborach federalnych w 2013 r. Wbrew porażce zabiegają o powrót do władzy, a priorytetami w swojej wizji Niemiec czynią nadal promowanie wolności i odpowiedzialności oraz umacnianie państwa prawa, tolerancję, innowacyjność. Cenią społeczeństwo obywatelskie i krytykują zbyt rozbudowaną biurokrację. Przewodniczący FDP Christian Lindner zwracał uwagę, że po jesiennej klęsce członkowie FDP zmobilizowali się, by modernizować program partii i jej struktury. Lindner zaznaczył, że FDP ma swoje wyjątkowe „liberalne DNA”, które odróżnia ją od innych partii politycznych, ponieważ tylko liberałowie nie promują myślenia i działania kolektywnego. Zdaniem polityka liberałowie są partią „władzy życiorysów”, gdyż „każdy powinien być autorem własnej biografii i ekspertem swojego życia”⁶⁹.

* * *

Politycy z Wolnej Partii Demokratycznej po zjednoczeniu Niemiec przygotowali wiele dokumentów programowych. Aby przedstawić ewolucję programową partii, w rozdziale skupiono się na pięciu koncepcjach: Dokumentcie Lambsdorffa (1992), Pryncypiach z Jeny (1993), Zasadach z Wiesbaden (1997), Informatorze w sprawie zmiany polityki w Niemczech (2005) oraz Tezach z Karlsruhe (2012), rezygnując z prezentowania programów prezentowanych przez FDP przed kolejnymi wyborami do Bundestagu (1990, 1994, 1998, 2002, 2005, 2009, 2013) oraz do Parlamentu Europejskiego (1994, 1999, 2004, 2009). Stanowisko FDP wyrażone przed wyborami do Bundestagu było przedmiotem analiz w rozdziale czwartym traktującym o rywalizacji FDP o władzę. Politykę europejską omówiono w rozdziale dotyczącym polityki międzynarodowej.

⁶⁸ J. Dittberner, *Unliberale Ruhe. Die Welt in der Binnenkultur der FDP*, http://www.uni-potsdam.de/u/PolWi_Dittb/gedenkaen/unliberale.html [dostęp: 1.10.2010].

⁶⁹ K. Härtig, *Wir sind weiter im Spiel*, „Liberal” 2014, nr 1, s. 8 i 9.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA FDP

Organizacja partii

Działalność Wolnej Partii Demokratycznej określają: ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec, ustawa o partiach politycznych oraz wewnętrzny statut Wolnej Partii Demokratycznej – „*Bundessatzung der Freien Demokratischen Partei*” z 10 maja 2014 r.

Z artykułu 21 niemieckiej konstytucji wynika, że:

1. Partie współdziałają w kształtowaniu woli politycznej narodu. Ich zakładanie jest swobodne. Ich wewnętrzna struktura musi odpowiadać zasadom demokratycznym. Muszą one składać publicznie sprawozdania o pochodzeniu i przeznaczeniu swoich środków oraz majątku.
2. Partie, które poprzez swoje cele lub zachowania swoich zwolenników zmierzają do naruszenia lub obalenia wolnościowego demokratycznego porządku ustrojowego albo zagrażają istnieniu Republiki Federalnej Niemiec, są sprzeczne z konstytucją. O sprzeczności z konstytucją orzeka Federalny Trybunał Konstytucyjny.
3. Szczegóły regulowane są w drodze ustaw federalnych¹.

Aktualny Statut FDP zastąpił dokument uchwalony 10 maja 2002 r. w Mannheim podczas 53 zwykłego zjazdu FDP. Do statutu dołączony jest regulamin (*Geschäftsordnung zur Bundessatzung [BGO] der Freien Demokratischen Partei*), również z 10 maja 2014 r.² Kolejnym dokumentem informującym o funkcjonowaniu partii jest „*Rechenschaftsbericht*” (raport sprawozdawczy), czyli coroczne zestawienie wpływów i wydatków partii³. Statut składa się z siedmiu części, w których znalazły się postanowienia dotyczące: 1) celu i członkostwa w partii; 2) struktury partyjnej uzależnionej od organizacji terytorialnej w RFN; 3) organów partyjnych na poziomie federalnym; 4) ustalania kandydatów do wyborów do parlamentu i decydowania o członkostwie; 5) strukturach doradczych; 6) partyjnego sądownictwa polubownego; 7) ogólnych postanowień i statutu⁴. Regulamin obejmuje pięć bloków tematycznych: kworum, uchwały i głosowanie, wybory, wnioski oraz sprawy ogólne.

¹ Konstytucja Niemiec ze wstępem Bogusława Banaszaka, Warszawa 2008, s. 47-48.

² *Geschäftsordnung zur Bundessatzung (BGO) der Freien Demokratischen Partei* z 10 maja 2014 r., <http://www.fdp.de/Bundessatzung/495b179/index.html> [dostęp: 1.10.2014].

³ *Rechenschaftsbericht zum 31.12.2012 der FDP*, http://www.fdp.de/files/5618/Rechenschaftsbericht_2012__Internet_.pdf [dostęp: 24.07.2014].

⁴ *Bundessatzung. Geschäftsordnung zur Bundessatzung. Schiedsgerichtsordnung. Finanz- und Beitragsordnung der Freien Demokratischen Partei. Fassung vom 10.05.2014*, <http://www.fdp.de/Bundessatzung/495b179/index.html> [dostęp: 1.10.2014].

Cele FDP

Zgodnie z zapisami statutowymi celem partii jest umacnianie państwa prawa, wolnego społeczeństwa w duchu socjalnym i przeciwstawianie się dyktaturze i totalitaryzmowi (art. 1). W artykule pierwszym FDP została określona jako „liberalna partia w Niemczech”, której zadaniem jest umacnianie wolności i odpowiedzialności jednostek. Wartości ważne dla liberałów to tolerancja, otwarcie na świat, socjalna gospodarka rynkowa. FDP należy do frakcji w Parlamencie Europejskim Porozumienia Liberałów i Demokratów na rzecz Europy (Allianz Liberale und Demokraten für Europa – ALDE) oraz do Międzynarodówki Liberalnej (Liberale Internationale) (art. 1 (S))⁵.

Członkostwo

Osoba, która ukończyła 16 lat i mieszka w RFN, może wystąpić o członkostwo w FDP, pod warunkiem, że będzie uznawała statut partii. Obcokrajowiec może przystąpić do FDP, jeśli mieszka na terytorium RFN przynajmniej 2 lata. Liczba członków partii jest rejestrowana (art. 2 (S)). Ubieganie się o członkostwo w FDP następuje zgodnie ze statutem FDP w kraju związkowym zamieszkania kandydata. W przypadku osoby przebywającej za granicą zgłasza ona swoją gotowość akcesji do grupy zagranicznej, w której zamierza działać. Zmiana miejsca zamieszkania oznacza przejście do struktur FDP w kraju związkowym, gdzie osoba, która weszła w szeregi partii, przebywa. Jeśli członek partii posiada wiele miejsc zamieszkania, sam określa, do którego gremium FDP z 16 krajów związkowych chciałby być zapisany (art. 3 (S)). Prawem i obowiązkiem członka FDP jest urzeczywistnianie celów FDP, które są zapisane w art. 1. (art. 4 (S)). Członkostwo w FDP ustaje w przypadku śmierci; wystąpienia z partii; przystąpienia do organizacji, której działalność jest sprzeczna z założeniami FDP; utraty prawomocności lub odebrania zdolności do pełnienia urzędu; rezygnacji przez obcokrajowca z zamieszkiwania w Niemczech lub wystąpienia przeciwko statutowi i wartościom FDP (art. 5 i art. 6 (S)). W przypadku zalegania z opłacaniem składek członkowskich możliwe jest również utracenie statusu członka FDP (art. 5a (S)). Po uzyskaniu zgody zarządu kraju związkowego FDP możliwe jest ponowne wstąpienie do FDP (art. 7 (S)). Tradycyjnie najwięcej członków FDP zrzeszała w Nadrenii Północnej-Westfalii (14 751 w 2012 r.), którą uważa się za matecznik liberałów. Duża liczba członków FDP jest w Badenii-Wirtembergii (6736 w 2012 r.), Hesji (5994 w 2012 r.), Dolnej Saksonii (5709 w 2012 r.), Bawarii (5281 w 2012 r.)⁶. Od zjednoczenia Niemiec liczba członków FDP maleje. Liberałowie przez lata byli postrzegani jako partia reprezentująca przedstawi-

⁵ Zapis (S) – oznacza odwołanie się do statutu.

⁶ J. Treibel, *Die FDP. Prozesse innerparteilicher Führung 2000-2012*, Baden-Baden 2014, s. 88.

Tabela 1. Członkowie FDP po zjednoczeniu Niemiec

Rok	1990	1991	1992	1996	1997	2000	2002	2003	2008/2009	2014
Członkowie FDP	178 625	137 853	103 187	81 200	69 621	62 721	66 560	65 192	66 000	57 000

Źródło: J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 175; Aufbau der Partei, <http://www.fdp.de/Aufbau-der-Partei/492b178/> [dostęp: 22.07.2014].

Tabela 2. Udział kobiet w liczbie członków FDP

Rok	Udział (w %)
1996	25,0
1997	24,8
1998	24,8
1999	24,6
2000	24,4
2001	24,2
2002	23,6
2003	23,4
2004	23,4
2005	23,2
2006	23,0
2007	22,8
2008	22,8
2009	22,6
2010	22,8
2011	23,0
2012	23,0

Źródło: O. Niedermayer, *Parteimitglieder in Deutschland: Version 2013*, „Arbeitshefte a. d. Otto-Stammer-Zentrum” 2013, nr 20.

cieli wolnych zawodów „3A” (*Architekten, Ärzte und Apotheker* – architektów, lekarzy i aptekarzy)⁷. Wojciech Zieliński zwrócił uwagę, że elektorat FDP tworzą głównie mieszkańcy miast, wysoko usytuowani w strukturze społecznej, częściej protestanci niż katolicy⁸.

Wśród wyborców FDP nie dominują kobiety. Badacz FDP Franz Walter zwrócił uwagę, że kobiet w tej partii jest mniej niż w innych ugrupowaniach partyjnych. Politolog stwierdził: „na konferencjach partyjnych z reguły przypada [...] sześciu

⁷ *Japst und springt*, 6.06.1983, „Der Spiegel” 1983, nr 23, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14021372.html> [dostęp: 24.07.2014].

⁸ W. Zieliński, *Wolna Partia Demokratyczna (FDP)*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w Niemczech*, Warszawa 2004, s. 121.

mężczyzn na jedną kobietę⁹. Jednak partia jest przeciwna wprowadzeniu systemu kwotowego, który byłby sprzyjający dla kobiet¹⁰.

Wśród członków FDP jest więcej młodych ludzi niż wśród reprezentantów partii chadeckich i SPD¹¹. Według badań Ewy Bojenko-Izdebskiej należy podkreślić, że po zjednoczeniu Niemiec malało poparcie dla FDP i kurczyła się liczba członków FDP we wschodnich krajach związkowych. Podczas gdy w 1990 r. FDP liczyła 135 tysięcy członków w całych Niemczech, a na Wschodzie Niemiec ponad 75 tysięcy, to już w 2003 r. liczba reprezentantów FDP w Brandenburgii, Meklemburgii-Pomorzum Przednim, Saksonii, Saksonii-Anhalt i Turyngii wynosiła zaledwie 11 tysięcy¹².

Struktura

W każdym z 16 niemieckich krajów związkowych istnieją struktury partyjne FDP (Landesverband). W przypadku zmiany granic między krajami związkowymi, członkowie FDP „wędrują” do kraju związkowego, który powiększył swoje terytorium. Jeśli nastąpiłaby zmiana struktur terytorialnych w państwie, np. wyłonienie nowego kraju związkowego, organizujący się od nowa zarząd w nowo powstałym kraju związkowym ma 4 miesiące na aktywizację działalności. Po 4 miesiącach zarząd federalny liberałów ma prawo podejmować decyzje w sprawie nowej struktury. Ponadto można tworzyć grupy FDP za granicą, jeśli będzie miała przynajmniej 30 członków. Grupa zagraniczna powinna mieć swój statut, zatwierdzony przez zarząd federalny FDP (art. 8 (S)). W ramach struktur FDP w krajach związkowych mogą być tworzone mniejsze jednostki. Ich kształt nawiązuje do struktury administracyjnej FDP, stąd liberałowie zrzeszają się w mniejszych organizacjach partyjnych, są to Kreisverband (465 zrzeszeń powiatowych), Bezirksverband (61 zrzeszeń powiatowych) oraz Ortsverband (2200 zrzeszeń miejscowych)¹³.

Działalność FDP w krajach związkowych ma na celu utrzymanie więzi i jedności całej partii. Zarządy krajów związkowych mają obowiązek uzgadniania stanowisk w sprawie wyborów do parlamentów krajowych oraz do parlamentu federalnego, a także w sprawie tworzenia koalicji po wyborach (art. 9 (S)).

⁹ *Ibidem*, s. 57.

¹⁰ O. Niedermayer, *Parteimitglieder in Deutschland: Version 2013*, „Arbeitshefte aus dem Otto-Stammer-Zentrum”, Berlin 2013, nr 20; F. Walter, *Gelb oder Grün? Kleine Parteiengeschichte der besser verdienenden Mitte in Deutschland*, Bielefeld 2010, s. 55.

¹¹ J. Treibel, *op. cit.*, s. 89.

¹² E. Bojenko-Izdebska, „Wschód głosuje inaczej” – preferencje wyborcze w nowych krajach federacji po 1990 r., „Przegląd Zachodni” 2014, nr 1, s. 45-62; szerzej: eadem, *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989-2010. Polityczne aspekty transformacji*, Kraków 2011.

¹³ *Aufbau der Partei*, <http://www.fdp.de/Aufbau-der-Partei/492b178> [dostęp: 24.07.2014]; J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte. Personen. Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 170; W. Zieliński, *op. cit.*, s. 120.

Organy partii

Najważniejsze organy FDP to Bundesparteitag (zjazd federalny) oraz Bundesvorstand (zarząd federalny). Możliwe jest też zwołanie zjazdu dotyczącego spraw europejskich (tzw. Europaparteitag) (art. 10 (S)), Bundesvorstand (zarząd federalny) (art. 17 (S)). Struktury partyjne posiadają też sąd polubowny (Schiedsgericht), którego zadaniem jest rozpatrywanie sporów partyjnych (art. 24 (S)).

Bundesparteitag jest, zdaniem Jürgena Dittbernera, „parlamentem FDP”¹⁴, który może działać na zwoływanych zwyczajnych lub nadzwyczajnych zjazdach członków partii. Podczas zjazdów partii zapadają uchwały, które są wiążące dla członków partii (art. 11 (S)). Zjazd zwyczajny odbywa się corocznie, natomiast zjazd nadzwyczajny zwołuje przewodniczący partii, jeśli pojawi się wniosek ze strony zarządów przynajmniej czterech krajów związkowych; wniosek zarządu frakcji FDP w Bundestagu lub wniosek zarządu federalnego (art. 12 (S)).

Każdy członek FDP może uczestniczyć w zjeździe federalnym. Stosowne jest jednak przede wszystkim uczestniczenie w zjeździe ze strony następujących przedstawicieli:

- 1) członkowie zarządu federalnego, frakcji FDP w Bundestagu, eurodeputowani w Parlamencie Europejskim przynależący do FDP;
- 2) przewodniczący komisji ds. statutu federalnego i przewodniczący komisji federalnych, przewodniczący Liberalen Foren i komisji oraz inni wymienieni przedstawiciele;
- 3) rewidenci;
- 4) przedstawiciele grup zagranicznych FDP;
- 5) przedstawiciele rady ALDE, jeśli należą do FDP;
- 6) członkowie zarządu federalnego Jungen Liberalen, jeśli należą do FDP;
- 7) przedstawiciele zarządu federalnego ugrupowania Liberale Frauen, jeśli są one członkiniami FDP;
- 8) przewodniczący zarządu federalnego ugrupowania Liberaler Kommunalpolitiker, jeśli są członkami FDP;
- 9) przewodniczący zarządu federalnego Liberalen Hochschulgruppe¹⁵ lub inny wymieniony przedstawiciel, jeśli należy do FDP;
- 10) przedstawiciele zarządu federalnego Liberalen Senioren, jeśli są członkami FDP;
- 11) przedstawiciele zarządu federalnego organizacji Liberaler Mittelstand, jeśli są członkami FDP;

¹⁴ J. Dittberner, *op. cit.*, s. 173.

¹⁵ Związek studencki utworzony w 1987 r. działa w 70 miejscowościach. Liberale Hochschulgruppe funkcjonuje z Verband Liberaler Akademiker oraz z Jungen Liberalen, a także z europejskimi organizacjami młodzieżowymi o proweniencji liberalnej, tj. LYMEC i ELSN (European Liberal Students Network). Szerzej: Broszura Liberale Hochschulgruppe, Berlin [b.d.w.]; informacje na stronie organizacji www.liberale-hochschulgruppen.de.

Tabela 3. Zjazdy zwyczajne FDP po 1990 r.

Zjazd	Termin
Norymberga	29-30.09.1990
Suhl	1-3.11.1991
Brema	2-3.10.1992
Münster	11-13.06.1993
Rostok	3-5.06.1994
Moguncja	9-11.06.1995
Karlsruhe	7-9.06.1996
Wiesbaden	23-25.05.1997
Lipsk	26-28.06.1998
Brema	28-30.05.1999
Norymberga	16-17.06.2000
Düsseldorf	4-6.05.2001
Mannheim	10-12.05.2002
Brema	16-17.05.2003
Drezno	5-6.06.2004
Kolonia	5-7.05.2005
Rostok	14-15.05.2006
Stuttgart	15-17.06.2007
Monachium	30.05-1.06.2008
Hanower	15-17.05.2009
Kolonia	24-25.04.2010
Rostok	13-15.05.2011
Karlsruhe	21-22.04.2012
Berlin	9-10.03.2013
Drezno	10-11.05.2014

Źródło: J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 171-172; *Bundesparteitage*, <http://www.fdp.de/Bundesparteitage/336b122/index.html> [dostęp: 22.07.2014].

12) przedstawiciele zarządu FDP LV Net (Internet-Landesverband), jeśli są członkami FDP (art. 13 (S)).

W zwyczajnym zjeździe FDP uczestniczy 622 delegatów (art. 13 (S)). Do zadań zwyczajnego zjazdu FDP należy doradzanie i podejmowanie uchwał w sprawach politycznych i organizacyjnych FDP (art. 14 ust. 1 (S)). Do enumeratywnie wymienionych zadań zjazdu zwyczajnego FDP należą:

- 1) wybór prezydium zjazdu;
- 2) podejmowanie uchwał dotyczących raportów komisji ds. wyników wyborczych (Wahlprüfungsausschusses); konstruowanie raportów zarządu federalnego i raportu audytowego;

- 3) omówienie sprawozdania partii, które zostało opublikowane po ostatnim zjeździe zwyczajnym;
- 4) wspieranie zarządu federalnego;
- 5) wybór komisji ds. wniosków;
- 6) wybór zarządu federalnego;
- 6a) wybór komisji rzeczników praw;
- 7) wybór komisji ds. wyników wyborczych;
- 8) wybór przynajmniej dwóch audytorów i dwóch zastępców;
- 9) wybór przedstawicieli do federalnego sądu polubownego;
- 10) wybór przewodniczącego komisji ds. statutu federalnego i jego zastępcy;
- 11) wybór delegatów FDP na kongres ALDE i ich zastępców;
- 12) wybór delegatów FDP i ich zastępców do rady ALDE (art. 14 (S)).

Podczas zjazdu federalnego można podjąć decyzję o rozwiązaniu partii lub połączeniu z inną partią polityczną (art. 20 (S)).

Tabela 4. Nadzwyczajne zjazdy FDP po 1990 r.

Zjazd	Termin
Hanover	11-12.08.1990
Norymberga	4.09.1994
Gera	11-12.12.1994
Berlin	29.08.1998
Berlin	17.09.2000
Berlin	8.09.2002
Berlin	11.09.2005
Berlin (zjazd europejski)	17.01.2009
Poczdám	20.09.2009
Frankfurt nad Menem	12-13.11.2011
Norymberga	4-5.05.2013
Berlin	7-8.12.2013
Bonn (zjazd europejski)	19.01.2014

Źródło: J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 172; *Bundesparteitage*, <http://www.fdp.de/Bundesparteitage/336b122/index.html> [dostęp: 22.07.2014].

Zarząd federalny (Bundesvorstand)

Skład zarządu federalnego obejmuje przewodniczącego federalnego FDP, trzech zastępców przewodniczącego federalnego, skarbnika, przewodniczącego frakcji FDP w Bundestagu i jego zastępców; 3 członków prezydium, 1 przedstawiciela FDP z frakcji ALDE w Parlamencie Europejskim, sekretarza generalnego, 34 członków; należących do FDP członków rządów i szefów rządów w krajach związkowych oraz należących do FDP członków Komisji Europejskiej (art. 17 (S)).

W 2014 r. w skład zarządu federalnego wchodzi:

- 1) przewodniczący (Christian Lindner);
- 2) zastępcy przewodniczącego (Wolfgang Kubicki, Uwe Barth, dr Marie-Agnes Strack-Zimmermann);
- 3) skarbnik (dr Hermann Otto Solms);
- 4) sekretarz generalna FDP (Nicola Beer);
- 5) członkowie (Michael Theuer, dr Volker Wissing, Katja Suding);
- 6) członkowie honorowi (Hans-Dietrich Genscher, Walter Scheel);
- 7) przewodniczący Fundacji im. Friedricha Naumanna (dr Wolfgang Gerhardt);
- 8) przedstawiciel frakcji ALDE (Alexander Graf Lambsdorff);
- 9) przewodniczący konferencji przewodniczących frakcji (Christian Dürr);
- 10) przewodniczący biura FDP (Marco Buschmann);
- 11) pozostali członkowie (Michael Link, Nadja Hirsch, Gregor Beyer, prof. dr Hauke Hilz, Sylvia Canel, Stefan Ruppert, René Domke, Gesine Meißner, Gisela Piltz, Daniela Schmitt, Oliver Luksic, Jan Mücke, Cornelia Pieper, dr Heiner Gang, Patrick Kurth, Mieke Stenftleben, Otto Fricke, Alexander Hahn, Alexander Pokorny, dr Stefan Birken, Johannes Vogel, Patrick Meinhardt, prof. Karl-Heinz Paqué, Gabriele Heise, dr Joachim Stamp, Manuel Höferlin, Linda Teuteberg, Jimmy Schultz, Horst Meierhofer, Andreas Reichel, Florian Rentsch, Hartfrid Wolff, Hans-Joachim Otto)¹⁶.

Zarząd federalny spotyka się przynajmniej raz na kwartał. Zwołuje go przewodniczący FDP lub jego zastępca dwa tygodnie przed spotkaniem, wskazując porządek obrad i ich miejsce (art. 18 (S)). Mając na względzie decyzje zjazdów FDP i kongresów ALDE, zarząd federalny kieruje organizacyjnymi i politycznymi sprawami partii.

Zarząd przedstawia także szczególnie ważne zagadnienia komisjom tematycznym, których opracowanie wspiera swoim autorytetem. Aby przygotować odpowiednie raporty, zarząd powołuje Fora Liberalne i komisje, grupy robocze, które mają wzmocnić aktywność komisji tematycznych i sprzyjać przygotowaniu na kolejny zjazd partii wnikliwych ekspertyz. Gremium doradczym jest także komisja ds. statutu federalnego, w której są przedstawiciele FDP z 16 krajów związkowych.

Szczególna rola w strukturach zarządu jest przypisana przewodniczącemu FDP oraz sekretarzowi generalnemu, którego wskazuje przewodniczący, a wybiera zjazd federalny FDP (art. 17 (S)).

Przewodniczący FDP, obecnie Christian Lindner, stoi na czele prezydium partii, które obecnie tworzą:

- 1) zastępcy przewodniczącego (Wolfgang Kubicki, Uwe Barth, dr Marie-Agnes Strack-Zimmermann);

¹⁶ *Bundesvorstand der FDP*, stan z dnia 23.07.2014, <http://www.fdp.de/Bundesvorstand/483b175/index.html> [dostęp: 23.07.2014].

- 2) skarbnik (dr Hermann Otto Solms);
- 3) sekretarz generalna FDP (Nicola Beer);
- 4) członkowie prezydium (Michael Theuer, dr Volker Wissing, Katja Suding);
- 5) członkowie honorowi (Hans-Dietrich Genscher, Walter Scheel);
- 6) przewodniczący Fundacji im. Friedricha Naumanna (dr Wolfgang Gerhardt);
- 7) przedstawiciel frakcji ALDE (Alexander Graf Lambsdorff);
- 8) przewodniczący konferencji przewodniczących frakcji (Christian Dürr);
- 9) przewodniczący biura FDP (Marco Buschmann)¹⁷.

Tabela 5. Przewodniczący FDP po 1990 r.

Otto Graf Lambsdorff	1998-1993
Klaus Kinkel	1993-1995
Wolfgang Gerhardt	1995-2001
Guido Westerwelle	2001-2011
Phillipp Rösler	2011-2013
Christian Lindner	od 2013 r.

Źródło: J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 173, aktualizacje własne.

Honorowi przewodniczący FDP – funkcja wprowadzona w 1979 r. Honorowi przewodniczący są członkami zarządu i prezydium. Są to: Walter Scheel, Hans-Dietrich Genscher i Otto Graf Lambsdorff¹⁸.

FDP w Bundestagu – od 1949 r. do porażki w wyborach parlamentarnych z 2013 r. FDP życie partyjne liberałów toczyło się w Bundestagu i Bundesracie, gdzie partia zasiadała jako ugrupowanie współrządzące lub opozycyjne. Jednak Jan Treibel słusznie zauważył: „prawnie frakcje parlamentarne nie należą do struktury organizacyjnej partii, jednak są ważne jako niezależne suwerenne zrzeszenia, w przypadku niemieckiego Bundestagu co najmniej 5% posłów”¹⁹. W strukturze organizacyjnej frakcji ważną funkcję pełni zarząd frakcji, a w nim przewodniczący frakcji (Fraktionsvorsitzende), zastępca przewodniczącego frakcji oraz czterech parlamentarnych przewodniczących (Parlamentarische Geschäftsführer). W ramach frakcji pracowały grupy robocze, których liczba wzrosła z pięciu do sześciu. Były to grupy: 1) polityka międzynarodowa; 2) gospodarka i finanse; 3) praca, zdrowie i sprawy socjalne; 4) sprawy wewnętrzne i prawo; 5) infrastruktura i ochrona środowiska; 6) innowacje, środowisko, kultura. Wszyscy reprezentanci frakcji zasiadali w zgroma-

¹⁷ *Das Präsidium der FDP*, stan z dnia 23.07.2014, <http://www.fdp.de/Praesidium/480b174/> [dostęp: 23.07.2014].

¹⁸ J. Treibel, *op. cit.*, s. 122-123.

¹⁹ *Ibidem*, s. 125.

dzeniu frakcji (Fraktionsversammlung), gdzie mogą tworzyć mniejsze grupy posłów FDP reprezentujących kraje związkowe (Landesgruppen)²⁰.

Tabela 6. Liczba posłów FDP w Bundestagu

Kadencja	Okres legislacyjny	Liczba posłów FDP
1990-1994	12.	79
1994-1998	13.	47
1998-2002	14.	43
2002-2005	15.	47
2005-2009	16.	61
2009-2013	17.	93
2013-...	18.	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.bundeswahlleiter.de> [dostęp: 23.07.2014].

FDP w Landtagach (parlamentach krajów związkowych)

FDP zasłużyła na określenie „Dame ohne Unterleib”, które według definicji Jana Treibla oznacza „partię, która wprawdzie istnieje na poziomie federalnym, ale praktycznie działa bez fundamentów w krajach związkowych i gminach”²¹. Peter Lösche i Franz Walter zwrócili natomiast uwagę, że FDP nie ma rozbudowanych struktur na poziomie lokalnym, a w latach 90. była obecna tylko w 20% niemieckich gmin. Nie było tak jednak zawsze. Po II wojnie światowej struktury partyjne skupiały się wokół prominentnych przedstawicieli partii liberalnych, czyli dostojników (honorariuszy). Brakowało dobrze zorganizowanych związków w gminach. Zwolennicy FDP spotykali się raczej w klubach czy tworzyli drobne komitety. Aktywność partyjna nasilała się przed wyborami. Ze względu na słabe zainteresowanie działalnością partyjną pod szyldem FDP występowali również kandydaci niebędący członkami FDP. W latach 50. zarząd FDP był słaby, natomiast siłą sprawczą cieszyły się zarządy FDP w krajach związkowych. Dlatego struktura FDP nosiła nazwę „sojusz partii z krajów związkowych”. Wtedy termin „Dame ohne Unterleib” oznaczał, że „cała partia nie ma centrali kierowniczej, a organizacje partii na poziomie landów muszą pozostać samodzielne i ożywić federalistycznego ducha”²². W latach 70. i 80. struktura FDP przybrała „profil przywództwa sprawowanego przez centralną instancję”²³. Na skostniały proces decyzyjny w FDP zwrócił uwagę krakowski badacz niemieckiego liberalizmu, Janusz Józef Węc²⁴.

²⁰ *Ibidem*, s. 125-129.

²¹ *Ibidem*, s. 102.

²² P. Lösche, F. Walter, *Die FDP: Richtungsstreit und Zukunftszweifel*, Darmstadt 1996, s. 171.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Wypowiedź Janusza Józefa Węca, I Kongres Europeistyki, IX 2014.

Finanse

Z ustawy zasadniczej (art. 21) i ustawy o partiach politycznych wynika, że finansowanie partii politycznej zostało oparte według prawnie określonych warunków na 4 filarach: 1) składkach członkowskich; 2) prywatnych darowiznach; 3) składkach przekazywanych przez osoby, które zdobyły mandat partyjny; 4) subwencji państwowych. „Rechenschaftsbericht” jest zbiorczym dokumentem informującym o wpływach i wydatkach FDP, w 2011 r. wpływy FDP wynosiły 34,29 milionów euro. W latach 70. i 80., właściwie do 1987 r. FDP borykała się z problemami finansowymi. W wyniku zjednoczenia RFN, w schedzie po liberałach z NRD, partii przyznana została przez Urząd Powierniczy i Komisję badającą majątek NRD kwota w wysokości 4,8 miliona marek i dwie działki, jednak w latach 90. liberałowie znowu popadli w długi. Skarbnik FDP po wyborach do PE w 2014 r. zwrócił uwagę, że budżet partyjny został pomniejszony o 30% w porównaniu z wydatkami z 2013 r.²⁵

Siedziby

„**Dom Thomasa Dehlera**” (Thomas Dehler Haus) w Berlinie przy Reinhardtstrasse jest siedzibą FDP w Berlinie. Wcześniej biuro mieściło się w Bonn i kierowali nim Rolf Berndt (1983-1995)²⁶, Hans-Jürgen Beerfeltz (1995-2009), Gabriele Renatus (2009-2013)²⁷, Jörg Paschedag (w latach 90. pracował w biurze Hansa-Dietricha Genschera, później zdobywał doświadczenie w centrali FDP)²⁸, obecnie Marco Buschmann (od 1.06.2014 r.), który wcześniej był sekretarzem generalnym FDP w Nadrenii Północnej-Westfalii²⁹.

Wykonywanie zadań w „Domu Thomasa Dehlera” do 2009 r. odbywało się w 3 działach:

- 1) prasa i promocja;
- 2) strategie i kampanie;
- 3) organizacja i finanse³⁰.

W 2012 r. działalność pracowników biura obejmowała już 4 działy:

²⁵ Solms: *FDP-Haushalt 30 Prozent kleiner als noch 2013*, 1.06.2014, <http://www.zeit.de/news/2014-06/01/d-eu-wahlen-parteien-fdp-finanzen-solms-fdp-haushalt-30-prozent-kleiner-als-noch-2013-01050402> [dostęp: 24.07.2014].

²⁶ Rolf Berndt *Geschäftsführendes Vorstandsmitglied der Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit*, <http://www.freiheit.org/Rolf-Berndt/58c/index.html> [dostęp: 23.07.2014].

²⁷ Renatus *neue FDP-Bundesgeschäftsführerin*, <http://www.politik-kommunikation.de/personalwechsel/renatus-neue-fdp-bundesgeschaeftsfuehrerin> [dostęp: 23.07.2014].

²⁸ Neuer *Bundesgeschäftsführer der FDP: Jörg Paschedag*, 1.02.2013, <http://www.netzwerk-ebd.de/news/neuer-bundesgeschaeftsfuehrer-der-fdp-joerg-paschedag> [dostęp: 23.07.2014].

²⁹ FDP *beruft neuen Bundesgeschäftsführer*, 3.06.2014, http://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id_69695256/fdp-beruft-neuen-bundesgeschaeftsfuehrer.html [dostęp: 23.07.2014].

³⁰ J. Dittberner, *op. cit.*, s. 180.

- 1) planowanie polityczne, program i analiza;
- 2) prasa i promocja;
- 3) dialog i kampanie;
- 4) organizacja i finanse³¹.

Jan Treibel zwrócił uwagę, że od 2014 r. struktura instytucji obejmuje 3 działy: polityczny, organizacyjny i komunikacyjny³².

W „Domu Thomasa Dehlera” mieści się redakcja dwumiesięcznika „Elde. Liberale Depeche”, który ukazuje się w wersji papierowej i elektronicznej³³. „Elde. Liberale Depeche” kontynuuje misję utworzonego w 1975 r. periodyku „Bonner Depeche” (1975-1990) oraz „Liberale Depeche” (1990-2004)³⁴. Warto zauważyć, że pod dachem „Domu Thomasa Dehlera” znajdują się również siedziby komercyjnych organizacji, np. Comdok i wydawnictwa Verlag³⁵, które jest szczególnie znane z publikowania wzorowanego na „Die neue Gesellschaft-Frankfurter Hefte” czasopisma „Liberal”³⁶. Przesłaniem pisma jest być: „niezależną wyspą wolnego dyskursu. Kto czyta „Liberal”, wie więcej i potrafi lepiej wyrażać opinie”³⁷.

LiPS (Liberaler Partei-Service der FDP – usługi i wsparcie dla FDP) działa w Bonn od 1999 r. W spektrum działania LiPS są sprawy organizacyjne partii, np. obsługa konferencji, spotkań, wsparcie w przygotowaniach kampanii wyborczych, pozyskiwanie pieniędzy poprzez promowanie programu „FDP-Bürgerfonds”³⁸.

Internet – idąc z duchem czasu, FDP ma portal internetowy: <http://liberale.de>. Znajdują się na nim informacje o aktualnych sprawach, dokumenty partyjne, kalendarze spotkań, informacje prasowe. FDP obecna jest na Facebook’u, Twitterze, YouTube, prowadzone są blogi³⁹.

Do organizacji działających w ramach FDP należą:

1. Federalny Związek Liberalnych Seniorów – Bundesverband Liberale Senioren (istnieje od 2001 r.);
2. Federalny Związek Liberalnej Klasy Średniej – Bundesverband Liberaler Mittelstand (istnieje od 2001 r.);
3. Federalne Zgromadzenie Liberalnych Polityków szczebla samorządowego – Bundesvereinigung Liberaler Kommunalpolitiker. Grupa zajmuje się doradztwem politykom w strukturach gminnych. Wydaje dwumiesięcznik „Das Rathaus”.

³¹ *Bundesgeschäftsstelle der FDP. Organisationsplan*, http://www.fdp.de/files/1065/Organisationsplan_September_2012.pdf [dostęp: 23.07.2014].

³² J. Treibel, *op. cit.*, s. 124.

³³ *Elde.Liberale Depeche*, <http://elde-online.de/elde/mediadaten> [dostęp: 23.07.2014]; J. Dittberner, *op. cit.*, s. 180.

³⁴ „Elde. Liberale Depeche” 2013, nr 6.

³⁵ J. Dittberner, *op. cit.*, s. 188.

³⁶ *Liberal. Debatten zur Freiheit*, <http://www.libmag.de/> [dostęp: 23.07.2014].

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Der Liberale Parteiservice in Kürze*, <http://lips-fdp.de/> [dostęp: 23.07.2014].

³⁹ www.liberale.de.

Tematyka czasopisma dotyczy spraw istotnych w funkcjonowaniu miast i wsi, np. w 2013 r. komunalnych archiwów i muzeów, polityki zdrowotnej, ochrony przeciwpożarowej, polityki budowlanej, bezpieczeństwa i porządku publicznego, przedsiębiorstw publicznych⁴⁰.

W skład FDP wchodzi zróżnicowane gremia, wśród których Jürgen Dittberner wyróżnił:

- 1) grupę schaumburską (Schaumburger Kreis – skrzydło prawicowe);
- 2) grupę fryburską (skrzydło lewicowe);
- 3) grupę młodych posłów (do 35. r. życia);
- 4) grupę nowych posłów;
- 5) grupę posłów z landów wschodnich;
- 6) grupę kobiet;
- 7) grupy utworzone w krajach związkowych⁴¹.

Grupa schaumburska to zwolennicy poglądów prawicowych w gospodarce, o których Thorsten Denkler napisał: „Współczujący liberalizm? Z tymi mężczyznami to utopia”⁴². Do przedstawicieli grupy schaumburskiej zalicza się Christian Lindnera, Volkera Wissinga, Rainera Brüderle, Hermanna Otto-Solms. Thorsten Denkler uważa, że grupa schaumburska była motorem zastąpienia na stanowisku przywódcy FDP Wolfgangu Gerhardta przez Guido Westerwelle⁴³. Reprezentant grupy schaumburskiej, Rainer Brüderle, twierdzi, że w 2014 r. to nieformalne gremium „nie ma ważnego znaczenia”⁴⁴.

Grupa fryburska jest „lewym skrzydłem” FDP, której myśl programowa ma źródła w uchwalonym we Fryburgu w 1971 r. programie partii zawierającym tezy nt. wdrażania liberalizmu socjalnego⁴⁵. Do konceptów grupy należą Deklaracja z Würzburga (1.03.1999), Deklaracja z Berlina (14.11.1999) i Deklaracja z Norymbergii (26.06.2000)⁴⁶. Przez wiele lat twarzą grupy fryburskiej była Hildegard Hamm-Brücher, znana także z książki *Polityk i jego sumienie. Pismo polemiczne – dla większej wolności*⁴⁷.

⁴⁰ *Das Rathaus. Zeitschrift für Kommunalpolitik*, <http://www.das-rathaus.de> [dostęp: 23.07.2014], J. Dittberner, *op. cit.*, s. 179-180.

⁴¹ J. Dittberner, *op. cit.*, s. 219.

⁴² T. Denkler, *Brüderles Bollwerk*, 11.05.2011, <http://www.sueddeutsche.de/politik/neue-fraktionspitze-der-fdp-das-bollwerk-des-rainer-bruederle-1.1096114> [dostęp: 23.07.2014].

⁴³ *Ibidem*; R. Brüderle, *Rainer Brüderle. Jetzt rede ich! Ein Gespräch mit Hugo Müller-Vogg*, Reinbeck-München 2014, s. 30-31.

⁴⁴ R. Brüderle, *op. cit.*, s. 30; J. Treibel, *op. cit.*, s. 130.

⁴⁵ *Freiburger Thesen zur Gesellschaftspolitik der Freien Demokratischen Partei* (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Freiburg vom 25./27. Oktober 1971), http://www.freiheit.org/files/288/1971_Freiburger_Thesen.pdf [dostęp: 23.07.2014].

⁴⁶ *Der Freiburger Kreis. Das Forum der Liberalen*, <http://www.liberales.org> [dostęp: 23.07.2014].

⁴⁷ P. Pragal, *Die Gefälligkeitspolitik und ihre Politiker müssen angeprangert werden*, 3.06.1996, <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/fdp-abgeordnete-sabine-leutheusser-schnarrenberger-mitglied-des-linksliberalen-freiburger-kreises---fordert-eine-klare-inhaltliche-positionie>

W publicystyce zdomowało się też określenie „Krąg Dahrendorfa”, który tworzą zwolennicy myśli wybitnego socjologa. Są to m.in. Nadja Hirsch, Gesine Meissner, Alexander Alvaro, dr Jorgo Chatzimarkakis, Sebastian Körber, Miriam Gruß, Christoph Giesa⁴⁸. Michael König na łamach „Süddeutsche Zeitung” nazwał „Krąg Dahrendorfa” „liberałami z tematami Zielonych”, którzy promują postawę Dahrendorfa broniącego „długotrwałego, pełnego współczucia liberalizmu”⁴⁹.

Po utracie przez Guido Westerwelle funkcji przywódczej w FDP aktywność rozpoczęła grupa liberałów, tworząc nieformalne ugrupowanie – „Maxwell Runde”. Przedstawicielami są Sabine Leutheusser-Schnarrenberger, Christian Lindner, Daniel Bahr, Max Stadler, Michael Kauch i Miriam Gruß⁵⁰.

Junge Liberalen (JuLis) to organizacja młodzieżowa⁵¹, która rozpoczęła działalność w 1980 r., a została uznana przez FDP podczas zjazdu fryburskiego 29 i 30 stycznia 1983 r.

Przewodniczącym JuLis byli Hans-Joachim Otto (1980-1983), Guido Westerwelle (1983-1988), Georg Neubauer (1988-1989), Hermann „Beppo” Brem (1989), Christoph Schenk (1989-1990), Birgit Homburger (1990-1993), Ralph Lange (1993-1995), Michael Kauch (1995-1999), Daniel Bahr (1999-2004), Jan Dittrich (2004-2005), Alexander Alvaro (2005), Johannes Vogel (2005-2010), Lasse Becker (2010-2013), Alexander Hahn (2013-2014). Obecnie funkcję tę sprawuje Konstantin Kuhle⁵².

Członkowie JuLis mogą mieć od 14 do 35 lat. W 2014 r. do JuLis należało 10 tysięcy młodych Niemców. JuLis publikują rocznik „Jung + liberal”. Program organizacji zatytułowany „Humanistyczny Liberalizm – wymyślony dla przyszłości”⁵³ został uchwalony podczas 37 kongresu w Pforzheim w 2008 r. w Badenii Wirtembergii⁵⁴. Dittberner zauważa także wśród liberałów ośrodek „Sylter Hof” (określenie pochodzi

rung-ihrer-partei--die-gefaelligkeitspolitik-und-ihre-politiker-muessen-angeprangert-werden-,10810590,9133160.html [dostęp: 23.07.2014]; H. Hamm-Brücher, *Der Politiker und sein Gewissen. Eine Streitschrift für mehr Freiheit*, München-Zürich 1983.

⁴⁸ Zurück zu den liberalen Wurzeln – ein offenes Diskussionspapier vorgelegt vom „Dahrendorf-Kreis”, christophgiesa.de/2011/01/zuruck-zu-den-liberalen-wurzeln-ein.html [dostęp: 23.07.2014]; *Dahrendorfkreis Für einen ganzheitlichen Liberalismus*, http://www.dahrendorfkreis.de/?page_id=108 [dostęp: 23.07.2014].

⁴⁹ M. König, *Parteichef, eingekreist*, 6.01.2011, <http://www.sueddeutsche.de/politik/fdp-in-der-krise-westerwelle-eingekreist-1.1043197> [dostęp: 23.07.2014].

⁵⁰ Aktuelle Nachricht – FDP nach Westerwelle: Sozialliberale Maxwell-Runde formiert sich, 6.10.2010, <http://ef-magazin.de/2010/10/06/2598-aktuelle-nachricht-fdp-nach-westerwelle-sozialliberale-maxwell-runde-formiert-sich> [dostęp: 4.08.2010].

⁵¹ Przy FDP działali Młodzi Demokraci (Jung Demokraten), którzy z czasem zatracili więź z partią oraz Liberalny Związek Studentów, por. Z. Maciąg, *System partyjny RFN*, Warszawa 1979, s. 163 oraz Z. Mazur, *Wolna Partia Demokratyczna*, [w:] A. Wolff-Powęska, *Niemcy współczesne. Zarys encyklopedyczny*, Poznań 1999, s. 783.

⁵² „Jung + liberal” 2015, nr 1, s. 7.

⁵³ Szerzej na temat programu „Humanistyczny liberalizm...” w rozdziale drugim.

⁵⁴ *Junge Liberalen*, <http://www.julis.de/home.html> [dostęp: 23.07.2014]

od nazwy berlińskiego hotelu) czy „Liberaler Aufbruch”⁵⁵. Grupa „Sylter Hof” skupiała tych liberałów, której były bliskie uchwalone w 1971 r. Tezy z Fryburga⁵⁶.

Fundacja im. Friedricha Naumanna

W RFN działalność partii politycznych jest wspierana przez fundacje, np. SPD posiada Fundację Friedricha Eberta, CSU – Fundację im. Hannsa Seidla, CDU – Fundację Konrada Adenauera, Zieloni – Fundację im. Heinricha Bölla, a Die Linke – Fundację Róży Luksemburg⁵⁷. Działalność Fundacji im. Friedricha Naumanna została zainaugurowana w 1958 r. z inicjatywy prezydenta Theodora Heussa, „twórcy i protektora”⁵⁸, oraz Wernera Stephana, pierwszego dyrektora zarządzającego fundacją. Działalność fundacji opiera się na statucie z 10 września 2007 r.⁵⁹ Struktura Fundacji Naumanna została oparta na złożonym z 29 osób kuratorium oraz zarządzie. Celem fundacji jest propagowanie działalności jej patrona – Friedricha Naumanna, rzecznika idei liberalizmu socjalnego, znanego z wydania w 1915 r. *Mitteleurop*y. Do zadań fundacji należy rozwijanie dyskusji programowej na temat liberalizmu i „kształcenie polityczne” poprzez promowanie projektów naukowych, uzdolnionych młodych ludzi, działanie na rzecz jedności europejskiej i współpracy na świecie. W artykule 3 Statutu Fundacji zwrócono uwagę, że w celu wypełniania zadań statutowych partii należy:

- A) prowadzić edukację polityczną i tworzyć miejsca spotkań w kraju i poza granicami, aby dawać wyobrażenie o współczesnych problemach globalnych, przemianach historycznych i historii idei, a także o wiedzy naukowej, socjalnej i technicznej;
- B) wypracować podstawy politycznego działania poprzez badania naukowe i prowadzenie publicznego archiwum, naukowe przedsięwzięcia i publiczne dyskusje powinny odbywać się w kraju i poza granicami, należy też prowadzić badania nad historią i efektywnością liberalizmu;
- C) wspierać zdolnych ludzi stypendiami;
- D) rozpowszechniać i prowadzić programy stypendialne poza granicami;

⁵⁵ *Liberaler Club*, <http://liberaler-aufbruch.net/liberaler-club/>; *Positionen*, <http://liberaler-aufbruch.net/positionen/> [dostęp: 4.08.2014]; J. Dittberner, *op. cit.*, s. 228.

⁵⁶ F. Georgen, *Skandal FDP. Selbstdarsteller und Geschäftemacher zerstören eine politische Idee*, Köln 2004, s. 153.

⁵⁷ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005, s. 84; H. Orłowski, *Fundacje, ich miejsce i rola we współpracy polsko-niemieckiej*, [w:] D. Bingen, K. Malinowski, *Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998*, Poznań 2010, s. 329-346.

⁵⁸ M. Fassbender, „...auf der Grundlage des Liberalismus tätig”. *Die Geschichte der Friederich-Naumann-Stiftung*, Baden-Baden 2009, s. 34.

⁵⁹ Die Satzung der Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Fassung vom 10. September 2007, http://www.freiheit.org/files/62/Die_Satzung-10.09.2007.pdf [dostęp: 13.08.2014].

- E) wspierać proces integracji europejskiej i porozumienie między narodami;
F) działać poprzez organizację wystaw, publikowanie i wspieranie sztuki oraz kultury⁶⁰.

W fundacji położone zostały olbrzymie nadzieje. Nazwana została na łamach „Wiesbadaner Tagblatt” „Strażniczką świętego Graala” liberalizmu⁶¹. Jej pracownicy promują liberalne cele, odwołując się przede wszystkim do zasady wolności, obywatelstwa, demokracji, państwa prawa, gospodarki rynkowej, tolerancji, społeczeństwa obywatelskiego, propagowania kształcenia dorosłych i młodzieży. Istotną rolę odgrywa kwartalnik „Liberal”, prezentując politykę liberalną i postulując współpracę międzynarodową zwolenników liberalizmu, wizji światowej wspólnoty i współpracy. Działalność fundacji polegała na organizowaniu spotkań i prelekcji, wśród autorów seminariów znaleźli się m.in. Hans-Dietrich Genscher, Gerhart Rudolf Baum, Karl-Hermann Flach, Wolfgang Mischnick.

Struktura Fundacji Naumanna w 2014 r. obejmuje następujące organy:

- Kuratorium (29 osób);
- Zarząd na czele z przewodniczącym (dr Wolfgang Gerhardt);
- Komisja programowa;
- Komisja finansowa;
- 3 sztaby (redakcyjny; ds. kontroli strategicznej i ewaluacji; ds. kontroli);
- 4 działy.

Dział pierwszy: **Zasady i badania** jest wspierany przez Instytut Liberalizmu (Liberales Institut) w Berlinie i Archiwum Liberalizmu (Archiv des Liberalismus) w Gummersbach.

Dział drugi: **Kształcenie polityczne i wspieranie osób uzdolnionych** opiera się na działalności Akademii Theodora Heussa w Gummersbach, Akademii Wirtualnej (Virtuelle Akademie) w Poczdamie, sekcji promocji osób uzdolnionych w Poczdamie oraz programie regionalnym (administrowanym z Poczdamu). Dla realizacji celów działu drugiego zostały utworzone biura regionalne: Berlin/Brandenburgia, Gummersbach, Halle, Hanower, Lubeka, Monachium, Stuttgart, Wiesbaden.

Dział trzeci: **Polityka międzynarodowa** (Poczdam) posiada biura regionalne w Sofii (obszar Europy Środkowej, Europy Wschodniej, Europy Południowo-Wschodniej), Kairze (obszar Basenu Morza Śródziemnego), Johannesburgu (obszar Afryki), Meksyku (obszar Ameryki Łacińskiej), Bangkoku (obszar Azji Południowo-Wschodniej i Azji Wschodniej), New Delhi (obszar Azji Południowej), Brukseli (instytucje europejskie

⁶⁰ *Die Satzung der Friedrich – Naumann-Stiftung für die Freiheit*, [w:] M. Fassbender, *op. cit.*, s. 232-233; R. Berndt, *Freiheitliche Perspektiven durch die Stiftung für die Freiheit. Wurzeln und Traditionen*, [w:] W. Gerhardt (red.), *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008, s. 260-276.

⁶¹ M. Fassbender, *op. cit.*, s. 45.

Tabela 7. Przewodniczący Fundacji im. Friedricha Naumanna

Czas pełnienia funkcji	Przewodniczący Zarządu
1958-1961	Walter Erbe
1961-1970	Paul Luchtenberg
1970-1982	Hans Wolfgang Rubin
1982-1987	Ralf Dahrendorf
1987-1995	Wolfgang Mischnick
1995-2006	Otto Graf Lambsdorff
2006-...	dr Wolfgang Gerhardt

Źródło: *Vorstandsvorsitzende*, http://50jahre.freiheit.org/wcsite.php?wc_b=3917&wc_lkm=851 [dostęp: 13.08.2014].

Tabela 8. Dyrektorzy zarządzający Fundacją im. Friedricha Naumanna

Czas pełnienia funkcji	Dyrektor zarządzający
1959-1964	Werner Stephan
1965-1971	Barthold C. Witte
1971-1976	Joachim Stancke
1976-1977	Harald Hofmann
1977-1982	Günther Verheugen
1982-1995	Fritz Fliszar
1995-	Rolf Berndt

Źródło: *Geschäftsführer*, http://50jahre.freiheit.org/wcsite.php?wc_b=3923&wc_lkm=853 [dostęp: 13.08.2014].

i Ameryka Północna), 4 biura w Poczdamie (ds. Afryki i Ameryki Łacińskiej, Azji, instytucji europejskich i Ameryki Północnej; ds. kontroli i innych zadań) i biuro w Gummersbach (ds. konferencji międzynarodowych i programów realizowanych w RFN).

Dział czwarty: **Zasoby** składa się z działu personalnego, administracji finansowej, kontroli finansów i administracji⁶².

Fundacja zatrudnia 199 pracowników i poza biurami w Niemczech posiada 45 biur za granicą. Fundacja Naumanna jest finansowana z pieniędzy publicznych. W 2008 r. fundacja otrzymała z budżetu federalnego 38 milionów euro na działalność. Gdy w 2013 r. FDP poniosła porażkę w wyborach, fundacja otrzymała nadal środki z budżetu państwa, gdyż finansowanie fundacji jest niezależne od finansowania partii. Jeśli FDP w kolejnych wyborach nie przekroczy progu 5%, to finansowanie fundacji zostanie wstrzymane. Warto zauważyć, że AfD, choć osiągnęła wyższe poparcie w wyborach parlamentarnych w 2013 r., nie mając fundacji politycznej, nie otrzymała na cele realizowane przez fundację pieniędzy z budżetu państwa⁶³.

⁶² *Organisationsplan* 1.03.2014, http://www.freiheit.org/files/62/140301_Organigramm_FNF2014.pdf [dostęp: 13.08.2014].

⁶³ *FDP-Stiftung kassiert weiter Steuermillionen*, 26.09.2013, <http://www.stern.de/politik/deutschland/trotz-wahldebakel-fdp-stiftung-kassiert-weiter-steuermillionen-2060693.html> [dostęp: 15.08.2014].

Tabela 9. Przewodniczący Kuratorium Fundacji im. Friedricha Naumanna

Czas pełnienia funkcji	Przewodniczący Kuratorium
1959-1965	Paul Meyle
1965-1968	Hans Lenz
1968-1977	Clara von Simon
1977-1979	Otto Graf Lambsdorff
1979-1990	Walter Scheel
1990-1996	Martin Bangemann
1996-...	Jürgen Morlok

Źródło: *Kuratoriumsvorsitzende*, http://50jahre.freiheit.org/wcsite.php?wc_b=3920&wc_lkm=852 [dostęp: 13.08.2014].

Fundacja działa na terenie Niemiec oraz ma swoje przedstawicielstwa poza granicami państwa. Jej zadaniem jest promowanie celów statutowych Wolnej Partii Demokratycznej poprzez organizowanie szkoleń, konferencji, seminariów, wspieranie uzdolnionej młodzieży poprzez stypendia. W obszarze działań fundacji mieści się kształcenie polityczne. Przedstawicielstwo fundacji funkcjonowało w Polsce pod kierunkiem Romana Benedykciuka od 1991 do 2009 r. Z inicjatywy fundacji ukazała się seria publikacji pt. „Myśliciele wolności” oraz „Materiały i rozprawy do teorii, dziejów i współczesności liberalizmu”⁶⁴.

W krajach związkowych utworzone zostały fundacje mające na celu promowanie wartości liberalnych, np. w Stuttgarcie mieści się fundacja Theodora Heussa, a pod dachem „Domu Theodora Heussa” znajduje się muzeum gromadzące zbiory, pokazujące epokę i dokonania pierwszego powojennego niemieckiego prezydenta. W Badenii-Wirtembergii mieści się fundacja Reinholda Maiera, w Bawarii – Thomasa Dehlera, w Hesji – Karla Hermanna Flacha. Pozostałe fundacje z krajów związkowych to: Fundacja Arno Escha, Erharda Hübenera, Rudolfa von Beningsena, Wilhema Külza, Wolfganga Döringa, a także siedziba w Bremie i Villa Lessing w Saarze⁶⁵.

Archiwum Liberalizmu – mieści się w Gummersbach. Celem archiwum jest gromadzenie dzieł promujących wartości liberalne. W archiwum jest gromadzona aktualna dokumentacja działalności partii liberalnych. W Gummersbach została zgromadzona spuścizna po Theodorze Heussie, Friedrichu Naumannie i innych prominentnych liberałach. Archiwum gromadzi także opracowania na temat liberalizmu, które ukazują się w Niemczech i poza granicami Niemiec. Zbiory są udostępniane

⁶⁴ R. Grodzki, *Fundacje niemieckie w Polsce*, [w:] R. Grodzki, P. Kubiak, *Niemiecki system kształcenia obywatelskiego*, „IŻ Policy Papers”, nr 14, s. 48 i 50-51; P.A. Leszczyński, *Polski socjalliberalizm w latach 1989-1997 – historyczne i europejskie uwarunkowania*, Warszawa 2004; E. i M. Streissler, *Friedrich August von Hayek*, Warszawa 2004; H. Orłowski, *op. cit.*, s. 341-342.

⁶⁵ „Programm” 2014, nr 2 (folder reklamowy FDP).

Tabela 10. Liczba posłów i program FDP we frakcji liberalnej w Parlamencie Europejskim

Nazwa programu	Rok wyborów	Liczba i dane posłów
„Programm für Europa” (18 i 19.11.1977)	1979	4
„Zehn Thesen zur Europäischen Einigung” (3.06.1984)	1984	0
„Liberales Aktionsprogramm Europa der FDP” (24 i 25.10.1987)	1989	4
„Für ein europäisches Deutschland” (22.01.1994)	1994	0
„Leitsätze der F.D.P. zur Europawahl” (23.01.1999)	1999	0
„Wir können Europa besser! – Für ein freies und faires Europa” (17.01.2004)	2004	7
„Ein Europa der Freiheit für die Welt des 21. Jahrhunderts” (17.01.2009)	2009	12
„Das braucht unser Europa” (22.01.2014)	2014	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie programów wyborczych: „Für ein europäisches Deutschland” (22.01.1994); „Leitsätze der F.D.P. zur Europawahl” (23.01.1999); „Wir können Europa besser! – Für ein freies und faires Europa” (17.01.2004); „Ein Europa der Freiheit für die Welt des 21. Jahrhunderts” (17.01.2009); „Das braucht unser Europa” (22.01.2014).

czytelnikom w bibliotece archiwum. Przez wiele lat dyrektorką instytucji była Monika Fassbender, która popularyzowała wiedzę o działalności archiwum i fundacji⁶⁶.

Porozumienie Liberalów i Demokratów na rzecz Europy (ALDE)

W Parlamencie Europejskim jest frakcją, do której należą posłowie z FDP. Liberalowie, podobnie jak chadecy i socjaldemokraci, od 1952 r. zasiadali w Parlamencie Europejskim, który w latach 50. istniał pod nazwą Zgromadzenie. Jak zaznaczył polski politolog Kazimierz Kik, dopiero po dojściu do władzy Waltera Scheela i Hansa-Dietricha Genschera w FDP ugrupowanie zaczęło akcentować znaczenie programu proeuropejskiego i angażować się na forum Parlamentu Europejskiego. Instytucjonalizacja polityki FDP na forum Parlamentu Europejskiego rozwijała się, czego dowodem jest praca programowa FDP przed wyborami do Parlamentu Europejskiego⁶⁷. Ponadto przed wyborami do Parlamentu Europejskiego liberalowie organizują zjazd, który nazywa się Europaparteitag. Zjazdy europejskie miały miejsce w 2009 r. w Berlinie i w 2014 r. w Bonn. Podczas zjazdu europejskiego wybierani są kandydaci FDP do wyborów do Parlamentu Europejskiego, którzy zostają umieszczeni na wspólnej dla wszystkich krajów związkowych liście kandydatów. Podczas zjazdu europejskiego jest uchwalany program wyborczy FDP do Parlamentu Europejskiego (art. 15

⁶⁶ *Archiv des Liberalismus-Bibliothek*, <http://www.freiheit.org/files/288/Benutzungshinweis-Bib.pdf> [dostęp: 27.08.2014].

⁶⁷ K. Kik, *Ideowe barwy jednoczenia Europy. Europejski proces integracyjny w programach i polityce głównych nurtów politycznych Europy Zachodniej*, Kraków 2005, s. 171.

(S)). Uchwalony w styczniu 2014 r. program wyborczy nosi tytuł: „Tego potrzebuje Europa”⁶⁸. Wynik wyborczy z 2014 r., wskutek rezygnacji z wymogu zdobycia 5% głosów, pozwolił liberałom na wprowadzenie 3 eurodeputowanych do Parlamentu Europejskiego⁶⁹.

Międzynarodówka Liberalna (Liberale Internationale, LI)

Liberale Internationale zrzesza partie polityczne i inne instytucje z 72 państw, ale członkami organizacji mogą być też osoby fizyczne. Mimo że Wolna Partia Demokratyczna przystąpiła do LI dopiero w 1975 r., to na spotkaniu inauguracyjnym międzynarodówki 14 kwietnia 1947 r. Niemcy też mieli swoich przedstawicieli. Uczestnikiem ze strony niemieckich liberałów był Theodor Heuss, który początkowo ze względu na słabą znajomość języka angielskiego zamierzał zrezygnować z uczestniczenia w kongresie. W tym celu Heuss korespondował z liberałem z Bawarii, Thomasem Dehlerem, którego chciał wysłać do Wielkiej Brytanii. Gdy ten odmowę wytłumaczył słabą znajomością języka obrad, Heuss zdecydował się wyruszyć na kongres. W Oksfordzie uczestniczyli w obradach przedstawiciele europejskich elit politycznych, m.in. Hiszpan Salvador de Madariaga, Włoch Benedetto Croce, Francuz René Pleven. Był to ważny impuls do debaty nad programem liberałów po II wojnie światowej. Heuss był też przedstawicielem Niemców w 1948 r. podczas drugiego zjazdu LI w Zurychu⁷⁰. FDP przyjęła w 1975 r. idee „Manifestu Oksfordzkiego”. Działalnością LI interesował się Hans-Dietrich Genscher, który w 1988 r. był laureatem przyznawanej przez międzynarodówkę Nagrody Wolności. Od 1991 do 1994 r. Otto Graf Lambsdorff sprawował funkcję przewodniczącego LI. Natomiast Walter Scheel i Ralf Dahrendorf znaleźli się w gronie patronów LI oprócz m.in. byłej przewodniczącej Parlamentu Europejskiego Simone Veil. Obecnie wiceprzewodniczącym LI jest Wolfgang Gerhardt, który jednocześnie przewodniczy Fundacji Naumanna, natomiast funkcję przewodniczącego niemieckiej grupy LI sprawuje Patrick Meinhardt⁷¹.

⁶⁸ „Programm der Freien Demokratischen Partei für die Wahl zum VIII. Europäischen Parlament 2014. Das braucht unser Europa! Beschluss des Europaparteitages der FDP, Bonn, 19. Januar 2014”, http://www.fdp.de/files/408/EPT-Europawahlprogramm-Brosch_re_final.pdf [dostęp: 23.07.2014].

⁶⁹ A. Kruk, *Wolna Partia Demokratyczna (FDP) w Parlamencie Europejskim*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3, s. 354-366.

⁷⁰ P. Merseburger, *Theodor Heuss. Der Bürger als Präsident. Biographie*, München 2014, s. 388-389; J. Smith, *A sense of liberty. The history of the Liberal International*, London 1997, s. 9.

⁷¹ A. Zaremba, *Międzynarodowy ruch liberalny wobec europejskich procesów integracyjnych. Ewolucja programowa i organizacyjna Porozumienia Liberalów i Demokratów na rzecz Europy – ALDE*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2013, nr 3, s. 47-50; broszura *Liberal International. Deutsche Gruppe der Liberal Internationale*, Berlin [brak daty wydania]; S. Mazur, *Międzynarodówka Liberalna*, [w:] A. Zięba (red.), *Organizacje międzynarodowe partii politycznych*, Kraków 2005, s. 21-57; J. Smith, *op. cit.*, s. 57 i 125.

FDP PO ZJEDNOCZENIU NIEMIEC

FDP jako partia współrządząca z CDU/CSU (1990-1998)

Podczas zjazdu w Hanowerze, 12 sierpnia 1990 r. doszło do zjednoczenia FDP i partii liberalnych z Niemiec Wschodnich – Związku Wolnych Demokratów (Bund Freier Demokraten BFD), Niemieckiej Partii Forum (Deutsche Forumspartei) oraz FDP Wschód. Funkcję przewodniczącego partii utrzymał przewodniczący Otto Graf Lambsdorff¹, członek FDP od 1951 r., aktywista w Nadrenii Północnej-Westfalii. Lambsdorff zdobył pozycję w partii, współpracując przy powstawaniu Tez Fryburskich. W 1977 r. zastąpił na stanowisku ministra gospodarki Hansa Friedrichsa. Był wraz z Genscherem w sierpniu 1981 r. prowdyrem „zmiany” (Wende) u władzy, tj. zakończenia współpracy z SPD, a rozpoczęcia z chadekami. Polityk popadł w spór o kształt polityki gospodarczej z kanclerzem Schmidtem, a swoją wizję reform gospodarczych przedstawił we wrześniu 1982 r. w postaci „Dokumentu Lambsdorffa”. Gdy skutek konfliktu rządowego SPD została odsunięta od władzy, Lambsdorff w gabinecie CDU/CSU – FDP zachował stanowisko ministra gospodarki. W 1988 r. Lambsdorff zastąpił Martina Bangemanna na stanowisku przewodniczącego FDP i kierował partią w procesie jednoczenia obu państw niemieckich. Jednak to nie przewodniczący FDP był liderem partii, ale sprawujący z ramienia FDP funkcję ministra spraw zagranicznych Hans-Dietrich Genscher².

Na fali popularności Hansa-Dietricha Genschera, wieloletniego ministra spraw zagranicznych i architekta zjednoczenia Niemiec, liberałowie uzyskali korzystny wynik w wyborach parlamentarnych z 2 grudnia 1990 r. (11%). W literaturze utrwaliło się nawet określenie „efekt Genschera” jako wyjaśnienie sukcesu wyborczego liberałów w Halle, skąd polityk pochodził. W mieście rodzinnym wieloletniego ministra liberał Uwe-Bernd Lühr otrzymał mandat bezpośredni. Warto zauważyć, że w kolejnych wyborach parlamentarnych FDP cieszyła się zawsze słabszym poparciem w byłej NRD, a osiągała lepsze wyniki w Niemczech Zachodnich³. Po wyborach

¹ U. Leuschner, *Die Geschichte der FDP Metamorphosen einer Partei zwischen rechts, sozialliberal und neokonservativ*, Münster 2005, s. 206; K. Malinowski, *Liberalno-Demokratyczna Partia Niemiec*, [w:] A. Wolff-Powęska, *Niemcy współczesne. Zarys encyklopedyczny*, Poznań 1999, s. 305.

² Otto Graf Lambsdorff, *Munizger Archiv/Internat. Biograph. Archiv 37/00*, P 13618-12 LaME, s. 1-4.

³ P. Kubiak, *System partyjny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990-2013)*, Poznań 2014, s. 152 i 226; K. Malinowski, *System partyjny i zachowania wyborcze w zjednoczonych Niemczech*,

rokowania koalicyjne obfitowały w punkty sporne. FDP prezentowała się jako partia korektywy, czyli dążyła, by nowy rząd skierował ster partii w kierunku gospodarki wolnorynkowej, czego obawiali się chadecy. Liberałowie pod wpływem poglądów Ottona Grafa Lambsdorffa tradycyjnie występowali przeciwko podnoszeniu podatków. CDU musiała mediować w sporach między CSU i FDP, a sytuację chadekom komplikowało to, że liberałowie mieli po wyborach więcej mandatów niż CSU (FDP 79, a CSU 51)⁴. Jednak na fali optymizmu towarzyszącego jednoczącym się Niemcom tandem Kohl – Genscher w wyniku wyborów pozostał u władzy. Spełniło się niemieckie marzenie i został urzeczywistniony cel polityczny, który realizował Genscher. Upadek żelaznej kurtyny przyniósł jednakże niemieckiej dyplomacji nowe wyzwania. Najbardziej kontrowersyjnymi problemami na arenie międzynarodowej stała się wojna w Iraku oraz konflikt na Bałkanach na początku lat 90. Za granicą Niemiec pojawiły się protesty przeciwko realizowaniu przez Niemcy polityki dyplomacji czekowej wobec Iraku, tzn. „okupienia swojej nieobecności wojskowej w Zatoce Perskiej znacznymi świadczeniami na rzecz koalicji antyirackiej na czele z USA oraz wobec Iraku”⁵. Żle były oceniane kroki niemieckiej dyplomacji wobec wydarzeń w Chorwacji i Słowenii. Krytyka linii politycznej Genschera mogła być powodem rezygnacji polityka ze sprawowania władzy. W ocenie Helmuta Kohla Genscher, podejmując decyzję o dymisji, nie obawiał się o losy swojego ugrupowania. „Stary strateg partyjny” – jak Kohl nazwał Genschera – nie zważał na niebezpieczeństwo osłabienia FDP⁶. Wycofanie się przez Genschera z polityki było „końcem pewnej ery” w polityce międzynarodowej RFN⁷. Następcą Genschera na stanowisku wicekanclerza i ministra spraw zagranicznych został 18 maja 1992 r. dotychczasowy minister sprawiedliwości – bezbarwny Klaus Kinkel, który swoje miejsce w strukturach FDP wypracował, będąc przez wiele lat prawą ręką Genschera. Urodzony w 1936 r. Kinkel z zawodu był prawnikiem i od 1965 r. był zatrudniony w ministerstwie spraw wewnętrznych. Potem zdobywał urzędnicze doświadczenie w Badenii-Wirtembergii, a w 1968 r. wrócił do pracy w ministerstwie spraw wewnętrznych, kierowanym wtedy przez Hansa-Dietricha Genschera. W ten sposób Klaus Kinkel rozpoczął współpracę z Genscherem, jeszcze nie będąc w strukturach Wolnej Partii Demokratycznej⁸. Z czasem Genscher obdarzył Kinkela, który od

[w:] L. Janicki, B. Koszel, W. Wilczyński, *Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, Poznań 1996, s. 143; E. Bojenko-Izdębska, *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989-2010. Polityczne aspekty transformacji*, Kraków 2011; „Wschód głosuje inaczej” – preferencje wyborcze w nowych krajach federacji po 1990 roku, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 1, s. 45-62.

⁴ H. Kohl, *Erinnerungen 1990-1994*, München 2007, s. 275 i 293.

⁵ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005, s. 130.

⁶ *Ibidem*, s. 416-419.

⁷ *Dies ist der Weg der FDP. 60 Jahre Bundesrepublik Deutschland. 60 Jahre liberale Politik*, Berlin 2009, s. 81.

⁸ A. Kruk, *Kariera polityczna Klaus Kinkela*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2013, nr 21, s. 70-100.

1970 do 1974 r. był jego osobistym referentem w ministerstwie spraw wewnętrznych, coraz większym zaufaniem. Współpraca była kontynuowana po 1974 r., gdy obaj rozpoczęli pracę w Urzędzie Spraw Zagranicznych. Od 1979 r. Kinkel był przez cztery lata kierownikiem federalnej służby wywiadowczej. W 1982 r. Kinkel rozpoczął pracę jako sekretarz państwa w ministerstwie sprawiedliwości. Cały czas był urzędnikiem państwowym i współpracując z liberałami, nie wstąpił do żadnej partii politycznej⁹.

Jego kariera nabrała dynamiki właśnie po zjednoczeniu Niemiec. Po przeformowaniu gabinetu 17 stycznia 1991 r. Helmut Kohl oddał liberałom w rządzie pięć tek. Klaus Kinkel obowiązki ministra sprawiedliwości przejął 18 stycznia 1991 r. Genscher został ponownie ministrem spraw zagranicznych, Jürgen Möllemann ministrem gospodarki, Rainer Ortleb ministrem oświaty i nauki, a Irmgard Adam-Schwaetzer ministrem ds. planowania przestrzennego, budownictwa i urbanistyki.

Pochodzący z Gery R. Ortleb, profesor matematyki, od 1968 r. był członkiem Liberalno-Demokratycznej Partii Niemiec (LDPD). Po zjednoczeniu Niemiec został ministrem ds. zadań specjalnych. Działająca od 1975 r. w FDP Irmgard Adam-Schwaetzer po studiach farmaceutycznych na Uniwersytetach w Pasawie, Münster i Bonn zdobyła tytuł doktora i pracowała w przemyśle farmaceutycznym. Jej awans w partii na stanowisko sekretarza generalnego nastąpił po odejściu z partii Güntera Verheugena w 1982 r. Dwa lata później Schwaetzer została skarbnikiem partii. Od 1987 r. pracowała w Urzędzie Spraw Zagranicznych. Jej karierę popierał Otto Graf Lambsdorff, który częściej dostrzegał jej aktywność aniżeli Klausea Kinkela. Jürgen Möllemann urodził się w Augsburgu w 1945 r. Ukończył studia pedagogiczne i pracował jako nauczyciel. Do 1969 roku należał do CDU. W 1970 r. wstąpił do FDP, a w 1972 r. zdobył mandat poselski. Najpierw profilował się w sprawach związanych z nauką, następnie zdobywał doświadczenie w polityce zagranicznej. W 1982 r. popierał Genschera. W 1987 r. został ministrem ds. oświaty i nauki. 18 stycznia na stanowisku ministra gospodarki zastąpił Helmuta Haussmanna¹⁰.

Aktywność Kinkela w ministerstwie sprawiedliwości przyczyniła się do odbudowy samorządności w Niemczech Wschodnich. „Po czterdziestu latach istniała przede

⁹ E. Schmidt-Eenboom, *Der Schattenkrieger. Klaus Kinkel und der BND*, Düsseldorf 1995; H.-D. Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995, s. 40; H.-D. Heumann, *Hans-Dietrich Genscher, Die Biographie*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2012, s. 32; K. Kinkel, *Zwanzig Jahre in Spitzenposition*, „Die Welt” 3.12.2010;

¹⁰ Jürgen Möllemann, *Munziger-Archiv/Internat. Biograph. Archiv 38/03, P016186-13* MoME, 1-8; F. Georgen, *Skandal FDP. Selbstdarsteller und Geschäftemacher zerstören ein politische Idee*, Köln 2004, s. 26; U. Leuschner, *Die Geschichte der FDP. Metamorphosen einer Partei zwischen rechts, sozialliberal und neokonservativ*, http://books.google.pl/books?id=qbrUCoRsTQMC&printsec=frontcover&q=U.+Leuschner,+Die+Geschichte+der+FDP.+Metamorphosen+einer+Partei+z+wischen+rechts,+sozialliberal+und+neokonservativ&source=bl&ots=syHbhyVrLM&sig=B7RN9_7hOiW2CVwezvZb25YXIoi&hl=pl#v=onepage&q&f=false [dostęp: 25.08.2014]; J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte. Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2005, s. 389 i 395; A. Kruk, *op. cit.*, s. 73.

wszystkim głęboka tęsknota za prawem, które doprowadziło do pokojowej rewolucji”¹¹ – podkreślał polityk.

Aksesja Kinkela do FDP odbyła się w lutym 1991 r. i podczas zjazdu FDP w Suhl mógł wypowiadać się z ramienia partii. Natomiast ekonomista Lambsdorff nie odnalazł się jako przewodniczący FDP i właśnie w Suhl wyraził wolę rezygnacji z przewodniczenia liberałom. Jednak wydarzenia związane z procesem jednoczenia Niemiec wpłynęły na wydłużenie sprawowania urzędu jeszcze o dwa lata. Lambsdorff w tym czasie realizował pracę programową w partii, prezentując m.in. w 1992 r. „Dokument Lambsdorffa”¹². Manifest dotyczył kosztów transformacji na Wschodzie Niemiec i był źródłem debat na temat przemian społecznych w zjednoczonych Niemczech. Lambsdorff kandydował z okręgu w Ludwigsburgu w Badenii-Wirtembergii.

Podczas zjazdu partii w Suhl w Turyngii 3 listopada 1991 r. nie nastąpiły zmiany personalne w FDP. Otto Graf Lambsdorff pozostał przewodniczącym partii. Otrzymał 67% poparcia, jednak obiecał, że podczas następnej elekcji przewodniczącego FDP nie będzie kandydował. Kinkel jako minister sprawiedliwości miał zasiadać w prezydium partii. Kolejne rozszady na stanowiskach przywódczych w FDP spowodowała decyzja Genschera z 18 maja 1992 r., by wycofać się z polityki. Osobiste powody rezygnacji wieloletniego ministra podawano w wątpliwość. Sprawującego przez 18 lat funkcję ministra spraw zagranicznych polityka spotkała krytyka za błędy w działalności wobec Bałkanów. Także niesatysfakcjonująca współpraca na linii Kohl – Genscher mogła być zdaniem spekulujących przyczyną dymisji.

Następcą Genschera na stanowisku wicekanclerza został Jürgen Möllemann. Nie została jednak zachowana tradycja, by wicekanclerz był jednocześnie ministrem spraw zagranicznych. Po długich dyskusjach prezydium i zarząd FDP ministrem spraw zagranicznych uczyniły Kinkela, który pokonał konkurentkę, Irmgard Schwaetzer. Jak zauważył Erhard Cziomer, o tym, że Kinkel został ministrem spraw zagranicznych, zdecydował sam Genscher, który miał zaufanie do „swojego człowieka” w partii¹³. Ministrem sprawiedliwości, czyli zastępczynią Kinkela, została Sabine Leutheusser-Schnarrenberger¹⁴.

Na początku spory dotyczyły kwestii gospodarczych, przede wszystkim związanych z kosztami zjednoczenia Niemiec. Hans-Peter Schwarz pisał: „Rok 1993 był dotąd

¹¹ K. Kinkel, *Beitrag zum Aufbau des Rechtsstaates in den neuen Bundesländern*, „Bulletin der Presse – und Informationsamt der Bundesregierung” 11.07.1991, s. 649; K. Kinkel, *Probleme der Rechtspolitik in vereinten Deutschland 1991. Vortragegehalten beim Forum TÜV Südwest*, „Schriftenreihe »Forum« TÜV Südwest” 1991, nr 2; K. Kinkel, *Aufarbeitung der Vergangenheit und Aufbau des Rechtsstaates*, „Bulletin der Presse – und Informationsamt der Bundesregierung” 23.02.1991, s. 138-140; K. Kinkel, *Aufbau des Rechtsstaates in den neuen Bundesländern*, „Bulletin der Presse- und Informationsamt der Bundesregierung” 7.02.1992, s. 97-102.

¹² Ten dokument analizowano w rozdziale drugim.

¹³ E. Cziomer, *op. cit.*, s. 62.

¹⁴ J. Dittberner, *op. cit.*, s. 82; H.-D. Heumann, *op. cit.*, s. 38-39.

najgorszym rokiem kryzysu w zjednoczonych Niemczech¹⁵. Kohl niejednokrotnie musiał łagodzić napięte relacje między chadekiem Wolfgangiem Schäuble a ministrami z ramienia FDP. Jürgen Möllemann był kontrowersyjnym politykiem i w styczniu 1993 r. utracił funkcję wicekanclerza. W ten sposób powrócono do zasady łączenia funkcji ministra spraw zagranicznych i wicekanclerza, gdyż to Kinkel przejął obowiązki po Möllemannie. Były wicekanclerz odszedł w atmosferze skandalu, ponieważ będąc ministrem spraw gospodarczych, posługiwał się urzędowymi formularzami do lobbowania w prywatnych interesach. Niemieckie media nagłośniły nieuczciwe postępowanie Möllemanna, pisząc o tzw. aferze arkusza papieru. Ponadto polityk spędzał urlop na Dominikanie, gdy kanclerz Kohl zażądał jego rezygnacji. Jak ocenił Krzysztof Malinowski:

wśród przyczyn wywołujących zniechęcenie do partii wymienić należy czynniki subiektywne, mające związek z wizerunkiem partii masowych i ich prominentów. W szczególności należy ocenić negatywnie odbierane afery i skandale, których uczestnikami byli politycy o znanych nazwiskach (Jürgen Möllemann)¹⁶.

Zdaniem Hansa-Petera Schwarz zdymsjonowanie Möllemanna było korzystne dla koalicji, gdyż liberał był odbierany jako „arogancki, niepopularny i w koalicji politycznej niebezpieczny”¹⁷. Nowym ministrem gospodarki został Günter Rexrodt¹⁸.

Zmiany personalne w FDP były kontynuowane na zjeździe w Münster 11-13 czerwca 1993 r. Kinkel został przewodniczącym FDP, z wynikiem 545 na 619 głosów. W swoim *exposé* kreślił wizję partii odpowiedzialnej za politykę gospodarczą państwa, zabiegającą o wzrost gospodarczy i konkurencyjność. W sprawowaniu przywództwa towarzyszył Kinkelowi Werner Hoyer, sekretarz generalny FDP. Na początku lat 90. liberałowie w społeczeństwie byli widziani jako dobrzy współpracownicy chadecji. FDP wsparła CDU podczas wyborów prezydenckich w 1994 r. Prezydent Richard von Weizsäcker nie mógł po raz trzeci ubiegać się o urząd prezydenta – byłoby to wbrew literze ustawy zasadniczej. Pierwotnym kandydatem chadecji był minister sprawiedliwości w Saksonii Steffen Heitmann, który jednak zrezygnował na korzyść Romana Herzoga. Rezygnacja Heitmanna była następstwem krytyki za wyrażanie sprzeciwu wobec idei integracji europejskiej, wrogości wobec cudzoziemców w Niemczech czy równouprawnienia kobiet. Przeciwnicy Heitmanna protestowali tym samym przeciwko szowinizmowi i nietolerancji w życiu politycznym Niemiec¹⁹. Socjaldemokraci zaproponowali Johannes Rauh z Nadrenii Północnej-Westfalii, kandydatem niezależnym był Jens Reich. Liberałom nie udało się namówić Genschera, by ubiegał się

¹⁵ H.-P. Schwarz, *Helmut Kohl*, München 2012, s. 735.

¹⁶ P. Kubiak, *op. cit.*, s. 154; K. Malinowski, *op. cit.*, s. 149.

¹⁷ H.-P. Schwarz, *op. cit.*, s. 730; H. Kohl, *op. cit.*, s. 527.

¹⁸ A. Kruk, *Kariera...*

¹⁹ F. Pflüger, *Der falsche Mann, das falsche Signal*, „Die Zeit” 8.10.1993.

o urząd prezydencki. Kandydatką liberałów była Hildegard Hamm-Brücher. Jednak Helmut Kohl zaznaczył, że chadecy nie poprą kandydatki koalicjantów. W maju 1994 r. podczas wyborów prezydenta federalnego Kinkel opowiedział się za poparciem chadeka Romana Herzoga, a nie socjaldemokraty Johannes Raua. Zdaniem znawcy niemieckiego liberalizmu, profesora Jürgena Dittbernera, było to nieszczęśliwe dla FDP. Kinkel oświadczył pani Hildegard Hamm-Brücher, że ze względu na obowiązki koalicyjne FDP powinna zrezygnować z jej kandydatury i poprzeć Herzoga. W rezultacie głosowania, w którym wzięli udział reprezentanci Bundestagu i Bundesratu, 23 maja 1994 r. prezydentem został chadek²⁰.

Rok 1994 r. zyskał w RFN miano superroku wyborczego, ze względu na liczbę odbytych wtedy wyborów (m.in. do parlamentu federalnego, parlamentu europejskiego, prezydenckich)²¹.

Liberałowie w wyborach do Bundestagu, prezentując program wyborczy, opowiadali się za dalszą współpracą z CDU/CSU. Program wyborczy poświęcili polityce ekonomicznej, nawołując do obniżenia podatków. W polityce międzynarodowej realizowali wizję bliską chadekom, sprowadzającą się do wspierania poszerzania Unii Europejskiej na Wschód i współpracy z Rosją. W 1994 r. polityka zagraniczna nie była jednak źródłem sukcesów liberałów. W Klausie Kinkelu widziano urzędnika, a nie wizjonera. Poparcie dla współpracy z chadecją zostało wyartykułowane 11 kwietnia 1994 r. podczas spotkania zarządu federalnego partii. Jednak 14 maja 1994 r. FDP, zdobywszy tylko 4% poparcia w wyborach w Nadrenii Północnej-Westfalii, poniosła klęskę, gdyż utraciła możliwość zasiadania w parlamencie krajowym swojego matecznika, jakim była Nadrenia Północna-Westfalia²².

Na zjeździe w Rostoku 3-5 czerwca 1994 r. oficjalnie przywódcy partii poparli współpracę z chadecją. FDP tłumaczyła, że głos na FDP oznacza poparcie dla Kohla jako kanclerza, „kto chce Kohla, musi wybrać Kinkela” i opowiadała się zatem za kontynuowaniem koalicji z chadecją. Podczas zjazdu w Rostoku Kinkel przedstawiał FDP jako partię wyborców, dla których ważne są osiągnięcia. W podobnym duchu wypowiadał się sekretarz partii Hoyer, który starał się rozpropagować formułę, że FDP to „partia lepiej zarabiających”²³.

Liberałowie 12 czerwca 1994 r., nie przekroczywszy pięcioprocentowego progu, odnotowali porażkę w wyborach do Parlamentu Europejskiego. Część głosów odebrał

²⁰ H.-P. Schwarz, *op. cit.*, s. 753-754; H. Kohl, *op. cit.*, s. 628 i 632-633; A. Kruk, *Kariera...*, s. 73.

²¹ W. Woyke, *Wahlen 2009. Europawahlen und Wahl zum Deutschen Bundestag*, „Info aktuell. Informationen zur politischen Bildung” 2009, Aktuell nr 20.

²² H.-P. Schwarz, *op. cit.*, s. 780.

²³ P. Lösche, F. Walter, *Die FDP: Richtungstreit und Zukunftszweifel*, Darmstadt 1996, s. 163; M. Fietz, *Funktionspartei wider Willen*, „Die Politische Meinung” 1998, nr 343, s. 45; U. Leuschner, *op. cit.*; J. Treibel, *Die FDP. Prozesse innerparteilicher Führung 2000- 2012*, Duisburg-Essen 2014, s. 68.

liberałom ruch skupiony wokół Manfreda Brunnera, przewodniczącego bawarskiej FDP w latach 1983-1988, a Fundacji Thomasa Dehlera w latach 1988-1992. Założył on w 1992 r. swoją fundację „Demokracja i Gospodarka Rynkowa”. Był przeciwnikiem euro i opowiadał się przeciwko postanowieniom traktatu z Maastricht i utrzymywał kontakty z austriackim politykiem Jörgiem Haiderem, przewodniczącym eurosceptycznej Wolnościowej Partii Austrii (FPÖ). Kontakty Brunnera z austriackimi populistami nie pozwoliły mu współpracować z FDP, która ostro i krytycznie wypowiadała się na temat polityki Haidera w Austrii i domagała się wykluczenia FPÖ z Międzynarodówki Liberalnej. Natomiast Manfred Brunner po wystąpieniu w 1992 r. z FDP założył Ruch Obywatelski dla Europy Narodów (Bürgerbewegung für ein Europa der Nation), który 23 stycznia 1994 r. został przekształcony w Związek Wolnych Obywateli. Ugrupowanie to w wyborach do Europarlamentu zdobyło 1,1% głosów, odbierając poparcie liberałom²⁴.

Po wyborach do parlamentu 16 października 1994 r. politycy z FDP znowu znaleźli się w gabinecie Kohla. FDP musiała jednak zgodzić się na zmiany programowe i zaakceptować w układzie koalicyjnym dodatek solidarnościowy (Solidaritätzuschlag). Zieloni osiągnęli więcej poparcia niż FDP, gdyż 7,3% głosów. Był to rezultat ostrej walki wyborczej Zielonych, której celem było osłabienie FDP i odebranie jej pozycji „partii jęczyzka u wagi” w systemie partyjnym RFN. Zieloni walczyli o elektorat liberałów, starając się o głosy klasy średniej. Słaby wynik liberałów, tylko 6,9% zdobytych głosów, spowodował, że wprowadzili do rządu tylko trzech ministrów. Kinkel ponownie został ministrem spraw zagranicznych i wicekanclerzem. Funkcję ministra gospodarki objął Günter Rexrodt, a ministerstwo sprawiedliwości otrzymała Sabine Leutheusser-Schnarrenberger. Kinkel był w sporze z działaczem partyjnym z Nadrenii Północnej-Westfalii, Jürgenem Möllemannem, i nie dopuścił do tego, by przeciwnik również został ministrem²⁵.

Rok 1994 był dla FDP pełen niepowodzeń. Do rzadkich sądów należała wtedy wygłoszona przez Wernera Hoyera opinia, że w 1994 r. liberałowie otrzymali „drugą historyczną szansę”²⁶. W grudniu 1994 r. obradował zjazd FDP w Gerze, gdzie Kinkel próbował bronić swojej działalności. Jednak nie przekonał słuchaczy. Jego przemówienie spotkała ostra krytyka i spotkał się z zarzutem, że osłabił partię. Inni liberałowie oczekiwali od przywódcy dymisji. Autorytetem wsparła go w końcu najpierw Hildegard Hamm-Brücher, a następnie Genscher i Lambsdorff. Podczas zjazdu, pokonawszy Möllemanna, lepiej zaprezentował się Wolfgang Gerhardt i jemu wrócono, że zastąpi w najbliższym czasie Klaus Kinkela. Zjazd w Gerze był także

²⁴ U. Leuschner, *Die Geschichte der FDP...*, s. 242; A. Kruk, *Kariera...*, s. 77-78.

²⁵ J. Treibel, *op. cit.*, s. 68; L. Volmer, *Die Grünen. Von der Protestbewegung zur etablierten Partei-Eine Bilanz*, München 2009.

²⁶ W. Hoyer, *F.D.P.: 1994 – Die zweite historische Chance*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1994, nr 15, s. 21.

początkiem kariery Guida Westerwellego²⁷, który został wybrany na stanowisko sekretarza generalnego FDP²⁸.

Nową nadzieją dla partii był sukces odniesiony 19 lutego 1995 r. w Hesji – liberałowie zdobyli 7,5% głosów. Jednak 14 maja 1995 r. FDP słabo wypadła podczas wyborów w Nadrenii Północnej-Westfalii (poparcie spadło z 5,8% do 4,0%) i w Bremie (spadek z 9,5% do 3,4%).

Na zjeździe partii w Moguncji w 1995 r. liberałowie prowadzili dyskusję w myśl hasła „Nowy początek – nowe szanse”. Podczas zjazdu Kinkel został zastąpiony przez wywodzącego się ze struktur FDP w Hesji Wolfganga Gerharda. Urodzony w 1943 r. Gerhardt studiował nauki pedagogiczne, germanistykę i politologię w Marburgu. Edukację ukończył, zdobywając tytuł doktora.

Natomiast Westerwelle pełnił zadania sekretarza generalnego. Westerwelle potraktował ten zjazd jako krok w kierunku odnowy personalnej. Był zadowolony, że

²⁷ Guido Westerwelle urodził się w 1961 r. w Nadrenii Północnej Westfalii. Ze względu na jego wytrwałość mówiono, że „Nadreńczyk ma duszę Prusaka”. Wyrastał w „mieszkańskim, choć niekonwencjonalnym domu”, nazywanym willą „Kunterbunt” („groch z kapustą”). Jego rodzice rozwiódli się w latach 60. Chłopiec miał wtedy 8 lat. Guido wspominał, że był to dla niego „trudny czas”. Po rozwodzie rodziców Guido przytył. Jego ojciec Heinz miał gorący temperament, prowadził otwarty dom i to on wychowywał synów. Po pracy przy obiedzie prowadził rozmowy z synami. Guido miał dobre relacje, podobnie jak jego bracia, z matką Eriką (z wykształcenia prawnikiem). Szczególnie przywiązał się do brata Kai. Guido uczęszczał do szkoły realnej, jednak dzięki poprawie wyników mógł uczęszczać w cieszącym się uznaniem gimnazjum Ernsta Moritza Arndta w Bonn. W szkole interesował się sztuką i dlatego nauczyciele zachęcali go, by ukończył studia artystyczne. Westerwelle do dzisiaj lubi malować, zbiera również obrazy współczesnych twórców – Tima Eitela i Norberta Bisky'ego. Weekendy spędzał, wyjeżdżając z ojcem i kolegami. Był niezwykle towarzyski, rozmowny, lubił gotować. Cechowała go aktywność, lubił dzielić się swoimi poglądami. Opinię – protest na temat kary śmierci opublikował w 1979 r. w szkolnej gazecie „Ventil”. Po złożeniu egzaminu dojrzałości studiował prawo w Bonn. Obronił pracę doktorską, która dotyczyła uregulowań prawnych w sprawie bezrobotnych. Zainteresowanie polityką przyszło później, chociaż w domu wiele dyskutowano o sprawach społecznych. Wspominał rozmowy o niesprawiedliwości. Jego przygoda z polityką zaczęła się w 1980 r. Zaproponował współpracę Liane i Hartmuntowi Knüppel. Wtedy też uczestniczył w Bonn, w hali Beethovena, w spotkaniu będącym elementem kampanii wyborczej. Obecni byli liderzy FDP: Hans-Dietrich Genscher, Otto Graf Lambsdorff, a Westerwelle był tam w towarzystwie swojego przyjaciela Wernera Hümerlicha. Hansa-Dietricha Genschera Westerwelle nazywał swoim politycznym mentorem i mistrzem. Spośród wielu partii politycznych wybrał FDP, gdyż odpowiadały mu założenia programowe tej partii. Zwracał uwagę, żeby nie dookreślać niemieckiego liberalizmu słowami socjalny, ordoliberalny, pravicowoliberalny. „Liberalizm nie potrzebuje takich dookreśleń” – podkreślał. Jego zdaniem: „Liberalizm to nie jest wolność od odpowiedzialności, ale wolność do odpowiedzialności, do odpowiedzialności za siebie samego i za następnych”. Szerzej na temat biografii polityka w: F.A. Mayer, *Waren Sie ein Rebell?*, „Cicero” 2009, nr 3; Guido [w:] *Zakręty kariery*, „Frankfurter Rundschau”, „Forum” 12-18.10.2009; C. Magnis, *Mensch, Guido*, „Cicero” 2009, nr 3; *Die Kunst-Figur*, „Der Spiegel” 2009, nr 21; *Interview mit Bundesaußenminister Guido Westerwelle*, „Bild” 7.11.2009. W tej części pracy korzystam z artykułu: A. Kruk, *Przywództwo Guido Westerwelle w Wolnej Partii Demokratycznej*, [w:] E. Kuczyński, M. Tomczyk, *Polityka – kultura – społeczeństwo: Niemcy, Austria, Szwajcaria w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Łódź 2013, s.66-82.

²⁸ J. Treibel, *op. cit.*, s. 69; A. Kruk, *op. cit.*, s. 78; Wolfgang Gerhardt, *Munziger Archiv/Internat. Biograph. Archiv* 29/05, P 018148-6, Ge-ME 1-6.

w prezydium zasiadło siedmiu nowych reprezentantów. Podkreślił, że zjazd scalił partię. Zależało mu na opracowaniu koncepcji aktywizacji członków partii i by ta sprawa została przedyskutowana na zjeździe partii w 1996 r. w Karlsruhe. Zaprzeczał, że FDP istnieje tylko po to, by utrudnić istnienie czerwono-zielonej koalicji. Uważał, że istotne jest propagowanie liberalnych wartości, a żadna partia poza FDP tego nie czyni. Krytykował inne partie i apelował o niezależność poglądów wśród liberałów²⁹. O przywództwo w partii Westerwelle konkurował z Jürgenem Möllemannem, który doczekał się określenia „niemiecki Haider”, gdyż bywał równie kontrowersyjny jak austriacki polityk Jörg Haider.

Po 1995 r. wśród ważnych tematów w działalności polityka znalazły się: podwójne obywatelstwo, nowe technologie, podatki. Zdaniem Westerwellego, podczas gdy amerykańskiej mentalności bliskie jest posiadanie „wujka Sama”, Niemcy uważają, że mają „ojca-państwo”. Personifikacją potomstwa niemieckiego „ojca państwa” są „dzieci- niemieckie Michały”, którym przypisywał naiwność. Westerwelle twierdził, że niemiecki „ojciec-państwa” ma większy autorytet niż amerykański „wujek Sam” i opowiadał się za liberalnym społeczeństwem, a nie stereotypowymi niemieckimi Michałami. Od obywateli oczekiwał odpowiedzialności i samodzielności. Chciał śmierci „ojca państwa”, ponieważ uważał, że niemieccy patrioci powinni budować państwo „skromne”³⁰.

Propagował myśl, że „gospodarka rynkowa jest moralna” i jest przesłanką do kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Powtarzał wypowiedź Ottona Grafa Lambsdorffa, że bez gospodarki rynkowej nie będzie wspólnoty demokratycznej. Popierał gospodarkę rynkową jako jedyny system gospodarczy, który jest „kompatybilny z ludzką naturą”. Zdaniem Westerwellego ludzie, realizując własne cele życiowe – osobisty dobrobyt i dobry standard życiowy dla rodziny – przyczyniają się do sukcesu zbiorowości. Swoją opinię poparł opinią Ulricha Becka: „bez ja żadne my” oraz stwierdził: „gospodarka rynkowa jest ludzka”³¹.

Aby przekonywać do swoich idei, odwoływał się do biografii innych polityków. Jego zdaniem Winston Churchill, John F. Kennedy, Ronald Reagan, Bill Clinton rozumieli, że „mając wytyczony cel, łatwiej jest go osiągnąć”, „zadaniem rządu jest nie tylko zarządzać, lecz kształtować” rzeczywistość. Odróżniał rolę wizjonerów od innych jednostek w społeczeństwie. Zwykle ludzie formułują zarzuty, że politycy są krótkowzroczni i nie dostrzegają problemów społecznych. Wizjonerzy, tacy jak Ludwig Erhard, musieli przeforsować plany reform gospodarczych wbrew obawom innych polityków. Do wzorów politycznych Westerwelle zaliczył Ludwiga Erharda i Willy’ego Brandta. O ojcu cudu gospodarczego napisał: „konsekwencja, z jaką wbrew

²⁹ G. Westerwelle, *Die eigenen Stärken stärken*, „Liberal” 1995, nr 3, s. 10-12.

³⁰ G. Westerwelle, *Neuland. Einstieg in einen Politikwechsel*, München–Düsseldorf 1998, s. 93.

³¹ *Ibidem*, s. 93 i 143-149.

wielkim oporom forsował, jest [...] wzorowa³². Brandta cenił nie tylko za zdolności przywódcze. Uważał, że trafne były jego hasła promujące demokrację i reformy, np. „więcej demokrację cenić” oraz „kto jutro chce żyć bezpiecznie, musi dzisiaj walczyć reformami”. Wyrażał się również z uznaniem o polityce Helmuta Kohla w 1982 r. Uważał, że Kohl miał świadomość, że „ludzie są gotowi do rezygnacji i ofiar, jeśli mają uczucie, że są kierowani przez polityków w prawidłowym kierunku³³. Krytykował natomiast Kohla za to, że nie wytłumaczył Niemcom, iż zjednoczenie wymaga wyrzeczeń. Zdaniem Westerwellego, John F. Kennedy zasłynął postulatem: „nie pytaj, co państwo może zrobić dla ciebie, lecz co ty możesz zrobić dla państwa” i Winston Churchill ofiarował narodowi „krew, pot i łzy”, Kohl natomiast obiecywał „kwitnące krajobrazy”, nie tłumacząc, jak je zdobywać³⁴.

Warto zauważyć, że program Westerwellego cieszył się poparciem Arnulfa Baringa, który w książce *Czy Niemcom się uda?* postawił tezę: „Do rozwiązania niemieckich problemów w największym stopniu mogą przyczynić się liberałowie”, gdyż ich lider broni polityki oszczędności, odpowiedzialności i zaradności³⁵.

Westerwelle rozróżniał „dobrych ludzi” i „ludzi rozdających dobra”. Ludzie rozdający dobra to politycy i działacze w organizacjach pozarządowych, którzy przedstawiają się jako reprezentanci tzw. zwykłych ludzi. Wymienił dla przykładu socjaldemokratów: Ritę Süßmuth, Norberta Blüma, Rudolfa Dresslera, Heinera Geißlera i Johannes Raua. Ludzie ci „jako politycy rozdają podatki [...] prowadzą politykę subwencyjną i podatkową zgodnie z zasadą pełnej kasy³⁶. Podkreślał, że koszt takiej polityki ponosi społeczeństwo, które płaci podatki. „Ludzie rozdający dobra” nie zmiernają do zaprzestania polityki rozdawniczej i takie działanie nazywał „cichą tyranią”. Westerwelle był przeciwnikiem podatku solidarnościowego. Krytykował „ludzi rozdających dobra” za to, że wprowadzają społeczeństwo w błąd, operując „nowymi pojęciami walki”, które znajdują posłuch wśród bezrobotnych. „Nowe pojęcia walki to globalizacja, wypływ kapitału z kraju, praca na czarno, lepiej zarabiający, drobne stosunki zatrudnienia³⁷. Jego zdaniem polityka rozdawnictwa przyczynia się do ubożenia społeczeństwa, skutkuje zmęczeniem społeczeństwa partiami (Parteinverdrossenheit), następnie zmęczeniem polityką (Politikverdrossenheit), a w konsekwencji zmęczeniem demokracją (Demokratieverdrossenheit)³⁸.

³² *Ibidem*, s. 18 i 19.

³³ *Ibidem*, s. 20.

³⁴ *Ibidem*, s. 54.

³⁵ A. Baring, *Czy Niemcom się uda? Pożegnanie złudzeń*, Wrocław 2010, s. 255-260.

³⁶ G. Westerwelle, *op. cit.*, s. 54.

³⁷ *Ibidem*, s. 24 i 25.

³⁸ Szerzej: H. Kleinert, *Parteiendemokratie in der Krise*, [w:] F. Schalt i in. (red.), *Neuanfang statt Niedergang – Die Zukunft der Mitgliederparteien*, Berlin 2009.

Westerwelle prezentował się jako przeciwnik „nacionalizacji myślenia” i oczekiwania, że państwo będzie rozwiązywało problemy obywateli. Państwo powinno być w rękach obywateli, a nie instytucji. Twierdził, że zbyt wysokie podatki sprzyjają wzrostowi korupcji. Zbyt duża ingerencja państwa powoduje bierność w społeczeństwie, zmniejsza mobilność, sprawność działania. Jego zdaniem w Niemczech lat 90. „panowała demokracja podobania się”, co było szkodliwe i nieodpowiedzialne oraz było „następstwem upaństwowienia polityki”. „Polityka podobania się” nie stwarza atmosfery do przeprowadzenia reform w państwie, „nie ma kierunku i celu. Nie ma w takiej polityce wygranych”³⁹. Pisał: „własna odpowiedzialność zamiast państwa, praca zamiast opieki, równość szans zamiast równości wyników muszą stać się celami nowej polityki socjalnej”⁴⁰. Zdaniem Westerwellego: „porządek, równość i wolność to świat pierwotny każdej ludzkiej wspólnoty”⁴¹. Zaznaczał, że tradycyjnie porządek jest kojarzony z prawicą, równość z lewicą, wolność z liberałami. Jednak dla liberałów porządek i równość też są istotne. Nie równość wyników, ale równość szans na starcie⁴². „Liberalizm nie jest przywilejem określonej grupy dużo zarabiających, określonej grupy zawodowej, o specjalnej strukturze wieku czy wyznaniu [...] to specjalna mentalność”, „stosunek do życia, którego skutkiem jest poczucie odpowiedzialności za następne pokolenia”⁴³. „Wolność nie oznacza możliwości spania pod mostem i nie może być utożsamiana z wolnością Robinsona Crusoe, gdzie nie trzeba się z nikim liczyć. Wolność nie jest społecznym odosobnieniem, egoizmem i brakiem więzi [...] indywidualna wolność nie jest [...] przeciwko poczuciu wspólnoty”⁴⁴.

Wiele uwagi poświęcał pokoleniu 68 i niemieckiej Opozycji Pozaparlamentarnej, tj. APO, która protestowała przeciwko rządowi Wielkiej Koalicji domagającej się liberalizacji życia w Niemczech Zachodnich. Wobec słabej pozycji opozycji parlamentarnej wyrażała swoje postulaty poza parlamentem. Westerwelle twierdził, że „myślenie APO” towarzyszyło Niemcom przez „cały czas”, ponieważ nauczyciele kształcili młodzież, „polityka zmieniała się w sensie APO”. Lata 70. to z perspektywy Westerwelle czas „rewolty studenckiej, APO, antyautorytatywnego wychowywania [...] ruchu pokojowego, ruchu kobiet i wszystkich innych możliwych ruchów”. APO był reakcją na „polityczny i społeczny klimat [...] czasu” – „materializmu lat pięćdziesiątych”. Liberał tłumaczył, że pokolenie końca lat 60. miało już inne problemy, od wojny minęło 20 lat. To pokolenie żyło w atmosferze zimnej wojny, wydarzeniami w Wietnamie i Iranie. APO było reakcją na „konserwatywne zeszytywnienie”. A następstwem tego ruchu był postmaterializm lat 80. W latach 90. pokolenie APO przeistoczyło się w ruch

³⁹ G. Westerwelle, *op. cit.*, s. 74.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 165.

⁴¹ *Ibidem*, s. 250.

⁴² G. Westerwelle, *18- Mein Buch zur Wahl*, München 2002, s. 13.

⁴³ *Ibidem*, s. 14.

⁴⁴ G. Westerwelle, *Neuland...*, s. 156-157.

„APO babć i dziadków”. Pokolenie APO nie hołdowało wartościom typu „osiągnięcia, kariera, *Besserein*”⁴⁵.

Pokolenie lat 70. nazywał *Verbrauchsgeneration* („generacja konsumująca”). Jej przedstawicielami byli według Westerwellego Niemcy żyjący na koszt następnych generacji i korzystający z osiągnięć wcześniejszych pokoleń⁴⁶. Westerwelle, zaliczany do pokolenia *yuppie*, wzorował się na holenderskiej Partii Ludowej na rzecz Wolności i Demokracji (VVD), obiecując wyborcom obniżenie podatków⁴⁷.

W 1996 r. polepszyła się sytuacja FDP na skutek sukcesów w wyborach do parlamentów w krajach związkowych: w Badenii-Wirtembergii 9,6%, w Nadrenii-Palatynacie 8,9%, w Szlezwiku-Holsztynie 5,7%. Do odnowy partii i mobilizacji jej członków miały przyczynić się prace nad programem, który ostatecznie został zatwierdzony w 1997 r. w Wiesbaden⁴⁸.

W 1998 r. FDP nie przekroczyła pięcioprocentowego progu wyborczego w wyborach do landtagów w Dolnej Saksonii, Saksonii Anhalt, Bawarii i Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Z udziału w wyborach do parlamentu w 1998 r. wycofali się Hans-Dietrich Genscher i Otto Graf Lambsdorff. Chociaż liberałowie podczas corocznego zjazdu partii, który odbył się 26-28 czerwca 1998 r. w Lipsku, opowiedzieli się za kontynuacją współpracy z chadecją w rządzie, to z doniesień prasowych można było odczytać przeciwne intencje. Westerwelle nie wahał się twierdzić: „w ogóle nie boimy się opozycji”⁴⁹, a wielu liberałów, jak Möllemann, wyrażało niechęć wobec dalszej współpracy z Kohlem⁵⁰. Jednak wybory z 27 września 1998 r. przyniosły zmianę władzy w Niemczech. Helmut Kohl został pokonany przez lewicę i rząd mógł utworzyć Gerhard Schröder. Liberałowie przed wyborami budowali wizerunek partii reformatorskiej. Mimo że poświęcili wiele wysiłku, by przygotować kampanię wyborczą, ponieśli porażkę⁵¹. Nastąpiła zmiana koalicji. Władzę przejęli SPD i Zieloni. Ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Gerharda Schrödera został lider Zielonych, Joschka Fischer. Polityka zagraniczna, pozostająca w kompetencji liberałów od 1969 r., wymknęła im się z rąk. FDP pierwszy raz od 1969 r. nie mogła współtworzyć rządu federalnego. Liberałom z 6,2% głosów pozostał jednak parlament jako forum wyrażania opinii i oddziaływania na wydarzenia polityczne.

Klaus Kinkel nie udźwignął roli reformatora FDP. Mimo wysokich kompetencji i bogatego doświadczenia był postrzegany bardziej jako urzędnik niż polityk. Niemcy

⁴⁵ *Ibidem*, s. 33-37.

⁴⁶ G. Westerwelle, *Korsettstangen für den schlanken Staat*, „Liberal” 1996, nr 1, s. 11-12.

⁴⁷ F. Georgen, *op. cit.*, s. 39-40; *Liberale können von den Niederlanden lernen*, 13.06.2010, <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article8024795/Liberale-koennen-von-den-Niederlandenerlernen.html> [dostęp: 12.07.2015].

⁴⁸ Szerzej o programie w rozdziale drugim.

⁴⁹ H.-P. Schwarz, *op. cit.*, s. 838.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 837-838.

⁵¹ J. Treibel, *op. cit.*, s. 70; „Dies ist der Weg...”, s. 91.

patrzyli na Grafa Lambsdorffa i na Kinkela przez pryzmat Genschera i trudno było następcy dorównać swojemu mistrzowi. Badacze liberalizmu nie szczędzili Kinkelowi pochwał za pracowitość, jednak zwracali uwagę, że Kinkel kierował partią mało reformatorsko⁵². Młody polityk, ale już znany sekretarz FDP Guido Westerwelle, przyczynę klęski tłumaczył słowami: „Rząd był zużyty...”⁵³.

Przyczyny klęski FDP w 1998 r. analizowała Anna Wolff-Powęska:

FDP jako partia funkcyjna została pozbawiona, wraz z partiami Unii, władzy. Pojawienie się Zielonych spowodowało m.in., że utraciła swój polityczny monopol; przestała być niezbędną partią dla utworzenia większościowego rządu w systemie partyjnym RFN [...] Trudności liberałów [...] wynikają z wielu obiektywnych i subiektywnych uwarunkowań [...] Jest swoistym paradoksem, iż upowszechnienie hasła liberalizmu osłabiło ich nosicieli [...] FDP, wyraźnie sprofilowana [...] uformowana przez Hansa-Dietricha Genschera w czasach polityki wschodniej, jest dziś pozbawiona wyraźnej busoli⁵⁴.

FDP w opozycji (1998-2009)

W Bremie 28-30 maja 1999 r. liberałowie odmłodzili struktury partyjne. Przewodniczącym partii został Wolfgang Gerhardt, a jego zastępcami Rainer Brüderle z Nadrenii-Palatynatu, Cornelia Pieper z Saksonii Anhalt, Walter Döring z Badenii-Wirtembergii. Guido Westerwelle pozostał sekretarzem generalnym⁵⁵. Jednak społeczeństwo kolejny raz powiedziało liberałom „nie” w wyborach do Parlamentu Europejskiego, które odbyły się 13 czerwca 1999 r. Program wyborczy liberałów „Obywatele zamiast biurokracji” nie przekonał Niemców i liberałowie z uzyskanym wynikiem 3% poparcia nie weszli do Parlamentu Europejskiego⁵⁶.

Wiosną 2000 r. liberałowie odnieśli sukces w wyborach do parlamentu krajowego w Nadrenii Północnej-Westfalii dzięki kampanii wyborczej, której liderami byli mał-

⁵² Klaus Kinkel – 70 Jahre und voll am Ball. *Liberales Urgestein aus Baden-Württemberg*, „Die Zeit” 22.01.2007; H. Vorländer, *Die FDP nach der deutschen Vereinigung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1992, nr 5, s. 16-17; F. Walter, *Grün statt Gelb*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1995, nr 6, s. 648; P. Clough, *Helmut Kohl. Portret władzy*, Gliwice 1999, s. 226; H. Bude, *Außenpolitik im Generationszusammenhang. Der Fall Klaus Kinkel*, „Merkur” 1994, nr 9/10, s. 546; Ch. Hacke, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*, Berlin 2003, s. 429; A. Kruk, *Kariera...*, s. 81-82.

⁵³ G. Westerwelle, *18-Mein Buch zur Wahl*, München 2002, s. 13.

⁵⁴ A. Wolff-Powęska, *Wybory do Bundestagu 2002. Z dziejów kultury politycznej Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2002, nr 4, s. 19 i 20.

⁵⁵ A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 66-82.

⁵⁶ „Dies ist der Weg...”, s. 93; A. Kruk, *Wolna Partia Demokratyczna (FDP) w Parlamencie Europejskim*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3, s. 357; „Leitsätze der F.D.P. zur Europawahl 1999” (Beschl. vom Europatag in Frankfurt am Main am 23.01.1999), ADL, Druckschriftenbestand, Signatur D2-2716; „Niederschrift über die Vertreterversammlung zur Aufstellung der Bewerber und Ersatzbewerber für die gemeinsame Liste”, ADL, Bestand FDP-Bundespartei, 25864.

zeństwo Barbara i Fritz Georgen oraz Möllemann. W kampanii reklamowej liberałowie wykorzystali wiele środków przekazu, w tym Internet i kino. W spotach reklamowych apelowali: „Potrzebujemy prędko więcej pieniędzy na edukację”; „Nadrenia Północna-Westfalia. Potrzebuje tempa. Möllemann”⁵⁷. Sukces Möllemanna był bezsprzeczny. Jak ocenił Fritz Georgen: „Od Willy Weyera FDP w Nadrenii Północnej-Westfalii nie miała takiego przewodniczącego landu. Nawet przeciwnicy – Otto Graf Lambsdorff, Klaus Kinkel i Wolfgang Döring oraz częściowo też Wolfgang Gerhardt i Hermann Otto Solms nie mogli oprzeć się temu czarowi”⁵⁸. Poparcie dla FDP wzrosło dwukrotnie, co skłoniło Westerwellego do zaproponowania Möllemannowi prowadzenie kampanii wyborczej w nadchodzących wyborach parlamentarnych. Möllemann otrzymał zadanie przygotowania strategii 18, tzn. walki o poparcie rządu 18% w wyborach do Bundestagu⁵⁹.

Podczas zjazdu partii w Düsseldorfie, który obradował od 4 do 6 maja 2001 r., Guido Westerwelle, zdobywając poparcie rządu 88,91%, został przewodniczącym. Na spotkaniu partyjnym Westerwelle wygłosił zdanie, które bardzo zaważyło na jego wizerunku: „Na każdym statku [...], jest jeden sterujący, który podejmuje decyzje i tym kimś jestem ja”⁶⁰. Do tej myśli nawiązał badacz niemieckiego liberalizmu Jan Treibel, gdy charakteryzował styl jego przywództwa. Tymi słowami zatytułował także biografię Guida Westerwellego znany niemiecki dziennikarz i komentator „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, Majid Sattar⁶¹.

Jednak w Düsseldorfie liberałowie ustalili „rozwiązanie tandemowe” – Westerwelle miał być przewodniczącym partii, a Gerhardt przewodniczącym frakcji w Bundestagu. Wybrani zostali także trzej wiceprzewodniczący Rainer Brüderle 88,87%, Jürgen W. Möllemann 66,25%, Walter Döring 50,70%. Skarbnikiem został Günter Rexrodt 78,72%, sekretarz generalną Cornelia Pieper, która uzyskała 74,58% poparcia. W moim podsumowującej Westerwelle zwrócił uwagę na ukonstytuowanie się nowej władzy w partii oraz gotowość realizacji nowej strategii. Scharakteryzował liberałów jako indywidualistów, którzy potrafią pracować zespołowo. Podkreślił, że politycy FDP kierują swój program do wszystkich Niemców, a nie wybranych grup społecznych. Westerwelle w Düsseldorfie bronił formuły „społeczeństwa zabawy” („Spaßgesellschaft”), gdyż niesie ona optymizm i radość życia. Zadeklarował chęć realizacji przygotowanej przez Fritza Georgena kampanii wyborczej⁶².

⁵⁷ F. Georgen, *op. cit.*, s. 62-63.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 73.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ J. Treibel, *op. cit.*, s. 72.

⁶¹ *Ibidem*; M. Sattar, „...und das bin ich!” Guido Westerwelle. Eine politische Biographie, München 2009.

⁶² A. Kruk, *Przywództwo...*; G. Westerwelle, *Anspruch Freiheit*, „Liberal” 2001, nr 6, s. 3-5; U. Leuschner, *op. cit.*, s. 309.

Kampania wyborcza do Bundestagu w 2002 r. miała być nowoczesna i profesjonalna. To Fritz Georgen opracował strategię 18. Liberałowie ubiegali się o 18% poparcia w społeczeństwie. FDP prezentowała się jako partia całego narodu. Jednak młodzież stanowiła ważną grupę docelową w kampanii, która była wzorowana na wyborach do Landtagu w Nadrenii Północnej-Westfalii, prowadzonej w myśl sloganów: „więcej pieniędzy na oświatę”. „Nadrenia Północna-Westfalia potrzebuje energii. Möllemann”. Liberałowie stworzyli strony internetowe www.brauchttempo.de i www.liberales-netz.de i reklamowali się na wielkopowierzchniowych plakatach oraz wykupując spoty wyborcze w kinie⁶³. By wzmocnić skuteczność, porozumieli się czołowi politycy w partii (Rainer Brüderle, Patrick Döring, Wolfgang Gerhardt, Jürgen Möllemann i Guido Westerwelle). Strategia została uzgodniona na zjeździe w Düsseldorfie w 2001 r. Priorytetem w programie liberałowie uczynili oświatę i modernizację społeczeństwa. Westerwelle tłumaczył „dobre kształcenie kosztuje: złe jeszcze więcej”⁶⁴. Czas rozwoju przemysłu ciężkiego powinien być zastąpiony przez epokę nauki. Wskazywał na rolę pracowników naukowych w życiu gospodarczym. Promował elastyczność w ekonomii, mobilność, samodzielność ludzi, indywidualność, otwarcie na świat, tolerancję, wolność, walkę z populizmem, zapobieganie uprzedzeniom. Kampanii towarzyszyły hasła: „więcej netto dla wszystkich”, „więcej oświaty dla wszystkich”, „więcej pracy dla wszystkich”, „więcej wolności we wszystkich obszarach”. Fritz Georgen stał się członkiem „Teamu 18” Westerwelle⁶⁵.

W Mannheim 10-12 maja 2002 r. Westerwelle, otrzymawszy rekomendację Genschera, został kandydatem na kanclerza z ramienia FDP. Program wyborczy liberałów nosił nazwę „Program obywatelski 2002”⁶⁶. Liberałowie opowiedzieli się za ratyfikacją konstytucji europejskiej, rozszerzeniem Unii Europejskiej, umacnianiem wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Kampanię wyborczą cechował wysoki poziom personalizacji, co wynikało ze sposobu postępowania głównego lidera partii. Westerwelle swoim głównym atutem czynił młodość. FDP według strategii opowiada się za państwem prawa, socjalnej gospodarki rynkowej, oświaty. Szczególne znaczenie miało wykorzystanie w kampanii Internetu. Fora dyskusyjne były szczególnie instrumentami walki wyborczej⁶⁷. „Westerwelle zamiast fali bankructw” – było to modne hasło. Liberałowie w kampanii starali się pozyskać młodych ludzi. By zabiegać o wyborców, Westerwelle wydał książkę *18-Mein Buch zur Wahl* i podróży-

⁶³ F. Georgen, *Skandal FDP. Selbstdarsteller und Geschäftemacher zerstören eine politische Idee*, Köln 2004, s. 62-69.

⁶⁴ G. Westerwelle, *op. cit.*, s. 23; A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 74.

⁶⁵ F. Georgen, *op. cit.*, s. 69 i 95; A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 74.

⁶⁶ *Bürgerprogramm 2002. Programm der FDP zur Bundestagswahl 2002 beschlossen auf dem 53. Ord. Bundesparteitag vom 10. bis 12. Mai 2002 in Mannheim*, http://www.nachhaltigkeit.info/artikel/boergerprogramm_2002_der_fdp_836.htm [dostęp: 25.08.2014].

⁶⁷ S. Kapferer, *Generation @ und Politik. Internet bringt Wähler und Gewählte wieder zusammen*, „Liberal” 2001, nr 6, s. 9-12.

wał po Niemczech w żółtym guidomobilu. Jego popularność wzrosła, gdyż pokazał się wyborcom w programie „Big Brother”. Kampania była wzorowana na kampanii wyborczej w Nadrenii Północnej-Westfalii i stąd spotkała się z zarzutem, że była populistyczna. FDP prezentowana była jako *Spaßpartei* (partia zabawy, radości), a taki wizerunek partii osłabił liberałów. Wiosną poparcie dla FDP początkowo wzrosło do 12%, jednak później zaczęło spadać. Szczególnie zarzucano partii antysemityzm, za który oskarżany był Möllemann⁶⁸.

Szansę liberałów osłabiły tym bardziej, gdy istotnymi tematami kampanii stały się powódź z 2002 r. oraz kwestia uczestnictwa Niemiec w konflikcie w Iraku. Westerwelle domagał się zmniejszenia subwencji przeznaczonych dla górnictwa, by pozyskać pieniądze na pomoc ofiarom powodzi. Jednak to nie liberał, ale kanclerz apelujący o pomoc powodzianom zyskał poparcie społeczne. Podobnie wydarzenia w Iraku okazały się problemami stanowiącymi o sukcesie wyborczym socjaldemokracji⁶⁹.

Liberałowie przed wyborami nie wypowiedzieli się jasno, z którą partią chcieliby współtworzyć rząd, gdyby otrzymali taką możliwość. Konkurencja miała nadzieję, że takie oświadczenie padnie podczas zjazdu FDP w Berlinie. Jednak Guido Westerwelle argumentował:

Nie wystawimy przed wyborami do Bundestagu czeku *in blanco* ani chadecji, ani socjaldemokratom, ponieważ tylko jako samodzielna siła będziemy w stanie przeforsować zapowiadany zwrot w polityce [...]. Nasze stanowisko koalicyjne brzmi: niższe podatki, bardziej elastyczny rynek pracy – odpowiadający interesom średnich przedsiębiorców – więcej pieniędzy na wykształcenie oraz mniej biurokracji⁷⁰.

Na krótko przed wyborami doszło do konfliktu między Möllemannem a Westerwellem, których ekspert w zakresie tworzenia kampanii politycznych, Fritz Georgen, nazywał Kastorem i Polluksem w FDP. Według Georgena, Möllemann był w partii „człowiekiem, który kierował się instynktem”, natomiast Westerwelle należał do ludzi wykazujących się zdolnościami analitycznymi. Fiaskiem okazała się umowa zawarta między politykami w 2000 roku, że podzielą się zdobytą w przyszłości władzą. Westerwelle miał zostać przewodniczącym FDP, natomiast Möllemann wicekanclerzem⁷¹. Strategia 18 nie powiodła się i liberałowie z wynikiem 7,4% głosów znaleźli się po 22 września 2002 r. ponownie w opozycji. Spośród 603 miejsc w Bundestagu w wyniku wyborów SPD zdobyła 251 przedstawicieli, CDU/CSU – 248, Sojusz 90/Zieloni – 55, FDP – 47, a PDS – 2 deputowanych. Rząd utworzyli po raz drugi socjaldemokrati

⁶⁸ A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 75; R. Łoś, *Gerhard Schröder. Blaski i cienie władzy*, Łódź 2008, s. 160.

⁶⁹ J. Treibel, *op. cit.*, s. 73; K. Bachmann, P. Buras, P. Płóciennik, *Republika bez gorsetu. Niemcy po wyborach 2005*, Wrocław 2005, s. 43-44.

⁷⁰ *FDP dąży do władzy*, <http://kronika.sejm.gov.pl/miedzynarodowa.4/text/km20.htm#b17> [dostęp: 25.08.2014].

⁷¹ F. Georgen, *op. cit.*, s. 27 i 30.

i Zieloni. Guido Westerwelle bardzo krytycznie odniósł się do rezultatów wyborczych i bronił przyjętej przed wyborami strategii przed zarzutem populizmu⁷².

W maju 2003 r. podczas zjazdu w Bremie Westerwelle utrzymał stanowisko przewodniczącego partii. Jednak poparcie, które otrzymał, zmalało – sięgało 80%. Zastępcą Westerwellego został Walter Döring⁷³.

Dramatycznym wydarzeniem w historii liberałów była śmierć Jürgena Möllemanna. Ten krytykowany i wzbudzający kontrowersje polityk stracił życie w wypadku na spa-dochronie 5 czerwca 2003 r. Spekulowano co do przyczyn śmierci, jedną z hipotez powiązано z odebraniem politykowi immunitetu poselskiego przez Bundestag⁷⁴. Badacz FDP Jürgen Dittberner komentował tragiczną śmierć polityka słowami:

Möllemann sprawiał zawsze wrażenie opanowanego i wojowniczego, ale nie wytrzymał presji. Był człowiekiem, który duszą i ciałem oddał się karierze politycznej. Nic innego się nie liczyło: ani kariera, ani biznes [...]. Kiedy przypominam sobie samobójstwa innych polityków: Uwe Barschela z CDU czy Petry Kelly z Zielonych, to uderza mnie, że zawsze oni byli opętani polityką i zginęli, gdy ponieśli polityczną klęskę, gdy poczuli się zmarginalizowani. Nie mieli gdzie się wycofać. Może to być przestrożą dla polityków, aby nie zapisywali duszy polityce⁷⁵.

Od 2003 r. Westerwelle był odpowiedzialny za wizję polityki liberalnej w FDP. W listopadzie 2003 r., już z perspektywy opozycji, liberałowie opowiedzieli się za reformą zarówno Niemiec, jak i FDP. Wychodząc z założenia, że dystrybucja dóbr nie zapewni wzrostu i dobrobytu oraz szkodzi następnym pokoleniom, liberałowie postulowali kształtowanie „społeczeństwa osiągnięć” (*Erwirtschaftungsgesellschaft*). Twierdzili, że najpóźniej w 2006 r. należy rozpocząć reformy zmierzające do uczynienia z RFN nowoczesnego państwa z silnym sektorem usługowym. Ważny element reform stanowiło budowanie społeczeństwa obywatelskiego w nawiązaniu do Tez z Wiesbaden⁷⁶.

W maju 2004 r. przewodniczący Międzynarodowego Funduszu Walutowego Horst Köhler pokonał Gesine Schwan w wyborach prezydenckich. To Merkel grała pierwsze skrzypce w typowaniu kandydata na prezydenta, sprytnie wykorzystując słabszych, znajdujących się w opozycji liberałów i licząc, że partia Westerwelle poprze finansistę zamiast innego z chadeckich kandydatów, Wolfganga Schäublego. Z perspektywy

⁷² *Ich bin nicht beleidigt*, „Der Spiegel” 2008, nr 11; A. Wolff-Powęska, *Wybory...*, s. 4.

⁷³ *Dämpfer für Westerwelle*, <http://www.sueddeutsche.de/politik/fdp-parteitag-in-bremen-daempfer-fuer-westerwelle-1.317368> [dostęp: 1.10.2014].

⁷⁴ Jürgen W. Möllemann, *Munziger-Archiv/Internat. Bograph. Archiv 38/03 p016186-13*; J. Piaseczny, *Śmierć politycznego gracza*, <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=4574>; P. Cywiński, *Pożegnanie z „Nullemanem”*, „Wprost” 17.01.1993.

⁷⁵ *Śmierć Möllemanna komentuje prof. Jürgen Dittberner*, „Gazeta Wyborcza” 5.06.2003.

⁷⁶ A. Kruk, *Przywódczo...*, s. 76-77.

Westerwellego towarzyszące wyborom prezydenckim rozgrywki polityczne przyspieszyły zarówno jego karierę, jak i utrwaliły pozycję Merkel na scenie politycznej⁷⁷.

Kampania do Europarlamentu w 2004 r., której faworytką była Silvana Koch-Mehrin, przyniosła liberałom 6,1% poparcia. Liberałowie mogli znowu zasiąść w Europarlamencie. Tym bardziej przed wyborami do Parlamentu Europejskiego postawa Westerwellego spotkała się z krytyką Scheela, Genschera i Kinkela. Na brak zaangażowania przewodniczącego w kampanię do Europarlamentu narzekała kandydatka Silvana Koch-Mehrin⁷⁸.

W maju 2005 r. Westerwelle apelował o koniec rządów czerwono-zielonej koalicji. Krytykował politykę gospodarczą rządu, obarczył winą za niski wzrost gospodarczy oraz rosnące bezrobocie, problemy oświatowe, słabość systemu socjalnego. Oskarżał Joschkę Fischera o brak wykształcenia oraz „lewicowy obraz świata”. Ponadto twierdził: „Pilność jest kołtuńska. Dyscyplina staromodna. Gotowość niesienia pomocy z wczoraj. Uprzejmość nudna. Ambicja zbyt stresująca. Sukcesy są tylko przypadkowe i równe”⁷⁹. Podkreślał znaczenie polityki gospodarczej: „polityka przyjazna gospodarce nie jest przeciwko pracownikom, tylko jest dla pracowników”⁸⁰. Zarzucał Zielonym: „Zieloni są partią postmaterialnej sytości. Zieloni są partią dobrobytu. Tylko bardzo bogaci mogą sprostać polityce Zielonych. Nasz kraj nie powinien”⁸¹. W programie FDP znalazły się postulaty reform gospodarczych, a Westerwelle podkreślał, że epoka przemysłu oddała pole epoce wiedzy, a Internet to przyszłość, nowy sposób komunikacji⁸².

Gerhard Schröder 21 czerwca 2005 r. złożył wniosek o votum zaufania dla rządu. Głosowanie odbyło się 1 lipca 2005 r. Kanclerz poniósł klęskę i wybory zostały zaplanowane na 18 września 2005 r. Liberałowie przygotowali program: „Po pierwsze praca – program niemiecki 2005”, który wpisał się w tematykę zdominowanej sprawami ekonomicznymi kampanii wyborczej. Wyniki wyborów obrazowały przeobrażenia niemieckiego systemu partyjnego. Socjaldemokraci i chadecy otrzymali zbliżoną liczbę głosów (CDU/CSU – 35%, a SPD – 34%), co pokazało, że partie ogólnospołeczne mają trudność ze zdobyciem poparcia społecznego, które przekroczyłyby 40% głosów. FDP natomiast traciła pozycję partii „języczka u wagi”, gdyż zbliżone były wyniki liberałów (9,8%), Zielonych (8,1%) i Partii Lewicy PDS (8,7%). Konsekwencją wyników wyborów z 2005 r. było utworzenie rządu Wielkiej Koalicji CDU/CSU i SPD, gdzie

⁷⁷ *Gestörtes Verhältnis*, „Der Spiegel” 2006, nr 40; A. Stempin, *Angela Merkel. Cesarzowa Europy*, Warszawa 2014, s. 183-184.

⁷⁸ *Gnaden gegen Guido*, „Der Spiegel” 2004, nr 19.

⁷⁹ *Rede von Dr. Guido Westerwelle auf dem 56. Ord. Bundesparteitag am 5. Mai 2005 in Köln*, http://56.parteitag.fdp.de/files/23/BPT2005_Redebv.pdf [dostęp: 25.08.2014]; A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 77.

⁸⁰ A. Kruk, *Przywództwo...*

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² G. Westerwelle, *op. cit.*, s. 31; A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 77-78.

Angela Merkel została kanclerzem, a Frank Walter Steinmeier z SPD wicekanclerzem i ministrem spraw zagranicznych⁸³.

FDP musiała zadowolić się ławami dla opozycji w Bundestagu. W walce o władzę Westerwelle po wyborach nie zgodził się na propozycję Schrödera, by utworzyć koalicję socjaldemokratyczno-liberalną. Był przeciwnikiem koalicji światła drogowych (SPD, FDP, Zieloni). Mimo że przed wyborami FDP prezentowała się jako „wymarzony partner” chadecji, jednak dobre relacje między Merkel i Westerwellem uległy z czasem ochłodzeniu i pomysł współpracy nie zyskał powodzenia⁸⁴.

W maju 2006 r. podczas zjazdu w Rostoku promował myśl „Niemcy mogą więcej”. O wyniku wyborów parlamentarnych twierdził, że nowe rządy „będą kosztowne”. Westerwelle postulował reformę państwa. Był za obniżeniem podatków zgodnie z trzystopniową taryfą Hermanna Otto Solmsa (15%, 25%, 35%). Jego zdaniem państwo musi realizować najważniejsze zadania, za takie uważał konsolidację systemu finansowego. Domagał się także reformy ubezpieczeń oraz rozwijania polityki innowacyjnej oraz zwiększenia inwestycji w oświatę i szkolenia. Ważnym tematem spotkania partii w Rostoku była polityka energetyczna. Po zjeździe w Rostoku polityka Westerwelle odbierana była jako zmierzająca na lewo. Spotkał się z zarzutami, że brakuje mu woli reform i za mało dba o politykę ochrony środowiska⁸⁵.

Podczas gdy po wyborach spadało poparcie dla chadecji, FDP cieszyła się większą akceptacją, nie tylko wśród wyborców (przybyło 4400 nowych członków partii od 2005 do czerwca 2007 r.). Również pozytywnie o liberałach wypowiadał się Ludwig Georg Braun, prezydent Zrzeszenia Niemieckich Izb Przemysłowo-Handlowych (*Deutscher Industrie- und Handelskammertag* DIHK). Westerwelle był zdania, że chadecja powinna dostrzegać w jego partii „siłę rezerwową, a nie niebezpieczeństwo”⁸⁶.

„Der Spiegel” podawał, że Westerwelle odnalazł się w roli lidera opozycji, był zadowolony z odniesionego wyniku wyborczego 9,8%. Został oceniony jako polityk stanowczy, pewny swoich przekonań, programu. Jego partia w 2007 r. uzyskała poparcie społeczne rządu 11% (Emnid), 11,5% (Allensbach), 13% (Forsa)⁸⁷.

Podczas zjazdu FDP w Stuttgarcie 15-17 maja 2007 r. Westerwelle został ponownie przewodniczącym, otrzymując 87,6% poparcia⁸⁸. W 2008 r. liberałowie świętowali 60-lecie partii w Heppenheim. Grono liberałów powiększyło się o 6000 nowych człon-

⁸³ M. Tomczak, *Nowa koalicja rządowa w RFN*, „Przegląd Zachodni” 2006, nr 2, s. 15-30.

⁸⁴ *Guido Preises*, „WirtschaftsWoche” 11.05.2009; E. Bojenko-Izdebska, *Wybory w RFN w 2005 roku –wybrane zagadnienia ustrojowo-polityczne*, „Politeja” 2006, nr 1, s. 79 i 81.

⁸⁵ <http://57.pariteitag.fdp.de/files/94/BPT2006-Rostock-Rede-Westerwelle.pdf> [dostęp: 1.10.2014].

⁸⁶ *Die gelbe Gefahr*, „Der Spiegel” 2006, nr 25.

⁸⁷ *Die Gegenstimme*, „Der Spiegel” 2006, nr 27.

⁸⁸ *Die Krönungsmesse für Westerwelle*, „Die Zeit” 15.05.2009.

ków. Był to czas przygotowań do superroku wyborczego 2009. Centralą wyborczą miał zarządzać Hans-Jürgen Beerfeltz⁸⁹.

Westerwelle w związku ze zbliżającymi się wyborami w Hesji zapowiedział, że liberałowie dopiero latem wskażą potencjalnego kandydata do formowania rządów po wyborach. Przez pierwszą połowę roku będą obserwatorami. Zamyśl ten był zgodny z wolą JuLis (Młodych Demokratów). Już wtedy jednak aktywność Westerwellego w partii była widziana jako „One-Man-Show”. Lider był krytykowany za taki styl pracy m.in. przez Gerhardta⁹⁰.

W Stuttgarcie podczas tradycyjnego zjazdu partii w święto Trzech Króli, 6 stycznia 2009 r., Westerwelle obiecał poprowadzić partię do zwycięstwa⁹¹. Wiele uwagi poświęcono kryzysowi gospodarczemu. W dyskusjach o sposobach wyjścia z kryzysu Westerwelle sprzeciwiał się nadmiernej pomocy ze strony państwa, czemu dał wyraz w trakcie debat o sytuacji firm Opel i Arcandor⁹².

W 2009 r. na zjeździe w Hanowerze liberałowie byli dość powściągliwi w wyrażaniu opinii. Ten zjazd został odebrany jako mniej demokratyczny niż wcześniejszy zjazd Zielonych. W „Die Zeit” pojawił się zarzut, że FDP, bojąc się spadku sondaży przedwyborczych, postanowili w Hanowerze wyciszyć wewnętrzne spory i zadbać o dobry wizerunek. Liberałowie na zjeździe nazwali socjaldemokratów winnymi złej sytuacji gospodarczej. Politycy z FDP uważali, że dla ich partii najlepszym rezultatem zaplanowanych na wrzesień 2009 r. wyborów będzie utworzenie czarno-żółtej koalicji. Ich celem był koniec Wielkiej Koalicji. Westerwelle podkreślał, że FDP zależy na uniknięciu koalicji SPD, Zielonych i Partii Lewicy⁹³.

Podczas zjazdu w Hanowerze Westerwelle ponownie został przewodniczącym partii. Poparło go 599 głosujących, 18 było przeciwko, a 8 się wstrzymało. Wcześniej tak dobry wynik osiągnął w 1972 r. Walter Scheel. Zastępcami Westerwellego zostali Rainer Brüderle z Rheinland Pfalz oraz Andreas Pinkwart z Północnej Nadrenii-Westfalii, Cornelia Pieper z Saksonii-Anhalt. Funkcję skarbnika objął Hermann Otto Solms, a sekretarza generalnego Dirk Niebel⁹⁴.

Program wyborczy liberałów nosił tytuł „Praca musi się znowu opłacać”. W sprawach gospodarczych Westerwelle miał jasne stanowisko: „nie ma czegoś takiego jak prawo do lenistwa, opłacanego przez państwo [...], płaca minimalna symbolizuje NRD, tylko bez muru [...], jeśli Niemcy są kapitalistyczne, to Kuba jest demokracją”⁹⁵. Wypowiadał się o FDP, że nie jest partią neoliberalną, lecz partią będącą

⁸⁹ A. Kruk, *Przywództwo...*, s. 79.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Mit starken Worten in Richtung Macht*, „Die Zeit” 6.01.2009.

⁹² *Steinbrück hat ein Fiasko angerichtet*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 6.06.2009.

⁹³ *Krönungsmesse...*

⁹⁴ *Westerwelle als Parteichef wiedergewählt*, [http://www.zeit.de/online/2009/21/westerwelle-partiechef-wiedergewaeholt](http://www.zeit.de/online/2009/21/westerwelle-partiechef-wiedergewaeahlt) [dostęp: 1.08.2012].

⁹⁵ G. Westerwelle, „Forum” 2009, nr 38.

„ostatnim obrońcą społecznej gospodarki rynkowej”, dla której istotna jest klasa średnia. Krytykował Angelę Merkel i Peera Steinbrücka za bezradność wobec kryzysu gospodarczego. Za problemy gospodarcze Niemiec obciążył rządy lewicy – Oskara Lafontaine, Hansa Eichela i Peera Steinbrücka⁹⁶.

Podczas zjazdu partii, 15-17 maja 2009 r. liberałowie zaprezentowali program „Wzmocnić środek. Program niemiecki Wolnej Partii Demokratycznej”. FDP powiedziała odejście od funkcji partii jęczyzka u wagi. FDP profilowała się na partię całego ludu, partię ogólnospołeczną (*Volkspartei*). Edukacja miała być kierunkiem poprawy egzystencji klasy średniej w RFN. W polityce międzynarodowej liberałowie potwierdzili wolę umacniania dobrych relacji z USA, integracji europejskiej, umacniania relacji z Rosją. Akcentowali wagę bezpieczeństwa międzynarodowego⁹⁷.

Wybory odbyły się 27 września 2009 r. Ich wynik, korzystny dla liberałów (otrzymali 14,6% poparcia), wskazywał na przeobrażenia w systemie partyjnym Republiki Federalnej Niemiec. Porażkę odnotowały CDU/CSU (33,8%) i SPD (23%), natomiast lepiej uplasowali się Zieloni i Partia Lewicy. Chadecja opowiedziała się za prowadzeniem rokowań koalicyjnych z liberałami, czego nie chciała uczynić ani w 2002, ani w 2005 r.

FDP w gabinecie Angeli Merkel (2009-2013)

Guido Westerwelle został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Merkel. Swoje relacje z kanclerz Merkel określił jako dobre. „Angela Merkel i ja jesteśmy partnerami i też w polityce zagranicznej. Ten rząd nie jest małżeństwem z przymusu jak Czarno-Czerwony, lecz wymarzoną koalicją. Sukcesy są wspólnymi sukcesami”⁹⁸. Rozważono dla niego tekę albo ministra gospodarki, albo ministra spraw zagranicznych. FDP powróciła do władzy. 26 października 2009 r. został zawarty między chadecją i liberałami układ koalicyjny: „Wzrost. Oświata. Spójność”⁹⁹. Dokument liczył ponad 120 stron¹⁰⁰. W preambule umowy koalicjanci postulowali myślenie w kategoriach przyszłości

⁹⁶ Steinbrück hat ein Fiasko angerichtet, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 6.06.2009.

⁹⁷ A. Kruk, *Wybory w Niemczech w 2009 r. Program i profil polityczny II rządu Angeli Merkel. Zarys informacyjny*, [w:] L. Meissner, M. Wilk, *Polska i Niemcy w Europie. Przyczynki z dziedziny kultury, polityki i historii współczesnej*, Łódź 2011, s. 224-225; I. Janicka, *Wybory parlamentarne w RFN w 2009 r.*, „Przegląd Zachodni” 2009, nr 4, s. 55.

⁹⁸ *Interview mit Bundesaußenminister Guido Westerwelle in der Bild vom 07.11.2009*, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Interviews/2009/091107-BM-Bild.html> [dostęp: 25.08.2014].

⁹⁹ *Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP. 17. Legislaturperiode*, http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Ministerium/koalitionsvertrag.pdf?__blob=publicationFile [dostęp: 11.07.2015].

¹⁰⁰ *Hervorragende Grundlage für unser Land*, <http://tagesschau.de/inland/koalition190.html> [dostęp: 25.08.2014]; *Nowy rząd rozpoczyna pracę*, http://www.rp.pl/arttykul/28,384282_Nowy_rzad_rozpoczyna_prace.html [dostęp: 25.08.2014].

i nadanie Niemcom nowego kierunku rozwoju i deklarowali chęć wypracowania w koalicji kompromisowych planów działań. W preambule zaakcentowano, że RFN poprzez rozwój oświaty i nauki oraz postęp powinna znaleźć się w czołówce państw współczesnego świata. Przyszłym pokoleniom należy zagwarantować dobrobyt, sprawiedliwość i bezpieczeństwo. Zwrócono uwagę na okoliczność, że wyborcy poparli chadecję i FDP właśnie podczas kryzysu finansowego. Siłę RFN koalicjanci widzieli w funkcjonowaniu państwa opartego na socjalnej gospodarce rynkowej. Koalicjanci przeciwstawili się podwyżkom podatków, opowiedzieli za wzrostem dobrobytu i spójnością niemieckiego społeczeństwa. Do głównych wartości zaliczyli kreatywność, samookreślenie się, wolność i odpowiedzialność, gotowość do podejmowania wysiłku, solidarność, przestrzeganie obowiązujących reguł gry oraz patriotyzm i otwarcie na świat. Dobrobyt można, zdaniem koalicjantów, budować poprzez prosty i sprawiedliwy dla pokoleń system podatkowy.

Umowa koalicyjna składała się z 6 rozdziałów. Pierwszy nazwany „dobrobyt dla wszystkich” obejmował problemy gospodarki, finansów oraz rolnictwa, usług, ochrony klimatu. Drugi, poświęcony polityce oświatowej, zawierał hasło: „przez dobrą oświatę do odkrywczych badań”. Trzeci rozdział poświęcony był kwestiom socjalnym (małżeństwo, rodzina, dzieci, młodzież, równouprawnienie kobiet, integracja imigrantów i cudzoziemców, pomoc socjalna, renty, zdrowie, opieka społeczna. Nie pominięto również wspólnot religijnych, kultury, sportu, a także historii). Kolejny rozdział dotyczył wolności, praw obywatelskich, społeczeństwa informacyjnego, mediów, ochrony danych osobowych i budowania nowoczesnego państwa prawa. Rozdział piąty poświęcony był polityce zagranicznej, w której priorytetem było zagwarantowanie bezpieczeństwa i pokoju poprzez partnerstwo i odpowiedzialne działania w Europie i świecie. W sprawach międzynarodowych koalicjanci wskazali następujące tematy: Niemcy w Europie, polityka zagraniczna oparta na wartościach i interesach RFN, międzynarodowa odpowiedzialność Niemiec, polityka bezpieczeństwa, Bundeswehra, polityka zagraniczna i kulturalna, prawa człowieka, polityka rozwoju. Ostatni rozdział umowy zawierał ustalenia dotyczące sposobu działania koalicji¹⁰¹. Koalicjanci postawili sobie za cel konsolidację polityki ekonomicznej, by skutecznie zwalczać kryzys finansowy¹⁰².

Uzgodniono obniżenie podatków. Angela Merkel zapowiedziała: „nie podwyższamy podatków, tylko stawiamy na wzrost gospodarczy. Odciążymy obywateli”¹⁰³. Od stycznia 2010 r. obiecano obywatelom zmniejszenie składki ubezpieczeniowej na wypadek choroby. Kwota wolna od podatku ze względu na posiadanie dzieci podniesiona

¹⁰¹ *Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP. 17. Legislaturperiode*, http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Ministerium/koalitionsvertrag.pdf?__blob=publicationFile [dostęp: 11.07.2015].

¹⁰² M. Klein, *Weiche für Wachstum*, „Das Parlament” 2009, nr 45.

¹⁰³ *Hervorragende...*

została do 7.008 euro. Zasiłek rodzinny ma wzrosnąć o 20 euro¹⁰⁴. Zadeklarowano poparcie dla rozwoju przedsiębiorstw i innowacji. Młodym przedsiębiorstwom zaoferowano pomoc w zwalczaniu biurokracji, a w przypadku upadłości tzw. drugą szansę. Koalicjanci uznali energię atomową za „technologię mostów” i uzgodnili, że okres korzystania z tej energii zostanie przedłużony. Proklamuje się walkę z ociepleniem poprzez obniżenie emisji gazu cieplarnianego o 40% do 2020 r. Zapowiedziano likwidację składowisk odpadów radioaktywnych oraz większe wykorzystywanie energii odnawialnej. Polityka energetyczna powinna być innowacyjna. Mobilność oceniono jako drogę do dobrobytu i walki z bezrobociem. Zadeklarowano poparcie dla inwestycji w transporcie. Rozwój miast miał sprostać wyzwaniom kulturalnym, demograficznym, społecznym. W umowie uwzględniono realizację programu „państwo socjalne”, którego zadaniem było do 2019 r. zbliżenie landów wschodnich do landów zachodnich pod względem poziomu życia¹⁰⁵.

Umowa głosiła priorytet polityki europejskiej, zaprotestowano przeciwko protekcyjizmowi w Unii Europejskiej, domagając się niezależności Europejskiego Banku Centralnego i otwartości rokowań w sprawie akcesji do UE. Strony umowy uzgodniły, że jeśli Turcja nie spełni kryteriów członkostwa w UE, to należy jej zaproponować uprzywilejowane partnerstwo. CDU/CSU i liberałowie uznały za ważne utrzymywanie bliskich więzi z USA i opowiedziały się za poprawą relacji między NATO i UE. Szczególne znaczenie przywiązują do stosunków z Rosją. W relacjach z Moskwą jako bardzo istotną koalicjanci uznali konieczność redukcji zbrojeń atomowych i konwencjonalnych. Koalicjanci opowiedzieli się za obecnością Bundeswehry w Afganistanie. Ich zdaniem w procesie pokojowym na Bliskim Wschodzie ważna była współpraca między USA, UE, Rosją, ONZ oraz partnerami regionalnymi. Zdaniem koalicjantów Iran powinien ujawnić swój program atomowy, w przeciwnym razie trzeba będzie zastosować wobec tego państwa odpowiednie sankcje. Zgodnie z umową utrzymany został w Niemczech obowiązek służby wojskowej, jednak do 1 stycznia 2011 r. służba wojskowa powinna być zmniejszona do 6 miesięcy. W umowie koalicyjnej wymieniona została Polska. Przypomniano więzi łączące Angelę Merkel z Polską oraz wskazano, że FDP jest mniej przychylna wobec „Związku Wypędzonych”¹⁰⁶.

Liberałowie wprowadzili do rządu 5 ministrów. Byli to oprócz Westerwellego liberał Philipp Rösler jako minister zdrowia, minister sprawiedliwości Sabine Leutheusser-Schnarrenberger, minister gospodarki Rainer Brüderle i Dirk Niebel jako szef ministerstwa rozwoju. Zastanawiano się, jaka będzie współpraca z ministrem obrony Karlem Theodorem zu Guttenbergiem z chadecji¹⁰⁷.

¹⁰⁴ H.-J. Leersch, *Steuern runter*, „Das Parlament” 2009, nr 45.

¹⁰⁵ „Mobilität für heute und morgen sichern”, „Das Parlament” 2009, nr 45.

¹⁰⁶ R. Formuszewicz, *Polityka europejska Niemiec i stosunki polsko-niemieckie po wyborach do Bundestagu*, „Biuletyn. PISM” 28.09.2009.

¹⁰⁷ *Dezimieren und domestizieren*, „WirtschaftsWoche” 30.11.2009; A. Kruk, *Superrok...*, s. 229.

Koalicja CDU/CSU – FDP miała w pierwszej fazie istnienia nazwę „wymarzony rząd” (*Traumregierung*)¹⁰⁸. Jednak oczekiwania pokładane we współpracy chadeków i liberałów szybko okazały się przedwczesnymi. Koalicja, jak podkreślił Stefan Kornelius, okazała się słaba. Dziennikarz wyjaśniał: „Unia i FDP latami były przekonane, że czekają na siebie wzajemnie [...] Nikt nie liczył się jednak z tym, że FDP odzwyczała się od [...] rządzenia”¹⁰⁹.

Niepowodzenie i ogromna krytyka społeczeństwa spadła na Westerwellego, gdy ten w lutym 2010 r. wypowiedział się na temat sytuacji społecznej w RFN na forum „Die Welt”. Lider FDP stwierdził wtedy: „kto obiecuje narodowi dobrobyt bez wysiłku, zaprasza do późnorzymskiej dekadencji” i krytykował beneficjentów HARTZ IV, tj. niemieckiego systemu świadczeń socjalnych¹¹⁰. Wśród liberałów budził się opór przeciwko rządowi Westerwellego. W grudniu 2010 r. Wolfgang Kubicki na forum „Der Spiegel” apelował, by Westerwelle zrezygnował z przywództwa w partii. Wypowiedź Kubickiego, w której porównał sytuację w FDP do schyłkowej fazy istnienia Niemieckiej Republiki Demokratycznej, wywołała burzliwą dyskusję wśród liberałów i podzieliła polityków¹¹¹. Jednak to nie Kubicki mógł pretendować do roli Westerwellego. Od początku 2013 r. coraz bardziej aktywnie podkreślali chęć działania trzej młodzi politycy z FDP – Christian Lindner, Philipp Rösler i Daniel Bahr. Wprawdzie podczas tradycyjnego spotkania FDP w święto Trzech Króli 6 stycznia 2011 r. nie domagało się otwarcie od przewodniczącego rezygnacji, jednak z każdym tygodniem ich opór wobec Westerwellego się pogłębiał¹¹².

Klęska liberałów podczas wyborów w marcu 2011 r. w Badenii-Wirtembergii i Nadrenii-Palatynacie została potraktowana jako „początek końca ery Westerwellego”¹¹³. Pojawiły się obawy o rezultat przewidzianych na 11 września 2011 r. wyborów w Dolnej Saksonii. Najpierw krytykowali polityka liberałowie z „drugiego szeregu” – Michael Roofz z Meklemburgii-Pomorza Przedniego wypowiadał się, że FDP potrzebuje odnowy i nowych liderów. Jorgo Chatzimarkakis zasiadający w Parlamencie Europejskim też domagał się zmian. Długo milczeli czołowi politycy – sekretarz generalny Christian Lindner, Phillip Rösler, Sabine Leutheusser-Schnarrenberger.

62 Zjazd FDP w Rostoku 13-15 maja zdominował problemy partii. FDP odnotowała spadek poparcia z 14% w 2009 r. do 5% w 2011 r. W domysłach liberałów Westerwelle mógł być zastąpiony przez Lindnera lub Röslera. Zwyciężył Rösler, uzyskując 95,1%.

¹⁰⁸ J. Bartosz, *Angela Merkel. Kariera – władza – polityka*, Wrocław 2010, s. 54.

¹⁰⁹ S. Kornelius, *Pani Kanclerz Angela Merkel*, Poznań 2013, s. 113.

¹¹⁰ G. Westerwelle, *An die deutsche Mittelschicht denkt niemand*, „Die Welt” 11.02.2010.

¹¹¹ „Kritik an Parteispitze: Kubickis DDR-Vergleich empört FDP”, „Der Spiegel” 12. 12.2010; M. Bröcker, *Philipp Rösler. Ein Porträt. Glaube. Heimat. FDP*, Leipzig 2011, s. 113-114.

¹¹² P. Carstens, *Führungsansprüche einer Dreiergruppe*, 31.03.2011, <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/fdp-fuehrungsansprueche-einer-dreiergruppe-1607546.html> [dostęp: 27.08.2014].

¹¹³ *Aufstand der Verführten*, „Der Spiegel” 2011, nr 14; G. Höhler, *Matka chrestna. Jak Angela Merkel przebudowuje Niemcy*, Poznań 2012, s. 189.

Rösler opowiedział się za wizją FDP jako „partii środka”¹¹⁴. Westerwelle natomiast wraz z utratą przewodnictwa w FDP utracił funkcję wicekanclerza¹¹⁵.

Z ustąpienia z funkcji przywództwa Westerwellego wyraził zadowolenie Genscher. Gerhard Baum, były minister spraw wewnętrznych, upatrywał w Westerwellem źródło „problemów partii”, twierdząc: „on personifikuje głęboki kryzys zaufania, w który popadła FDP”¹¹⁶. Przywódcą FDP został Philipp Rösler, polityk w 1973 r. adoptowany przez niemiecką rodzinę, która postanowiła zaopiekować się chłopcem wietnamskiego pochodzenia. Gdy małżeństwo przybranych rodziców rozpadło się, dziecko wychowywał ojciec, zawodowy żołnierz. Philipp ukończył studia medyczne. W młodym wieku zainteresował się programem liberałów i zaczął aktywnie działać w młodzieżówce FDP. Aktywnie działał w strukturach FDP w Dolnej Saksonii. Przywódca FDP w Hanowerze, Walter Hirche, dostrzegł w Röslerze swoją prawą rękę i z czasem powierzył mu przywództwo w Dolnej Saksonii. Po sukcesie FDP w wyborach do Bundestagu jesienią 2009 r. Rösler objął funkcję ministra zdrowia. Na skutek krytyki kierowanej pod adresem Westerwellego to Röslerowi liderzy FDP powierzyli podczas rozmów 3 kwietnia 2011 r. funkcję przewodniczącego FDP i wicekanclerza. Był to manifest poparcia dla młodszej generacji w partii, tj. Daniela Bahra, Röslera i Lindnera. Decyzja została potwierdzona podczas zjazdu w Rostoku, 13 maja 2011 r., gdzie Rösler zyskał 95% poparcia. Podczas zjazdu, poza problemami personalnymi, debaty dotyczyły polityki energetycznej oraz kryzysu strefy euro. Na zjeździe grupa skupiona wokół Franka Schäfflera (tzw. frakcja Liberalnego Przełomu) sprzeciwiała się wdrażaniu mechanizmu ratującego strefę euro. Liderzy partii obawiali się natomiast, że wewnętrzne dysputy w ugrupowaniu o kryzysie gospodarczym w Europie osłabią pozycję FDP w rządzie kanclerz Merkel¹¹⁷.

Liderami kampanii wyborczej do Bundestagu w 2013 r. byli w FDP Rösler jako przewodniczący FDP i Rainer Brüderle pełniący obowiązki przewodniczącego frakcji FDP w Bundestagu. Zdaniem Genschera był to korzystny układ: „dwóch przedstawicieli społecznej gospodarki rynkowej u szczytu” – komentował¹¹⁸. Do wyborów parlamentarnych w 2013 r. liberałowie ruszyli z hasłem obniżenia podatków, co przyniosło im niekorzystne określenie „partii jednego tematu”, mimo że to sprawy gospodarcze były wiodącym tematem wyborów wśród poruszonych kryzysem eko-

¹¹⁴ *Die FDP soll wieder kämpfen*, „Die Zeit” 14.05.2011.

¹¹⁵ M. Feldenkirchen, *Der Geduldete*, „Der Spiegel” 2011, nr 20.

¹¹⁶ *Aufbruch in Bleitweste*, „Die Zeit” 14.05.2012.

¹¹⁷ M. Bröcker, *op. cit.*, s. 116-122; *Rösler holt 95 Prozent der Stimmen*, 14.05.2011, <http://www.sueddeutsche.de/politik/fdp-waehlt-neuen-vorsitz-roesler-holt-prozent-der-stimmen-1.1097173> [dostęp: 21.07.2011]; J. Treibel, *Regierungspartei ohne Kurs und Führung. Querdenker und neues Grundsatzprogramm als Ausweg aus dem Dilemma der FDP?*, „Die Politische Meinung” 2012, nr 10, s. 16.

¹¹⁸ Ch.-D. Genscher, Ch. Lindner, *Brückenschläge. Zwei Generationen, eine Leidenschaft*, Regensburg 2013, s. 224.

nomicznym Niemców¹¹⁹. W wyniku wyborów, zdobywając 4,8% głosów, znaleźli się pierwszy raz w historii FDP poza Bundestagiem. Więcej głosów od liberałów otrzymał nowy twór na niemieckiej scenie politycznej, tj. Alternatywa dla Niemiec (*Alternative für Deutschland* AfD), która zdobywała popularność swoimi eurosceptycznymi postulatami. Do władzy wróciła Wielka Koalicja, oparta na wspólnym rządzie chadecji i socjaldemokracji. Klęska FDP w wyborach parlamentarnych jesienią 2013 r. zadecydowała o pozbawieniu Röslera przywództwa w FDP i wpłynęła na stopniowe zmniejszenie jego aktywności politycznej. Po klęsce FDP odbył się w grudniu 2013 r. zjazd partii, gdzie liberałowie wybrali Christiana Lindnera na przewodniczącego FDP. Lindner pokonał „stary garnitur” FDP, m.in. Rainera Brüderlego i został następcą Röslera na mocy decyzji zjazdu partii w grudniu FDP. Ten pochodzący z Nadrenii Północnej-Westfalii polityk miał poprowadzić liberałów do wyborów do Parlamentu Europejskiego w 2014 r.¹²⁰

¹¹⁹ A. Kruk, *Podsumowanie*, [w:] A. Kruk, M. Sus (red.), *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia i wyzwania*, Wrocław 2013, s. 349-351.

¹²⁰ K. Härtig, *Wir sind weiter im Spiel*, „Liberal” 2014, nr 1; A. Werner, *Was ist, was will, wie wirkt die AfD?*, Köln/Karlsruhe 2015.

POLITYKA MIĘDZYNARODOWA FDP

Liberałowie zasłużyli sobie na miano „partii ministra spraw zagranicznych”. FDP, nie będąc partią masową jak SPD czy CDU, nie mogła pretendować do obsadzenia funkcji kanclerza. Utało się za to, że w koalicji z socjaldemokratami lub chadekami liberałowie otrzymywali tekę ministra spraw zagranicznych, który jednocześnie sprawował obowiązki wicekanclerza. Nestorka wśród liberałów, Sabine Leutheusser-Schnarrenberger podkreślała, że liberalna polityka międzynarodowa powinna być „zorientowana na interesy i wartości”. Do wartości promowanych wśród liberałów i podkreślanych na salonach dyplomacji należały: pokój, ochrona dobrobytu i wolnego rynku. Niemiecką rolą na świecie według liberałów było i jest propagowanie demokracji i praw człowieka, tolerancji. Z historii RFN liberałowie wyciągnęli lekcję, że Niemcom potrzebna jest „skromność i respekt”¹. W epoce bipolarnej szczególną wagę przywiązywali liberałowie do stosunków transatlantyckich. Niemcy Zachodnie udowodniały, że przestrzegają konstytucyjnej zasady państwa demokratycznego. Inaczej trudno byłoby temu państwu odzyskać reputację na arenie międzynarodowej. Stąd zaangażowanie w proces integracji europejskiej. Istotna dla liberałów była również polityka wschodnia i polityka niemiecka. Te dwa aspekty polityki zagranicznej traktowano jako spoiwo koalicji socjalliberalnej w latach 1969-1982. W swoich programach FDP akcentowała, że za wartości uznaje suwerenność, kontynuację, obliczalność i elastyczne reagowanie na zmiany w polityce. Głosem niemieckiej dyplomacji po II wojnie światowej byli m.in. Theodor Heuss, Walter Scheel i Hans-Dietrich Genscher.

Polityka Hansa-Dietricha Genschera po zjednoczeniu Niemiec

To minister spraw zagranicznych z ramienia FDP, Genscher, razem z kanclerzem Kohlem wprowadzili suwerenne Niemcy do integrującej się Europy. Kanclerz Kohl tłumaczył: „Niemiecka polityka zagraniczna była długo moją domeną i jej więzy łączyły się w urzędzie kanclerskim w ścisłym porozumieniu z Hansem-Dietrichem Genscherem”². Minister spraw zagranicznych przypisywał Republice Federalnej

¹ S. Leutheusser-Schnarrenberger, *Mut zur Freiheit*, „Liberal” 2007, nr 12.

² H. Kohl, *Erinnerungen 1990-1994*, München 2007, s. 152.

Niemiec rolę państwa, którego siła spotka się z akceptacją partnerów na arenie międzynarodowej. Istotnymi celami polityki niemieckiej nazywał zorientowanie na wartości, dopasowanie do zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Zjednoczone Niemcy były stabilne na arenie międzynarodowej dzięki polityce *genscheryzmu*, którą polityk, będąc ministrem spraw zagranicznych, rozpoczął realizować w 1974 r. Genscher był porównywany z Ottonem von Bismarckiem i Gustavem Stresemannem, którego liberał podziwiał³, i chwalony za działania na rzecz zjednoczenia Niemiec i integracji europejskiej. Według Zbigniewa Mazura „*genscheryzm* był w sumie pewnym sposobem pragmatycznego uprawiania polityki, który bardzo dobrze przylegał do statusu i możliwości działania Republiki Federalnej Niemiec. Powstaje jednak pytanie, czy zostanie on zaakceptowany także w nowych zjednoczonych Niemczech”⁴. Bogdan Koszel przypominał, że „konserwatyści niemieccy potępiali *genscheryzm* jako politykę minionej epoki, przeceniania KBWE i niedoceniań siły własnej”⁵. Piotr Kubiak nazywał *genscheryzm* „porzuceniem haseł liberalnych na rzecz trwania w koalicji”⁶. W ocenach wielu polityków i politologów, m.in. ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Douglasa Hurda, sekretarza stanu USA Jamesa A. Bakera, Michaiła Gorbaczowa, Genscher był wytrawnym graczem politycznym w czasach zimnej wojny i starań Niemiec o zjednoczenie. Z perspektywy Polaków cechowała go większa niż Helmuta Kohla otwartość wobec polskich oczekiwań. Genscher dostrzegał, że działania Niemców wobec wschodnich sąsiadów będą doceniane przez społeczność międzynarodową i deklarował wolę współpracy z Polską. Polityk wyjaśniał:

Niemcy opowiadały się za najściślejszą współpracą z Polską we wszystkich obszarach. Odpowiadało to, z mojego punktu widzenia, filozofii traktatu o dobrym sąsiedztwie [...] Dla mnie traktat pozostaje niezmiennie miernikiem stosunków dwustronnych. Zwrot „konstytucja stosunków polsko-niemieckich” wydaje mi się także bardzo mądrze dobranym określeniem⁷.

Jednak w ostatnich miesiącach ministerialnej kariery Genschera najistotniejszymi sprawami w polityce międzynarodowej stały się wybuch konfliktu na Bałkanach oraz interwencja w Iraku⁸. Wprawdzie Genscher wypowiadał się krytycznie na temat

³ K. Jonca, *Polska we „Wspomnieniach” Hansa-Dietricha Genschera*, „Zbliżenia” 1998, nr 1, s. 5.

⁴ Z. Mazur, *Odejsie Hansa-Dietricha Genschera*, „Przegląd Zachodni” 1992, nr 3, s. 28-29.

⁵ B. Koszel, *Niemcy wobec transformacji w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, [w:] Z. Mazur (red.), *Rola Nowych Niemiec na arenie międzynarodowej*, Poznań 1986, s. 194; B. Koszel, M. Księżniakiewicz, *Rola Urzędu Spraw Zagranicznych w kreowaniu polityki zagranicznej Niemiec w XX i XXI wieku*, [w:] A. Kruk (red.), *Ministerstwa spraw zagranicznych wobec wyzwań XXI wieku*, Łódź 2013, s. 240-241.

⁶ P. Kubiak, *System polityczny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990-2013)*, Poznań 2014, s. 151.

⁷ *Rozmowa z dr. Hansem-Dietrichem Genschere*, [w:] T. Jaskułowski, K. Gil, *Dwadzieścia lat później. Rozmowy o polsko-niemieckim traktacie o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Wrocław 2011, s. 174; K. Kinkel (red.), *In der Verantwortung. Hans-Dietrich Genscher zum Siebzigsten*, Berlin 1997.

⁸ W. Szymborski, *Wojna w Zatoce Perskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1991, nr 4, s. 45-56.

działań Saddama Husajna i protestował przeciwko agresji Iraku na Kuwejt, która rozpoczęła się 2 sierpnia 1990 r., to jednak Niemcy, powołując się na konstytucyjny zapis o zakazie użycia wojsk poza obszarem NATO, deklarowali wyłącznie pomoc finansową w zaistniałym konflikcie. Była to kontynuacja prowadzenia przez rząd CDU/CSU i FDP polityki „dyplomacji czekowej”, co przestało zadowalać niemieckich partnerów. Z perspektywy Genschera Niemcy mimo sprzeciwu wobec zaangażowania militarne go byli lojalnymi partnerami USA. Jednak dla polityka w trakcie trwania operacji „Pustynna Burza” w interesie Niemiec najważniejsza była finalizacja procesu zjednoczenia państwa oraz niezaognianie relacji z ZSRR⁹.

Po ogłoszeniu 25 czerwca 1991 r. przez Słowenię i Chorwację niepodległości, społeczność międzynarodowa reagowała w zróżnicowany sposób. Niemcy jako pierwsze państwo zdecydowały, by 23 grudnia 1991 r. uznać niepodległość obu państw, nie konsultując się przy tym z USA, Francją i Wielką Brytanią¹⁰. Gdy latem 1991 r. w Jugosławii Słowenci i Chorwaci zaczęli żądać niepodległości, Genscher początkowo nie rozumiał znaczenia problemu, ponieważ zajmowała go przede wszystkim sprawa zjednoczenia Niemiec. Starał się rozwiewać obawy przed większymi i silniejszymi Niemcami po zjednoczeniu, umocowując je w strukturach europejskich. Do uzyskania poparcia Francji dla procesu zjednoczenia Niemiec wykorzystywał współpracę z Paryżem w ramach Wspólnot Europejskich. Działalność Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie miała mu pomóc w polepszeniu relacji z ZSRR. W ramach prowadzących do zjednoczenia Niemiec rokowań 2 + 4 podkreślał znaczenie prawa do samostanowienia. Regulując po zjednoczeniu Niemiec stosunki z Polską, akcentował potrzebę ochrony praw mniejszości narodowych oraz wskazywał na obowiązek pokojowego regulowania kwestii granic. Wpływ na zaangażowanie Genschera w konflikcie na Bałkanach mógł też wynikać z wiedzy, że społeczność międzynarodowa krytycznie oceniała stosunek Niemiec do konfliktu w Iraku. Wzrastały oczekiwania, by RFN uczestniczyła w rozwiązywaniu sporów międzynarodowych. Należy jednak uwzględnić to, że jednocześnie obawiano się zbytnej samodzielności zjednoczonych Niemiec i preferowania „niemieckiej odrębnej drogi” (*Sonderweg*). W początkowym stadium konfliktu w Jugosławii Genscher zmierzał do działań we współpracy z innymi państwami oraz zabiegał o wykorzystanie organizacji międzynarodowych. Powtarzał, że przebieg wewnątrzjugosłowiańskiego procesu rokowań i zachowanie RFN musi w każdym momencie opierać się na prawie narodów do samostanowienia i na ochronie mniejszości narodowych zgodnie z Aktem Końcowym KBWE z 1975 r. i Paryską

⁹ H.-D. Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995, s. 911; A. Kruk, *Rola i miejsce Hansa-Dietricha Genschera w polityce wewnętrznej i zagranicznej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1969-1992*, Katowice 2010, s. 165-169; J. Flakowski, *Zjednoczone Niemcy wobec współczesnych konfliktów zbrojnych (1990-2007)*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2010, nr 23, s. 236-237.

¹⁰ H.-D. Genscher, *op. cit.*, s. 937-963; B. Koszel, *Nierówne partnerstwo? Niemcy i Francja w Unii Europejskiej (1993-2013)*, Piła 2013, s. 67-68; A. Kruk, *op. cit.*, s. 169-173.

Kartą Nowej Europy z 1990 r. Genscher uważał, że w relacjach ze stronami konfliktu powinno się podkreślać, że strony muszą zrezygnować ze stosowania przemocy oraz przestrzegać obowiązku pozostawienia niezmiennych granic¹¹. Politycy chorwaccy i słoweńscy podczas zabiegów o uznanie niepodległości obu republik wykorzystywali argumenty, które Genscher podkreślał w procesie jednoczenia Niemiec. Poparcie dla ich starań oraz krytyka Serbów były potęgowane przez media w Niemczech. Szczególnie antyserbskie nastawienie, któremu według Ottona von Habsburga poddał się Genscher, uwidoczniło się na łamach „Frankfurter Allgemeine Zeitung” i „Die Welt”¹². Oceniając rolę Niemiec w wydarzeniach na Bałkanach, zwracano uwagę na zaszczości historyczne. Utarło się przekonanie, że wcześniej to Niemcy wspierali i współpracowali z Chorwatami i Słoweńcami, podczas gdy Serbowie lepiej układali sobie relacje z Francuzami i Rosjanami. W trakcie eskalacji konfliktu politycy francuscy nie wykazywali tak wielkiego zainteresowania wydarzeniami na Bałkanach jak politycy niemieccy. Najważniejszym celem w polityce międzynarodowej Paryża było podpisanie traktatu z Maastricht. Również Brytyjczycy w obawie przed zamieszkami w Irlandii Północnej nie chcieli się angażować. Słabe rozeznanie w sytuacji Jugosławii na przełomie lat 1990 i 1991 wynikało z nieprzygotowania dyplomacji niemieckiej. W Urzędzie Spraw Zagranicznych Niemiec nie było specjalnego wydziału, który śledziłby wyłącznie sytuację w Jugosławii. Problemy te opracowywano w wydziale „Europa Wschodnia” razem ze sprawami dotyczącymi m.in. Polski, Czechosłowacji, Węgier. Podobnie w Urzędzie Kanclerskim nie wyodrębniono instytucji, która zajmowałaby się sprawami Bałkanów¹³. Pod wpływem presji społeczeństwa Genscher zintensyfikował kontakty z jugosłowiańskimi politykami. Jeszcze w grudniu 1990 r. gościł w Bonn ministra spraw zagranicznych Jugosławii, Budimira Lončara. 20 marca 1991 r. rozmawiał ze słoweńskim prezydentem Milanem Kučanem i ministrem spraw zagranicznych Dimitrijem Rupelem. Genscher opowiadał się wtedy za utrzymaniem jedności Jugosławii i obiecywał popierać stowarzyszenie Jugosławii ze WE. Stwierdzał: „tendencje separatystyczne są szkodliwe [...] i poza tym bardzo drogie”. Obywatele Niemiec domagali się od rządu, by opierając się na prawie narodów do samostanowienia, poparł republiki dążące do odzyskania niepodległości¹⁴. Mimo oczekiwań mediów Genscher nie wypowiadał się w sprawie listów, które Chorwaci kierowali do niemieckiego rządu. Prosilili w nich o poparcie ich starań o niepodległość. Genscher

¹¹ Szerzej: K.P. Zeitler, *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher*, Marburg 2000.

¹² E. Ronholz, *Deutsche Erblasten im jugoslawischen Bürgerkrieg*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1992, nr 7, s. 829-830; A. Perger, *Warum Bonn am Pranger steht?*, „Süddeutsche Zeitung” 26.06.1993.

¹³ K.P. Zeitler, *op. cit.*, s. 183-185.

¹⁴ *Ibidem*, s. 185.

występował przeciwko podejmowaniu działań bez uzgodnienia ze WE i KBWE. Opinia publiczna miała jednak po swojej stronie kanclerza Helmuta Kohla, który coraz bardziej skłaniał się ku poparci Słoweńców i Chorwatów. Aktywność niemieckiego ministra spraw zagranicznych podczas rokowań w sprawie zjednoczenia Niemiec spowodowała nasilenie rywalizacji między dość zgodnie od 1982 r. współpracującymi politykami. Wywodzący się z CDU Kohl, popierając katolickich Chorwatów, wychodził naprzeciw oczekiwaniom czarnej Bawarii. Sprzeczność woli społeczeństwa ze stanowiskiem pozostałych państw WE sprawiała, że popularny i cieszący się uznaniem wśród Niemców Genscher znalazł się między przysłowiowym młotem a kowadłem. W Niemczech śledzono efekty kwietniowego wyjazdu do Belgradu delegacji WE (tzw. trojki) – ministrów spraw zagranicznych Włoch, Luksemburga i Holandii: Jacquesa Poosa, Gianni de Michelisa, Hansa van den Broeka. Genscher, podobnie jak wchodzący w skład trojki politycy, sondował w tym czasie możliwość przeprowadzenia reform, które nie groziłyby rozpadem Jugosławii. W połowie maja 1991 r. na spotkaniu ministrów spraw zagranicznych Wspólnot Europejskich, starając się nie urazić wielkoserbskich ambicji, apelował o zwiększenie procesu demokratyzacji w Jugosławii¹⁵. Genscher próbował wykorzystać do rozwiązania konfliktu na Bałkanach proces KBWE. Postawa Genschera podczas konferencji KBWE spotkała się z międzynarodową krytyką. Na łamach „Le Monde” napisano, że „Niemcy stały się państwem protegującym Słowenii i Chorwacji”¹⁶, a tymczasem Genscher apelował, by strony konfliktu przestrzegały postanowień Aktu Końcowego KBWE oraz Karty Paryskiej (włącznie z prawem do samostanowienia)¹⁷. Mimo podejmowanych przez Genschera działań 25 czerwca 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość, a dwa dni później jugosłowiańska armia ludowa wkroczyła do Słowenii. Pod koniec czerwca serbscy żołnierze dokonywali czystek etnicznych w Chorwacji¹⁸. Dla Genschera, któremu zależało na umiędzynarodowieniu konfliktu i rozwiązaniu go za pomocą mechanizmu kryzysowego KBWE, było to rozczarowanie¹⁹. Podczas szczytu państw Wspólnoty Europejskiej w Luksemburgu 28 czerwca 1991 r. przeciwstawiły się one uznaniu niepodległości Słowenii i Chorwacji²⁰.

¹⁵ B. Koszel, *Konflikt na Bałkanach (1991-1999) a bezpieczeństwo europejskie*, „Zeszyty Instytutu Zachodniego” 2000, nr 16, s. 5; H.-D. Genscher, *op. cit.*, s. 931.

¹⁶ *Mißtrauen und Irritation in Frankreich wegen der deutschen Jugoslawien Politik*, „FAZ” 4.07.1991.

¹⁷ H.-D. Genscher, *op. cit.*, s. 936-937.

¹⁸ I. Rycerska, *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*, Kielce 2003, s. 91; M. Libal, *Krieg in Mitteleuropa. Genscher, Jugoslawien und die serbische Herausforderung 1991/1992*, [w:] H.-D. Lucas, *Genscher, Deutschland und Europa*, Baden-Baden 2002, s. 343-370.

¹⁹ K.P. Zeitler, *op. cit.*, s. 188.

²⁰ H. Stark, *Jugoslawien*, [w:] R. Picht, V. Hoffmann-Martinot, R. Lasserre, P. Theiner, *Fremde Freunde. Deutsche und Franzosen vor dem 21. Jahrhundert*, München 1997, s. 364.

Genscher jako przewodniczący mechanizmu kryzysowego KBWE 1 lipca 1991 r. udał się do Jugosławii. W Belgradzie rozmawiał z przewodniczącym prezydium państwa, Stepe Mesićem, prezydentem Slobodanem Miloševićem, ministrem spraw zagranicznych Budimirem Lončarem oraz z przedstawicielami republik. Toczące się walki uniemożliwiły mu dotarcie do Ljublany, dlatego do spotkania ze słoweńskim prezydentem, Milanem Kučanem, doszło dzień później w Villach²¹. W związku z nasilaniem się walk między Serbami a Chorwatami zwołano obrady sztabu kryzysowego KBWE. Podczas trwających od 3 do 5 lipca 1991 r. w Pradze obrad Genscher występował przeciwko polityce rządu jugosłowiańskiego, a przed wyjazdem do Hagi stwierdził w wywiadzie dla „Hessischer Rundfunk”, że trzeba rozważyć uznanie republik²².

W Hadze 5 lipca 1991 r. ministrowie spraw zagranicznych zdecydowali o wprowadzeniu embarga na broń (4 września potwierdziła je KBWE, a 25 września RB ONZ) oraz pozbawieniu Jugosławii pomocy gospodarczej²³. Na chorwackiej wyspie Brioni 7 lipca 1991 r. podpisano porozumienie o przerwaniu walk. Postanowiono, że narody Jugosławii powinny same decydować o swojej przyszłości. Stwierdzono, że powstała w kraju sytuacja wymaga ścisłej obserwacji negocjacji między różnymi stronami. Do 1 sierpnia 1991 r. miały być rozpoczęte negocjacje dotyczące wszystkich aspektów przyszłości Jugosławii. Ponadto uzgodniono, że kontrolę polityczną i konstytucyjną nad armią federalną powinna sprawować kolektywna prezydentura. W końcu strony konfliktu miały powstrzymać się od jednostronnych działań. Mimo podpisania porozumienia nie zaprzestano walk. Jak podsumował Thomas Brey: „politycy z Chorwacji i Słowenii stwierdzili, że co innego mieli na myśli, a co innego podpisali”²⁴.

Na spotkaniu ministrów spraw zagranicznych 10 lipca 1991 r. w Hadze uwidoczniło się napięcie między H.-D. Genscherem a ministrem spraw zagranicznych Holandii i przewodniczącym rady ministrów spraw zagranicznych Wspólnoty Europejskiej, Hansem van den Broekiem. Genscher zarzucił holenderskiemu dyplomacie niewystarczające zaangażowanie się w rozwiązanie problemów na Bałkanach. Zdawał sobie sprawę, że partie polityczne w Niemczech oczekują od niego intensyfikacji kroków zmierzających do wsparcia Chorwatów, ale świadomy był też niechęci pozostałych państw europejskich wobec uznania republik²⁵. Dlatego podczas odbywających się 18 lipca 1991 r. w Bonn rozmów z prezydentem Chorwacji, Franjo Tudjamanem, nie zajął stanowiska w kwestii uznania. Postanowił za to apelować o zwiększenie zaangażowania Wspólnoty Europejskiej w rozwiązywanie kryzysu jugosłowiańskiego. Temu

²¹ AdG, 1991, 35854/A.

²² N. Ivanković, *Bonn. Das zweite kroatische Front*, Gießen 1996, s. 56.

²³ K.P. Zeitler, *op. cit.*, s. 292; N. Ivanković, *op. cit.*, s. 93-99; B. Koszel, *Konflikt...*, s. 8.

²⁴ I. Rycerska, *op. cit.*, s. 93; T. Brey, *Trümmer, Chaos und kein Ende... zur Lage im ehemaligen Jugoslawien*, „Osteuropa” 1999, nr 2, s. 14; AdG, 1991, 3585/A.

²⁵ N. Ivanković, *op. cit.*, s. 70.

służył list, który 24 lipca 1991 r. H.-D. Genscher wystosował do van den Broeka²⁶ oraz prowadzone w Bayreuth rozmowy z ministrami spraw zagranicznych: Francji, Rolandem Dumasem, i Luksemburga, Jacquesem von Poosem. W mieście festiwalu wagnerowskich Genscher przekonywał intelektualistów, by do udziału w planowanym na 29 lipca posiedzeniu ministrów Wspólnoty Europejskiej w Brukseli zaprosić przedstawicieli republik z prezydium Jugosławii. Kiedy do Brukseli zjechali tylko Vassil Typurkovski i Bogićević, Genscher nie krył zawodu²⁷. Ponadto stwierdził, że Serbia nie przestrzega lipcowego porozumienia i proponował zbadanie możliwości uznania Chorwacji i Serbii²⁸.

Gdy 2 sierpnia 1991 r. ministrom spraw zagranicznych Luksemburga, Włoch i Holandii nie udało się doprowadzić do zawieszenia broni w Chorwacji, H.-D. Genscher optował za wprowadzeniem sankcji. Dzień później Chorwacja zdecydowała o zamrożeniu stosunków z Serbią. Spotkanie ministrów spraw zagranicznych WE 6 sierpnia również nie przyniosło rezultatów i nie zapoczątkowało poprawy sytuacji. 20 sierpnia w Bonn przyjęto najpierw ministra spraw zagranicznych Chorwacji, Zvonimira Šeparovica, a następnie ministra spraw zagranicznych Słowenii, Dmitrija Rupela. Genscher w rozmowie ze Šeparovicem powtórzył, że granice wewnętrzne i zewnętrzne Jugosławii nie mogą być zmieniane aktami przemocy oraz apelował o respektowanie praw mniejszości narodowych. 24 sierpnia przyjął jugosłowiańskiego ambasadora, Borisa Fleća, by powiadomić go, że jeśli nie ustaną walki, to rząd niemiecki poważnie rozważy uznanie Słowenii i Chorwacji. Genscher podkreślał także, że pucz w ZSRR nie przesłoni tego, co dzieje się na Bałkanach. Podobny charakter miała rozmowa 26 sierpnia z ministrem spraw zagranicznych Serbii, Vladislavem Janovićem²⁹.

Serbowie 3 września przejęli w drodze zamachu stanu prezydium państwowe. Wydarzenie to traktuje się jako koniec istnienia Federacji Jugosławii. Genscher 4 września w Bundestagu, przedstawiając warunki uznania jugosłowiańskich republik, podkreślał, że w tej sprawie Niemcy nie mogą kroczyć samotną drogą. Parlament chorwacki 8 września podjął decyzję o rozwiązaniu państwowych układów mówiących o istnieniu Jugosławii. Dzień później media niemieckie ogłosiły, że Jugosławia przestała istnieć. Wtedy Genscher poinformował Šeparovica, że w Niemczech powstaje nowa formuła uznania.

Do sytuacji na Bałkanach powrócono podczas konferencji pokojowej w Hadze. W mieście od 7 do 9 września 1991 r. demonstrowało około 15 tysięcy Chorwatów, którzy zabiegali o poparcie Niemiec. O tym, że właśnie w Genscherze upatrywali Chorwaci pomocy, świadczył moment, gdy Anja Ljubica Janović upadła na kola-

²⁶ K.P. Zeitler, *op. cit.*, s. 186-189.

²⁷ N. Ivanković, *op. cit.*, s. 70.

²⁸ K.P. Zeitler, *op. cit.*, s. 190.

²⁹ *Ibidem*, s. 191.

na, by prosić polityka o pomoc dla swojego narodu. Znaczenie Genschera w tych wydarzeniach porównywane jest często z chwilą, gdy jesienią 1989 r. z praskiego pałacu Lobkowiczów polityk ów oznajmiał niemieckim uchodźcom, że mogą udać się do RFN³⁰. Podczas konferencji kierowanej na wniosek Genschera przez brytyjskiego ministra spraw zagranicznych i Sekretarza Generalnego NATO, lorda Petera Carringtona³¹, zdecydowano o powołaniu komisji prawników pod przewodnictwem Francuza, Roberta Badintera. W jej pracach uczestniczył były niemiecki prezydent, Roman Herzog. Z ogłoszonego 8 października wyniku badań komisji Badintera wynikało, że Jugosławia jest w „trakcie rozwiązywania się”. Komisja potwierdziła uznanie granic republik przez prawo międzynarodowe. Zgodnie z formułą „szerokiej zgody” zaproponowano przywódcom republik i rządu federalnego uznanie sześciu republik za suwerenne państwa oraz zdecydowano, że mniejszości narodowe w Chorwacji w serbskiej Krajinie i w Serbii w Kosowie mają prawo do autonomii³².

W sprawie uznania niepodległości republik Europa była podzielona. Francja i Wielka Brytania musiały przyjąć do wiadomości, że Węgry i państwa bałtyckie opowiadają się za uznaniem niepodległości Słowenii i Chorwacji. Z odbytego 14 września 1991 r. spotkania Genschera z ministrem de Michelisem wynikało, że również Belgia rozważa kwestię uznania.

Kohl 18-20 września przyjmował w Niemczech François Mitterranda. Spotkanie polityków poświęcono konfliktowi na Bałkanach, ale nie poruszono sprawy uznania Chorwacji i Słowenii. Wiadome jednak było, że francuski prezydent darzył sympatią Serbów i podkreślano, że Francuzom zależało na utrzymaniu dobrych stosunków z Niemcami przed konferencją w Maastricht. Mitterrand starał się popierać Serbów i wskazywać, że w sporze między Serbami, Chorwatami i Słowianami trudno jest jednoznacznie wskazać poszkodowanych i winnych. Niemcy w tym czasie skłaniali się ku opcji, by uznać Chorwację i Słowenię, wtedy gdy inne państwa opowiedzą się za uznaniem ich niepodległości. 26 września podczas nieoficjalnego spotkania ministrów spraw zagranicznych WE w Haarzuilens Genschera przekonywał ministra spraw zagranicznych Francji, Rolanda Dumasa, do uznania Słowenii i Chorwacji. W rezultacie postanowiono tylko, że uznanie republik nastąpi w wyniku rokowań. W RFN również przedkładano proces integracji kontynentu nad rozwiązaniem konfliktu na Bałkanach³³.

Genschera obligowały również postanowienia partii, z której się wywodził. Niemiecy liberałowie 12 października na zjeździe w Ratingen stwierdzili, że Jugosławia w dotychczasowej formie już nie istnieje. Opowiedzieli się za wycofaniem

³⁰ N. Ivanković, *op. cit.*, s. 93.

³¹ B. Koszel, *Niemcy i wojna domowa w Jugosławii. Czy Niemcy są odpowiedzialne za wybuch konfliktu jugosłowiańskiego?*, „Przegląd Zachodni” 1993, nr 4.

³² I. Rycerska, *op. cit.*, s. 93.

³³ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii*, Warszawa 2003, s. 91-93; M. Libal, *op. cit.*

jugosłowiańskiej armii ludowej z Chorwacji. Wyartykułowali obowiązek ochrony praw mniejszości narodowych i poparli dążenie do niezależności każdej republiki, która sobie tego życzy. Na zjeździe stwierdzono też, że nie można niedbale potraktować demokratycznie wyrażonej woli Słowenów i Chorwatów, którzy proklamowali niepodległość swoich republik³⁴.

Późną jesienią Genscher poinformował współpracowników z ministerstwa, że rząd przygotowuje uznanie republik jugosłowiańskich na początku grudnia.

Niemcy chciały poprzez politykę sankcji doprowadzić do izolacji politycznej i gospodarczej Jugosławii. RFN 4 grudnia 1991 r. samodzielnie zarządziła sankcje, które weszły w życie 10 grudnia. Goszczący w tym czasie w Bonn prezydenci Słowenii i Chorwacji, Milan Kučan i Franjo Tudjman, zostali powiadomieni, że obie republiki będą uznane przed Bożym Narodzeniem. Wychodząc naprzeciw niemieckim oczekiwaniom, 4 grudnia parlament chorwacki ogłosił ustawę o mniejszościach narodowych. Genscher i Kohl obiecali Tudjamanowi uznanie Chorwacji przed Bożym Narodzeniem. W Serbii postawę Genschera nazwano stosowaniem „prawa silniejszego”³⁵.

Przed spotkaniem w Maastricht Niemcy poinformowały Francję, że decyzja o uznaniu Słowenii i Chorwacji jest ostateczna. W tym czasie nad Sekwaną optowano za stworzeniem kryteriów dotyczących uznania. Podczas spotkania w Maastricht nie poruszono jednak kwestii bałkańskiej. Sekretarz Generalny ONZ Javier Pérez de Cuéllar 12 grudnia w liście do van den Broeka wyraził obawę przed forsowaniem wczesnego uznania Słowenii i Chorwacji. Genscher odparł ten zarzut, wystosowując list do J. Péreza de Cuéllara. Stwierdził w nim, że należy uznać republiki, gdyż w przeciwnym razie nasilił się ataki armii jugosłowiańskiej.

Na mocy rezolucji RB ONZ 16 grudnia zdecydowano o wysłaniu sił pokojowych do Jugosławii. Był to podwójny sukces dyplomacji niemieckiej, gdyż rezolucja ta nie zawierała sformułowania przeciwko uznaniu republiki jugosłowiańskiej, mimo że Sekretarz Generalny ONZ Pérez de Cuéllar oraz ambasador USA w ONZ Pickering ostrzegli przed przedczesnym uznaniem Słowenii i Chorwacji³⁶.

W tym samym dniu podczas spotkania w Brukseli ministrów spraw zagranicznych Wspólnoty Genscher parł do uznania niepodległości Słowenii i Chorwacji. W tym celu poparł opracowany przez francuskich i niemieckich urzędników „katalog kryteriów” umożliwiających uznanie państw Europy Środkowo-Wschodniej. Wśród warunków uznania dyplomatycznego wymieniono: przestrzeganie praw człowieka, ochronę mniejszości narodowych, uznanie pryncypiów KBWE, zwłaszcza uznanie granic i terytorialnej suwerenności innych państw. Przeciwno szybkiemu uznaniu

³⁴ N. Ivanković, *op. cit.*, s. 120-124.

³⁵ AdG, 1991, 36348/3.

³⁶ H.-D. Genscher, *op. cit.*, s. 960-962; *Genscher widerspricht Pérez de Cuéllar*, „FAZ” 16.12.1991; H.-J. Axt, *Hat Gensche Jugoslawien entzweifelt? Mythen und Fakten zur Aussenpolitik des vereinten Deutschlands*, „Europa Archiv” 1993, nr 12, s. 355.

protestowali lord Carrington i van den Broek. Twierdzili oni, że zbyt wczesne uznanie zniszczy prace konferencji pokojowej. Argument ten poparli również reprezentanci Wielkiej Brytanii, Grecji, Hiszpanii i Holandii. Genscher przekonywał jednak dyplomatów do wyrażenia zgody na uznanie republik i podkreślał, że Słowenia i Chorwacja spełniają wymienione kryteria uznania. Przypomniawszy, że dwumiesięczny termin z 10 października właśnie minął. Twierdził, że uznanie obu republik oddali groźbę rozprzestrzeniania się nacjonalizmu w Europie³⁷.

W wyniku akcji dyplomatycznej Genschera pozostałe państwa UE zdecydowały, że do 15 stycznia 1992 r. uznane zostaną te republiki, które spełnią odpowiednie warunki. Do tego czasu komisja Badintera miała wypowiedzieć się w sprawie przestrzegania praw człowieka w ubiegających się o uznanie republikach. Po telefonicznej rozmowie Genschera z Kohlem, przebywający na spotkaniu CDU w Dreźnie kanclerz Niemiec oświadczył, że rząd jest gotowy, by uznać niepodległość Słowenii i Chorwacji jeszcze przed Bożym Narodzeniem. Nie wykluczył także uznania innych republik. Zachowanie Niemców po konferencji w Brukseli zostało skrytykowane w Europie³⁸.

Przesłanie przez Richarda von Weizsäckera 23 grudnia 1991 r. dokumentów potwierdzających uznanie Słowenii i Chorwacji było nie tylko odstępianiem od wspólnej drogi państw europejskich, ale i zlekceważeniem prac komisji R. Badintera. Z przedstawionego przez nią raportu wynikało, że warunki uznania spełniają Słowenia i Macedonia, a nie Chorwacja. Nie sprawdziły się argumenty Genschera, że uznanie niepodległości Słowenii i Chorwacji wpłynie na polepszenie sytuacji na Bałkanach³⁹.

Postawa Niemiec z obawą została przyjęta w Europie. W zgodzie z postanowieniami z 16 grudnia 1991 r. z Brukseli pozostałe państwa uznały niepodległość Słowenii i Chorwacji. Opinia międzynarodowa obawiała się, że Niemcy postanowią kroczyć samodzielną drogą. We Francji podejrzewano wręcz, że RFN skłania się ku realizowaniu hegemonialnej polityki w Europie⁴⁰. Genscher musiał unieść ciężar krytyki i odpowiedzialności za skłócenie narodów jugosłowiańskich oraz eskalację konfliktu. Niektórzy, jak Alois Mock, dementowali pogląd, że Genscher celowo niby dążył do rozpadu Jugosławii. Adwokaci Genschera przypominali, że realizował on polecenia kanclerza Kohla. Skądinąd był to jednak powód do krytykowania ministra

³⁷ P. Hort, *Nach einer langen Nacht hat Genschers Drängen Erfolg*, „FAZ” 17.12.1991; AdG, 1991, 36349/4; B. Koszel, *Konflikt...*, s. 18.

³⁸ *Erklärung von Bundeskanzler Helmut Kohl am 17. Dezember 1991 in Dresden zu den Ergebnissen der EG- Außenministerkonferenz in Brüssel*, „Bulletin” 19.12.1991, nr 144, s. 1174; *Erklärung von Bundesaußenminister Hans-Dietrich Genscher am 17. Dezember*, „Bulletin” 19.12.1991, nr 144, s. 1175.

³⁹ M. Waldenberg, *op. cit.*, s. 81-83.

⁴⁰ H. Stark, *op. cit.*, s. 367; W. Woyke, *Deutsch-französische Beziehungen seit der Wiedervereinigung. Das Tandem faßt wieder Tritt*, Hemsbach 2000, s. 91.

za zbytnią uległość wobec chadecji. Zarzuty wobec niego wysuwali głównie dyplomaci z Waszyngtonu. Brak rozwagi zarzucano Genscherowi także we Francji i Wielkiej Brytanii. Trudno nie zgadnąć, że stał się on zniechęconą, porównywaną do Adolfa Hitlera, postacią w Serbii⁴¹.

Na początku 1992 r. zaostrzyła się sytuacja w Bośni i Hercegowinie. Spełniły się przestrogi wypowiedziane jesienią 1991 r. w Bonn przez prezydenta Aliję Izetbegovica, który oświadczył wtedy: „Moi panowie, uznanie Chorwacji oznacza wojnę w Bośni. Nie może stać się inaczej. Uznajcie Słowenię, jeśli tak chcecie, ale nie uznajcie Chorwacji”⁴². W wydarzenia w Bośni i Hercegowinie bardziej już niż Niemcy angażowali się Amerykanie. W lutym 1992 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ wysłała do Bośni i Hercegowiny oddziały UNPROFOR. 1 marca wybuchły pierwsze strzały w Sarajewie. EWG 6 kwietnia uznała niepodległość Bośni i Hercegowiny. Trzy dni później to samo uczyniły Niemcy⁴³.

Niedługo później, 17 maja, Genscher podał się do dymisji. Za granicą wielu w jego odejściu dostrzegało przyznanie się do błędnego odbioru wydarzeń na Bałkanach i eskalacji konfliktu. Polityk podkreślał jednak, że rezygnacja z urzędu była świadomym przejściem na „polityczną emeryturę”⁴⁴. Tego zdania był również poznański historyk, Zbigniew Mazur, który nie upatrywał w odejściu polityka następstwa „rażącego błędu”, „utraty wpływów osobistych”, problemów FDP, wreszcie „skutku intrygi lub skandalu”. Przeciwnie, badacz ów określił pożegnanie Genschera z Urzędem Spraw Zagranicznych „chłodnym, z troską o szczególnie wyreżyserowanym spektaklem”⁴⁵. W Niemczech spekulowano, że polityk zamierza ubiegać się o objęcie urzędu prezydenta RFN, czego jednak nie uczynił. Genscher natomiast nie stwierdził we *Wspomnieniach*, by sytuacja na Bałkanach miała rzekomy związek z jego decyzją. Przeciwnie, napisał, że uznając Słowenię i Chorwację, postąpił prawidłowo i przyczynił się do zakończenia walk w Chorwacji. Twierdził, że osiągnął cel uratowania Chorwacji przed agresją Serbów. Powtarzał, że Niemcy postąpiły słusznie i zgodnie z oczekiwaniami UE, KBWE oraz społeczności międzynarodowej⁴⁶. W kwestii Bałkanów cieszył się poparciem Kohla, który wspominał, że zarzuty wobec Genschera były „niesprawiedliwe”⁴⁷.

⁴¹ J. Newhouse, *Bonn, der Westen und die Auflösung Jugoslawiens*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1992, nr 10, s. 1190-1192; A. Młynarski, *Niemcy jako polityczny problem Europy 1949-2002*, Kielce 2006, s. 194.

⁴² M. Waldenberg, *op. cit.*, s. 89.

⁴³ B. Koszel, *Zjednoczone Niemcy...*, s. 398.

⁴⁴ B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowo i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999, s. 269.

⁴⁵ Z. Mazur, *Odejście Hansa-Dietricha Genschera*, „Przegląd Zachodni” 1992, nr 3, s. 21.

⁴⁶ H.-D. Genscher, *op. cit.*, s. 965-966.

⁴⁷ H. Kohl, *Erinnerungen 1990-1994, op. cit.*, s. 407.

Polityka zagraniczna ministra Klaus Kinkela

„Namaszczony” przez Genschera do roli ministra spraw zagranicznych polityk wskazał cztery wyzwania stojące przed polityką RFN: odpowiedzialność, realizm, normalizację, troskę o przyszłość. Liberali zwrócili uwagę, że „baza moralno-etyczna” polityki niemieckiej została umieszczona w ustawie zasadniczej z 1949 r. W centrum polityki mieści się człowiek i jego godność, a priorytet stanowi ochrona praw człowieka. Na Niemcach ciąży odpowiedzialność wypływająca z wydarzeń przeszłości, brzemień nacjonalizmu i Republice Federalnej Niemiec zależy na Europie opartej na pokoju i dobrobycie oraz wspólnocie transatlantyckiej. Świat potrzebuje stabilnej Europy – podkreślał Kinkel w wygłaszanych przemówieniach. Priorytetem w polityce niemieckiej określał realizm, którego odzwierciedleniem powinno być realistyczne ocenianie możliwości. Wartość stanowiła dla polityka normalizacja wyrażana w podjęciu zadań pokojowych pod patronatem ONZ. Zdaniem polityka społeczność międzynarodowa oczekiwała od Niemców zaangażowania w działania na rzecz pokoju. W ONZ upatrywał instrument kolektywnego bezpieczeństwa i zależało mu, by Niemcy uzyskały status stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ. Kinkel mocno akcentował związki polityki międzynarodowej z ekonomią i przypominał, że troska o przyszłość polega na tworzeniu warunków sprzyjających rozwojowi zaawansowanych technologii⁴⁸. Priorytetami swojej działalności Kinkel uczynił cztery główne cele: integrację europejską, wzmacnianie stosunków transatlantyckich, rozszerzenie struktury euroatlantyckiej na Wschód, globalną odpowiedzialność. Te zamierzenia jako minister spraw zagranicznych realizował w gabinecie Kohla od 1992 do 1998 r., tj. do końca trwania koalicji liberałów z chadekami. W ten sposób liberałowie prezentowali się jako adwokaci rozszerzenia Unii Europejskiej na Wschód i mało kłótlivi partnerzy chadecji na salonach dyplomacji.

Klaus Kinkel wobec integracji europejskiej

Polityka europejska odgrywała w powstałej w 1949 r. Republice Federalnej Niemiec szczególne znaczenie. Zaangażowanie Niemiec na rzecz integracji europejskiej spotęgował proces jednoczenia Niemiec. Upadek muru berlińskiego przyspieszył podpisanie Traktatu o Unii Europejskiej i uczynił z Niemców adwokatów rozszerzenia Unii Europejskiej na Wschód. Gdy Klaus Kinkel został ministrem, czołowym zadaniem gabinetu Kohla stała się realizacja polityki europejskiej, polegająca na umacnianiu i rozszerzaniu integracji. Kinkel kontynuował linię polityczną swojego mentora

⁴⁸ K. Kinkel, *Keine UN-Mitgliedschaft à la carte. Außenpolitische Herausforderung für die Bundesrepublik Deutschland*, „Der Überblick” 1992, nr 4, s. 56-58.

Genschera⁴⁹. Jednak warto zauważyć, że nawet wśród polityków FDP byli oponenci Traktatu o Unii Europejskiej, jak Manfred Brunner. Przeciwnicy traktatu odwołali się do Federalnego Trybunału Konstytucyjnego i dopiero po orzeczeniu Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 12 października 1993 r. umowa międzynarodowa weszła w życie⁵⁰.

Podczas prezydencji duńskiej w 1993 r. Kinkel uczestniczył w ustalaniu kryteriów kopenhaskich dla państw kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej. Następnie prezydencję sprawowały Belgia i Grecja, by od 1 lipca 1994 r. do 31 grudnia 1994 r. Niemcy przewodniczyły w Radzie Unii Europejskiej, kierując się zadaniami wyartykułowanymi w dokumencie „O celach i punktach ciężkości niemieckiego przewodnictwa” i przemówieniu wygłoszonym w Bundestagu 29 czerwca 1994 r. Niemcy zwracali uwagę na potrzebę umacniania bezpieczeństwa wewnętrznego w UE poprzez m.in. zwalczanie terroryzmu. Optowali za rozszerzeniem UE i rozwijaniem Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa UE przy jednoczesnym utrwalaniu dobrych relacji z USA. Na szczycie w Essen 9 i 10 grudnia 1994 r. została przyjęta „Strategia integracji stowarzyszonych państw Europy Środkowej i Wschodniej”⁵¹. Kinkel popierał pakt stabilizacyjny i dyscyplinę budżetową wobec państw aspirujących do członkostwa w Unii Gospodarczo-Walutowej.

Traktat z Amsterdamu podpisano 2 października 1996 r. Niemcy przeforsowały, by siedziba Europejskiego Banku Centralnego znajdowała się we Frankfurcie nad Menem. Kinkel opowiadał się za pogłębieniem i rozszerzeniem w procesie integracji europejskiej. Przygotowywał Niemcy do konferencji rządowej w 1996 r. Podczas konferencji międzyrządowej w 1996 r. wskazał na dwa priorytety niemieckiej polityki zagranicznej: integrację europejską oraz stosunki transatlantyckie. Wymienił również zadania konferencji: stworzenie wspólnej europejskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, wzmocnienie wspólnej polityki wewnętrznej i sprawiedliwości, reformę instytucji, zaangażowanie na rzecz przestrzegania praw obywatelskich i transparentności⁵². Zwracał uwagę na potrzebę istnienia wspólnej europejskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa oraz centrum analizy i planowania. Był przeciwnikiem 15 różnych diagnoz na początku każdego kryzysu.

⁴⁹ S.B. Gareis, *Deutschlands Außen- und Sicherheitspolitik. Eine Einführung*, Opladen-Farmington Hills 2006, s. 97-98; M. Żurek, *Unia Europejska w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Determinanty Europapolitik*, Szczecin 2012, s. 59-63 i 219-221.

⁵⁰ M.M. Kosman, *Zjednoczone Niemcy w procesie integracji europejskiej (1990-2002)*, Toruń 2004, s. 25-26.

⁵¹ M.A. Stradowski, *Międzynarodowe aspekty zjednoczenia Niemiec*, Toruń 2010, s. 164-168; B. Koszel, *Francja i Niemcy w procesie integracji Polski ze Wspólnotami Europejskimi/Unią Europejską (1989-2002)*, Poznań 2003, s. 35-64; M. Żurek, *Niemieckie prezydencje w Radzie Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni” 2011, nr 3, s. 27-28.

⁵² *Regierungskonferenz 1996 – Europa zukunftsfähig machen*, „Bulletin...” 27.02.1996, nr 17, s. 181.

Jego zdaniem integracja europejska powinna zostać oparta na strukturze supranarodowej. Państwa członkowskie powinny mieć dostęp do wszystkich instytucji i działać w interesie całej Unii, nie dopuszczać do marginalizacji jej członków. Kinkel twierdził: „Europa nie wyrasta z układów, ona wyrasta z serc swoich obywateli”⁵³. Podczas międzynarodowego sympozjum zatytułowanego „*Quo vadis Europa*” dzielił się spostrzeżeniem, że Europa to więcej niż Bruksela i jej stolice.

Kinkel wskazał na rolę regionów i współpracy między nimi. Unia Europejska to historia sukcesów. Bez Europy nie byłoby sprawnej niemieckiej gospodarki, ponieważ dwie trzecie eksportu oraz 60% inwestycji zagranicznych Niemiec to inwestycje w Europie. Osiągnięciem starego kontynentu są pokój, stabilność, dobrobyt, dobre sąsiedztwo. Na modelu europejskim wzorują się inne organizacje, np. Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (Association of South-East Asian Nations – ASEAN). Europa powinna być „bardziej efektywna, solidarna i widoczna”, „potrzebujemy więcej europejskiej wspólnoty”⁵⁴.

Kinkel, przedstawiając wizję Europy, oświadczył: „nie chcemy Stanów Zjednoczonych Europy według modelu Ameryki Północnej. Nie chcemy europejskiego superpaństwa”, trzeba zachować specyfikę państw członkowskich, atutem Europy jest bowiem jej różnorodność, wielość języków i tradycji. O Niemczech mówił: „naszym interesem jest Europa”. Europa to nie tylko wspólne interesy, ale też solidarność. Europa potrzebuje „pokoju, stabilności i dobrobytu”, nie wolno poddawać się eurosceptyzmowi; obywatele UE muszą być przekonani, że wspólnota przyczynia się do zwalczania problemów, np. bezrobocia, przestępczości, Europie potrzebna jest „siła innowacji”. UE ma być transparentna i przyjazna jej obywatelom, istotą UE jest zasada subsydiarności. Umacnianiu bezpieczeństwa w UE ma sprzyjać konwencja o Europolu. Sukces Europy to wspólna polityka pokojowa w Europie, stabilna wspólna waluta i budżet. Zdaniem Kinkela, „unia walutowa oznacza impulsy wzrostu i więcej innowacji”⁵⁵.

Kinkel wypowiedział się na łamach „La Tribune Franco-Allemande” w 35. rocznicę podpisania traktatu elizejskiego, że zapoczątkowane w 1963 r. umacnianie dobrych relacji zdynamizowało proces integracji europejskiej. Oceniał, że kontakty francusko-niemieckie przyczyniły się do realizacji wielu inicjatyw. Do nadchodzących wyzwań zaliczył zmianę politycznej karty Europy, potrzebę zwalczania międzynarodowego terroryzmu i umacniania regionalnej współpracy, a także wyzwania wynikające z pogłębiającej się globalizacji⁵⁶.

⁵³ K. Kinkel, *In neuer Welt gemeinsam das Überleben lernen*, [w:] D. Weinrich (red.), *Deutsche Welle. Auftrag Deutschland. Nach der Einheit: Unser Land der Welt vermitteln*, Mainz-München 1993, s. 24.

⁵⁴ *Wir brauchen mehr europäische Gemeinsamkeit*, „Bulletin...” 21.03.1996, nr 24, s. 21.

⁵⁵ *Die Europäische Union im 21. Jahrhundert*, „Bulletin...” 26.01.1996, nr 7.

⁵⁶ *Die deutsch-französischen Beziehungen – Perspektiven der Zusammenarbeit*, „Bulletin...” 7.01.1998, nr 7.

Dostrzegając wiele zbieżności między Niemcami a Holandią, gdy 21 marca 1996 r. przemawiał w holenderskim Delft, mieście narodzin Hugona Grocjusza. Wspólne wyzwania Niemców i Holendrów to troska o zapewnianie miejsc pracy, wykształcenie, walka z narkomanią, ochrona środowiska, problemy z obcokrajowcami. Choć 7 milionów obcokrajowców żyjących w RFN (8,6% społeczeństwa) „wzbogaca kraj”, to jednak ich obecność wymaga, według Kinkela, pokonywania problemów, które wynikają z problemów towarzyszących integracji cudzoziemców⁵⁷.

Stosunki brytyjsko-niemieckie nazwał „sojuszem przekonania”, gdy przemawiał w Oksfordzie 17 stycznia 1996 r. Zdaniem Kinkela oba państwa łączy liberalny system gospodarki światowej, sprzeciw wobec protekcjonizmu w Europie, chęć naprawy strukturalnych problemów rolnictwa. Wskazywał, że i Wielka Brytania, i Niemcy opowiadają się za otwarciem euroatlantycznych instytucji dla młodych demokracji z Europy Środkowej i Wschodniej, za dobrymi relacjami z USA.

Kwestia Polski w polityce Kinkela

W polityce zagranicznej RFN nie dominowały relacje z Polską wbrew wygłaszanym przez niemieckich polityków deklaracjom, a „polityka wobec Polski była częścią składową niemieckiej polityki europejskiej”⁵⁸. Polsce zależało na dobrych kontaktach z Niemcami i na współpracy wynikającej z wyzwań towarzyszących procesom transformacji, demokratyzacji i integracji z Zachodem⁵⁹. Na politykę Kinkela wobec Warszawy miało wpływ wcześniejsze zaangażowanie H.-D. Genschera w umacnianie dobrych kontaktów z Polską. Poprzednik Kinkela na stanowisku ministra spraw zagranicznych niejednokrotnie podkreślał, że uznanie granicy polsko-niemieckiej to warunek *sine qua non* zjednoczenia Niemiec. Genscher napominał Kohla, by ten nie zważał na żądania środowiska wypędzonych i zabiegał o dobre relacje z Polską. O respektowaniu granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej Genscher zapewniał 27 września 1989 r. na sesji gromadzenia Ogólnego ONZ. Problem granicy z Polską był tematem rozmów Genschera z Krzysztofem Skubiszewskim w Bonn, które odbyło się 8 lutego 1990 r. Postawa Genschera wobec Polski była oceniana jako bardziej spolegliwa niż działania chadecji. Wobec zabiegów polskiej dyplomacji o respektowanie granicy Genscher wyraził przychylność podczas paryskiej rundy konferencji 2 + 4⁶⁰.

⁵⁷ *Zum deutsch-niederländischen Dialog*, „Bulletin...” 26.03.1996.

⁵⁸ A. Trzcieleńska-Polus, *Polska na forum Bundestagu 1990-2002. Współkształtowanie przez Parlament Związkowy polityki zagranicznej Niemiec w kontekście procesu integracji europejskiej*, Opole 2008, s. 92.

⁵⁹ B. Koszel, *Francja i Niemcy w procesie integracji Polski ze Wspólnotami Europejskimi/Unią Europejską (1989-2002)*, Poznań 2003; D. Bingen, K. Malinowski, *Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998*, Poznań 2000; A. Lawaty, H. Orłowski (red.), *Polacy i Niemcy. Historia – kultura – polityka*, Poznań 2008.

⁶⁰ *Stuttgart: Auf dem Dreikönigstreffen der FDP Zweifelsfreie Zusage Kohls an Polen verlangt Genscher: Wer die Grenzfrage offen hält, schlägt die Tür zur deutschen Einheit zu*, „Süddeutsche

Podpisanie polsko-niemieckiego traktatu granicznego z 14 listopada 1991 r. oraz traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 r. otwierało nowy rozdział w kontaktach Warszawy i Berlina. W układzie przewidziano umacnianie współpracy gospodarczej, naukowej, technicznej, kulturalnej, wymiany międzynarodowej, ochrony środowiska. Liberalowie byli zwolennikami tej umowy międzynarodowej⁶¹. Także rozpoczęcie 28 sierpnia 1991 r. w Weimarze współpracy nazwanej Trójkątem Weimarskim miało dać impuls do zacieśniania dobrych kontaktów między Polską, Niemcami i Francją. W Weimarze za wspólnymi działaniami opowiedzieli się Genscher, polski minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski oraz minister spraw zagranicznych Francji Roland Dumas⁶².

Jednak stosunki polsko-niemieckie cechowała asymetria, chociaż dyplomacja niemiecka nie stroniła od kroków w kierunku podkreślenia znaczenia sąsiada.

Liberalowie w rządzie Kohla popierali polskie aspiracje do członkostwa w Unii Europejskiej i NATO. Jak zauważyła Aleksandra Trzcielińska-Polus, na forum Bundestagu z ramienia FDP w sprawie Polski wypowiedzieli się najczęściej Helmut Hausmann⁶³ i Otto Graf Lambsdorff. Polityka wobec wschodnich sąsiadów niejednokrotnie była odzwierciedleniem zróżnicowania niemieckiej sceny politycznej i walki o poparcie wyborców, m.in. ze środowiska niemieckich wypędzonych⁶⁴.

Problem Bałkanów w polityce Klausa Kinkela

Kinkel, kierując w latach 1979-1993 służbami bezpieczeństwa, zdobywał wiedzę na temat ich funkcjonowania w Jugosławii i przeobrażeń w chorwackim ruchu komunistycznym. „Jest bardzo prawdopodobne, że kiedy Klaus Kinkel kierował BND, mógł z bardzo bliska śledzić owe ideologiczne przemiany”⁶⁵. Edouard Husson za Erichem Schmidtem-Eenboomem podał:

Zeitung” 8.01.1990; A. Adamczyk, *Uwarunkowania i perspektywy pojednania polsko-niemieckiego po 1989 r.*, Poznań 1989, s. 72; K. Skubiszewski, *Der Weimarer Bogen*, [w:] K. Kinkel (wyd.), *In der Verantwortung. Hans-Dietrich Genscher zum Siebzigsten*, Berlin 1997, s. 263; K. Jonca, *Polska we „Wspomnieniach” Hansa-Dietricha Genschera*, „Zbliżenia” 1998, nr 1, s. 5-13.

⁶¹ S. Sulowski, *Dobre sąsiedztwo i polsko-niemiecka wspólnota interesów w latach dziewięćdziesiątych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1999, nr 8, s. 83-84; J. Fiszer, *Stosunki polsko-niemieckie po 1989 r. i ich znaczenie dla bezpieczeństwa Europy*, „Studia Polityczne” 1996, nr 5, s. 144.

⁶² B. Koszel, *Trójkąt Weimarski*, Poznań 2006; I. Kozłowska, J. Marszałek-Kawa, *Szczyt Trójkąta Weimarskiego w Nancy*, Toruń 2005; H. Wyligała, *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*, Toruń 2009.

⁶³ Helmut Hausmann w latach 1988-1991 był ministrem gospodarki i sekretarzem generalnym FDP od 1984 do 1988 r.

⁶⁴ A. Trzcielińska-Polus, *op. cit.*, s. 305-306; M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989-2009*, Katowice 2010, s. 184.

⁶⁵ E. Husson, *Inne Niemcy*, Warszawa 2008, s. 128.

prezydent Republiki Federalnej Niemiec już od 1992 r. miał zapewniać wpływowego gościa z Chorwacji o poparciu Bonn dla sprawy chorwackiej niepodległości; już od tego czasu Klaus Kinkel [...] trzymał na swoim biurku opracowanie, będące dziełem jego głównego agenta w Jugosławii, a przewidujące możliwość wojny domowej w federacji bałkańskiej oraz napływu o RFN 250 tysięcy uchodźców⁶⁶.

Polityk oczekiwał od Rosji i USA, że zaangażują się w rozwiązywanie problemów byłej Jugosławii. Klaus Kinkel i Alain Juppé 22 listopada 1993 r. opowiedzieli się na spotkaniu specjalnej Rady UE za zwiększeniem pomocy humanitarnej, w tym środków finansowych, i domagali się zwiększenia bezpieczeństwa transportów z pomocą humanitarną. Kinkel wraz z francuską dyplomacją starał się przyspieszyć sukces procesu stabilizacji w Europie. Politycy zajmowali się problemem granic Bośni i sprawą Kariny (części Chorwacji, którą zamieszkują Serbowie)⁶⁷. W 1998 r. dyplomacja niemiecka doprowadziła do umiędzynarodowienia konfliktu w Kosowie, do czego dążył Kinkel, który podkreślał, że wszystkie działania NATO w Kosowie potrzebują poparcia i uznania ze strony ONZ. Dla Kinkela, jak podkreślił Genscher, ważna była przede wszystkim „sojusznicza solidarność” w ramach Paktu Północnoatlantyckiego i zademonstrowanie, że Niemcy będą aktywnie przejmować odpowiedzialność za bezpieczeństwo w Europie⁶⁸. Zdaniem Hussona, „generał Wesley Clark twierdzi, że to na prośbę Klaus Kinkela już od maja 1998 r. Amerykanie rozpoczęli planowanie operacji NATO w Kosowie”⁶⁹. Joschka Fischer miał być kontynuatorem linii politycznej Klaus Kinkela i współpracować z szefową amerykańskiej dyplomacji Madeleine Albright⁷⁰.

Rosja w polityce Klaus Kinkela

Po zjednoczeniu Niemiec i upadku ZSRR Rosja oczekiwała od Berlina pomocy finansowej, wsparcia w artykułowaniu swoich interesów na Zachodzie oraz strategicznego partnerstwa. W RFN dążono do szerokiej współpracy z Rosją na wielu płaszczy-

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Erklärung des deutsche Außenministers, Klaus Kinkel, zur Juppé-Kinkel-Initiative für den Bosnien-Konflikt vom 18. November 1993*, „Europa-Archiv” 1994, nr 7, D221-222; *Erklärung des Bundesministers des Auswärtigen, Klaus Kinkel, vor dem Deutschen Bundestages am 14. April in Bonn zur Lage in ehemaligen Jugoslawien*, „Europa-Archiv” 1994, nr 21, D622-624; *Interview des deutschen Außenministers, Klaus Kinkel, mit dem „Rheinischen Merkur”, vom 24. Februar 1994 zur Lage in Bosnien-Herzegowina*, „Europa-Archiv” 1994, nr 7, D234-237; B. Koszel, *Niemcy wobec konfliktu w Kosowie*, „Przegląd Politologiczny” 1999, nr 3-4, s. 12-13.

⁶⁸ A. Drzewiecki, *Stanowisko niemieckich partii politycznych wobec konfliktu w Kosowie w okresie zmiany rządu w 1998 r.*, „Niemcoznawstwo”, nr 11, Wrocław 2002, s. 246; B. Koszel, *Nierówne partnerstwo...*, s. 82-83.

⁶⁹ E. Husson, *op. cit.*, s. 145.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 146-147; M. Albright, *Pani sekretarz stanu*, współpraca Bill Woodward, Warszawa 2005, s. 376-379 i 382-385.

znach – militarnej czy gospodarczej. Panowało przekonanie o potrzebie posiadania pozytywnych relacji z Rosją, jednak nie za cenę pogorszenia stosunków z Zachodem⁷¹. Takie stanowisko prezentował w 1993 r. Klaus Kinkel i wobec tarć w moskiewskim obozie władzy deklarował poparcie dla Borysa Jelcyna, który popadł w konflikt z Radą Najwyższą. Jesienią Jelcyn opowiedział się za przeprowadzeniem w grudniu nowych wyborów do Dumy Państwowej, a jego plan wywołał sprzeciw puczystów. Wobec ostrych walk przed siedzibą Rady Najwyższej w Moskwie na początku października 1993 r. niemieccy liberałowie artykułowali poparcie dla Jelcyna⁷².

Na początku lat 90. w kontaktach niemiecko-rosyjskich ważne miejsce zajmowała sprawa mniejszości niemieckiej. Po rozpadzie ZSRR wielu Niemców zgłosiło wolę migracji do Niemiec. Liberałowie popierali przyjazdy Niemców, jednak w celu kontrolowania transferów opowiedzieli się w 1992 r. za nałożeniem kontyngentów⁷³. Mimo że zarówno Niemcy, jak i Rosja deklarowały wolę umacniania kontaktów gospodarczych i Niemcy angażowali się w udzielanie kredytów Rosji, w obustronnych kontaktach pojawiały się problemy. Spornymi kwestiami stało się m.in. transportowanie materiałów radioaktywnych z Rosji przez terytorium Niemiec na Zachód oraz wzrost rosyjskiej przestępczości w RFN.

W relacjach niemiecko-rosyjskich ważną rolę odgrywały aspiracje państw Europy Środkowo-Wschodniej, by należeć do NATO, czemu sprzeciwiali się Rosjanie. Wśród niemieckich ministrów sprawa rozszerzenia NATO także wzbudzała dyskusje. Chadecki minister obrony Volker Rühle opowiadał się za rychłym rozszerzeniem NATO na Wschód, natomiast Kinkelowi bardziej zależało na dobrych relacjach z Rosją. Spór rozstrzygnął na korzyść ministra obrony kanclerz Kohl. Kinkel musiał ustąpić silniejszemu koalicjantowi⁷⁴.

Ochłodzenie w relacjach z Rosją nastąpiło po 1994 r., było spowodowane wojną w Czeczenii. Kinkel 25 lipca 1994 r. wyraził zrozumienie w sprawie polityki rosyjskiej wobec Czeczenii, ale apelował o przestrzeganie praw człowieka⁷⁵.

Klaus Kinkel, zwolennik strategicznego partnerstwa z Rosją, opublikował wraz z rosyjskim ministrem spraw zagranicznych Andriejem Kozyriewem na łamach

⁷¹ Gemma Pörzgen zauważyła, że FDP nie zawsze odpowiednio rozpoznawała atmosferę politycznych wydarzeń w Rosji, czego dowodem były próby współpracy między niemiecką FDP a Liberalno-Demokratyczną Partią Rosji Vladimira Żyrinowskiego. Różnice ideowe nie pozwoliły ugrupowaniom współpracować, por. G. Pörzgen, *Auf der Suche nach der verlorenen Kompetenz. Russlandpolitik im Deutschen Bundestag*, „Osteuropa” 2009, nr 9, s. 10; J. Sułek, *Na drodze do porozumienia i pojednania z Niemcami. Wybór tekstów z lat 1989-2009*, Warszawa 2009, s. 85-87.

⁷² I.D. Górewicz, *Stosunki niemiecko-rosyjskie 1989-1999*, Warszawa 2001, s. 84-86; M.M. Kosman, *Polityka RFN wobec ZSRR/Rosji w latach 1989-2009*, Bydgoszcz 2013, s. 162-167.

⁷³ M.M. Kosman, *Polityka...*, s. 206-210.

⁷⁴ S. Harnisch, *Teorie ról i Niemcy jako państwo cywilne*, [w:] K. Bachmann, P. Buras, *Niemcy jako państwo cywilne. Studia nad niemiecką polityką zagraniczną*, Wrocław 2006, s. 39; B. Koszel, *Mitteleuropa...*, s. 111-112.

⁷⁵ I.D. Górewicz, *Stosunki...*, s. 86-87.

„Frankfurter Allgemeine Zeitung” 18 lutego 1994 r. pismo zatytułowane „Wielkość Rosji nie będzie określana przez liczbę jej żołnierzy”. Obaj politycy stali na stanowisku, że o sile Rosji decydować powinna jej „obliczalność” oraz wola prowadzenia polityki pokojowej⁷⁶. Kinkel opowiadał się za kontynuacją kontroli zbrojeń i tworzeniem klimatu zaufania we współpracy z Rosją⁷⁷. Zaznaczał, że Europa potrzebuje demokratycznej Rosji. Apelowal o partnerstwo na rzecz umacniania bezpieczeństwa⁷⁸ przez zacieśnianie współpracy NATO–Rosja. „Rosja pozostaje naszym najważniejszym partnerem w regionie”⁷⁹. Kinkel dostrzegał perspektywę współpracy politycznej w dziedzinie bezpieczeństwa i gospodarki. Od Rosji wymagał przestrzegania prawa, sprawnego systemu podatkowego, zwalczania przestępczości. Ukrainę traktował jak: „kluczowy kraj dla bezpieczeństwa i stabilności” i popierał reformy Leonida Kuczmy. Optował za wsparciem gospodarczym dla Wspólnoty Niepodległych Państw. Nowa architektura europejska powinna uwzględniać Rosję. Rosja ma być partnerem. „Rosja należy do rodziny” – twierdził i dodawał, że bezpieczeństwo Europy można budować tylko z Rosją. Partnerstwo strategiczne jest realizowane przez wspólne działania, np. dotyczące zwalczania rozprzestrzeniania broni masowego rażenia, ochrony surowców. Wyraził zaufanie w proces reform w Rosji, opowiedział się za tworzeniem „wspólnoty interesów”⁸⁰. Zdaniem Kinkela, „naród rosyjski musi być zwycięzcą europejskiego zjednoczenia”. Przekonywał: „Rosja powinna kształtować naszą europejską przyszłość w sposób równoprawny”⁸¹.

W styczniu 1996 r. Kinkel, przebywając w Moskwie, deklarował wolę umacniania współpracy z Rosją. Wyrażał zadowolenie z efektu przeprowadzonych w grudniu 1996 r. wyborów parlamentarnych w Rosji i zarówno w Borysie Jelcynie, jak i ministrze spraw zagranicznych Jewgieniju Primakowie widział partnerów do rozmów i wyrażał zadowolenie z przyjęcia Rosji do Rady Europy. Polityk jednocześnie przypominał o niemieckim poparciu dla rozszerzania NATO, choć nie ukrywał, że uwzględnia obawy i niechęć Rosji wobec tej koncepcji⁸². Poglądy Kinkela wypływały z atmosfery prac nad zmianą architektury europejskiego bezpieczeństwa. Ich realizacja stała się możliwa po zawarciu 27 maja 1997 r. aktu stanowiącego o wzajemnych stosunkach, współpracy i bezpieczeństwie między NATO a Rosją, który był etapem torowania drogi do rozszerzenia Paktu Północnoatlantyckiego⁸³.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 130.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ K. Kinkel, *Die NATO-Erweiterung. Ein Beitrag zur gesamteuropäischen Sicherheit*, „Internationale Politik” 1995, nr 4, s. 22-25.

⁷⁹ K. Kinkel, *Partner im Wandel. Deutsche Außenpolitik und die GUS-Staaten*, „Internationale Politik” 1996, nr 10, s. 56-57.

⁸⁰ *Europa und Russland*, 20.01.1996, „Bulletin...” 1.02.1996, nr 9.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² M.M. Kosman, *Polityka...*, s. 281-282.

⁸³ *Ibidem*, s. 288-291.

Rozpatrując politykę Kinkela wobec Rosji, warto zaznaczyć, że polityk popierał współpracę Moskwy z G7 i uczynienie z tego gremium G8, a także był przekonany, że Niemcy powinny popierać reformy gospodarczo-polityczne w Rosji i im sprzyjać⁸⁴.

Problem bezpieczeństwa w działalności Klaus Kinkela

Gdy Kinkel kierował Urzędem Spraw Zagranicznych, Niemcy zaangażowały się w proces rozszerzenia NATO i, jak zaznaczył Michał Kosman, „nie kwestionowały politycznej i wojskowej obecności Stanów Zjednoczonych w Europie, niweczając tym samym nadzieje Paryża na wspólny front przeciwko USA”⁸⁵. Podobnie słusznie zauważył Gunter Hoffmann, że postawa Kinkela wobec USA opierała się na pielęgnowaniu dobrych relacji amerykańsko-niemieckich, co było bliskie „pokoleniu Weizsäckera i Schmidta, Bahra i Hansa-Dietricha Genschera, Brandta i Dönhoff”⁸⁶. Wieloletnia współpraca z Waszyngtonem stanowiła niewątpliwie kompas niemieckiej dyplomacji⁸⁷.

W sprawach bezpieczeństwa widoczne były dysonanse między Klausem Kinkelem a chadeckim ministrem obrony Volkerem Rühle⁸⁸. „Klaus Kinkel opowiadał się za kontynuowaniem strategii multilateralizmu i podkreślał przy tym konieczność zbudowania europejskiej architektury bezpieczeństwa (z Rosją włącznie)”⁸⁹. Natomiast bardziej optował za umacnianiem współpracy w ramach NATO. W optyce Kinkela wiodącym partnerem Niemiec były Stany Zjednoczone⁹⁰. Mimo że RFN zależało na polityce multilateralizmu, to jednak podkreślał szczególną rolę Stanów Zjednoczonych Ameryki. Optował za „mostem przyjaźni” z USA – „bez amerykańskiej pomocy Niemcy nie byłyby dzisiaj wolnym i zjednoczonym państwem”. Popierał inicjatywy na rzecz współpracy z Waszyngtonem: rewitalizację stosunków. Celami nowej niemieckiej agendy transatlantyckiej były współpraca polityczna oraz strefa wolnego handlu i transatlantycki dialog biznesowy⁹¹. Kinkel rozumiał oczekiwania Waszyngtonu, że RFN będzie aktywnie uczestniczyła w rozwiązywaniu problemów światowych.

⁸⁴ K. Malinowski, *Przemiany niemieckiej polityki bezpieczeństwa 1990-2005*, Poznań 2009, s. 135.

⁸⁵ M.M. Kosman, *Zjednoczone...*, s. 55.

⁸⁶ G. Hofmann, *Richard von Weizsäcker. Niemiecka biografia*, Warszawa 2014, s. 209.

⁸⁷ Jadwiga Kiwerska przypominała wypowiedź Klaus Kinkela w 1993 r. w Waszyngtonie: „Wzajemnie się potrzebujemy, podobnie jak w przeszłości. Mamy nie tylko wspólne interesy i powiązania przeważają nad różnicami. Niemcy i USA budują rdzeń NATO. Tak jak z Francją stanowimy motor do zjednoczenia Europy, tak chcemy być wraz z USA motorem do osiągnięcia celów transatlantyckich”, w: J. Kiwerska, *USA w polityce Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1, s. 88.

⁸⁸ S.B. Gareis, *op. cit.*, s. 133-134.

⁸⁹ K. Malinowski, *Przemiany...*, s. 82.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

Zdaniem Wiktora Pięciaka Kinkel, objąwszy Urząd Spraw Zagranicznych, zaczął prowadzić „politykę blokowania udziału Republiki Federalnej Niemiec w operacjach międzynarodowych”⁹², przełom nastąpił po wyroku z 12 lipca 1994 r. Federalnego Trybunału Konstytucyjnego. Sąd wygłosił wyrok, że żołnierze niemieccy mogą uczestniczyć w misjach *out of area*, które organizowane są w celu wsparcia działań organizacji międzynarodowych na rzecz pokoju. Był to wynik dyskusji nad problemem międzynarodowej roli Niemiec po zjednoczeniu tego państwa, rozważań, w jakim stopniu potencjał RFN ma być zaangażowany w rozwiązywanie światowych problemów⁹³.

Gdy 22 lipca odbyła się w Bundestagu debata na temat wyroku Trybunału, Kinkel nazwał postanowienie sądu odrzuceniem „specjalnej drogi” w polityce międzynarodowej Niemiec. Kinkel wyjaśniał, że Niemcy nadal będą zwolennikami „kultury powściągliwości. Nie damy się popychać do przodu. Normalność w polityce zagranicznej i w polityce bezpieczeństwa nie oznacza pełnienia roli światowego policjanta, nie oznacza, że żołnierze niemieccy będą wysyłani wszędzie tam, gdzie się pali. Nie będzie żadnego automatyzmu w niemieckim współudziale” – tłumaczył⁹⁴.

Będąca u władzy chadecja była zwolenniczką aktywnej polityki, natomiast socjaldemokracja popierała politykę powstrzymywania się. Trybunał opowiadał się za przejmowaniem międzynarodowej odpowiedzialności przez Niemcy. Choć M.A. Stradowski uważa, że „zmiana na stanowisku ministra spraw zagranicznych [...] spowodowała większe międzynarodowe zaangażowanie Niemiec”⁹⁵, pojawiły się też inne opinie. Zasługa w tej materii jest też przypisywana ministrowi obrony Volkerowi Rühle. Wojciech Pięciak zauważył:

Klaus Kinkel [...] próbował wprawdzie początkowo kontynuować linię wielkiego poprzednika, hamując pomysły chadeckiego koalicjanta, coraz wyraźniej dążącego do rozszerzenia prawnych i politycznych możliwości zaangażowania Bundeswehry *out of area*. Jednak pozycja Kinkela nie była tak silna jak Genschera. A poza tym inicjatywa polityczna w tej akurat sprawie szybko wysunęła się z rąk Kinkela i jego resortu – a dokładniej została odebrana przez Volkera Rühego, od 1992 do 1998 r. ministra obrony Niemiec, którego media „ochrzciły” „drugim” ministrem spraw zagranicznych⁹⁶.

Wojciech Pięciak odwołał się do artykułu znanego publicyście z „Die Zeit”, Wenera A. Pergera, który zwrócił uwagę na rywalizację o „ostatnie słowo” w polityce zagra-

⁹² W. Pięciak, *Droga do normalności. Polityka zagraniczna RFN od wojny o Kuwejt do wojny o Kosowo*, Warszawa 2000, s. 72.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ H.A. Winkler, *Długa droga*, s. 610; M. Stolarczyk, *op. cit.*, s. 48-49; M.M. Kosman, *Zjednoczone...*, s. 63.

⁹⁵ M.A. Stradowski, *Międzynarodowe aspekty zjednoczenia Niemiec*, Toruń 2010, s. 169.

⁹⁶ W. Pięciak, *Droga do normalności. Polityka zagraniczna RFN od wojny o Kuwejt do wojny o Kosowo*, Warszawa 2000, s. 82.

nicznej między ministrem obrony i ministrem spraw zagranicznych⁹⁷. Natomiast Timothy Garton Ash spośród wielu inicjatyw Kinkela zauważał apele o normalizację polityki zagranicznej RFN, zmierzające do możliwości uczestniczenia w operacjach pokojowych poza terytorium RFN⁹⁸.

Koniec zimnej wojny i upadek muru berlińskiego oznaczały zmianę sytuacji Europy. Zdaniem Kinkela bezpieczeństwo europejskie kształtowały: jądro Europy przy WE/UE, poziom atlantycki oraz KBWE/OBWE. Za szczególnie skuteczną organizację międzynarodową w zapewnianiu bezpieczeństwa uchodził Pakt Północnoatlantycki. Z obserwacji sytuacji na Bałkanach wynikało, że promowana latami przez niemieckich liberałów idea KBWE/OBWE nie była skuteczna w zapewnianiu bezpieczeństwa w Europie. Jednak Kinkel nie zamierzał łatwo przekreślić aspiracji, by budować europejską architekturę bezpieczeństwa opartą na KBWE/OBWE i był tym samym kontynuatorem dążeń Genschera, by uwzględnić rolę tej organizacji. Natomiast państwa aspirujące do członkostwa w NATO, tj. Polska, Czechy i Węgry, z obawy przed znalezieniem się w „szarej strefie” między Rosją a Niemcami, dążyły do przystąpienia do NATO. Kinkelowi, ku niezadowoleniu Polaków, zależało przede wszystkim na utrzymaniu dobrych relacji z Rosją. Był zwolennikiem poglądu *Russia first* i był zwolennikiem zakotwiczenia w europejskim systemie bezpieczeństwa Rosji. Rozumiał jednak oczekiwania państw Europy Środkowo-Wschodniej. Podczas gdy minister spraw zagranicznych wybierał na początku strategię zwlekania z rozszerzaniem NATO, minister obrony Volker Rühle uważał, że rozszerzenie NATO o Polskę, Czechy i Rosję to priorytet. Tym samym kanclerz Helmut Kohl musiał uwzględniać stanowisko zarówno Kinkela, jak i Rühle⁹⁹. Wraz z postępującymi rozmowami w sprawie systemu bezpieczeństwa Kinkel okazał się politykiem, który zauważał (zdaniem Jadwigi Kiwerskiej), że „szersza Europa, obejmująca m.in. Polskę, bardziej zintegrowana i ściślej współdziałając, stanowi zwiększoną gwarancję demokratycznej i pomyślnej przyszłości Europy. Swój żywotny, strategiczny interes Niemcy wiązali również z tym, aby nie pozostać państwem frontowym, na którym kończy się zasięg Sojuszu”¹⁰⁰.

Analiza wypowiedzi Kinkela wskazuje, że polityk poświęcał uwagę nie tylko bezpieczeństwu militarnemu, akcentował również problemy uchodźców, domagał się

⁹⁷ W.A. Perger, *Auf der Lauer. Klaus Kinkel und Volker Rühle haben ein Problem: Nur einer kann Außenminister sein*, „Die Zeit” 1995, nr 10.

⁹⁸ T.G. Ash, *W imieniu Europy. Niemcy i podzielony kontynent*, przeł. S. Kowalski, Londyn 1996, s. 463.

⁹⁹ R. Grodzki, *Problemy bezpieczeństwa Czech, Polski i Węgier w kontekście poszerzania NATO*, Poznań 2011, s. 168-174; B. Koszel, *Stosunki Polska – Niemcy a bezpieczeństwo europejskie*, [w:] W.M. Góralski, *Polska – Niemcy 1945-2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie. Studia i dokumenty*, Warszawa 2007, s. 233-234 i 237; K. Malinowski, *Niemcy wobec Polski w dziedzinie bezpieczeństwa*, [w:] B. Koszel, K. Malinowski, Z. Mazur, *Niemiecka polityka wobec Polski 1990-2010*, Poznań 2012, s. 135-138.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

polityki na rzecz zapobiegania wypadkom nuklearnym oraz proliferacji broni masowego rażenia. NATO nazywał czynnikiem warunkującym bezpieczeństwo i stabilność. „Wojskowy sojusz Europy to przeszłość”, teraz „zadaniem jest przewyższanie różnic między stabilnymi i niestabilnymi, bogatymi i biednymi regionami w Europie” – tłumaczył¹⁰¹. Podkreślał, że w miejsce starych pojawiły się nowe zagrożenia, państwa Europy Środkowej i Wschodniej zaś wyrażają nadzieję na przystąpienie do NATO. Sukcesami nazywał podpisanie w listopadzie 1990 r. Karty Paryskiej i powstanie w 1991 r. Północnoatlantyckiej Rady Współpracy. Do osiągnięć zaliczał układ START, traktat z Maastricht, utworzenie korpusu niemiecko-francuskiego, instytucjonalizację KBWE/OBWE. Cele istnienia NATO, według dyplomaty, to „odmowa, otwarcie i partnerstwo dla Europy”¹⁰². Kinkel wyrażał zadowolenie, że w 1996 r. Francja powróciła na pełnych prawach do udziału w pracach Sojuszu Północnoatlantyckiego. Opowiedział się za rozszerzaniem NATO o państwa podzielające te same wartości: demokrację, praworządność, wolność i poparł przystąpienie do sojuszu Polski, Czech i Węgier¹⁰³, do końca zwracając uwagę, że koncepcja poszerzenia NATO nie jest wymierzona w Rosję¹⁰⁴.

Klaus Kinkel a ONZ

Ważnym forum działania Kinkela stała się ONZ, zabiegał on o stałe miejsce Niemiec w Radzie Bezpieczeństwa. Jacques-Pierre Gougeon zwrócił uwagę, że minister był inicjatorem starań o stałe miejsce RFN w ONZ. Gougeon uważa, że inicjatywa Kinkela została powstrzymana przez Kohla¹⁰⁵. Był to cel trudny do osiągnięcia, a zdaniem Arnulfa Baringa – „błąd”. Ten znany berliński historyk i politolog argumentował: „obecność na arenie międzynarodowej bowiem i tak szeroka odpowiedzialność oznaczałyby zbyt wielkie obciążenie”¹⁰⁶. Natomiast poznański niemcoznawca Krzysztof

¹⁰¹ K. Kinkel, *Die unveränderte Bedeutung der NATO für die europäische Sicherheit*, „NATO-Brief” 1992, nr 5, s. 3.

¹⁰² J. Kiwerska, *W sercu Europy. Kwestie bezpieczeństwa Polski w XX wieku*, s. 24, www.wbc.poznan.pl/Content/39730 [dostęp: 1.01.2013]; K. Kinkel, *Signal von Berlin. Neue Rolle der NATO für Europa*, „Informationen für die Truppen” 1996, nr 7, s. 4-9.

¹⁰³ K. Kinkel, *Die Öffnung der NATO für neue Mitglieder. Stabilitätspakt für ganz Europa*, „Europäische Sicherheit” 1998, nr 6, s. 10-12; R. Grodzki, *op. cit.*, s. 266-267.

¹⁰⁴ Antrag der Abgeordneten Volker Rühle, Dr. Karl-Heinz Hornhues, Hans-Peter Repnik, Christian Schmidt (Fürth), Reinhard Freiherr von Schorlemer und der Fraktion der CDU/CSU sowie der Abgeordneten Dr. Helmut Haussmann, Dr. Klaus Kinkel, Dr. Werner Hoyer und der Fraktion der FDP. Die zweite Runde der NATO – Erweiterung auch als Beitrag zur Stabilisierung Südosteuropas konzipieren, Deutscher Bundestag. 14. Wahlperiode, Drucksache 14/8835. 19 IV 2002.

¹⁰⁵ P. Gougeon, *Niemcy XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 20.

¹⁰⁶ A. Baring, *Czy Niemcom się uda? Pożegnanie złudzeń*, Wrocław 2000, s. 153; Ch. Hacke, *Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*, Berlin 2003, s. 416.

Malinowski zwrócił uwagę: „kandydatura Niemiec była korzystna dla USA”, które chciały zmniejszyć partycypowanie w budżecie ONZ¹⁰⁷.

Ważnym forum działania Kinkela stała się ONZ. Polityk wyrażał zadowolenie, że w 1992 r. nastąpił koniec konfrontacji zimnowojennej, nastąpiła „euforia pokoju”. Kinkel szybko zauważył, że wolność oznacza także „powrót starych demonów”. Są nimi nacjonalizmy, głód władzy, wrogość wobec obcych, fanatyzm religijny. Na świecie jest wiele ognisk zapalnych – w Somalii, Sudanie, Libanie, Afganistanie, Gruzji, Górnym Karabachu. Jednak szansą jest możliwość życia w „dobrym sąsiedztwie, pokoju i dobrobycie”. System kolektywnego bezpieczeństwa jest pomocny, ale państwa same muszą uczyć się odpowiedzialności, podobnie organizacje międzynarodowe. Niemcy uczestniczą w operacjach pokojowych ONZ w Namibii, Anglii, Kambodży, Ameryce Centralnej, Iraku, są zaangażowane w niesienie pomocy dla Sarajewa i Somalii. Kinkel postulował rozbudowę „międzynarodowego porządku prawnego”, którego zadaniem będzie ochrona praw człowieka i ochrona natury¹⁰⁸. W marcu 1998 r. w Genewie przed Komisją Praw Człowieka ONZ oświadczył: „pokój potrzebuje praw człowieka”¹⁰⁹.

Kinkel dostrzegał pozytywne funkcje ONZ – „strzeże pokoju i pomaga ludziom w potrzebie i biedzie”. Kinkel tłumaczył: „świat jest niesprawiedliwy”, wielu ludzi nie ma szans na godne życie. Korzyści przynosi wspólne i solidarne działanie. Ludzie powinni czerpać nadzieję z udzielania wsparcia, np. uchodźcom z Bośni czy dzieciom z Rwandy i Burundi. Niemcy okazały solidarność, przyjmując 320 tysięcy uchodźców z Bośni i Hercegowiny. „Recepta sukcesu” Kinkela to: wolny rynek, demokracja, stabilne prawo, integracja z gospodarką światową. Popierał przesłanie konferencji w Rio de Janeiro: „pokój to nie wszystko, ale bez pokoju nie ma nic”¹¹⁰.

Trendy przyszłości w polityce według Klaus Kinkela

Polityk dostrzegał tendencje wzrostu współzależności międzynarodowych, zacieranie różnicy między polityką wewnętrzną i zagraniczną, dynamikę wzrostu gospodarczego w Azji. Zaznaczał w wypowiedziach, że rosną więzi między państwami i dlatego zmalało niebezpieczeństwo prowadzenia wojen. Problemy upatrywał w tym, że nadal w wielu państwach brakuje stabilności i panuje ubóstwo. Dla Niemiec jest ważne, by państwa osiągnęły stabilność, stąd potrzebne jest prewencyjne pokonywanie kryzysów. Wartości, do których Kinkel się odwoływał, to: ochrona praw człowieka, tolerancja,

¹⁰⁷ K. Malinowski, *Przemiany...*, s. 118; S.B. Gereis, *op. cit.*, s. 163.

¹⁰⁸ *Rede des deutschen Außenministers, Klaus Kinkel vor der 47. Generalversammlung der Vereinten Nationen in New York am 23. September 1992*, „Europa-Archiv” 1992, nr 20, D. 597-601 oraz w „Vereinte Nationen” 1992, nr 5, s. 160-163.

¹⁰⁹ *50 Jahre Allgemeine Erklärung der Menschenrechte*, „Bulletin...” 17.03.1998.

¹¹⁰ *Reformbedarf kein Grund für Beitragsvereinigung. Rede des deutschen Außenministers vor 51. UN-Generalversammlung. 25.09.1996*, „Vereinten Nationen” 1996, nr 6, s. 216-217.

dialog, stabilność gospodarcza, doradztwo w umacnianiu praworządności. Kinkel postulował współpracę na rzecz rozwoju, udzielanie pomocy humanitarnej, uczestniczenie w misjach pokojowych. Podkreślał, że polityka zagraniczna jest realizowana przez rozwój polityki kulturalnej, np. rozgłośnia Deutsche Welle, wspieranie nauki języka niemieckiego¹¹¹.

Kinkel doceniał znaczenie islamu i zwracał uwagę, że jest nie tylko religią, ale też siłą społeczną w niektórych regionach na świecie. 14 milionów muzułmanów żyje w Europie Zachodniej, w tym 2,3 miliona w Niemczech. Powołał się na słowa Johanna Wolfganga Goethego: „nie można już rozdzielić Orientu i Okcydentu”. Nadal jednak kultury dzielą granice stereotypów, a państwa muzułmańskie znajdują się w trudnej sytuacji, w wielu z nich panuje bieda. Bezrobocie jest problemem w Algierii, Egipcie, Arabii Saudyjskiej. Wyrażał ubolewanie, że młodym pokoleniom brakuje perspektyw. Nie przestrzegał islamu jak monolitu, i widział zagrożenie w terrorze fundamentalistów islamskich. Polityk ostrzegał przed niebezpieczeństwem stawiania w opozycji „zsekularyzowanej Europy” i „religijnego Orientu”. Zalecał zdobywanie wiedzy o innych religiach i partnerską współpracę. Podkreślał, że także chrześcijanie żyją w państwach muzułmańskich. Rolę pomostu między światem islamu a Zachodem pełniła zdaniem Kinkela Turcja. Uważał, że państwo to nie może być członkiem Unii Europejskiej ze względu na nieprzestrzeganie praw człowieka, np. konflikt kurdyjski, problemy gospodarcze oraz złe relacje z Grecją¹¹².

Sytuację na Bliskim Wschodzie nazywał „tragiczną” i optował za pogodzeniem się Palestyńczyków z istnieniem państwa Izrael. Kinkel uważał, że Niemcy wyciągnęły lekcję z historii i nauczyłyby się umacniać dobre relacje z Izraelem. Podkreślał, że ponad 60 tysięcy Żydów mieszka w Niemczech. Złożył wizytę z przewodniczącym Centralnej Rady Żydów Ignatzem Bubisem w Yad Vashem. Przypominał, że także w jego mieście rodzinnym, w Hechingen, znajduje się synagoga. W 1993 r. uczestniczył w otwarciu w Waszyngtonie muzeum Holocaustu. W 1997 r. wypowiadał się podczas dziewiątego Niemiecko-Żydowskiego Dialogu na temat potrzeby pamięci o Holocaustcie¹¹³. Izrael, zdaniem Kinkela, będzie musiał uznać państwo Palestyna. Polityk ubolewał, że droga do uznania Palestyny jest zbudowana na „nienawiści i przemocy”. Ganił Jasera Arafata za to, że „nie zdystansował się prawdziwie od terroryzmu”. Opowiadał się za „rozwiązaniem z zewnątrz”, zaangażowaniem wspólnoty międzynarodowej. Szczególne znaczenie widział w zaangażowaniu USA. Waszyngton

¹¹¹ K. Kinkel, *In neuer Welt gemeinsam das Überleben lernen*, [w:] D. Weinrich (red.), *Deutsche Welle. Auftrag Deutschland. Nach der Einheit: Unser Land der Welt vermitteln*, Mainz–München 1993, s. 24.

¹¹² K. Kinkel, *Der Islam und Europa*, „Berichte” 1998, nr 8, s. 22-26.

¹¹³ *Rede von Bundesminister Dr Klaus Kinkel z okazji 70-tych urodzin Ignatza Bubisa*, „Bulletin...” 20.01.1997, nr 6, s. 51; *Unsere Verantwortung vor der Geschichte*, „Bulletin...” 24.01.1997, nr 7.

nie może działać samodzielnie, wymagane jest wsparcie Rosji, UE, NATO. Niezbędne jest zawieszenie broni i rokowania między Palestyńczykami i Izraelczykami. Należy rozważyć wysłanie obserwatorów międzynarodowych. Uważał, że „ze względów historycznych” wysyłanie niemieckich żołnierzy w centrum konfliktu jest dyskusyjne. Bliski Wschód potrzebuje „perspektywy stabilizacji”, region ten zmagają się też z innymi problemami, którymi są „brak wody, ropa naftowa, gospodarka, problemy socjalne, które stanowią groźbę protestów społecznych”¹¹⁴.

O Wschodzie twierdził: „Azja w przeszłości wiele nauczyła się od zachodnich cywilizacji. Dzisiaj możemy i musimy uczyć się od Azji”¹¹⁵. Popierał umacnianie kontaktów naukowych Niemiec z Azją i opowiadał się za wzrostem wymiany studenckiej z Chinami i Koreą Południową. Istotną rolę odgrywa współpraca między UE i ASEAN-em. Kontakty z państwami azjatyckimi są niezbędne na rzecz polityki bezpieczeństwa i ochrony środowiska naturalnego, np. w ramach ONZ. W listopadzie 1992 r. Kinkel złożył pierwszą wizytę w Chinach. Była to jednocześnie pierwsza wizyta w tym państwie niemieckiego ministra spraw zagranicznych po masakrze na placu Tiananmen. Kinkel prowadził tzw. politykę wyciągniętej ręki. Timothy Garton Ash stwierdził: „Podczas wizyty w Chinach nowy minister spraw zagranicznych Klaus Kinkel wypowiadał się na temat praw człowieka bardzo powściągliwie, jedynie w kontaktach nieoficjalnych, za to głośno mówił o od dawna potrzebnej normalizacji”. Kinkel chińskiego premiera Li Penga współodpowiedzialnego za masakrę na placu Tiananmen nazwał „najzupełniej normalnym, otwartym człowiekiem”¹¹⁶. W 1992 r. Kinkel popierał umacnianie kontaktów z Chinami. Jednak zaznaczał, że w relacjach z tym państwem trzeba podkreślać znaczenie praw człowieka. „Polityka wobec Chin nie jest skierowana przeciwko Tajwanowi”. Niemcom zależy na kontaktach gospodarczych i kulturalnych z Tajwanem. Niemcy obserwują sytuację w Afganistanie i są świadome azjatyckich problemów, np. w Kaszmirze, Kambodży¹¹⁷. W czerwcu 1996 r. polityk złożył ponowną wizytę w Pekinie. Podróż odbyła się po zatwierdzeniu przez niemiecki Bundestag rezolucji w sprawie łamania praw człowieka w Tybecie. Kolejna wizyta, w 22 października 1996 r., dotyczyła współpracy gospodarczej.

W przypadku Iranu Kinkel popierał początkowo politykę „krytycznego dialogu”. Relacje niemiecko-irańskie układały się poprawnie, odbywały się wizyty dyplomatyczne oraz rozwijały się stosunki handlowe. Wzrost negatywnych nastrojów wobec Iranu nastąpił po 4 listopada 1995 r., tj. zamordowaniu premiera Izraela Icchaka Rabina. W związku z przygotowaniem szczytu islamskiego w Niemczech Bundestag oraz Centralna Rada Żydów domagały się, by odwołać zaproszenie dla irańskiego

¹¹⁴ K. Kinkel, *Eine KSZE für den Nahen Osten*, „Internationale Politik” 2002, nr 5, s. 35-38.

¹¹⁵ *Rede von Bundesaußenminister Klaus Kinkel in der Asien – Debatte des Deutschen Bundestages am 1. Dezember 1993 (gekürzt)*, „Europa-Archiv” 1994, nr 6, D203.

¹¹⁶ T. Garton Ash, *W imieniu Europy...*, s. 459.

¹¹⁷ *Rede von Bundesaußenminister Klaus Kinkel in der Asien – Debatte...*, D203-204.

ministra Ali Akbara Welajatiego. Krytyczne stanowisko wobec przychyłnej Iranowi polityki Kinkela zajął wtedy m.in. lider Zielonych Joschka Fischer¹¹⁸. Kinkel zmuszony był tłumaczyć się ze swojej polityki wobec Iranu przed opinią publiczną. Był to mało sprzyjający moment w jego karierze.

Utrata władzy przez Klausę Kinkela. Liberalna polityka międzynarodowa w czasach opozycji (1998-2005)

Po klęsce chadecji w 1998 r. Kinkel utracił stanowisko ministra spraw zagranicznych. Zapoczątkowany po wyborach w 1998 r. sojusz socjaldemokratów i Zielonych stanął przed trudnym problemem w polityce międzynarodowej. Przejmujący obowiązki po Klausie Kinkelu Joschka Fischer podkreślił: „Wojna w Kosowie zdominowała wtedy politykę zagraniczną Niemiec i wymagała naszej całkowitej koncentracji”¹¹⁹. Lider Zielonych zdecydował kierować się realizmem politycznym i kontynuować politykę Kinkela wobec konfliktu na Bałkanach. Tym samym jedna z ostatnich decyzji tracących władzę jesienią 1998 roku kanclerza Kohla i ministra spraw zagranicznych Kinkela, by wysłać żołnierzy niemieckich na misję NATO, spotkała się ze zrozumieniem Fischera. Ponieważ wśród Zielonych bliskie były idee pacyfizmu, zwrot polityczny Fischera wzbudził wiele kontrowersji i krytyki w jego macierzystej partii. Jednak zarówno kanclerz Gerhard Schröder, jak i Fischer postanowili współpracować z USA i w ramach NATO użyć siły, by ustabilizować sytuację w Kosowie. Nowy szef niemieckiej dyplomacji, podobnie jak Kinkel, w sprawie Kosowa współpracował z amerykańską sekretarzem stanu Madeline Albright¹²⁰.

Atak na World Trade Center z 11 września 2001 r. stanowił istotny etap w dyskusji nad terroryzmem międzynarodowym. Unia Europejska zadeklarowała poparcie dla Ameryki, a czołowi politycy europejscy wyrażali solidarność z ofiarami tragicznych wydarzeń. Helmut Hausmann z FDP podkreślił, że wobec międzynarodowego zagrożenia terroryzmem Amerykanie powinni odejść od unilateralizmu i dążyć do współpracy z Europą. Będąca w opozycji do SPD i Zielonych FDP poparła zaangażo-

¹¹⁸ K. Grzybowska, *Niemcy chcą aresztować*, „Rzeczpospolita” 16.03.1996; *Kinkel warnt Iran vor einer Eskalation*, „Welt” 22.11.1996; *Ein Fehler von Klaus Kinkel*, „Focus. Magazin” 1995, nr 46; S. Krause-Burger, *Joschka Fischer. Der Marsch durch die Illusionen*, Reinbeck bei Hamburg 2000, s. 204-206.

¹¹⁹ J. Fischer, *Die rot-grünen Jahre. Deutsche Außenpolitik – vom Kosovo bis zum 11. September*, Köln 2007, s. 258 i 105-106.

¹²⁰ E. Husson, *op. cit.*, s. 150-151; Ch. Hacke, *Außenpolitik...*, s. 468-475; K. Malinowski, *Przemiany*, s. 330-347; E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005, s. 162-170.

wanie Niemiec w interwencji w Afganistanie, gdzie chronił się przywódca Al-Kaidy Usama Ibn-Laden¹²¹.

Na początku 2002 r. prezydent Bush zaliczył Iran, Irak i Koreę Północną do „osi zła” i oskarżył o rozprzestrzenianie terroryzmu międzynarodowego. Amerykanie, argumentując, że w Iraku znajduje się broń masowego rażenia, szukali sojuszników do walki z Saddamem Husajnem. Niemcy pod rządami Schrödera zdecydowały, by nie angażować się militarnie w konflikt w Iraku, co dowodziło, że kwestia zaangażowania Niemiec w konflikcie poza granicami kraju wywoływała każdorazowo żywą dyskusję, nie tylko wśród polityków, lecz wśród wielu przedstawicieli społeczeństwa niemieckiego. W przypadku konfliktu w Iraku stała się ona nie tylko kością niezgody między stroną polską i niemiecką, ale pokazała współpracę francusko-niemiecką w Radzie Bezpieczeństwa ONZ na rzecz przeciwstawienia się interwencji w Iraku. Sceptyczna postawa kanclerza Schrödera wobec wojny w Iraku przyczyniła się do utrzymania władzy i miała wpływ na wybory parlamentarne w 2002 r. Wprawdzie liberałowie również przeciwstawiali się amerykańskim planom wojny z Saddamem Husajnem, jednak liberał Guido Westerwelle zarzucił koalicji SPD/Zieloni, że buduje kapitał społeczny na obawach przed uczestniczeniem niemieckich żołnierzy w konflikcie¹²².

Innym zagadnieniem polityki międzynarodowej, gdy liberałowie znajdowali się w opozycji, była polityka europejska. Przed wyborami parlamentarnymi z 2002 r. liberałowie opowiadali się za zwiększeniem roli Parlamentu Europejskiego i parlamentów narodowych, przygotowaniem konstytucji europejskiej oraz rozszerzaniem UE. FDP w programie wyborczym z 2002 r. Unii Europejskiej poświęciła 7 punktów: 1) Europa jako odpowiedź na wyzwania międzynarodowe; 2) konstytucja europejska; 3) rozszerzenie Unii Europejskiej na Wschód; 4) rozbudowa europejskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa; 5) pogłębianie polityki wewnętrznej i polityki sprawiedliwości w UE; 6) wzmacnianie europejskiej gospodarki; 7) europejska polityka rolna i strukturalna¹²³. Aktywność FDP była wyrazem prezentowania swojego wi-

¹²¹ Rede des Abgeordneten Dr. Helmut Haussmann (FDP) zur Europadebatte im Deutschen Bundestag Vom 18. Oktober 2001, http://www.documentarchiv.de/brd/2001/rede_haussmann_1018.html [dostęp: 11.06.2015]; J. Kiwerska, *Niemcy we wspólnocie transatlantyckiej*, [w:] J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczak, S. Żerko, *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, Poznań 2011, s. 212-218; D. Eggert, *Transatlantycka wspólnota bezpieczeństwa*, „Żurawia Papers” 2005, nr 5, s. 109-113; G. Schröder, *Entscheidungen. Mein Leben in der Politik*, Hamburg 2006, s. 162-180.

¹²² E. Cziomer, *Polityka...*, s. 149; SPD zu Irak-Krieg: *Keine Beteiligung - selbst bei Uno-Mandat*, „Der Spiegel” 5.08.2002, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/spd-zu-irak-krieg-keine-beteiligung-selbst-bei-uno-mandat-a-208283.html> [dostęp: 17.07.2015]; J. Kiwerska, *Niemcy we wspólnocie...*, s. 219; M. Tomczak, *Niemiecka polityka wobec nowych wyzwań*, [w:] J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczak, S. Żerko, *Polityka zagraniczna...*, s. 362-365; D. Eggert, *op. cit.*, s. 113-124; G. Schröder, *op. cit.*, s. 207-249.

¹²³ Rede des Abgeordneten..., K. Chudy, W. Lach, *Stanowisko niemieckich partii politycznych wobec integracji europejskiej i rozszerzenia*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2002, nr 57; *Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2002 der Freien Demokratischen Partei „Bürgerprogramm*

zerunku partii europejskiej nie tylko na forum Parlamentu Europejskiego, ale także w działalności krajowej. Silvana Koch-Mehrin¹²⁴, liderka FDP i europosłanka niejednokrotnie podkreślała: „Unia Europejska to jedyna polityczna wspólnota na świecie, która z sukcesem eksportuje pokój, prawa człowieka, praworządność i gospodarkę rynkową”¹²⁵. Koch-Mehrin oceniała:

Europa to siła pokojowa, jedyny w swoim rodzaju model sukcesu, fenomen, który fascynuje świat. Unii Europejskiej udało się przez stulecia wrogie państwa zjednoczyć pod przywództwem wspólnych politycznych instytucji. Należę do pokolenia, które [...] w tej Europie pokoju wyrosło. Dla pokolenia moich rodziców i dziadków wojna między narodami była okrutną rzeczywistością. Oni widzą dzisiejszą Europę [...] jako cud¹²⁶.

Propozycje dotyczące reform, w tym konstytucji europejskiej, które prezentowali liberałowie, nie zyskały takiej popularności jak wizje polityczne innych opcji, np. Zielonych. Niewątpliwie wypowiedź Joschki Fischera z 11 maja 2000 r., zatytułowana „*Quo vadis*” *Europa?*, zyskała większy rozgłos. Przedstawiciel Zielonych opowiedział się za koncepcją federacji europejskiej, w której „twardy rdzeń” stanowiłyby Francja i Niemcy¹²⁷.

Mimo że tezy liberałów nie są tak popularne jak plan Joschki Fischera, to FDP, będąc partią proeuropejską, popierała zarówno politykę pogłębiania, jak i poszerzania UE. Podczas gdy zarówno w 1994, jak i w 1999 r. FDP poniosła klęskę w wyborach do Parlamentu Europejskiego, impas został przełamany dopiero w 2004 r., gdy liberałowie wprowadzili do Parlamentu Europejskiego 7 przedstawicieli. Byli to: Silvana Koch-Mehrin, Alexander Alvaro, Jorgo Chatzimarkakis, Alexander Graf

2002” (*Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Mannheim vom 10. – 12. Mai 2002*), http://www.freiheit.org/files/288/2002_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].

¹²⁴ Silvana Koch-Mehrin urodziła się w Wuppertalu. Studiowała ekonomię i historię. W 1998 r. obroniła doktorat dotyczący „historycznej unii walutowej”. Stwierdzenie plagiatu w doktoracie w 2011 r. wpłynęło na wycofanie się S. Koch-Mehrin z polityki. Przed skandalem S. Koch-Mehrin była popularnym politykiem FDP, nazywanym „Joanną d’Arc FDP”, cieszącym się uznaniem H.-D. Genschera. W 1999 r. przewodniczyła grupie zagranicznej Wolnej Partii Demokratycznej „Europa”, była członkinią zarządu i prezydium FDP. Działała w Europejskiej Partii Liberalnych Demokratów i Reformatorów (ELDR). S. Koch-Mehrin była ambasadorką Wiosek Dziecięcych SOS Niemcy. W 2000 r. niemieckie czasopismo „Freundin” przyznało jej tytuł „Kobieta Roku”. W 2004 r. zdobyła nagrodę w dziedzinie polityki „Młody Polityk Roku”.

¹²⁵ S. Koch-Mehrin, *Mein Europäischer Traum*, [w:] P. Rösler, Ch. Lindner, *Freiheit: gefühlt – gedacht – gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009, s. 99.

¹²⁶ S. Koch-Mehrin, *60 Jahre FDP. Die Zukunft Europas*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008, s. 250.

¹²⁷ M. Schwelien, *Joschka Fischer, Eine Karriere*, Hamburg 2000, s. 304-309.

Lambsdorff¹²⁸, Wolf Klinz, Willem Suth¹²⁹. FDP w kampanii wyborczej do PE oparła się na przyjętym podczas zjazdu w Saarbrücken 17 stycznia 2004 r. programie wyborczym: „Wir können Europa besser! Für ein freies und faires Europa”. Dokument odnosił się do europejskiej polityki sąsiedztwa. FDP opowiadała się za wspieraniem dążeń do członkostwa w UE Bułgarii i Rumunii. Liberałowie opowiedzieli się za pogłębieniem procesu integracji w wymiarze gospodarki, polityki socjalnej, oświatowej, rolnej i ochrony środowiska¹³⁰.

Podczas wyłaniania władz nowo wybranego Parlamentu Europejskiego niemieccy liberałowie poparli kandydaturę Bronisława Geremka na stanowisko przewodniczącego zgromadzenia. Werner Hoyer z FDP wspominał:

Do dzisiaj żałuję, że Geremek, pomimo swego zaangażowania i naszego stałego poparcia, nie został przewodniczącym Parlamentu Europejskiego. Fakt, iż otrzymał znacznie więcej głosów, niż miało nasze Porozumienie Liberałów i Demokratów na rzecz Europy (ALDE), stanowił jednak jakąś pociechę i był wyrazem wielkiego uznania, jakie okazała mu Europa¹³¹.

FDP poparła rozszerzenie Unii Europejskiej, ukoronowane przyłączeniem w 2004 r. 10 państw (Cypru, Czech, Estonii, Litwy, Łotwy, Malty, Polski, Słowacji, Słowenii, Węgier). Rok 2004 przyniósł też początek Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, skupionej na wymiarze południowym i północnym. Wobec państw aspirujących do członkostwa, m.in. Turcji, FDP reprezentowała stanowisko przychylne poszerzaniu UE, które wyrażała w hasle: „dla każdego państwa tak wiele Europy, ile zechce”¹³². Koch-Mehrin pokazywała przykłady integracji według różnych prędkości: „są państwa, które nie chcą Euro. Są państwa, które [...] nie ratyfikowały porozumienia z Schengen. Są państwa, które żądają dla siebie odrębnego traktowania w obszarze sprawiedliwości

¹²⁸ Alexander Graf Lambsdorff jest spokrewniony z Ottonem Grafem Lambsdorffem. Alexander studiował historię. Zdobywszy stypendium Fulbrighta, uczył się w latach 1991-1993 na Uniwersytecie Georgetown w Waszyngtonie. W 1993 r. otrzymał dyplom z dziedziny spraw zagranicznych. W 1994 r. był stażystą w Komisji Europejskiej, a następnie pracował dla Biura Republik Bałtyckich Fundacji Friedricha Naumanna w Tallinie. W latach 1995-1997 odbył szkolenie dyplomatyczne w niemieckim Urzędzie Spraw Zagranicznych, potem pracował w kadrze planowania politycznego (1997-2000). Był attaché prasowym ambasady Niemiec w Waszyngtonie (2000-2003), pracował dla departamentu politycznego wydziału ds. Rosji (2003-2004).

¹²⁹ J. Cieślińska, *Partnerstwo Wschodnie – miejsce wymiaru wschodniego w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa UE*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3, s. 127-153.

¹³⁰ *Wahlprogramm zur Europawahl 2004 der Freien Demokratischen Partei „Wir können Europa besser! Für ein freies und faires Europa” (Beschlossen auf dem Europatag in Saarbrücken am 17. Januar 2004)*, http://www.freiheit.org/files/288/2004_Europawahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015]; A. Barabasz, *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku w Polsce i w Niemczech – analiza porównawcza*, [w:] B. Koszel (red.), *Polacy i Niemcy w XXI wieku. Nowe oblicza partnerstwa?*, Poznań 2007, s. 110-112.

¹³¹ W. Hoyer, *Bronisław Geremek – z atencją o wielkim Europejczyku*, [w:] B. Geremek, *Ojciec polskiego liberalizmu*, Łódź 2010, s. 210.

¹³² S. Koch-Mehrin, 60..., s. 258.

i wewnętrznego prawodawstwa”¹³³. Koch-Mehrin była zwolenniczką „Europy różnicowanych prędkości”, jako projektu nawiązującego do innowacyjnych rozwiązań w ekonomii, gdzie można wyodrębnić innowatorów, adaptatorów i szerokie masy. Według niej takie rozwiązanie nie powoduje podziałów, tylko pozwala każdemu państwu samodzielnie określić skalę zaangażowania w proces integracji¹³⁴.

Oprócz rozszerzania UE państwa członkowskie debatowały również nad potrzebą reform koniecznych do sprawnego funkcjonowania, co owocowało pracami nad konstytucją europejską. Mimo wypracowania aktu prawnego i podpisania jej 29 października 2004 r., dokument ten nie został przyjęty w procesie ratyfikacyjnym we Francji i Hiszpanii. Chociaż traktat konstytucyjny cieszył się uznaniem liberałów, to Koch-Mehrin dostrzegała jego słabości. Eurodeputowana ubolewała przede wszystkim, że traktat był projektem europejskich elit, a w procesie jego tworzenia pominięto głos obywateli. Ponadto dostrzegała słabości UE, np. kryzys poczucia europejskiej tożsamości, rozrost biurokracji, brak świeżych pomysłów wpływających na „starzenie się” idei integracji¹³⁵. Po fiasku ratyfikacji FDP proponowała zmiany w traktacie konstytucyjnym, np. podzielenie tekstu prawnego na dwie części, z których pierwsza byłaby prostsza i przystępniejsza dla obywateli. Graf Lambsdorff wystąpił z projektem pięciu kroków dla Europy. Pierwszy postulat brzmiał: najpierw chwila refleksji, drugi – debata społeczna, trzeci – nie może być rozszerzenia UE bez pogłębienia integracji. W czwartym kroku liberał wskazywał na znaczenie wiarygodności, a w piątym wskazywał na funkcję utylitarną konstytucji¹³⁶.

Po podpisaniu Traktatu Lizbońskiego 13 grudnia 2007 r. FDP wyrażała poparcie wobec zapisów dokumentu. Pozytywną stroną umowy upatrywali we wprowadzeniu do traktatu nowego narzędzia, tj. europejskiej idei inicjatywy obywatelskiej. Posługiwanie się w przyszłości europejską inicjatywą obywatelską mogłoby według liberałów przyczynić się do zwiększenia partycypacji społecznej wśród Europejczyków. Europejczycy zdobyli możliwość, by po zebraniu miliona podpisów w przynajmniej 7 państwach UE wnioskować do Komisji Europejskiej o przygotowanie zmian legislacyjnych. Europejska inicjatywa obywatelska cieszyła się poparciem w FDP.

Liderka partii, Silvana Koch-Mehrin wyrażała obawy, że ratyfikacja Traktatu Lizbońskiego w większości państw UE może ponieść fiasko. Polityk Koch-Mehrin zagroziła ponadto Polsce, że w przypadku niepodpisania umowy Warszawa powinna wystąpić z Unii Europejskiej¹³⁷.

¹³³ S. Koch-Mehrin, *Ein Europa der zwei Geschwindigkeiten gibt es bereits*, http://www.dradio.de/dlf/sendungen/interview_dlf/804732 [dostęp: 5.01.2009].

¹³⁴ S. Koch-Mehrin, 60..., s. 258-259.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 251-152.

¹³⁶ A. Graf Lambsdorff, *Wider eine (ver)fassunglose EU- Fünf Schritte für die Zukunft Europas*, http://lambsdorffdirekt.de/pdf/T_liberal_Verfassung_050722.pdf [dostęp: 5.01.2009].

¹³⁷ S. Koch-Mehrin, 60..., s. 252-255; *FDP –Politikerin fordert EU-Ausschluss Polens, „Die Welt”* 2.07.2008.

Kwintesencją założeń wizji niemieckiej polityki zagranicznej, którą chcieli tworzyć liberałowie, był uchwalony 6 września 2005 r. dokument „Kontynuacja, zasady i nowe wyzwania dla niemieckiej polityki międzynarodowej”, z którego wynikała wola prowadzenia niemieckiej polityki międzynarodowej w tradycji Genschera, z akcentem na jej europeizację¹³⁸.

Gdy 18 września 2005 r. odbyły się w RFN wybory parlamentarne, liberałowie znowu znaleźli się w opozycji. Rząd stworzyła wielka koalicja CDU/CSU i SPD, a ministrem spraw zagranicznych w pierwszym gabinecie Angeli Merkel został socjaldemokrata Frank-Walter Steinmeier. Mimo że liberałowie uczestniczyli na forum Bundestagu w obradach poświęconych polityce międzynarodowej, to nie odróżniali się zbyt wiele w swoich poglądach od koalicji rządzącej, w przeciwieństwie do Die Linke. Odsunięcie od władzy było niekomfortową sytuacją dla liberałów, którzy pamiętali o świetności dzieła wieloletniego ministra spraw zagranicznych – Genschera – i marzyli o godnym poprzednika następcy w świecie niemieckiej dyplomacji.

Guido Westerwelle ministrem spraw zagranicznych (2009-2013)

Możliwość kształtowania polityki na poziomie rządu federalnego pojawiła się dopiero po wyborach w 2009 r. Guido Westerwelle został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Angeli Merkel po wyborach parlamentarnych na mocy zawartego 26 października 2009 r. między chadecją i liberałami układu koalicyjnego: „Wzrost. Oświata. Spójność”. Westerwelle wyraził wolę współpracy z panią kanclerz¹³⁹ i FDP wróciła do władzy po trwającym od 1998 r. czasie aktywności opozycyjnej. Zgodnie z utartą tradycją, którą ugruntował Genscher, Westerwelle objął nie tylko tekę ministra spraw zagranicznych, ale też funkcję wicekanclerza, chociaż rozważono dla niego również tekę ministra gospodarki¹⁴⁰. Zarówno Angela Merkel, jak i Guido Westerwelle liczyli, że będzie im się dobrze współpracowało, jak wcześniej Helmutowi Kohlowi i Hansowi-Dietrichowi Genscherowi. Jednak Westerwelle, obyty w roli polityka stojącego po stronie opozycji, nie odnalazł się w nowych obowiązkach.

Westerwelle, jeszcze będąc w opozycji, korzystał od 2002 do 2005 r. z doradztwa w sprawach międzynarodowych związanej z uniwersytetem w Poczdamie profesor Margerity Mathiopoulus. Ekspertka reprezentowała pogląd, że Niemcy powinny

¹³⁸ D. Dittrich, *Die FDP und die deutsche Aussenpolitik. Eine Analyse seit der deutschen Wiedervereinigung*, „WeltTrends Thesis” 2009, nr 7.

¹³⁹ „Interview mit Bundesaußenminister Guido Westerwelle in der Bild vom 07.11.2009”, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Interviews/2009/091107-BM-Bild.html> [dostęp: 1.10.2012].

¹⁴⁰ P. Jendroszczyk, *Dyplomata na nowe czasy*, „Rzeczpospolita” 3.10.2009; P. Cywiński, *Wicekanclerz z małżonkiem*, „Wprost” 11.10.2009.

być aktywnym graczem na europejskiej scenie politycznej¹⁴¹. Westerwelle w kampanii wyborczej w 2009 r. opowiadał się za kontynuacją polityki Wielkiej Koalicji. Uważał jednak, że trzeba zmodyfikować politykę wobec USA. Postrzegał dotychczasową politykę zagraniczną Angeli Merkel jako zbyt pasywną. Polityka zagraniczna Niemiec, zdaniem Westerwellego, powinna być polityką pokojową. Opowiadał się za współpracą z Waszyngtonem i zaznaczał, że w odczuciu wielu ludzi USA to państwo wolności, dobrobytu, sprawiedliwości. Obama, amerykański czarnoskóry prezydent, personifikował symbol zmian. Westerwelle popierał dialog, kooperację, silne prawo zamiast prawa silnych.

Westerwelle mimo prymatu polityki i dyplomacji dopuszczał użycie siły w polityce międzynarodowej. Według Westerwellego mają pamiętać o przeszłości, ale i korzystać z zaufania, na które Niemcy sobie zapracowały. Liberalną politykę zagraniczną określił w superroku wyborczym 2009, gdy życie polityczne w RFN toczyło się intensywnie, ponieważ odbywały się wybory do Bundestagu, Parlamentu Europejskiego i wybory prezydenckie. Westerwelle często wypowiadał się publicznie, prezentując założenia swojej wizji politycznej. Najbardziej znane stało się przemówienie wygłoszone w maju 2009 r. w siedzibie Niemieckiego Towarzystwa Polityki Zagranicznej w Berlinie. Westerwelle ocenił, że polityka zagraniczna jest chlubą republiki, zbudowana została przez ministrów z jego ugrupowania politycznego – oparta na poczuciu odpowiedzialności i woli współpracy. Po II wojnie światowej Niemcy osiągnęli pojednanie z Zachodem, odprężenie w stosunkach ze Wschodem, w końcu się zjednoczyli. Z niemieckiej polityki zagranicznej można czerpać dumę. Westerwelle opowiedział się za kontynuacją idei polityki zagranicznej i stwierdził, że sukcesy niemieckiej polityki zagranicznej po II wojnie światowej są udziałem wszystkich partii politycznych. Swoją wizję polityki zagranicznej charakteryzował słowami: „niemiecka polityka zagraniczna to polityka pokojowa. Jest ona zorientowana na interesy i wartości. To jest mój kompas”¹⁴².

Westerwelle krytykował unilateralizm USA i oceniał, że ważniejsze były dla USA działania w ramach NATO niż ONZ, co uznał za błąd. W polityce zagranicznej polityk doceniał obliczalność, ponieważ z tej wartości rodzi się zaufanie. W czasach kryzysu gospodarczego potrzebne było według polityka wspólne działanie państw i organizacji międzynarodowych. Apelowal o większe zaangażowanie w sprawy polityki międzynarodowej ze strony Indii, Chin, Brazylii, Afryki Południowej¹⁴³. Jego

¹⁴¹ M. Mathiopoulus, *Ein liberales Manifest*, „Liberal” 2004, nr 6, s. 6; R. Formuszewicz, *Program FDP a polityka zagraniczna Niemiec po wyborach do Bundestagu*, „Biuletyn PISM” 2009, nr 38(570).

¹⁴² Außenminister Guido Westerwelle im Interview mit dem General-Anzeiger, 28.11.2009, www.auswaeriges.amt.de [dostęp: 1.10.2014].

¹⁴³ G. Westerwelle, *Unsere Interessen in der Welt. Wie Deutschlands Außenpolitik die Globalisierung nutzen kann*, „Liberal” 2007, nr 12.

zdaniem współpracę z Chinami wymusza globalizacja, ale deklarował, że liberałowie dostrzegają błędy w polityce Chin, głównie łamanie praw człowieka¹⁴⁴.

Westerwelle zwracał uwagę, że w dzisiejszym świecie ważne są międzynarodowe powiązania (*Vernetzung*), które przyczyniają się do rozwoju współpracy, oraz pokój. W Niemieckim Towarzystwie Polityki Zagranicznej kandydat liberałów w nadchodzących wyborach przypomniał o potrzebie działań na rzecz rozbrojenia nuklearnego¹⁴⁵. Ubolewał nad niedostatecznym wsparciem inicjatywy Obamy w Pradze na rzecz rozbrojenia nuklearnego, którą Westerwelle poparł¹⁴⁶. Liberał opowiedział się też za inicjatywą z 2007 r., w której Henry Kissinger, George Schultz, William Perry i Samuel Nunn optowali za rezygnacją z broni nuklearnej. W 2009 r. inicjatywa została poparta przez Genschera, Richarda Weizsäckera, Egona Bahra i Helmuta Schmidta¹⁴⁷.

Podczas monachijskiego szczytu poświęconego sprawom bezpieczeństwa, 6 lutego 2010 r., Westerwelle odniósł się do postępującej globalizacji. Stwierdził, że nie ma odwrotu od tego procesu, który zajmuje ludzi głównie ze względu na wymiar gospodarczy i ma odzwierciedlenie w przeobrażeniach „wartości, wiedzy [...] stylów życia”. Globalizacja zmienia też „ramy dla [...] narodowego i międzynarodowego bezpieczeństwa”. Zwrócił uwagę na potrzebę przejmowania globalnej odpowiedzialności¹⁴⁸.

Westerwelle, podobnie jak Kinkel, optował za stałym miejscem w Radzie Bezpieczeństwa i przejściem przez RFN „globalnej odpowiedzialności”. Wspólnota międzynarodowa powinna razem rozwiązywać problemy. Sukces ONZ polega na łączeniu państw wielkich i małych, biednych i bogatych. Niemcy prowadzą politykę pokojową. Do wiodących problemów zaliczył zmiany klimatyczne, ubóstwo, nieprzestrzeganie praw człowieka. Na forum ONZ zwracał uwagę na znaczenie edukacji w procesie zwalczania dyskryminacji i biedy¹⁴⁹.

W związku z objęciem urzędu Westerwelle 29 października 2009 r. wyraził podziękowanie i uznanie swojemu poprzednikowi, ministrowi spraw zagranicznych z ramienia SPD, Frankowi Walterowi Steinmeierowi¹⁵⁰. Chwalił go za sprawne działania podczas konfliktu między Rosją i Gruzją oraz poprawne relacje amerykańsko-

¹⁴⁴ H. Leibrcht, *Die Außenpolitik der Großen Koalition. Bilanz aus liberaler Sicht*, „WeltTrends” 2009, nr 7/8, s. 39-40.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Obama beim Wort nehmen*, „Der Spiegel” 2009, nr 19.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Rede von Bundesminister Westerwelle auf der 46. Münchner Sicherheitskonferenz. Auswärtiges Amt*, 06.02.2010., http://auszenpolitik.net/themen/sicherheitspolitik/rede_von_bundesminister_westerwelle_auf_der_46-munchner_sicherheitskonferenz/ [dostęp: 1.10.2014].

¹⁴⁹ *Rede von Bundesaußenminister Guido Westerwelle vor der 65. Generalversammlung der Vereinten Nationen. Auswärtiges Amt*, 25.09.2010, http://auszenpolitik.net/themen/de_wahljahr/rede_von_bundesaussenminister_guido_westerwelle_vor_der_65-generalversammlung_der_vereinten_nationen/ [dostęp: 1.10.2014].

¹⁵⁰ *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Guido Westerwelle, anlässlich der Amtsübernahme*, 29.10.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2009/091029-BM->

niemieckie. Ganił go natomiast za zbyt małą aktywność na rzecz rozbrojenia¹⁵¹. Za wzór uczynił Hansa-Dietricha Genschera i deklarował chęć urzeczywistnienia polityki pokojowej. Zostawszy ministrem spraw zagranicznych, zwracał uwagę, że nie będzie wzorował się na Kinkelu, którego krytykował¹⁵².

W kierowanym przez Westerwellego urzędzie rozpoczęło pracę pięciu ministrów stanu (*Staatsminister*) – Werner Hoyer, Cornelia Pieper, Peter Ammon, Wolf-Ruthart Born, Martin Briesel. W celu realizacji zadań specjalnych zostali powołani również koordynatorzy, którzy mieli zajmować się istotnymi z punktu widzenia ministra sprawami. Koordynację współpracy francusko-niemieckiej powierzono Wernerowi Hoyerowi, za sprawy polsko-niemieckie odpowiadała Cornelia Pieper. Stosunki rosyjsko-niemieckie nadzorowane były przez Andreasa Schockendorfa, za prawa człowieka i pomocy humanitarnej odpowiedzialność ponosił Markus Löning. Relacje z Afganistanem i Pakistanem należały do obowiązków Michaela Steinera, a rozbrojenie i kontrola zbrojeń do Pettera Gottwalda¹⁵³.

Westerwelle rozpoczął dyplomację podróży, o czym świadczył kalendarz polityka choćby do końca 2009 r. Westerwelle zaczął od podróży do Polski, dokąd się udał 31 października. Wybór Warszawy jako pierwszego celu podróży zagranicznej został odebrany jako wyrażenie woli współpracy z Polską. 2 listopada Westerwelle był we Francji i Holandii. 3 listopada przebywał w Luksemburgu i brał udział w spotkaniu w ramach NATO. 5 listopada przebywał w USA, 11 listopada w Danii i Wielkiej Brytanii, 13 listopada w Hiszpanii, a 19 listopada w Afganistanie. 20 listopada udał się z wizytą do Rosji. 23 i 24 listopada odwiedził Ziemię Świętą. 25 listopada udał się do Austrii, 2 grudnia do Czech, a 10 grudnia do Szwecji. W Finlandii był 11 grudnia. Jeszcze 20 i 21 grudnia 2009 r. udał się do Włoch.

W Bundestagu 10 listopada 2009 r. Westerwelle wskazała na „kompas” swoich działań jako ministra spraw zagranicznych, mówił o polityce europejskiej, bezpieczeństwa, rozwojowej, prawach człowieka. Doktryna Westerwellego sprowadzała się do następujących spostrzeżeń: 1) polityka zagraniczna opiera się na tradycji i kontynuacji, która sprowadzała się do umacniania wizerunku Niemiec jako państwa demokratycznego; 2) niemiecka polityka zagraniczna to polityka pokojowa; 3) pokój jest najważniejszą wartością, „kompasem”; 4) żadnej odrębnej, samodzielnej drogi, bo świat nie może bać się Niemiec¹⁵⁴.

Amtsuebergabe.html [dostęp: 1.10.2014]; B. Koszel, *F.-W. Steinmeier jako kandydat SPD na kanclerza Niemiec*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2009, nr 22.

¹⁵¹ *Steinmeier hat vieles richtig gemacht*, „Die Welt” 5.09.2009.

¹⁵² *Richtige Kante zeigen*, „Die Zeit” 25.03.2010.

¹⁵³ www.auswaertiges.amt.de.

¹⁵⁴ *Rede von Bundesaußenminister Guido Westerwelle vor dem Deutschen Bundestag*, 10.11.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2009/091110-BM-Bundestag.html> [dostęp: 9.04.2015].

Polityka europejska

Westerwelle stał się „człowiekiem Europy” i prezentował się jako polityk proeuropejski. Przedstawiając cztery tezy na rzecz projektu przyszłości Europy, przede wszystkim zaznaczył, że Europa stanowi dla niego wartość. Odwoływał się do liderów integracji – Hansa-Dietricha Genschera, Leo Tindemansa, Jeana Monneta, Václava Havla, Javier Solany. Projekt europejski opiera się na przekonaniu, że integracja ma służyć obywatelom i państwom, a nie odwrotnie. Projekt integracji trafił na barierę, gdyż ludzie stracili wiarę w potrzebę i celowość integracji. Westerwelle zauważył, że wracają „stare resentymenty i uprzedzenia”, wraca strach i niechęć do Niemiec. Dlatego apelował o powrót do idei integracji. Swoją argumentację oparł na czterech тезach na temat „siły konstruowania Europy”, „europejskiej wspólnoty wartości”, „potęgi gospodarczej Europy” oraz „niewłaściwej nieeuropejskiej drogi”¹⁵⁵. Akcentował, że w Europie znaczenie powinny mieć nie tylko duże państwa, ale i małe – „w polityce europejskiej Luksemburg jest tak wielki jak Francja”¹⁵⁶.

Przyczyny integracji europejskiej znajdują się nie tylko wewnątrz kontynentu, wielką siłą napędową jest proces globalizacji, wzrost znaczenia Chin i Indii. Mnożą się wspólne wyzwania, jak zagrożenia bezpieczeństwa, polityka energetyczna. Europa potrzebuje potencjału, by mieć znaczenie na światowej scenie politycznej. Westerwelle popierał słynne powiedzenie J. Monneta: „gdybym mógł zacząć od początku, zacząłbym od kultury”¹⁵⁷ i zwracał uwagę, że w debacie publicznej niezwykle ważną rolę pełni wiarygodność. W projekcie integracji liczy się „solidarność między silnymi i słabymi”¹⁵⁸. Potencjał gospodarczy Europy widział we wspólnym rynku i walucie. Podobnie jak Havel, Westerwelle uważał, że działanie inne niż popieranie integracji europejskiej byłoby krokiem wstecz¹⁵⁹.

Westerwelle, podobnie jak Rösler, opowiadał się za „wspólną Europą ze stabilną walutą”, co było niezwykle ważne w obliczu panującego kryzysu gospodarczego w Europie, który dotknął przede wszystkim Grecję, Irlandię, Portugalię, Hiszpanię i Włochy. W RFN wobec kryzysu gospodarczego dominował dwugłos: opowiadanie się za stanowczym traktowaniem dłużników albo kierowanie się zasadą unijnej solidarności i niesienia pomocy. Niemcy nie chcieli fiaska działań na rzecz integracji europejskiej, które były istotne w polityce RFN po 1949 r. Jednak będąc najsilniejszym gospodarczo państwem w Unii Europejskiej, dyskutowali o granicach udzielania pomocy

¹⁵⁵ *Der Wert Europas: Vier Thesen zum Zukunftsprojekt Europa*, „Integration” 2012, nr 2, s. 90-93.

¹⁵⁶ *Rede von Dr Guido Westerwelle, MdB. FDP-Partei und Fraktionsvorsitzender bei der DGAP e.V. am. 4.05.2009 in Berlin*, <http://www.dailynet.de/Politik/41512.php> [dostęp: 1.10.2014].

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 91.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 93.

krajom, które często prowadziły niegospodarną politykę (np. Grecja)¹⁶⁰. Westerwelle, przypominając o działalności proeuropejskiej swojego mentora Genschera, apelował o solidarność w Europie. Był przeciwny wystąpieniu Grecji ze strefy euro i krytykował CSU za takie żądania¹⁶¹. Pogarszające się ekonomiczne położenie Grecji powodowało rozbieżności w koalicji. Wicekanclerz Philipp Rösler wbrew Angeli Merkel, a ku uciesze wielu liberałów, uważał, że nie należy ratować Grecji przed bankructwem. Dyskusja między najważniejszymi osobami w rządzie niemieckim odzwierciedlała dramatyzm sytuacji. Nawet postrzegana jako nieustępliwy polityk Angela Merkel w 2011 r. stopniowo godziła się na pomaganie Grekom. Liberałowie, którzy w rządzie pełnili funkcję prawniczej korektywy, byli łajani przez kanclerz za twarde stanowisko i brak współpracy. Rösler natomiast obawiał się, że emitowanie obligacji w celu ratowania Grecji nie przyniesie efektów. Dyskusje na temat polityki gospodarczej w Unii Europejskiej wpływały negatywnie na nastroje społeczne i spadek poparcia dla władzy CDU/CSU i FDP. Poparcie dla Guida Westerwellego w RFN malało, co odzwierciedlały słabe wyniki wyborcze FDP w latach 2010-2011 i utrata przez obóz rządzący większości w Bundesracie. Westerwelle próbował jednak bronić twarz na arenie międzynarodowej, np. poprzez działalność w Grupie Refleksyjnej (10 ministrów z UE) i przedkładanie projektów reform w UE¹⁶².

Polityk w oświadczeniu rządowym z 11 maja 2012 r. podkreślał, że przezwyciężenie kryzysu gospodarczego jest możliwe dzięki skutecznej polityce fiskalnej oraz polityce wzrostu opartej na rozwoju konkurencyjności. Obiecywał pomoc Grecji. Podkreślał potrzebę skutecznego wykorzystania funduszy strukturalnych i funduszu spójności oraz polityki finansowej Europejskiego Banku Inwestycyjnego¹⁶³.

Kontynuując rozpoczęty w 1994 r. proces konsultacji 3 + 1 (Litwa, Łotwa, Estonia + Niemcy) opublikował na łamach „Frankfurter Rundschau” wraz z ministrami

¹⁶⁰ E. Crome, *Deutschland in Europa. Eine neue Rolle nach der Finanzkrise?*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2012, nr 6, s. 7-14; B. Koszel, *Niemcy wobec kryzysu finansowego strefy euro państw Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2011, nr 5, s. 111-129; M. Tomczyk, *Niemieckie partie polityczne wobec kryzysu w strefie euro*, [w:] A. Kruk, M. Sus (red.), *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia, wyzwania*, Wrocław 2013, s. 181-199.

¹⁶¹ Westerwelle *lernt das Genschern*, „Der Spiegel” 8.08.2012; Westerwelle *zeigt Statur*, „Der Tagesspiegel” 30.08.2012; Westerwelle *fordert Ende des Griechenland-Mobbings*, „Die Zeit” 25.08.2012.

¹⁶² B. Koszel, *Niemcy wobec kryzysu...*, s. 126; E. Cziomer, *Wyzwania kryzysu zadłużenia dla poszukiwania nowej roli Niemiec w Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2012, nr 6, s. 29 i 43.

¹⁶³ „*Europas aus der Krise: Wachstum durch Wettbewerbsfähigkeit*” – *Regierungserklärung Außenminister Westerwelles vor dem Deutschen Bundestag*, 11.05.2012, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2012/120511-BM_Reg_Erkl_Europa.html [dostęp: 1.10.2014].

Audroniusem Ažubalisem (Litwa), Edgarsem Rinkēvičsem (Łotwa), Urmaseem Paetem (Estonia) ostrzeżenie przed dzieleniem Europy z powodu kryzysu gospodarczego¹⁶⁴.

Westerwelle uważał, że komisarze unijni powinni mieć większe prerogatywy w przypadku naruszenia przez państwa członkowskie praworządności i demokracji. W swojej argumentacji odwołał się do problemu przestrzegania wolności mediów na Węgrzech oraz kłopotów wymiaru sprawiedliwości w Rumunii, której bolączką jest korupcja¹⁶⁵.

Europejska *way of life*, o której Westerwelle pisał we „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, opiera się na przestrzeganiu wartości, jaką są prawa człowieka. Problemy Europy sprowadzają się nie tylko do gospodarki, w tym strefy euro, ponieważ problemem jest także utrata zaufania do projektu integracji europejskiej. Stąd Westerwelle chciał ten projekt reanimować i odwoływał się do fundamentów integracji, jakimi są „kultura wspólnoty”, wolność, demokracja, praworządność, kultura polityczna i tolerancja. Podkreślając, że Unia Europejska potrzebuje skutecznych mechanizmów, by chronić te wartości, zalecał korzystanie przez Komisję Europejską z mechanizmu, jakim jest artykuł 7 Traktatu Lizbońskiego oraz stosowanie Europejskiego Mechanizmu Stabilizacyjnego, by prowadzić bardziej oszczędną politykę w UE. Tłumaczył, że nie zależy mu na żadnej europejskiej „super-instancji nadzorczej”, zresztą stworzenie takiej byłoby wbrew kulturom politycznym państw członkowskich. Zalecał przywrócenie szacunku projektowi integracji europejskiej poprzez obronę wartości europejskich¹⁶⁶.

Zdaniem Westerwellego przyjaźń francusko-niemiecka nie jest czymś oczywistym. Tłumaczył, że Niemcy i Francuzi „stali naprzeciwko siebie jako wrogowie”, a teraz są „najlepszymi przyjaciółmi”. Znał Francję. Jako anegdotę wspominał, gdy będąc nastolatkiem, w Bretanii w restauracji spotkał kobietę w podeszłym wieku. Przypominał, że starszej pani widzącej niemieckiego chłopca o jasnych włosach stanęły przed oczami wydarzenia wojenne i nie chciała go obsłużyć. Dlatego teraz jeszcze bardziej wyrażał przekonanie, że należy podejmować wysiłki na rzecz pokojowego rozwiązywania problemów, by uchronić narody przed tragediami wywołanymi przez działania wojenne¹⁶⁷.

Popierał przystąpienie Chorwacji do Unii Europejskiej i dążył do zacieśnienia relacji gospodarczych z Zagrzebiem, witając z zadowoleniem decyzję o oddaniu

¹⁶⁴ Westerwelle und Balten warnen vor Spaltung Europas, „Die Welt” 23.08.2012, <http://www.welt.de/politik/ausland/article108754857/Westerwelle-und-Balten-warnen-vor-Spaltung-Europas.html> [dostęp: 1.10.2014].

¹⁶⁵ Westerwelle fordert mehr Macht für die EU-Kommission, „FAZ” 5.09.2012.

¹⁶⁶ G. Westerwelle, Europas Werte verteidigen! (Gastbeitrag), „FAZ” 5.09.2012; D. Stachura, Brak bezwarunkowej zgody niemieckiej opozycji na pakt fiskalny, 31.03.2012, <http://uniaeuropejska.org/brak-bezwarunkowej-zgody-niemieckiej-opozycji-na-pakt-fiskalny> [dostęp: 7.05.2015].

¹⁶⁷ F.A. Mayer, *Waren sie ein Rebell?*, „Cicero” 2009, nr 3.

pod arbitraż międzynarodowy sporu chorwacko-słoweńskiego w sprawie granicy morskiej¹⁶⁸.

W sprawie Partnerstwa Wschodniego FDP wyrażała chęć działania i jak podkreśliła Agnieszka Łada w 2013 r., przed wyborami do Bundestagu, to liberałowie byli najbardziej „konkretni”, stawiając Ukrainie wymagania dotyczące modernizacji systemu gospodarczego i politycznego i oddalając wizję przystąpienia tego państwa do UE¹⁶⁹.

Westerwelle wyrażał większą spolegliwość w sprawie negocjacji o członkostwo w Unii Europejskiej z Turcją aniżeli chadecja na czele z kanclerz Merkel czy wcześniej sprawujący funkcję kanclerza Gerhard Schröder. Baczenie była obserwowana jego wizyta w Ankarze w 2010 r., gdzie nie zniechęcał Turków do starań o członkostwo w UE. Alexander Graf Lambsdorff, liberał, a jednocześnie eurodeputowany zwracał uwagę, że Turcja jest nadal negatywnie oceniana przez Europejczyków za naruszenia praw człowieka. Zaostrzenie sytuacji na Bliskim Wschodzie po 2011 r. studiowało wolę negocjacji z Turcją. Protesty na Placu Taksim wiosną 2013 r. przeciwko premierowi Recepowi Tayyipowi Erdoğanowi wpłynęły na przesunięcie rokowań o członkostwie. Władze tureckie spotkała krytyka za łamanie zasad demokratycznych, od których poszanowania zależy możliwość wstąpienia do UE. Westerwelle jednak wskazał na strategiczne interesy Niemiec motywujące do współpracy z Ankarą, przede wszystkim politykę bezpieczeństwa¹⁷⁰.

Polska w polityce Guida Westerwellego

Westerwelle podkreślił rolę polityki europejskiej przy współdziałaniu państw z Europy Środkowej i Wschodniej. Był kontynuatorem koncepcji umacniania dobrych stosunków z Polską, którą realizowali Genscher i Kinkel¹⁷¹. Pierwszym państwem, do którego Westerwelle udał się z podróżą dyplomatyczną, była Polska. Pragnął takich relacji z Polską jak z Francją. Złożył wizytę w Warszawie 31 października 2009 r.,

¹⁶⁸ B. Koszel, *Nierówne partnerstwo...*, s. 264-266; B. Koszel, *Rola zjednoczonych Niemiec w procesie integracji europejskiej*, [w:] J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczask, S. Żerko, *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, Poznań 2011, s. 135-137.

¹⁶⁹ A. Łada, *Partnerstwo Wschodnie i polityka wizowa w programach wyborczych niemieckich partii politycznych*, [w:] A. Kruk, M. Sus, *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia i wyzwania*, Wrocław 2013, s. 241-142.

¹⁷⁰ K. Gelles, *Zjednoczone Niemcy wobec dążeń Turcji do członkostwa w Unii Europejskiej*, [w:] L. Meissner, M. Wilk, *Polska i Niemcy w Europie. Przyczynki z dziedziny kultury, polityki i historii współczesnej*, Łódź 2011, s. 244-245; A. Patecka-Frauenfelder, *Stanowisko niemieckich partii politycznych wobec członkostwa Turcji w Unii Europejskiej*, [w:] A. Kruk, M. Sus, *op. cit.*, s. 220-231; A. Warakomska, *Stanowisko Niemiec wobec rozszerzenia Unii Europejskiej o Turcję w świetle wydarzeń na placu Taksim*, [w:] E. Kuczyński, M. Tomczyk, *Niemcy, Szwajcaria, Austria na arenie międzynarodowej. Polityka – kultura – społeczeństwo*, Łódź 2014, s. 63-64.

¹⁷¹ P. Zariczny, *Przyjaciele Polski-lobby propolskie we współczesnych Niemczech*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2012, nr 35, s. 217-218.

spotykając się z ministrem spraw zagranicznych Radosławem Sikorskim. Stosunki polsko-niemieckie oceniał jako „najlepsze w historii”. Opowiadał się za aktywnością państw członkowskich w ramach zainaugurowanego przez swojego mentora Hansa-Dietricha Genschera Trójkąta Weimarskiego. Westerwelle, komentując relacje z Polską, miał nadzieję, że będą przypominały relacje francusko-niemieckie. Nie bez znaczenia jest, że z pierwszą podróżą zagraniczną Guido Westerwelle udał się do Warszawy. Pełnomocnikiem ds. relacji z Polską, w zastępstwie socjaldemokratki Gesine Schwan, została Cornelia Pieper z FDP, która dobrze знаła Polskę i język polski, poznając go podczas studiów slawistycznych w Warszawie. Cornelia Pieper wyrażała się krytycznie na temat Jarosława Kaczyńskiego, popierając Bronisława Komorowskiego i rząd Donalda Tuska. Współpracowała z byłym ambasadorem w RFN Markiem Prawdą, a w jego mieście rodzinnym, Kielcach, otrzymała honorową profesurę.

Pieper i Westerwelle zabierali niejednokrotnie głos w sprawie Centrum przeciwko Wypędzeniom, krytykując realizowaną przez Erikę Steinbach politykę upamiętniania losów Niemców, którzy po II wojnie światowej utracili swoje małe ojczyzny. Polacy bacznie natomiast obserwowali dyskurs niemiecki o konsekwencjach II wojny światowej i z obawami przyjmowali domaganie się przez środowisko Steinbach uznania wypędzonych za ofiary bez wskazywania na przyczyny wybuchu wojny i skutki nazi-stowskiej polityki. W sporach między Władysławem Bartoszewskim a Eriką Steinbach Cornelia Pieper stawiała po stronie Polaka i wyrażała szacunek wobec jego biografii. Zwracała uwagę, że Bartoszewski przyczynił się do polsko-niemieckiego pojednania. Polacy przypominali, że tragedia przesiedleń była następstwem wybuchu i przebiegu wojny oraz decyzji aliantów w sprawie granic w Europie po II wojnie światowej¹⁷².

W związku z trwającymi w 2011 r. obchodami dwudziestolecia polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy wskazywali na korzyści ze współpracy. Oba rządy przyjęły „Deklarację z okazji 20. rocznicy podpisania Traktatu”, określając warunki współpracy w następujących dziedzinach: dialog polityczny; współpraca regionalna i transgraniczna; transport i infrastruktura; bezpieczeństwo publiczne; społeczeństwo obywatelskie i sprawy społeczne; kultura; edukacja, nauka, badania i rozwój; gospodarka i energetyka; ochrona środowiska; współpraca na płaszczyźnie europejskiej; bezpieczeństwo; obrona i pomoc humanitarna. Warto wspomnieć, że liberałowie pozytywnie wypowiedzieli się o sprawowanej w 2011 r. przez Polskę prezydencji w Unii Europejskiej¹⁷³.

¹⁷² *Pieper sieht Schaden für deutsch-polnische Beziehungen*, <http://www.stem.de/news2/aktuell/pieper-sieht-schaden-fuer-deutsch-polnische-beziehungen-1604613.html> [dostęp: 1.01.2013]; W. Bartoszewski, *O Niemcach i Polakach. Wspomnienia. Prognozy. Nadzieje. Zanotowali Rafał Rogalski i Jan Rydel*, Kraków 2010, s. 515.

¹⁷³ A. Kruk, *Koordinator ds. współpracy z Polską – o działaniach Gesine Schwan i Corneli Pieper*, [w:] A. Kruk, *Ministerstwa spraw zagranicznych wobec wyzwań XXI wieku*, Łódź 2013, s. 312-315.

Westerwelle i Sikorski wspólnie inicjowali działania i prowokowali dyskusję na temat kondycji Unii Europejskiej, m.in. 17 września 2012 r. na łamach „International Herald Tribune” zaprezentowali „Nową wizję Europy”, apelując o solidarność na rzecz przewyższania problemów gospodarczych Unii Europejskiej¹⁷⁴.

Rosja w polityce Guida Westerwellego

Ministrowi należącemu do partii głoszącej idee wolności przyszło stanąć przed zadaniem prowadzenia wobec Rosji polityki realistycznej przy jednoczesnym podkreślaniu liberalnych wartości. FDP przed wyborami w 2009 r. poparła współpracę Unii Europejskiej z Rosją oraz domagała się od Moskwy respektowania demokracji, państwa prawa i poszanowania praw człowieka. Liberałowie podkreślali, że Rosja potrzebuje Europy, jej technologii i pieniędzy, w przypadku polityki energetycznej liberałowie wskazywali na potrzebę dywersyfikacji dostaw gazu¹⁷⁵.

Guido Westerwelle realizował politykę wobec Moskwy na mocy uzgodnień z kanclerz Angelą Merkel, zważając, że niemiecka polityka zagraniczna to *Chefsache* kanclerza. Rosja była przedmiotem ustaleń koalicjantów z 26 maja 2009 r., do których Westerwelle nawiązywał 20 listopada 2009 r. w Moskwie¹⁷⁶. Liberałowie uważali, że Rosja to „partner” w polityce bezpieczeństwa wobec Iranu, Afganistanu, Bliskiego Wschodu oraz kwestii ochrony środowiska i przewyższania zagrożeń terrorystycznych¹⁷⁷. Nowej koalicji CDU-CSU-FDP zależało na współpracy Niemiec z Rosją w sprawach NATO. Westerwelle był świadomy problemów, z jakimi mierzą się Rosjanie. Liberałowie wskazywali na problemy Rosji – korupcję, słabość gospodarki surowcowej. Panowały w FDP też opinie, że nie powiodły się budowanie „generacji M” i plany modernizacji Rosji, które popierała Unia Europejska. Sam Westerwelle postulował partnerstwo strategiczne z Rosją, pragmatyczny dialog, kontynuację i dopasowanie w stosunkach z Rosją. Westerwelle, optując za rozbrojeniem, uzależniał je od współpracy z Moskwą. Na łamach „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 30 maja 2010 r. ukazał się artykuł Guida Westerwellego i Sergieja Ławrowa o niemiecko-rosyjskim „Partnerstwie dla Modernizacji”. Politycy informowali, że modernizacja

¹⁷⁴ *A new vision of Europe*, http://www.nytimes.com/2012/09/18/opinion/a-new-vision-of-europe.html?_r=2&adxnln=1&adxnlnx=1347980610-XJ/WVg258nmQjw7lO/timQ& [dostęp: 1.10.2014].

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ Natomiast z ramienia FDP polityką wobec Rosji zajmowali się Werner Hoyer i Michael Georg Link, z wykształcenia tłumacz znający język rosyjski. W. Hoyer krytykował Rosję za łamanie demokracji, natomiast M.G. Link oceniał, że urząd spraw zagranicznych z optymizmem ocenia sytuację polityczną Rosji. Szerzej: G. Pörzgen, *op. cit.*, s. 20-22.

¹⁷⁷ K. Malinowski, Z. Mazur, P. Kubiak, *Polityka zagraniczna CDU/CSU-FDP*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2009, nr 30; M.M. Kosman, *Polityka RFN wobec ZSRR/Rosji w latach 1989-2009*, Bydgoszcz 2013, s. 74-75.

jest przesłanką do umacniania w Rosji praworządności i walki z korupcją¹⁷⁸. Guido Westerwelle hamował spory wokół przyznania Władimirowi Putinowi nagrody Quadriga. Z obawą twierdził, protest społeczeństwa przeciwko obdarowaniu Putina tym wyróżnieniem może być negatywnie przyjęty w Rosji. W lipcu 2010 r. Westerwelle i Merkel odbyli podróż do Rosji, a następnie w głąb Azji. W Jekaterinburgu odbyły się konsultacje rządowe, w których uczestniczyli minister gospodarki i technologii Rainer Brüderle, minister budownictwa i transportu i rozwoju miast Peter Ramsauer oraz minister środowiska Norbert Röttgen. Przedstawiciele Niemiec i Rosji podpisali porozumienia o współpracy naukowej i kulturalnej oraz związane z obchodzeniem roku niemieckiego w Rosji i w Niemczech roku rosyjskiego.

Polityka ekonomiczna Angeli Merkel, wicekanclerza i jednocześnie ministra gospodarki Phillippa Röslera (FDP) oraz Guida Westerwellego wobec Rosji została oceniona negatywnie. Jednak warto zauważyć, że dyskusje wzbudzała również wcześniejsza aktywność Helmuta Kohla i Gerharda Schrödera, która polegała na dążeniu do intensyfikacji współpracy gospodarczej z Rosją, nawet kosztem przemilczania łamania praw człowieka w Rosji. Jednym z najbardziej znanych przypadków naruszenia zasad praworządności w Rosji było aresztowanie Michaiła Chodorkowskiego w 2003 r. i likwidacja jego firmy Jukos. Ustępliwość Schrödera wobec Putina była wypominana przez liberała Rainera Brüderlego¹⁷⁹.

Natomiast Westerwelle był krytykowany za to, że wykazywał więcej inicjatyw wobec Polski niż wobec Rosji. Znany z występowania przeciwko stacjonowaniu rakiet amerykańskich w Polsce i Czechach Westerwelle jeszcze w październiku 2009 r. z pierwszą wizytą dyplomatyczną udał się bowiem do Polski. Tego typu gesty powodowały, że Guido Westerwelle był uważany za promotora polskich interesów. Polski minister spraw zagranicznych Radosław Sikorski był angażowany w działania podejmowane wspólnie przez ministrów z Rosji i Niemiec. Westerwelle wspólnie z Sikorskim 2 listopada 2010 r. złożyli wizytę na Białorusi. Ministrowie spraw zagranicznych Polski i Niemiec apelowali do Aleksandra Łukaszenki o praworządne wybory prezydenckie przewidziane na 19 grudnia 2010 r. oraz przeprowadzenie reform. W Kalingradzie 21 maja 2011 r. odbyło się spotkanie Sikorskiego, Westerwellego i Ławrowa. Omawiano sytuację na Białorusi¹⁸⁰. Takie samo stanowisko jak niemiecka dyplomacja zajęła i Moskwa podczas podejmowania przez Radę Bezpieczeństwa 17 marca 2011 r. decyzji o dalszych sankcjach wobec Libii. W głosowaniu na temat zakazu lotów nad Libią (rezolucja 1973) Niemcy nie podjęły takiej samej decyzji jak jej sojusznicy z NATO – USA, Francja, Wielka Brytania, które poparły rezolucję

¹⁷⁸ G. Westerwelle, S. Lawrow, *Die deutsch-russische Modernisierungspartnerschaft*, „FAZ” 30.05.2010; B. Koszel, *Partnerstwo dla Modernizacji w stosunkach niemiecko-rosyjskich*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 2.

¹⁷⁹ M. Kosman, *Polityka RFN...*, s. 348-350.

¹⁸⁰ A. Kruk, *op. cit.*

1973. Było to wspólne stanowisko kanclerza, ministra spraw zagranicznych i ministra obrony, by wstrzymać się od podjęcia decyzji w ramach RB ONZ. Oprócz RFN wstrzymały się Chiny, Rosja, Indie, Brazylia. Niemcy nie zaaprobowali wprowadzenia strefy zakazu lotu nad Libią. Na decyzję RFN wpłynęła sytuacja wewnątrz kraju (wybory, słabość koalicji). Westerwelle krytykował w czerwcu 2011 r. politykę Rosji wobec Syrii. Twierdził, że Rosja i Niemcy powinny mówić jednym głosem, natomiast Rosja odrzuciła rezolucję ONZ¹⁸¹.

W Rosji 4 grudnia 2011 r. odbyły się wybory parlamentarne. Guido Westerwelle wraz z amerykańską sekretarz stanu Hilary Clinton podczas spotkania ministrów państw OBWE w Wilnie wyrazili ubolewanie z powodu sfałszowania wyborów w Rosji. Obserwatorzy polityki Westerwellego wobec Rosji podkreślają brak osobistych kontaktów ministra z politykami rosyjskimi. Politykę rządu Merkel–Westerwelle wobec Rosji krytykowali socjaldemokraci. Frank Walter Steinmeier uważał, że rząd chadecko-liberalny nie wykorzystał szansy możliwości budowania strategicznego partnerstwa z Rosją. Mimo że Westerwelle podkreślał znaczenie Rosji i ostrzegał przed pogorszeniem stosunków z tym państwem, miał mniej sukcesów od Steinmeiera w polityce wobec Rosji.

Afganistan

Westerwelle opowiadał się za obecnością żołnierzy niemieckich w Afganistanie, mimo sprzeciwu społeczeństwa niemieckiego. Była to kontynuacja jego polityki z czasu, gdy zasiadał w Bundestagu jako reprezentant opozycji. W 2007 r., przedstawiając stanowisko FDP, apelował o solidarność wobec Afgańczyków, ale jednocześnie zwracał uwagę, że stacjonowanie Bundeswehry w Afganistanie to element obrony bezpieczeństwa Niemiec i całej Europy. Zdaniem polityka rząd niemiecki, wysyłając żołnierzy do Afganistanu, podjął walkę z panującą w tym państwie korupcją, handlem narkotykami, „barbarzyństwem Talibów”. Opowiadał się za rozbudową sił policyjnych w Afganistanie¹⁸². W 2009 r. w Bundestagu ponownie wypowiedział się za przedłużeniem misji i wyraził poparcie dla polityki Obamy¹⁸³.

Westerwelle dostrzegł znaczenie zaangażowania Niemiec w Afganistanie i popierał strategię „powiązanego bezpieczeństwa” (*vernetzte Sicherheit*) opartą na zastosowaniu wielu instrumentów prewencyjnych, takich jak pomoc wojskowa, policyjna,

¹⁸¹ A. Kruk, *Interests, Expectations and Fears of Germany in the Face of Arab Spring*, [w:] B. Przybylska-Maszner, *The Arab Spring*, Poznań 2011, s. 169-178.

¹⁸² „Rede von Dr. Guido Westerwelle Bundeswehreinsatz in Afghanistan (ISAF)”. *Rede im Deutschen Bundestag am 12. Oktober 2007*, www.guido-westerwelle.de [dostęp: 1.10.2014]; *Afghanistan-Einsatz soll Deutschland Sicherheit bringen*, „Die Zeit” 9.07.2010.

¹⁸³ *Rede von Dr. Guido Westerwelle, Bundesminister des Auswärtigen zur Verlängerung des ISAF-Mandats*, vor dem Deutschen Bundestag am 3. Dezember 2009, www.guido-westerwelle.de [dostęp: 1.10.2014].

humanitarna czy dyplomatyczna. Oprócz działań militarnych ważny był udział państw trzecich w odbudowie Afganistanu. Przypominał rok 2001, gdy Gerhard Schröder powiązał głosowanie w Bundestagu nad wyrażeniem zgody na wysłanie żołnierzy do Afganistanu z votum zaufania dla jego rządu. W takiej sytuacji, zdaniem Westerwellego, liberalowie musieli zgłosić przeciw. W kolejnych latach rokrocznie FDP opowiadała się za obecnością niemieckich żołnierzy, a później i policjantów w Afganistanie. Westerwelle, gdy został ministrem spraw zagranicznych, podkreślał znaczenie działań cywilno-rekonstrukcyjnych w Afganistanie. Uważał, że jeśli operacja utrzymania pokoju zostanie zakończona, to Kabul stanie się stolicą terroryzmu. Obecność w Afganistanie nazywał nie altruizmem, lecz ochroną niemieckich interesów i wskazywał na potrzebę stabilizacji Afganistanu „przez regionalną współpracę”. 3 grudnia 2009 r. w Bundestagu opowiedział się za przedłużeniem obecności niemieckiej w Afganistanie. Pokładał nadzieję w konferencji, która obradowała w Londynie 28 stycznia 2010 r. na temat Afganistanu. Został wtedy uzgodniony tzw. plan przekazywania Afganistanowi do 2014 r. odpowiedzialności, by Afgańczycy mogli gwarantować samodzielnie swoje bezpieczeństwo. Niemcy zgodzili się partycypować w funduszu reintegracyjnym na rzecz Afganistanu i przekazywać Afgańczykom co-rocennie 10 milionów euro¹⁸⁴.

Arabska wiosna

Arabska wiosna – protesty zapoczątkowane w 2010 r. w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie – nie pozostały bez echa w Republice Federalnej Niemiec. Reakcje niemieckie pojawiły się zarówno na forum wewnętrznym, jak i w aspekcie polityki międzynarodowej. W przypadku polityki międzynarodowej postawa i działanie Niemiec miało dwutorowy charakter, poprzez politykę bilateralną, jak i w ramach współpracy w organizacjach międzynarodowych, przede wszystkim Unii Europejskiej. Wśród przyczyn wybuchu arabskiej wiosny Niemcy widzieli potrzebę partycypacji Afrykańczyków w życiu społecznym i ich walki o sprawiedliwość społeczną. Wskazywali przede wszystkim na problemy strukturalne regionu: poczucie niepewności i obawy o przyszłość, bezrobocie, biedę, korupcję, błędy polityki społecznej, brak kompetencji rządu, frustrację i zauważali, że największe problemy panowały w państwach nieposiadających ropy naftowej, tzn. w Jordanii i Jemenie. Wśród cech charakteryzujących państwa

¹⁸⁴ *Rede von Außenminister Guido Westerwelle vor dem Deutschen Bundestag*, 26.11.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2009/091126-BM-BT.html> [dostęp: 1.10.2014]; *Rede BM Westerwelle im Deutschen Bundestag*, 2/3. *Lesung ISAF-Mandatsverlängerung*, 3.12.2009; A. Kruk, *Niemieckie dylematy wobec wojny w Afganistanie*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011/2012, s. 235-236; „*Europa-, Außen- und Sicherheitspolitik, Entwicklungspolitik, Menschenrechte*”, *Rede von Dr. Guido Westerwelle, Bundesminister des Auswärtigen im Deutschen Bundestag am 10. November 2009*, <http://www.guido-westerwelle.de> [dostęp: 1.10.2012].

arabskie przedstawiciele niemieckich *think tanków* (m.in. Fundacji Nauka i Polityka, Niemieckiego Towarzystwa Polityki Zagranicznej) i dziennikarze wymieniali nieefektywność, korupcję, patriarchy, klientelizm, kleptokrację. W odczuciu Niemców arabska wiosna to protest przeciwko utracie godności i wolności. Niemcy podkreślali, że w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie opozycja domagała się zwiększenia płac, kontroli cen podstawowych produktów żywnościowych, zwalczania bezrobocia, walki z korupcją. Protestowali przede wszystkim młodzi ludzie, którzy uważali, że brak im perspektyw. Na proces emancypacji młodzieży zwrócił uwagę reprezentant FDP Alexander Graf Lambsdorff. Polityk zaznaczył, że w Afryce Północnej starzy dyktatorzy sprawowali władzę nad młodym społeczeństwem. W młodych zaczęto pokładać nadzieję, że uniosą socjalny, polityczny, kulturowy, ekonomiczny ciężar transformacji. Jednocześnie ich gotowość podjęcia się działań w kierunku transformacji jest możliwa, dzięki postępowi w obszarze komunikowania się i przemieszczania. Internet został nazwany medium protestu i bardzo popularne wśród młodzieży stały się portale Twitter i Facebook, które umożliwiły przekazywanie informacji uczestnikom protestu¹⁸⁵.

Wydarzenia w świecie arabskim na nowo rozbudziły pytania o niebezpieczeństwo terroryzmu. Niemiecka polityka zagraniczna wobec Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu przez wiele lat była postrzegana przez pryzmat pomocy rozwojowej. Jeszcze przed wybuchem arabskiej wiosny Guido Westerwelle jako minister spraw zagranicznych odbywał podróże do Afryki i na Bliski Wschód. Gdy 22 lipca 2010 r. Guido Westerwelle przemawiał w Kampali przed ministrami spraw zagranicznych Unii Afrykańskiej, wyrażał przekonanie o istnieniu wspólnych problemów. Wymieniał zmiany klimatyczne i politykę energetyczną. Przypomniał o udziale Niemców w operacji ATALANTA (Somalia)¹⁸⁶. Westerwelle przemawiał również 6 października 2010 r. przed Fundacją Niemiecko-Afrykańską. Zwrócił wtedy uwagę na potrzebę partnerstwa i zaangażowania organizacji międzynarodowych w pomoc Afryce. Przywołał ONZ, UE, G8. Niemiecki minister 30 listopada 2010 r. podczas trzeciego szczytu Unia Europejska – Afryka zauważył, że w wymiarze bilateralnym dla Niemiec najważniejsi aktorzy spośród państw z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu to Izrael, Egipt, Libia. Stosunki z Izraelem miały szczególne znaczenie w całej historii powojennych Niemiec, były ciężkim odziedziczonym po II wojnie światowej bagażem, który przyszło dźwigać najpierw Republice Bońskiej, a następnie Republice Berlińskiej. Angela Merkel

¹⁸⁵ S. Gemeinder, A. Jacobs, *Revolution unter Militäraufsicht. Zu den Hintergründen des Umbruchs in Ägypten*, „Die Politische Meinung” 2011, nr 497, s. 5-8; *Es ist richtig, dass wir in Nordafrika vor einem Dilemma stehen*, <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/interview/1363626> [dostęp: 19.12.2015].

¹⁸⁶ *Ansprache von Bundesaußenminister Guido Westerwelle vor den Außenminister der Afrikanischen Union in Kampala*, 22.07.2010, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2010/100722-BM-Kampala-AU.html> [dostęp: 1.10.2014].

zapewniała rząd Izraela, że nie poprze starań Palestyńczyków o przyjęcie Palestyny ze statusem suwerennego państwa do ONZ. Gdy we wrześniu 2011 r. w niemieckim parlamencie debatowano o dążeniach Palestyńczyków do uznania ich państwowości, sprzeciw wyraziły CDU/CSU, SPD i FDP, za uznaniem państwowości opowiedziała się frakcja DIE LINKE, a wstrzymał się Związek 90/Zieloni.

W stosunku do Egiptu w wypowiedziach niemieckich polityków pojawiła się krytyka prezydenta Hosni Mubaraka za nepotyzm, obronę elit rządzących, korupcję. Ale też Niemcy pamiętali o jego zaangażowaniu w proces pokojowy. Dyktator był chwalony za politykę wobec Izraela w latach 70., Angela Merkel przypominała o „historycznych zasługach rządu egipskiego” w umacnianiu pokoju na Bliskim Wschodzie. Jednak odsunięcie Mubaraka od władzy kanclerz nazwała „dniem wielkiej radości”. Zdaniem ministra Westerwellego, wydarzenia w Egipcie miały przyczynę w „globalizacji zasad demokratycznych”, a Egipt potrzebuje demokracji, prawa do wolności, praw obywatelskich, wolności zgromadzeń, prasy, przekonań. Liberał wyraził obawy przed rozprzestrzenianiem fundamentalizmu, islamu i radykalizmem politycznym. Stwierdził, że potrzebne jest wspólne stanowisko UE wobec wydarzeń w Egipcie¹⁸⁷.

Wydarzenia w Tunezji, nazwane rewolucją jaśminów, spowodowały zdaniem Niemców rozprzestrzenianie się rewolucji na inne państwa arabskie. Niemcy nie mówili o „wirusie Egiptu”, lecz o „wirusie Tunezji”. Widzieli też największe szanse na sukces reform spośród państw arabskich właśnie w Tunezji. Zaznaczali, że obywatele tego państwa są relatywnie dobrze wykształceni i nie ma w Tunezji tak dużego zróżnicowania regionalnego jak w innych państwach. Guido Westerwelle opowiedział się za programem transformacji tego państwa, postulując wolne wybory, budowę cywilnego społeczeństwa, niezależne sądownictwo, perspektywy oświatowe i rozwojowe, wolności gospodarcze, umacnianie stabilności w regionie. Wizyta niemieckiego ministra w Tunezji z 12 lutego 2011 r. była potwierdzeniem niemieckiej polityki popierania transformacji tego państwa¹⁸⁸.

Decyzje, które Niemcy podejmowali wobec Libii na arenie międzynarodowej, wywołały najwięcej dyskusji. Angela Merkel przestała mówić jednym głosem w sprawie Afryki Północnej z Nicolasem Sarkozym i Davidem Cameronem. Francja argumentowała, że Maummar Kaddafi jako dyktator przyczynia się do eksterminacji swojego kraju. „Kaddafi musi odejść” – było to również przesłanie przemówienia, które Guido Westerwelle wygłosił w Bundestagu 16 marca 2011 r.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Rede von Dr. Guido Westerwelle Bundesminister des Auswärtigen im Deutschen Bundestag am 27. Januar 2011, <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/2011/01/10-4-bmaa-bt.html> [dostęp: 1.10.2014].

¹⁸⁸ B. Koszel, *The Union for the Mediterranean in the policy of France and Germany*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2014, nr 8, s. 72.

¹⁸⁹ S. Gemeinder, *op. cit.*; Westerwelle: *Deutschland beteiligt sich nicht an Krieg*, „Angriff auf Libyen binnen Stunden”, <http://www.n-tv.de/politik/Angriff-auf-Libyen-binnen-Stunden-article2881341.html> [dostęp: 1.10.2014].

Wśród elit politycznych poczynania ministra spraw zagranicznych Guida Westerwellego były ocenione krytycznie. Wstrzymanie się od głosu w sprawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ w sprawie Libii było według ministra obrony Volкера Rühle błędem. „Der Spiegel” postawę Merkel, Westerwellego, ministra obrony Thomasa de Maizière oraz ministra rozwoju Dirka Niebla ocenił krytycznie i stwierdził: „w tym czasie nikt nie potrafi prowadzić polityki zagranicznej w Niemczech”¹⁹⁰. Niemcy, głosząc w Radzie Bezpieczeństwa, nie postąpiły solidarnie wobec tradycyjnych sojuszników Francji i USA, natomiast zbliżyły się w poglądach do Chin, Rosji, Indii i Brazylii. Taka postawa została zinterpretowana w „Der Spiegel” jako odejście od kanonu niemieckiej polityki zagranicznej po II wojnie światowej, a otwarcie na wyzwania, które niesie globalizacja. W RFN Westerwelle musiał odpierać krytykę, że odsunął się od zachodnich sojuszników, chociaż wiedział, że społeczeństwo niemieckie jest przeciwne interwencji Bundeswehry w Libii. Stanowisko rządu poparł były minister spraw zagranicznych Frank Walter Steinmeier, ale przeciwny był Joschka Fischer. Podobne napięcia towarzyszyły jego spotkaniom w gronie polityków UE i NATO. Ostrych słów nie szczędził francuski dyplomata Alain Juppé czy sekretarz generalny NATO Anders Fogh Rasmussen¹⁹¹. Westerwelle opowiadał się za odsunięciem Kaddafiego od władzy, ale był przeciwnikiem obecności wojskowej RFN w Libii¹⁹².

Politolog Christian Hacke wypowiedział się krytycznie na temat decyzji niemieckiego rządu. Zwrócił uwagę na podział polityczny między interwencjonistami i izolacjonistami, którzy ostrzegają przed mieszaniem się w sprawy wewnętrzne innych państw i zaznaczył, że w stosunkach międzynarodowych przyjęto, że naruszenie suwerenności państwa może mieć miejsce wyłącznie w przypadku niepodważalnego naruszenia praw człowieka. Według profesora Hackego inne państwa, członkowie NATO, podejmując decyzję w sprawie Libii, kierowały się postanowieniem: „nigdy więcej Srebrnicy”. Politolog podkreślił, że Zachód obawiał się masakry w Libii, natomiast decydenci niemieccy (wbrew obawom państw zachodnich) zajęli inne stanowisko. Hacke stwierdził, że drażni go tłumaczenie się niemieckiej elity politycznej, że działały w zgodzie z interesami państw, z którymi zamierzają współpracować, np. z Brazylią. Hacke podkreślił, że Rosja nie jest wzorem w przestrzeganiu praw człowieka. On zaś uważał, że Niemcy powinny iść drogą wytyczoną przez Helmuta Kohla i szanować zaufanych partnerów: Francję, USA, Wielką Brytanię. Historyk Heinrich August Winkler przypomniał o tym, że „imperatywem” dla Niemiec powinna być przynależność do Zachodu i „kultura ograniczania się”. Günther Verheugen opowiadał się za zasadą „wolnej od przemocy polityki zagranicznej”¹⁹³.

¹⁹⁰ *Friede den Zeltpalästen*, „Der Spiegel” 2011, nr 13.

¹⁹¹ *Ibidem*; Westerwelle: *Niemcy nie są osamotnione w sprawie Libii*, <http://www.rp.pl/artyku-1/629622.html> [dostęp: 1.10.2014].

¹⁹² *Gaddafi muss weg – ohne Frage*, „Der Spiegel” 2011, nr 12.

¹⁹³ H.A. Winkler, *Politik ohne Projekt. Gedanken über Deutschland, Libyen und Europa*, „Internationale Politik” 2011, nr 9/10, s. 28-36.

Westerwelle spotkał zarzut, że odszedł od kanonu niemieckiej polityki zagranicznej po II wojnie światowej, kosztem wyjścia naprzeciw wyzwaniom, które niesie globalizacja. W RFN Westerwelle musiał odierać krytykę za odsunięcie się od zachodnich sojuszników, mimo że społeczeństwo niemieckie jest przeciwne interwencji Bundeswehry w Libii. Stanowisko rządu poparł były minister spraw zagranicznych Frank Walter Steinmeier, ale przeciwny był Joschka Fischer. Podobne napięcia towarzyszyły spotkaniom w gronie polityków UE i NATO. Ostre słowa nie szczędził ministrowi francuski dyplomata Alain Juppé czy sekretarz generalny NATO Anders Fogh Rasmussen.

Były amerykański ambasador James D. Bindenagel zareagował na niemiecką decyzję wobec rezolucji nr 1973, wyrażając wątpliwości, czy Berlin będzie razem ze swoimi sojusznikami występował w imię obrony ludzkiej godności. Zarzucił Niemcom prowincjonalizm i izolacjonizm, ale też podkreślił, że wśród przyczyn decyzji niemieckiej widzi kryzys gospodarczy, wybory, problemy koalicyjne. Wyraził opinię, że USA na bezczynność nie mogły sobie pozwolić, a Niemcom jako partnerowi nie można ufać¹⁹⁴.

Mimo krytyki niemieckiej polityki wobec Afryki Północnej, Niemcy udzielili wsparcia ekonomicznego Tunezji. Opierający się na idei Partnerstwa dla Transformacji z 2011 r., rok później został wdrożony proces konsultacji niemiecko-tunezyjskich. Sama Tunezja należy do największych beneficjentów spośród państw Afryki Północnej, którzy otrzymywali od Niemców pomoc¹⁹⁵.

Gdy w lipcu 2013 r. prezydent Egiptu Muhammad Mursi utracił w wyniku zamachu stanu władzę, Westerwelle wypowiedział się sceptycznie w tej sprawie. Polityk apelował o zaniechanie przemocy i wskazywał, że jedyną drogą reform Egiptu jest demokratyzacja. Niemiecki dyplomata apelował o uwolnienie Mursiego, podczas gdy w Egipcie niechęć dla rządów prezydenta sięgnęła zenitu¹⁹⁶. W sierpniu 2013 r. Westerwelle, odwiedzając Tunezję, nawiązał do sytuacji w Egipcie, podkreślając: „Tunezja to nie Egipt”. Liberał wyrażał zadowolenie z rozwijania zapoczątkowanego w 2011 r. niemiecko-tunezyjskiego Partnerstwa dla Transformacji¹⁹⁷.

¹⁹⁴ H.U. Klose, R. Polenz, *Wahre Werte, falsche Freunde, Deutschlands Partner im Westen: eine Erinnerung aus gegebenem Anlass*, „Internationale Politik” 2010, nr 9, s. 21.

¹⁹⁵ *Strengthening democracy in Tunisia*, http://www.auswaertiges-amt.de/sid_B05411A71701BA2CD9561BB851C6AB65/EN/Aussenpolitik/RegionaleSchwerpunkte/NaherMittlererOsten/Umbrueche_TSP/TUN-Transformations%20-node.html [dostęp: 9.04.2015].

¹⁹⁶ *Westerwelle nennt Mursis Sturz Rückschlag für die Demokratie*, 4.07.2013, <http://www.zeit.de/politik/ausland/2013-07/aegypten-sturz-mursi-reaktionen> [dostęp: 9.04.2015]; *Westerwelle fordert Freiheit für Mursi*, 12.07.2013, <http://www.sueddeutsche.de/politik/krise-in-aegypten-westerwelle-fordert-freiheit-fuer-mursi-1.1719841> [dostęp: 9.04.2015].

¹⁹⁷ S. Weiland, *Westerwelles Tunesien-Besuch: Angst vor dem nächsten Brandherd*, 15.08.2013, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/tunesien-reise-von-westerwelle-wird-von-aegypten-unruhen-ueberschattet-a-916788.html> [dostęp: 7.10.2014]; *Politische Gespräche in Tunis*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/zz_Archiv_BM-Reisen/2013/08_Tunesien/130813-Reiseankuendigung-TUN.html [dostęp: 9.04.2015].

Guido Westerwelle wobec Ameryki Łacińskiej

Polityk wskazywał na konsekwencje płynące z rozwoju gospodarczego wschodzących potęg, tj. Indii, Chin i Brazylii i zaznaczał, że państwa te będą pełniły ważne role międzynarodowe, m.in. ze względu na ich wpływ na międzynarodowe wyzwania, wśród których wymienił: „bezpieczeństwo globalne, energię, zmiany klimatyczne, służbę zdrowia, produkcję żywności”. Westerwelle zaznaczał, że współpraca z państwami, które nie zawsze „podzielają nasze wartości”, to próba sił dla zachodnich demokracji. Apelowal o wzmocnienie roli ONZ i pokazywał znaczenie G-20 czy Rundy Doha. Przestrzegał przed zagrożeniami dla bezpieczeństwa ze strony terrorystów, Korei Północnej czy Iranu¹⁹⁸.

W urzeczywistnieniu polityki wobec Ameryki Łacińskiej niemiecka dyplomacja opierała się na przygotowanym w Urzędzie Spraw Zagranicznych „Konceptie wobec Ameryki Łacińskiej”, który 4 sierpnia 2010 r. przedstawił minister spraw zagranicznych Guido Westerwelle. Jednocześnie polityka wobec Ameryki Łacińskiej i Karaibów była prowadzona na podstawie innych dokumentów programowych, np. przyjęty przez Urząd Spraw Zagranicznych w 2012 r. projekt: „Globalisierung gestalten – Partnerschaft ausbauen – Verantwortung teilen” („Kształtować globalizację – Rozbudowywać partnerstwo – Dzielić odpowiedzialność”), który dotyczy polityki wobec mocarstw wschodzących, w tym wypadku Meksyku, Kolumbii i Brazylii¹⁹⁹. Punkty ciężkości uchwalonej w 2010 r. strategii RFN wobec Ameryki Łacińskiej dotyczą współpracy wynikającej z uwzględnienia globalnych problemów, woli rozbudowy współpracy gospodarczej, partnerstwa w oświacie, nauce, rozwoju i sprawach kulturowych. Realizacja polityki RFN wobec Ameryki Łacińskiej zawiera się w następujących obszarach: stosunki gospodarcze; polityka rozwojowa i polityka ochrony środowiska; wymiar bezpieczeństwa; inne wymiary współpracy (m.in. edukacyjna, kulturowa)²⁰⁰.

Narkomania, międzynarodowa przestępczość, terroryzm transnarodowy, handel bronią, problemy środowiska naturalnego, a nie bezpośrednio zagrożenie napaścią stanowiły agendę w niemieckiej polityce bezpieczeństwa wobec Ameryki Łacińskiej. Niemcy stały na stanowisku, że należy urzeczywistnić europejską strategię bezpieczeństwa wobec Ameryki Łacińskiej. RFN popiera również kooperację z Unią Narodów Południowoamerykańskich (Unión de Naciones Suramericanas – UNASUR). Gdy w lutym 2010 r. przedstawicielka UNASUR Marjorie Ulloa przebywała z wizytą

¹⁹⁸ *Five Questions, Four Agendas. Four politicians define their parties' foreign policies*, <https://ip-journal.dgap.org/en/article/five-questions-four-agendas> [dostęp: 16.02.2015].

¹⁹⁹ K. Frymark, *Mocarstwa wschodzące w polityce zagranicznej RFN*, [w:] E. Kuczyński, M. Tomczyk, *Polityka – kultura – społeczeństwo. Niemcy, Austria, Szwajcaria w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Łódź 2013, s. 95-98.

²⁰⁰ *Lateinamerika-Konzept*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Regionale_Schwerpunkte/Lateinamerika/Lateinamerikapolitik_node.html [dostęp: 5.02.2015].

w Niemczech, to minister Westerwelle podkreślał, że postępujący proces globalizacji powinien stanowić impuls do współpracy między Niemcami a państwami UNASUR. Wskazywał, że zapoczątkowany Konferencją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie proces KBWE może być punktem odniesienia i inspiracją dla państw UNASUR. Westerwelle, wyrażając wolę współpracy, akcentował: „terminy rozbrojenie, kontrola zbrojeń, środki budowy zaufania nie są terminami z wczoraj. Są dzisiaj tak aktualne, jak wcześniej”²⁰¹. Niemcy podkreślali, że w działaniach Unii Europejskiej uwzględnia się walkę z przestępczością narkotykową i powoływali się na unijną strategię w sprawie przeciwdziałania narkomanii. Obecnie przywoływana w Koncepcie Rządu Niemieckiego z 2010 r. strategia na lata 2005-2012 jest kontynuowana w strategii na lata 2013-2020. Zdaniem rządu niemieckiego w walkę z przestępczością narkotykową powinna zaangażować się ONZ. Od 2010 r. obowiązuje także porozumienie między Niemcami a Brazylią w sprawie współpracy w obszarze bezpieczeństwa. W ramach kooperacji Niemcy angażują się w program modernizacji brazylijskiej policji. Niemcy odgrywają też rolę w ramach współpracy dotyczącej polityki migracyjnej między Unią Europejską a państwami Ameryki Łacińskiej.

Opinie na temat działalności Guida Westerwellego

Westerwelle według badań przeprowadzonych przez EMNID i TNS był w marcu 2011 r. najmniej lubianym ministrem spraw zagranicznych (Klaus Kinkel – 54%, Joschka Fischer – 67%, Frank-Walter Steinmeier – 62%, a Guido Westerwelle – 24%)²⁰². Angela Merkel wyraziła rozczarowanie z powodu współpracy z ministrem i w sprawach międzynarodowych opierała się na swoich doradcach – Christophe Heusgenie oraz Emily Haber. W kularach artykułowane były prognozy, że Westerwelle nie będzie pełnił funkcji ministra spraw zagranicznych do końca 17 okresu legislacyjnego, gdyż nie zyskał zaufania pani kanclerz²⁰³.

Politolog Christian Hacke uważał: „ministrowie spraw zagranicznych od Adenauera przed Brentano do Fischera i Steinmeiera [...] to byli solidni, posiadający ogromną wiedzę ludzie, którzy znali główny obszar działania dyplomacji: promować znaczenie Niemiec i reprezentować interesy Niemiec w świecie”. Hacke twierdził, że Westerwelle to „najbardziej ograniczony” minister spraw zagranicznych. Nawołując go do ustąpienia z urzędu, porównywał Westerwelle z Ribbentropem. Jego zdaniem Westerwelle uosabia „nowoniemiecki wilhelminizm”²⁰⁴, tzn. „tradycje imperialistycznej polityki

²⁰¹ *Grüßwort Guido Westerwelle anlässlich Informationsreise einer UNASUR-Delegation zu Vertrauens- und Sicherheitsbildenden Maßnahmen in Europa*, 22.02.2010, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2010/100222-BM-UNASUR.html> [dostęp: 30.12.2014].

²⁰² *Aufstand der Verführten*, „Der Spiegel” 2011, nr 14.

²⁰³ *Schämen für Westerwelle*, „Der Spiegel” 2011, nr 17.

²⁰⁴ *Ibidem*.

sprzed I wojny światowej”²⁰⁵. Polityka Guida Westerwellego była krytykowana, mało poparcie dla tego polityka we własnej partii. Walter Scheel bardziej cenił działalność sekretarza generalnego FDP Christiana Lindnera oraz ministra gospodarki Philippa Röslera²⁰⁶. Na łamach „Cicero” publicysta Frank A. Meyer ocenił, że Westerwelle był „kozłem ofiarnym” na niemieckiej scenie politycznej²⁰⁷. Krytycznie na temat polityki FDP wypowiedział się też kanclerz z ramienia SPD Helmut Schmidt, którego zdaniem żaden polityk z FDP nie dorówna w dyplomacji Genscherowi²⁰⁸.

Natomiast Westerwelle musiał pogodzić się z porażką. Mimo że polityk sprawował funkcję ministra spraw zagranicznych RFN, to zadanie kierowania Wolną Partią Demokratyczną oraz funkcję wicekanclerza przejął Philipp Rösler.

Klęska liberałów w wyborach z 2013 r. spowodowała zmianę władzy. FDP znalazła się poza parlamentem. W Bundestagu zasiedli chadecy, socjaldemokraci, Związek 90/Zieloni i Die Linke, a rząd utworzyła wielka koalicja złożona z CDU, CSU i SPD. Ministrem spraw zagranicznych został ponownie Steinmeier, a liberałowie swoje postulaty w zakresie polityki międzynarodowej muszą zgłaszać bez możliwości wykorzystania w tym celu zarówno stanowisk rządowych, jak i parlamentarnych, np. w mediach.

²⁰⁵ Z. Mazur, „Nowy” patriotyzm niemiecki, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1, s. 16-17.

²⁰⁶ Scheel geht auf Distanz zu Westerwelle, „Der Spiegel” 2010, nr 52.

²⁰⁷ Meyers Monolog: „Westerwelle ist der Sündenbock”, „Cicero” 9.09.2011.

²⁰⁸ H. Schmidt, P. Steinbrück, *Zug um Zug*, München 2012.

ZAKOŃCZENIE

Dyskusja o sytuacji Wolnej Partii Demokratycznej (Freie Demokratische Partei – FDP) wpisuje się w rozważania o kryzysie i próbach reform partii politycznych¹. Liberalowie w wyborach parlamentarnych z 2013 r. nie przekroczyli 5% progę poparcia, co uniemożliwiło im wejście do Bundestagu. Guido Westerwille ocenił: „Wynik wyborów był dla mojej partii dramatyczny”². Kryzys nie został przełamany w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r., kiedy liberalowie ponownie ponieśli klęskę. Pozycja niemieckiej FDP na scenie partyjnej w Republice Federalnej Niemiec uległa zmianie. Popularność liberalów wśród niemieckiego społeczeństwa zmalała, a próżnię wypełniły inne ugrupowania. Peter Lösche i Franz Walter sformułowali prognozę: „kryzys FDP w latach dziewięćdziesiątych ma nową jakość. Może być śmiertelny”³. Była to pesymistyczna ocena kondycji partii, która zapisała się po II wojnie światowej również pozytywnymi działaniami, głównie na niwie polityki międzynarodowej. Tradycja liberalna wzbudza asocjacje z otwarciem na świat, tolerancją, praworządnością, przekonaniem głoszonym przez Ralfa Dahrendorfa, że wolność to bogactwo wyborów. Liberal formułował myśl: „w zasadzie odpowiadają mi nasze trzy partie. To, że wiele rzeczy w nich jest niesamowitych, wcale mi nie przeszkadza – jestem przecież istotą polityczną”⁴. Nie przypuszczał wtedy, że klarowny powojenny system partyjny z dwiema partiami ogólnospołecznymi CDU/CSU i SPD oraz partią „języczkiem u wagi”, czyli FDP, po zjednoczeniu Niemiec ulegnie zmianie. W drugim dziesięcioleciu XXI w. nie ustaje krytyka kierowana wobec liberalów. Wolna Partia Demokratyczna, klasyczne liberalne ugrupowanie centrowe, była oceniana jako oportunistyczna partia władzy, a także partia piwotalna wśród piwotów, czyli małe ugrupowanie współpracujące i tworzące koalicję z dużą partią, piwotem, będące partią

¹ Informacje pochodzą z artykułu: A. Kruk, *Przeobrażenia niemieckiej sceny partyjnej – sposoby przełamywania impasu na przykładzie Partii Wolnych Demokratów*, [w:] A. Pacześniak, M. Winclawska, *Partie polityczne w Polsce i w Europie. Struktury, funkcje, strategie w zmieniającym się otoczeniu*, Wrocław–Toruń 2013, s. 69-79.

² G. Westerwille, D. Wichmann, *Zwischen zwei Leben. Von Liebe, Tod und Zuversicht*, Hamburg 2015, s. 47.

³ P. Lösche, F. Walter, *Die FDP: Richtungstreit und Zukunftszweifel*, Darmstadt 1996, s. 197.

⁴ J. Glensk, *Niemcy w opinii własnej i świata*, Poznań 1994, s. 218.

balance of power, języckiem u wagi⁵. Przez wiele lat rola FDP u władzy sprowadzała się do funkcji „opozycji w rządzie”, bycia „partią obrotową”⁶.

Do profilowania partii liberałowie wykorzystywali takie tematy, jak polityka zagraniczna, polityka gospodarcza i prawa obywatelskie. Stąd Helmut Kohl charakteryzował liberałów poprzez negację: „Nie byliśmy partią gospodarki, jak FDP”⁷. Jednak aktywność liberałów była zbyt mało skuteczna, by odnowić pozytywny obraz FDP w społeczeństwie, tym bardziej, że problemem FDP jest brak sprawnych przywódców. W koalicji CDU/CSU – FDP ważną funkcję ministra spraw zagranicznych pełnił Guido Westerwelle. Mimo że polityk przez wiele lat stał na czele FDP, to ze względu na krytykę stylu jego działań został odsunięty od kierowania partią i zastąpiony przez Phillippa Röslera. Ten zdobywający szlify w Saksonii młody polityk z wietnamskimi korzeniami stanął na czele FDP, sprawował również urząd wicekanclerza oraz ministra gospodarki. Jednak również pozycja Röslera, zarówno w FDP, jak i wśród opinii publicznej, nie była przed wyborami parlamentarnymi w 2013 r. silna. O przywództwo w FDP rywalizowali z Röslerem nestor niemieckiej FDP i przewodniczący frakcji liberalnej w Bundestagu, od 28 października 2009 r. do 12 maja 2011 r. minister ds. gospodarki i technologii Rainer Brüderle oraz Christian Lindner z Nadrenii Północnej Westfalii. Liberałowie mogą tylko z nostalgią wracać myślami do lat 70., gdy zaletę FDP stanowiło silne przywództwo wraz z Walterem Scheelem, Theodorem Heussem, Ralfem Dahrendorfem, Karlem-Hermannem Flachem. Gdy w 1977 r. prowadzono badania opinii publicznej, wśród 12 najbardziej lubianych niemieckich polityków było aż 5 liberałów: Walter Scheel, Hans-Dietrich Genscher, Hans Friedrichs, Otto Graf Lambsdorff, Werner Maihoffer⁸.

Krytyczna sytuacja, w której znaleźli się obecnie liberałowie, nie jest nowością dla Niemców. Podobnie złe rokowania miała FDP w 1979 r., gdy stała przed dylematem, jak zachować swój profil ideowy i odróżnić się od partii dominujących. Istnienie FDP na scenie politycznej było uzależnione od działań dużych partii. Hermann Scheer, stawiając w 1979 r. pytanie: „Czy FDP przeżyje?”, odpowiadał, że pewności nie ma⁹. Negatywną rolę w historii FDP odegrała Wende 1982 (rezygnacja ze współpracy z chadecją na rzecz sojuszu z socjaldemokratami), komentowana stwierdzeniem, że FDP „przeżyła w cieniu Kohla”, ale straciła część swojego środowiska wyborczego. Wolna Partia Demokratyczna w 1984 r. nie przekroczyła 5% progę poparcia i nie

⁵ K. Kamińska, *Partie piwotalne w Niemieckiej Republice Federalnej*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2010, nr 1/2, s. 184.

⁶ P. Kubiak, *System partyjny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990-2013)*, Poznań 2014, s. 39.

⁷ H. Kohl, *Erinnerungen 1990-1994*, München 2007, s. 328.

⁸ J.W. Falter, J.R. Winkler, *Die FDP vor dem Aus? Anmerkungen zum Niedergang und den Überlebenschancen der FDP*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1996, B6, s. 50.

⁹ H. Scheer Hermann, *Parteien kontra Bürger? Die Zukunft der Parteiendemokratie*, München–Zürich, s. 128-130.

miała reprezentacji w Parlamencie Europejskim. Niektórzy porównywali położenie FDP z położeniem liberałów w 1932 r. albo twierdzili, że rok 1982 to punkt zerowy FDP. Partia nie wykorzystała możliwości pozyskania sobie bloku mieszczańskiego. Lewicowy obywatelski środek „zagospodarowali” Zieloni. Po zjednoczeniu Niemiec Zieloni uplasowali się jako zwycięzcy, a liberałowie jako przegrani. Pokolenie 68 skierowało się w stronę Zielonych, szcążkowo w stronę liberałów. Wolna Partia Demokratyczna natomiast dała azyl generacji *Yuppie*. Ponadto utrwaliła wizerunek partii pragmatycznej pragnącej władzy (tek ministerialnych).

Sam sposób, w jakim Guido Westerwelle kierował FDP, spotkał się z zarzutami, że jego wcześniejsza aktywność wpłynęła na ukształtowanie się obrazu FDP na wzór „partii one man show”. Nie wszyscy zaaprobowali sposób, w jaki przewodniczący Westerwelle budował FDP, sprzeciwiali się nurtowi „demokracji podobania się”, kierowaniu oferty do generacji młodych indywidualistów. W latach 90., zwłaszcza przed wyborami w 1994 r., z niechęcią spotkała się propozycja sekretarza generalnego Wernera Hoyera, by promować wizerunek FDP jako partii „lepiej zarabiających”. Franz Walter pytał wtedy, jak partia „lepiej zarabiających” może uosabiać tradycje liberalne¹⁰. Wynik wyborczy FDP nie był korzystny, w 1994 r. otrzymali poparcie 6,9%. FDP nadal pełniła rolę partii korektury, starając się poprawiać program wyborczy koalicjanta. Funkcja korektury towarzyszyła nie tylko współpracy FDP z CDU/SPD. Gdy liberałowie tworzyli rząd z SPD, podkreślali pozytywne strony gospodarki wolnorynkowej¹¹.

Kolejna próba reformy FDP została ogłoszona w 1997 r. Zaprezentowane wtedy „zasady z Wiesbaden” miały na celu przełamanie wizerunku „partii socjalnego zimna” i szukanie nowych tematów. Wolna Partia Demokratyczna starała się uleczyć słabość swojego programu, promując ideę umacniania społeczeństwa obywatelskiego¹². Przejście do opozycji w 1998 r. wpłynęło korzystnie na rozwój kariery politycznej Guido Westerwelle i miało sprzyjać umacnianiu pozycji FDP¹³. Do wyborów w 2002 r. FDP ruszyła z klarownym programem wyborczym. Była to przygotowana przez Jürgena W. Möllemanna „strategia 18”. Liberałowie prezentowali się jako *Spaßpartei* (partia zabawy, radości). W kampanii wyborczej wykorzystano media masowe. Lider partii zdecydował się uczestniczyć w programie *Big Brother*, a w celu promocji programu podróżował po Niemczech w autobusie – Guido Mobil. Kampania w duchu

¹⁰ F. Walter, *Die Bonner Parteien auf dem Weg in die Berliner Republik*, Hamburg 1998, s. 133; S. Götte, S. Recke, *Ernsthafter Herausforderer oder zahloser Tiger. Die FDP nach der Bundestagswahl 2005*, [w:] H. Biehl, H.-J. Dietschke i in. (red.), *Kleine Parteien im Aufwind. Zur Veränderung der deutschen Parteienlandschaft*, Frankfurt am Main 2006, s. 142.

¹¹ T. Hildebrandt, *Wer regiert ist resozialisiert*, „Die Zeit” 8.09.2005.

¹² H. Vorländer, *Das strategische Dilemma der FDP*, [w:] M. Machning, J. Rarschke (red.), *Wohin steuert Deutschland? Bundestagswahl 2009. Ein Blick hinter Kulissen*, Hamburg 2009, s. 112.

¹³ F. Decker, *Jetzt kommt es dicke*, „Berliner Republik” 2011, nr 5.

„Politainment” i wykorzystanie *reality shows* spotkały się z dwuznacznymi ocenami, w tym oskarżeniem o populizm. Ponadto w trudnym położeniu znaleźli się liberałowie za sprawą Müllemanna, gdyż ten został posądzony o dryfowanie w kierunku ideologii reprezentowanej przez Austriacką Partię Ludową.

Także rok 2005 nie był dla FDP szczęśliwy. Partia zaprezentowała się jako „najsmutniejszy” zwycięzca wyborów w 2005 r., a uzyskawszy 9,8% głosów, pozostała nadal w opozycji¹⁴. Dopiero kolejne wybory przyniosły FDP sukces, na co wpłynęła również promowana w 2008 r. koncepcja „partii dla całego narodu” („Partei für das ganze Volk”)¹⁵. Szczególnym powodzeniem FDP cieszyła się wśród generacji boomu giełdowego, ceniącej osiągnięcia, odpowiedzialność za siebie, działanie z impetem. Zwolennikami FDP stali się wtedy trzydziestolatkowie i czterdziestolatkowie, pokolenie znające świat, podróżujące, kształcące się i zdobywające doświadczenie zawodowe poza granicami Niemiec¹⁶.

W 2009 r. FDP kierowana przez Guido Westerwelle zyskała 14,6% głosów. Zagłosowało na nią 6 313 023 obywateli. Rola FDP w tych wyborach wśród małych partii politycznych była dominująca. Liberałowie powrócili do władzy, od której zostali odsunięci w 1998 r.¹⁷ Wolna Partia Demokratyczna nie potrafiła jednak wykorzystać dobrego wyniku. Po wyborach w Hamburgu 22 lutego 2011 r. liberałowie byli obecni w 16 landtagach. Jednak we wrześniu zaczęło się dla partii pasmo porażek, które trudno było powstrzymać.

Tabela 1. Chronologia porażek FDP w wyborach w krajach związkowych (2011-2013)

Wybory	Efekt
4.09.2011	wybory w Meklemburgii Pomorzu Przednim; 2,8% głosów; poza landtagiem
18.09.2011	wybory w Berlinie; 1,8% głosów; poza landtagiem
25.03.2011	wybory w Saarze; 1,2% głosów; poza landtagiem
6.05.2012	wybory w Szlezwiku Holsztyn; 8,2%; wejście do landtagu; FDP w opozycji
13.05.2012	wybory w Nadrenii Północnej Westfalii; 8,6%; wejście do landtagu; FDP w opozycji
20.01.2013	wybory w Dolnej Saksonii; 9,9%; wejście do landtagu; FDP w opozycji
15.09.2013	wybory w Bawarii; 3,3%; poza landtagiem
22.09.2013	wybory w Hesji; 6,7%; wejście do landtagu

Źródło: M. Anetzberger, A. Rietzschel, *Das Verschwinden der Liberalen*, 27.08.2014, <http://www.sueddeutsche.de/politik/chronologie-der-wahlniederlagen-das-verschwinden-der-liberalen-1.2102368> [dostęp: 28.08.2014].

¹⁴ S. Götte, S. Recke, *op. cit.*, s. 137.

¹⁵ H. Vorländer, *Als Phönix in der Asche? Die FDP nach der Bundestagswahl 2009*, [w:] O. Niedermayer, *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2009*, Wiesbaden 2011, s. 113.

¹⁶ M. Lühmann, D. Bebnowski, *Die langen Schatten des Börsen-Booms. Wie Westerwelle-Liberalismus seine Grundlage verlor*, „Kommune” 2011, nr 5.

¹⁷ H. Vorländer, *op. cit.*, s. 113; J. Dittberner, *Die FDP zwischen Neo- und Ordoliberalismus*, „Vorgänge” 2010, nr 1, s. 78-85.

Gdy w 2009 r. FDP weszła w koalicję z chadecją, badacz partii politycznych, Oskar Niedermayer, charakteryzował FDP jako partię o profilu wolnorynkowym, optującą za obniżeniem podatków. Guido Westerwelle w rządzie Angeli Merkel powodował konflikty i zyskał opinię kłopotliwego współpracownika. Poparcie dla FDP spadało z każdym dniem¹⁸. Symbolem kontrowersji stało się użyte przez Westerwelle sformułowanie „późnorzymska dekadencja”, będące dla polityka finałem nieroztropnej polityki gospodarczej państwa¹⁹. Wśród Niemców wypowiedź polityka na temat potrzeby ograniczania opiekuńczych funkcji państwa była odbierana jak forsowanie „ostrego neoliberalnego profilu”²⁰ czy też chęć wcielania w życie poglądów Milтона Friedmanna i Friedricha Hayeka²¹. Ostatecznie Westerwelle stracił popularność i poważanie wśród Niemców, podejmując decyzję o wstrzymaniu się od głosu w sprawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa odnośnie do Libii i sprzeciwiając się uczestnictwu w akcji zbrojnej przeciwko Maumarrowi Kaddafiemu²². O potęgującym się braku zaufania wobec polityka świadczy stwierdzenie liberała Gerharda Bauma: „On uosabia głęboki kryzys zaufania, w który popadła FDP, także jako minister spraw zagranicznych”²³. Inaczej jednak do problemów FDP ustosunkowała się niemiecka publicystka Gertrud Höhler:

FDP próbowała zachować równowagę przez poświęcenie swojego przewodniczącego, Guido Westerwelle, który przyjmując rolę kozła ofiarnego, ustąpił również ze stanowiska wicepremiera. Liberalom nie udało się jednak odpowiednio wcześniej rozpoznać sytuacji, w jakiej się znaleźli. Od samego początku „wymarzonej koalicji” byli partnerem skazanym na porażkę. Przyczyną owej klęski była ich najbardziej wartościowa cecha – liberalizm²⁴.

W obliczu narastającej niechęci Guido Westerwelle ustąpił z funkcji przewodniczącego FDP. Jego następcą został reprezentant pokolenia „post-Westerwelle” – Philipp Rösler. Apelował on o odzyskanie wiarygodności przez partię, opowiadał się za FDP jako *Partei von Maß und Mitte* (partią umiaru i środka) i postulował *mitfühlende Liberalismus* (współczujący, sympatyzujący liberalizm). Uważał, że FDP nie może ograniczać się do spraw ekonomicznych, popiera „solidarność” i „współdziałanie”²⁵.

¹⁸ O. Niedermayer, *Die deutsche Parteiensystem nach der Bundestagswahl 2009*, [w:] O. Niedermayer, *Die Parteien nach der Bundestagswahl*, Wiesbaden 2009, s. 29-30.

¹⁹ G. Westerwelle, *An die deutsche Mittelschicht denkt niemand*, „Die Welt” 11.02.2010; J. Treibel, *Regierungspartei ohne Kurs und Führung. Querdenker und neues Grundsatzzprogramm als Ausweg aus dem Dilemma der FDP?*, „Die Politische Meinung” 2012, nr 10, s. 15.

²⁰ A. von Lucke, *Gefährlich prekär: Die neue FDP*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 2011, nr 6, s. 5-8.

²¹ J. Dittberner, *Die FDP zwischen Neo- und Ordoliberalismus*, „Vorgänge” 2010, nr 1, s. 78-85.

²² R. von Beste, U. Demmer, D. Kurbjuweit, R. Neukirch, Ch. Schmidt, Ch. Schult Christoph, *Friede der Zeltpalästen*, „Der Spiegel” 28.03.2011.

²³ R. von Neukirch, Ch. Schwennicke, H. Stark, T. Merlind, *Aufbruch in Bleiweste*, „Der Spiegel” 11.04.2011.

²⁴ G. Höhler, *Matka chrzestna Ja Angela Merkel przebudowuje Niemcy*, Poznań 2012, s. 189.

²⁵ P. Rösler *will die FDP neu ausrichten*, „Die Welt” 1.04.2011.

Philipp Rösler próbował przesunąć liberalizm FDP z rynkowego w stronę liberalizmu społecznego. Zwracał uwagę na znaczenie oświaty, zajmowała go polityka energetyczna oraz państwo socjalne. Jeszcze w 2008 r. w manifestie *Was uns fehlt (Czego nam brakuje)*²⁶ zaprezentował program liberalizmu społecznego i solidarnego, którego filary stanowią „wiedza, tolerancja, więź”. Rösler, podobnie jak Christian Lindner oraz grupa liberałów z tzw. kręgu Ralfa Dahrendorfa, twierdził, że obywatele powinna cechować „odwaga, ciekawość i kreatywność”²⁷.

Według przeprowadzonych w 2012 r. badań, 60% Niemców uważało, że istnienie FDP nie jest niezbędne. Niemcy krytykowali nie tylko poprzedniego przewodniczącego partii Guido Westerwelle, ale również innych prominentnych polityków z FDP, np. Rainera Brüderlego oraz Wolfganga Kubickiego, który stoi na czele frakcji FDP w Szlezwiku Holsztynie²⁸. Negatywne postrzeganie Westerwellego osłabło, gdy opinia publiczna dowiedziała się, że polityk zmagają się z leukemią²⁹. Wolna Partia Demokratyczna była postrzegana jako partia, w której dominują mężczyźni, mimo że FDP od ogłoszenia w 1978 r. „Programu na rzecz równouprawnienia” promowała hasło obecności kobiet w polityce. Płeć piękna stanowi tylko 23% spośród członków FDP. Tylko nieliczne spośród nich, jak Irmgard Schwaetzer, Sabine Leutheusser Schnarrenberger, Birgit Homburger, Silvana Koch-Mehrin, Cornelia Pieper, zapisały się w historii FDP³⁰.

Po klęsce wyborczej w 2013 r. liberałowie zorganizowali zjazd w grudniu 2013 r., na którym wybrali nowego przewodniczącego, Christiana Lindnera. Wobec osłabienia partii, która utraciła wsparcie w postaci frakcji w Bundestagu, Ch. Lindnerowi będzie niezwykle trudno reformować struktury partyjne. Liberałowie potrzebują reform i przekonania o celowości swojej działalności. Na spadek poparcia FDP złożyły się zdaniem Piotra Madajczyka trzy przyczyny – brak charyzmatycznych przywódców, kryzys partii politycznych w RFN oraz utrwalenie się w społeczeństwie niemieckim wizerunku FDP jako „partii jednego postulatu” (*Steuersenkungspartei* – obniżenia podatków)³¹.

²⁶ P. Rösler, *Was uns fehlt*, „FDP Niedersachsen” 5.03. 2008.

²⁷ FDP: *Sechs Thesen über Phillip Rösler*, „Süddeutsche Zeitung” 5.04.2011.

²⁸ L. Caspari, *Auf welche Wähler die FDP noch hofft*, „Die Zeit” 3.04.2012; J. Ross, *Brauchen wir die FDP noch?*, „Die Zeit” 5.01.2012; R. Woś, *Co dalej z FDP?*, „Biuletyn niemiecki” 2013, nr 42.

²⁹ G. Westerwelle, D. Wichmann, *op. cit.*

³⁰ P. Dausend, *Wenn schon Frauen, dann schöne*, „Die Zeit” 8.03.2012.

³¹ P. Madajczyk, *Kryzys FDP czy kryzys liberalizmu w Niemczech?*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2012, nr 1, s. 110.

BIBLIOGRAFIA

Źródła online i drukowane

- „Aktionsprogramm” Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Nürnberg am 29./30. September 1990, http://www.freiheit.org/files/288/1990_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- Ansprache von Bundesaußenminister Guido Westerwelle vor den Außenminister der Afrikanischen Union in Kampala*, 22.07.2010, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2010/100722-BM-Kampala-AU.html> [dostęp: 1.10.2014].
- Antrag der Abgeordneten Volker Rühle, Dr. Karl-Heinz Hornhues, Hans-Peter Repnik, Christian Schmidt (Fürth), Reinhard Freiherr von Schorlemer und der Fraktion der CDU/CSU sowie der Abgeordneten Dr. Helmut Haussmann, Dr. Klaus Kinkel, Dr. Werner Hoyer und der Fraktion der FDP. Die zweite Runde der NATO- Erweiterung auch als Beitrag zur Stabilisierung Südosteuropas konzipieren, Deutscher Bundestag. 14. Wahlperiode, Drucksache 14/8835. 19 IV 2002.
- Archiv der Gegenwart (1991).
- Aufbau der Partei*, <http://www.fdp.de/Aufbau-der-Partei/492b178> [dostęp: 24.07.2014].
- Berliner Programm der Freien Demokratischen Partei (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Berlin am 26. Januar 1957)*, http://www.freiheit.org/files/288/1957_Berliner_Programm.pdf [dostęp :18.08.2014].
- Borodziej W. (red.), *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989-1991. Dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa 2006.
- Bulletin der Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (1990-1998)
- Bundessatzung. Geschäftsordnung zur Bundessatzung. Schiedsgerichtsordnung. Finanz- und Beitragsordnung der Freien Demokratischen Partei. Fassung vom 10.05.2014*, <http://www.fdp.de/Bundessatzung/495b179/index.html> [dostęp: 1.10.2014].
- Bundesvorstand der FDP, stan z dnia 23.07.2014, <http://www.fdp.de/Bundesvorstand/483b175/index.html> [dostęp: 23.07.2014].
- Ein Europa der Freiheit für die Welt des 21. Jahrhunderts (17.01.2009), http://www.freiheit.org/webcom/show_article.php/_c-1561/i.html [dostęp: 11.06.2015].
- Entwurf der Grundsatzkommission: „Verantwortung für die Freiheit. Freiheitsthesen der FDP für eine offene Bürgergesellschaft”, 6.02.2012, <http://www.chancen-fuer-morgen.de/aktuelles/entwurf-der-grundsatzkommission-%E2%80%9Everantwortung-fur-die-freiheit-freiheitsthesen-der-fdp-fur-eine-offene-burgergesellschaft> [dostęp: 1.10.2014].
- „Europa Archiv” (1994).
- Europa-, Außen- und Sicherheitspolitik, Entwicklungspolitik, Menschenrechte – Rede von Dr. Guido Westerwelle, Bundesminister des Auswärtigen im Deutschen Bundestag am 10. November 2009, <http://www.guido-westerwelle.de> [dostęp: 1.10.2014].

- „Europas aus der Krise: Wachstum durch Wettbewerbsfähigkeit“ – Regierungserklärung Außenminister Westerwelles vor dem Deutschen Bundestag. 11.05.2012, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2012/120511-BM_Reg_Erkl_Europa.html [dostęp: 1.10.2014].
- Die Freiburger Thesen. Beschluss des F.D. P-Parteitag Freiburg/i.B.*, 25-27.10.1971, Bonn [brak daty wydania].
- Freiburger Thesen zur Gesellschaftspolitik der Freien Demokratischen Partei (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Freiburg vom 25./27. Oktober 1971)*, http://www.freiheit.org/files/288/1971_Freiburger_Thesen.pdf [dostęp: 23.07.2014].
- Für ein europäisches Deutschland (22.01.1994), http://www.freiheit.org/webcom/show_article.php/_c-1561/i.html [dostęp: 11.06.2015].
- Geschäftsordnung zur Bundessatzung (BGO) der Freien Demokratischen Partei, stan z dnia 10 maja 2014, <http://www.fdp.de/Bundessatzung/495b179/index.html> [dostęp: 1.10.2014].
- „Grundsätze: Für ein liberales Deutschland“ Beschlossen auf dem Vereinigungsparteitag in Hannover am 12. August 1990.
- Heppenheimer Proklamation der Freien Demokratischen Partei, 12.12.1948, http://www.freiheit.org/files/288/1948_Heppenheimer_Proklamation.pdf [dostęp: 18.08.2014].
- Humanistischer Liberalismus – für die Zukunft gedacht, 25-26.10.2008, <https://www.julis.de/inhalte/allgemein/grundsatzprogramm.html> [dostęp: 4.02.2015].
- Informator w sprawie zmiany polityki w Niemczech, http://www.freiheit.org/files/288/2005_Leitfaden_Politikwechsel_.pdf [dostęp: 18.08.2014].
- Jürgen Möllemann, Munziger-Archiv/Internat. Biograph. Archiv 38/03, P016186-13 Mo-ME, 1-8.
- Kieler Thesen der Freien Demokratischen Partei (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Kiel vom 6.-8. November 1977), http://www.freiheit.org/files/288/1977_Kieler_Thesen.pdf [dostęp: 18.08.2014].
- Kinkel K., *Aufarbeitung der Vergangenheit und Aufbau des Rechtsstaates*, „Bulletin der Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 23.02.1991.
- Kinkel K., *Aufbau des Rechtsstaates in den neuen Bundesländern*, „Bulletin der Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 7.02.1992.
- Kinkel K., *Beitrag zum Aufbau des Rechtsstaates in den neuen Bundesländern*, „Bulletin der Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 11.07.1991.
- Konstytucja Niemiec ze wstępem Bogusława Banaszaka, Warszawa 2008.
- Konzept für eine Politik zur Überwindung der Wachstumsschwäche und zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit, http://www.nachdenkenseiten.de/upload/pdf/lambsdorff_papier_1982.pdf [dostęp: 18.07.2015].
- Lambsdorff Graf A., *Wider eine (ver) fassungslose EU- Fünf Schritte für die Zukunft Europas*, http://lambsdorffdirekt.de/pdf/T_liberal_Verfassung_050722.pdf [dostęp: 5.01.2009].
- Lateinamerika-Konzept*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/RegionaleSchwerpunkte/Lateinamerika/Lateinamerikapolitik_node.html [dostęp: 5.02.2015].
- Leitlinien liberaler Kommunalpolitik der Freien Demokratischen Partei (Beschlossen vom Bundeshauptausschuss in Jena am 6.3.1993)*, http://www.freiheit.org/files/288/1993_Leitlinien_Kommunalpolitik.pdf [(dostęp: 19.08.2014].
- Leitsätze der F.D.P. zur Europawahl, 23.01.1999, http://www.freiheit.org/webcom/show_article.php/_c-1561/i.html [dostęp: 11.06.2015].
- Leitsätze der F.D.P. zur Europawahl 1999 (Beschlossen vom Europatag in Frankfurt am Main am 23.01.1999), ADL, Druckschriftenbestand, Signatur D2-2716.
- Niederschrift über die Vertreterversammlung zur Aufstellung der Bewerber und Ersatzbewerber für die gemeinsame Liste, ADL, Bestand FDP-Bundespartei, 25864.

- Organisationsplan*, Stand: 01.03.2014, http://www.freiheit.org/files/62/140301_Organigramm_FNF2014.pdf [dostęp: 13.08.2014].
- Otto Graf Lambsdorff, *Munizger Archiv/Internat. Biograph. Archiv 37/00*, P 13618-12 La-ME.
- Otto Graf Lambsdorff, *Mut statt Mißmut – für ein liberales Deutschland* (20.08.1992), http://www.freiheit.org/files/288/1992_Lambsdorff-Papier.pdf [dostęp: 19.08.2014].
- Das Präsidium der FDP, Stan z dnia 23.07.2014, <http://www.fdp.de/Praesidium/480b174/> [dostęp: 23.07.2014].
- Programm der Freien Demokratischen Partei für die Wahl zum VIII. Europäischen Parlament 2014. Das braucht unser Europa! Beschluss des Europaparteitages der FDP, Bonn, 19. Januar 2014, http://www.fdp.de/files/408/EPT-Europawahlprogramm-Brosch_re_final.pdf [dostęp: 23.07.2014].
- Programm der Freien Demokratischen Partei „Verantwortung für die Freiheit. Karlsruher Freiheitsthesen der FDP für eine offene Bürgergesellschaft“ (Beschlussen auf dem Bundesparteitag in Karlsruhe am 22. April 2012), http://www.freiheit.org/files/288/2012_Karlsruher_Freiheitsthesen.pdf [dostęp: 19.08.2014].
- Rechenschaftsbericht zum 31.12.2012 der FDP, http://www.fdp.de/files/5618/Rechenschaftsbericht_2012__Internet_.pdf [dostęp: 24.07.2014].
- Rede des Abgeordneten Dr. Helmut Haussmann (FDP) zur Europadebatte im Deutschen Bundestag Vom 18. Oktober 2001, http://www.documentarchiv.de/brd/2001/rede_haussmann_1018.html [dostęp: 11.06.2015].
- Rede von Bundesminister Westerwelle auf der 46. Münchner Sicherheitskonferenz. Auswärtiges Amt, am: 6.02.2010, http://ausenpolitik.net/themen/sicherheitspolitik/rede_von_bundesminister_westerwelle_auf_der_46-munchner_sicherheitskonferenz/ [dostęp: 1.10.2014].
- Rede von Bundesaußenminister Guido Westerwelle vor dem Deutschen Bundestag. 10.11.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2009/091110-BM-Bundestag.html> [dostęp: 9.04.2015].
- Rede von Bundesaußenminister Guido Westerwelle vor der 65. Generalversammlung der Vereinten Nationen. Auswärtiges Amt, am: 25.09.2010, http://ausenpolitik.net/themen/de_wahljahr/rede_von_bundesaussenminister_guido_westerwelle_vor_der_65-generalversammlung_der_vereinten_nationen/ [dostęp: 1.10.2014].
- Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Guido Westerwelle, anlässlich der Amtsübernahme, 29.10.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2009/091029-BM-Amtsuebergabe.html> [dostęp: 1.10.2014].
- Rede von Dr Guido Westerwelle, MdB. FDP-Partei und Fraktionsvorsitzender bei der DGAP e.V. am. 4.05.2009 in Berlin, <http://www.dailynet.de/Politik/41512.php> [dostęp: 1.10.2014].
- Rede von Dr. Guido Westerwelle auf dem 56. Ord. Bundesparteitag am 5. Mai 2005 in Köln, http://56.parteitag.fdp.de/files/23/BPT2005_RedeBV.pdf [dostęp: 25.08.2014].
- Rede von Dr. Guido Westerwelle Bundeswehreinsatz in Afghanistan (ISAF). Rede im Deutschen Bundestag am 12. Oktober 2007, www.guido-westerwelle.de [dostęp: 1.10.2014].
- Rede von Dr. Guido Westerwelle, Bundesminister des Auswärtigen zur Verlängerung des ISAF-Mandats, vor dem Deutschen Bundestag am 3. Dezember 2009, www.guido-westerwelle.de [dostęp: 1.10.2014].
- Rede von Außenminister Guido Westerwelle vor dem Deutschen Bundestag, 26.11.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2009/091126-BM-BT.html>, Rede BM Westerwelle im Deutschen Bundestag, 2/3. Lesung ISAF-Mandatsverlängerung, 3.12.2009 [dostęp: 1.10.2014].
- Theodor Heuss, *Munizger – Archiv/Internat. Biograph. Archiv 47/13*, P000044-14, He-ME.

- Theodor Heuss: Rede anlässlich seiner Wahl zum Bundespräsidenten, 1949, http://www.politik-fuer-die-freiheit.de/files/77/Theodor_Heuss_1.pdf [dostęp: 18.08.2014].
- Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP. 17. Legislaturperiode, http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Ministerium/koalitionsvertrag.pdf?__blob=publicationFile [dostęp: 11.07.2015].
- Walter Scheel, Munziger-Archiv/Internat. Biograph. Archiv 16/99, P007356-15, Sche-ME, 1-6.
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 1990 der Freien Demokratischen Partei „Das liberale Deutschland“ „Wahlaufruf“ Beschlossen vom Bundesvorstand am 28. September 1990.
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 1994 der Freien Demokratischen Partei „Liberal denken. Leistung wählen.“ (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Rostock am 5. Juni 1994), http://www.freiheit.org/files/288/1994_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 1998 der Freien Demokratischen Partei „Es ist Ihre Wahl“ (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Leipzig vom 26.-28. Juni 1998), http://www.freiheit.org/files/288/1998_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2002 der Freien Demokratischen Partei „Bürgerprogramm 2002“ (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Mannheim vom 10.-12. Mai 2002), http://www.freiheit.org/files/288/2002_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2005 der Freien Demokratischen Partei „Arbeit hat Vorfahrt. Deutschlandprogramm 2005“, http://www.freiheit.org/files/288/2005_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2009 der Freien Demokratischen Partei „Die Mitte stärken. Deutschlandprogramm der Freien Demokratischen Partei“ (Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Hannover vom 15.-17. Mai 2009), http://www.freiheit.org/files/288/IN5-290_BTW_2009_Deutschlandprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2013 der Freien Demokratischen Partei „Bürgerprogramm 2013. Damit Deutschland stark bleibt. Nur mit uns“ (Beschlossen auf dem a.o. Bundesparteitag in Nürnberg am 4./5. Mai 2013), http://www.freiheit.org/files/288/2013_Bundestagswahlprogramm.pdf [dostęp: 11.06.2015].
- „Wiesbadener Grundsätze. Für die liberale Bürgergesellschaft beschlossen auf dem Bundesparteitag der F.D.P. am 24.05.1997 in Wiesbaden“, <http://www.fdp-bw.de/regional/dokumente.php?kvid=Hohenlohe> [dostęp: 1.10.2014].
- Wir können Europa besser! – Für ein freies und faires Europa (17 I 2004), http://www.freiheit.org/webcom/show_article.php/_c-1561/i.html [dostęp: 11.06.2015].
- Wolfgang Gerhardt, Munziger Archiv/Internat. Biograph. Archiv 29/05, P 018148-6, Ge-ME 1-6.
- Zurück zu den liberalen Wurzeln. Ein Positionspapier des Dahrendorfkreis, 3.4.2011, http://www.dahrendorfkreis.de/?page_id=108 [dostęp: 4.02.2015].

Wspomnienia

- Albright M., *Pani sekretarz stanu*, współpraca B. Woodward, Warszawa 2005.
- Bartoszewski W., *O Niemcach i Polakach. Wspomnienia. Prognozy. Nadzieje. Zanotowali Rafał Rogalski i Jan Rydel*, Kraków 2010.
- Fischer J., *Die rot-grünen Jahre. Deutsche Außenpolitik – vom Kosovo bis zum 11. September*, Köln 2007.

- Georgen F., *Skandal FDP. Selbstdarsteller und Geschäftemacher zerstören ein politische Idee*, Köln 2004.
- Gencher H.-D., *Erinnerungen*, Berlin 1995.
- Herwath H. von., *Od Adenauera do Brandta. Wspomnienia*, Warszawa 1995.
- Kohl H., *Erinnerungen 1990-1994*, München 2007.
- Schröder G., *Entscheidungen. Mein Leben in der Politik*, Hamburg 2006.

Opracowania

- Adamczyk A., *Uwarunkowania i perspektywy pojednania polsko-niemieckiego po 1989 roku*, Poznań 1989.
- Andrzejewski M., *Od Bismarcka do Schrödera. Portrety niemieckich kanclerzy*, Gdańsk 2003.
- Andrzejewski M., *Od Eberta do Köhlera. Portrety niemieckich prezydentów*, Gdańsk 2009.
- Ash Garton T., *W imieniu Europy. Niemcy i podzielony kontynent*, Londyn 1996.
- Axt H.-J., *Hat Gensche Jugoslawien entzweifft? Mythen und Fakten zur Aussenpolitik des vereinten Deutschlands*, „Europa Archiv” 1993, nr 12.
- Bachmann K., Buras P., Plóciennik S., *Republika bez gorsetu. Niemcy po wyborach 2005*, Wrocław 2005.
- Barabasz A., *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku w Polsce i w Niemczech – analiza porównawcza*, [w:] B. Koszel (red.), *Polacy i Niemcy w XXI wieku. Nowe oblicza partnerstwa?*, Poznań 2007.
- Baring A., *Czy Niemcom się uda? Pożegnanie złudzeń*, Wrocław 2010.
- Baring A., *Machtwechsel. Die Ära Brandt-Scheel*, Stuttgart 1982.
- Bartosz J., *Angela Merkel. Kariera – władza – polityka*, Wrocław 2010.
- Bärmeier E., *Nur ein kleines bißchen Umdenken!*, „Liberal” 1996, nr 1.
- Bastiat F., *Państwo*, [w:] L. Balcerowicz, *Odkrywając wolność. Przeciw zniewoleniu umysłów*, Poznań 2012.
- Beerfeltz H.-J., *Vorfahrt für Freiheit. Die Vorbereitung der FDP durch programmatische Substanz seit den Wiesbadener Grundsätzen von 1997*, [w:] W. Gerhardt (red.), *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Berndt R., *Freiheitliche Perspektiven durch die Stiftung für die Freiheit. Wurzeln und Traditionen*, [w:] W. Gerhardt, (red.), *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Bingen D., Malinowski K., *Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998*, Poznań 2000.
- Bojenko-Izdebska E., *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989-2010. Polityczne aspekty transformacji*, Kraków 2011.
- Bojenko-Izdebska E., „Wschód głosuje inaczej” – preferencje wyborcze w nowych krajach federacji po 1990 roku, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 1.
- Bojenko-Izdebska E., *Wybory w RFN w 2005 roku – wybrane zagadnienia ustrojowo-polityczne*, „Politeja” 2006, nr 1.
- Bott H., *Theodor Heuss in seiner Zeit*, Göttingen–Frankfurt–Zürich 1966.

- Bracher K.D., Jäger W., Link W., *Republik im Wandel 1969-1974*, „Die Ära Brandt”, nr 5/1, Stuttgart 1996.
- Brey T., *Trümmer, Chaos und kein Ende...zur Lage im ehemaligen Jugoslawien*, „Osteuropa” 1999, nr 2.
- Bröcker M., *Philipp Rösler. Ein Porträt. Glaube. Heimat. FDP*, Leipzig 2011.
- Bross M., *Neubestimmung des Liberalismus*, „Liberal” 2011, nr 2.
- Bruns W., Müller M.M., *Die Demokratie freiheitsfest machen – mit einem Bürgersebat*, „Liberal” 2011, nr 2.
- Brüderle R., *Rainer Brüderle. Jetzt rede ich! Ein Gespräch mit Hugo Müller-Vogg*, Reinbeck/München 2014.
- Bude H., *Außenpolitik im Generationszusammenhang. Der Fall Klaus Kinkel*, „Merkur” 1994, nr 9/10.
- Burger W.S., *Zachodni Niemcy politycy wobec jedności Niemiec i Europy (1945-1990)*, Toruń 2006.
- Chmaj M., *System partyjny Republiki Federalnej Niemiec*, „Przegląd Politologiczny” 1997, nr 3/4.
- Chudy K., Lach W., *Stanowisko niemieckich partii politycznych wobec integracji europejskiej i rozszerzenia*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2002, nr 57.
- Cieślińska J., *Partnerstwo Wschodnie – miejsce wymiaru wschodniego w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa UE*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3.
- Clough P., *Helmut Kohl. Portret władzy*, Gliwice 1999.
- Crome E., *Deutschland in Europa. Eine neue Rolle nach der Finanzkrise?*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2012, nr 6.
- Cziomer E., *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005.
- Cziomer E., *Wyzwania kryzysu zadłużenia dla poszukiwania nowej roli Niemiec w Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2012, nr 6.
- Czubiński A., *Kwestia niemiecka po II wojnie światowej*, [w:] A. Czubiński, *Droga Niemców do ponownego zjednoczenia państwa 1949-1990*, Poznań 1991.
- Genscher H.-D., Lindner Ch., *Brückenschläge. Zwei Generationen, eine Leidenschaft*, Regensburg 2013.
- Georgen F., *Skandal FDP. Selbstdarsteller und Geschäftemacher zerstören eine politische Idee*, Köln 2004.
- Gerhardt W., *Der deutsche Liberalismus als Kraft der Freiheit*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Glensk J., *Niemcy w opinii własnej i świata*, Poznań 1994.
- Goździor Ł., *Rola i pozycja Wolnej Partii Demokratycznej (FDP) na niemieckiej scenie politycznej*, Poznań 2004, maszynopis pracy magisterskiej.
- Dahrendorf R., *Wolność a więzi społeczne. Uwagi o strukturze pewnej argumentacji*, [w:] K. Michalski, *Społeczeństwo liberalne. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków–Warszawa 1994.
- Dahrendorf R., Naumann F., *Politik und politische Bildung*, „Beiträge zur liberalen Politik” 1985, nr 3.
- Decker F., *Jetzt kommt es dicke*, „Berliner Republik” 2011, nr 5.
- Decker F., Neu V. (wyd.), *Handbuch der deutschen Parteien*, Bonn 2013.

- Der Wert Europas: Vier Thesen zum Zukunftsprojekt Europa*, „Integration” 2012, nr 2.
- Dies ist der Weg der FDP. 60 Jahre Bundesrepublik Deutschland. 60 Jahre liberale Politik*, Berlin 2009.
- Dittberner J., *Die F. D. P. an der Schwelle zum neuen Jahrhundert*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 2000, nr B5.
- Dittberner J., *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2005.
- Dittberner J., *Die FDP: Von der Regierung in die außenparlamentarische Opposition und zurück?*, Berlin 2014.
- Dittberner J., *Die FDP zwischen Neo- und Ordoliberalismus*, „Vorgänge” 2010, nr 1.
- Dittberner J., *Liberale in der Zivilgesellschaft*, <http://www.liberalis.de/phpBB3/viewtopic.php?f=9&t=2374&sid=b100f58288a3c74a6c3d4b3246b639e2> [dostęp: 1.10.2014].
- Dittberner J., *Sozialer Liberalismus. Ein Plädoyer*, Berlin 2008.
- Dittrich D., *Der FDP und die deutsche Aussenpolitik. Eine Analyse liberaler Außenpolitik seit der deutschen Wiedervereinigung*, „WeltTrends ThESIS” <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2009/3440> [dostęp: 1.10.2014].
- Dittrich D., *Die FDP und die deutsche Aussenpolitik. Eine Analyse seit der deutschen Wiedervereinigung*, „WeltTrends ThESIS” 2009, nr 7.
- Dönhoff Gräfin M., *Kanclerze Republiki Federalnej Niemiec, jakich nie znamy*, Warszawa 1999.
- Drzewiecki A., *Stanowisko niemieckich partii politycznych wobec konfliktu w Kosowie w okresie zmiany rządu w 1998 roku*, „Niemcoznawstwo”, nr 11, Wrocław 2002.
- Eggert D., *Transatlantycka wspólnota bezpieczeństwa*, „Żurawia Papers” 2005, nr 5.
- Falter J.W., Winkler J.R., *Die FDP vor dem Aus? Anmerkungen zum Niedergang und den Überlebenschancen der FDP*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1996, B6.
- Fassbender M., *„...auf der Grundlage des Liberalismus tätig”. Die Geschichte der Friederich-Naumann-Stiftung*, Baden-Baden 2009.
- Fietz M., *Funktionspartei wider Willen*, „Die Politische Meinung” 1998, nr 343.
- Filmer W., Schwan H., *Hans-Dietrich Genscher*, Moewig bei Ulstein 1993.
- Fiszer J., *Stosunki polsko-niemieckie po 1989 roku i ich znaczenie dla bezpieczeństwa Europy*, „Studia Polityczne” 1996, nr 5.
- Five Questions, Four Agendas. Four politicians define their parties' foreign policies*, <https://ip-journal.dgap.org/en/article/five-questions-four-agendas> [dostęp: 16.02.2015].
- Flakowski J., *Zjednoczone Niemcy wobec współczesnych konfliktów zbrojnych (1990-2007)*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2010, nr 23.
- Formuszewicz R., *Polityka europejska Niemiec i stosunki polsko-niemieckie po wyborach do Bundestagu*, „Biuletyn. PISM” 28.09.2009.
- Formuszewicz R., *Program FDP a polityka zagraniczna Niemiec po wyborach do Bundestagu*, „Biuletyn. PISM” 2009, nr 38(570).
- Frölich J., *Zum Aufstieg und Scheitern einer liberalen Volkspartei*, „Liberal” 1986, nr 2.
- Frymark K., *Mocarstwa wschodzące w polityce zagranicznej RFN*, [w:] E. Kuczyński, M. Tomczyk, *Polityka – kultura – społeczeństwo. Niemcy, Austria, Szwajcaria w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Łódź 2013.
- Gareis S.B., *Deutschlands Außen- und Sicherheitspolitik. Eine Einführung*, Opladen–Farmington Hills 2006.

- Gelles K., *Niemiecka polityka wschodnia*, Wrocław 2007.
- Gelles K., *Zjednoczone Niemcy wobec dążeń Turcji do członkostwa w Unii Europejskiej*, [w:] L. Meissner, M. Wilk, *Polska i Niemcy w Europie. Przyczynki z dziedziny kultury, polityki i historii współczesnej*, Łódź 2011.
- Gemeinder S., Jacobs A., *Revolution unter Militäraufsicht. Zu den Hintergründen des Umbruchs in Ägypten*, „Die Politische Meinung” 2011, nr 497.
- Gerhardt W., *Worauf es jetzt ankommt*, „Liberal” 2011, nr 5.
- Glondys D., Kopeć K.D., Świdorski P., *Łagodna rewolucja. Materiały z konferencji o dążeniu do wolności i składnikach dialogu. 6-7 października 2005 roku. Willa Decjusza, Kraków 2006*.
- Górewicz I.D., *Stosunki niemiecko-rosyjskie 1989-1999*, Warszawa 2001.
- Götte S., Recke S., *Ernsthafter Herausforderer oder zahloser Tiger. Die FDP nach der Bundestagswahl 2005*, [w:] Biehle H., Dietschke H.-J. i in. (red.), *Kleine Parteien im Aufwind. Zur Veränderung der deutschen Parteienlandschaft*, Frankfurt am Main 2006.
- Grodzki R., *Fundacje niemieckie w Polsce*, [w:] R. Grodzki, P. Kubiak, *Niemiecki system kształcenia obywatelskiego*, „IŻ Policy Papers”, nr 14.
- Grodzki R., *Problemy bezpieczeństwa Czech, Polski i Węgier w kontekście poszerzania NATO*, Poznań 2011.
- Hacke Ch., *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*, Berlin 2003.
- Hamm-Brücher H., *Der Politiker und sein Gewissen. Eine Streitschrift für mehr Freiheit*, München–Zürich 1983.
- Hank R., *Liberal und konservativ – ob. Das wohl gut geht? Warum es sich lohnt, wieder einmal Wilhelm Röpke zu lesen*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Harnisch S., *Teorie ról i Niemcy jako państwo cywilne*, [w:] K. Bachmann, P. Buras, *Niemcy jako państwo cywilne. Studia nad niemiecką polityką zagraniczną*, Wrocław 2006.
- Härtig K., *Wir sind weiter im Spiel*, „Liberal” 2014, nr 1.
- Heuss T., Adenauer K., *Unserem Vaterlande zugute. Der Briefwechsel 1948-1963. Bearbeitet von Hans Peter Mensing*, Berlin 1989.
- Hofmann G., *Richard von Weizsäcker. Niemiecka biografia*, Warszawa 2014.
- Hoyer W., *Bronisław Geremek – z atencją o wielkim Europejczyku*, [w:] B. Geremek, *Ojciec polskiego liberalizmu*, Łódź 2010.
- Hoyer W., F.D.P.: 1994 – *Die zweite historische Chance*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1994, nr 15.
- Höhler G., *Matka chrzestna. Jak Angela Merkel przebudowuje Niemcy*, Poznań 2012.
- Heumann H.-D., *Hans-Dietrich Genscher. Die Biographie*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2012.
- Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2009.
- Hinrichs E., *Die geteilte Weltanschauung. Krisen und Chancen des politischen Liberalismus in Deutschland*, Lang 1998.
- Hirsch B., *Die „Freiburger Thesen zur Gesellschaftspolitik”. Mehr als eine Legitimierung der sozialen Koalition in Bonn*, „Liberal” 2011, nr 12.
- Husson E., *Inne Niemcy*, Warszawa 2008.
- Ivanković N., *Bonn. Das zweite kroatische Front*, Gießen 1996.

- Janicka I., *Niemieckie partie polityczne. Vademecum*, Piła 2008.
- Janicka I., *Wybory parlamentarne w RFN w 2009 roku*, „Przegląd Zachodni” 2009, nr 4.
- Janicki L., *Partie polityczne w systemie prawnym Republiki Federalnej Niemiec*, Poznań 1975.
- Jansen H.-H., *Der Weg zum Dreiparteiensystem. Parteipolitik und Aussenpolitik der FDP unter Thomas Dehler 1954-1957*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Jäger W., *Die Innenpolitik der sozial-liberalen Koalition 1969-1974*, [w:] K.D. Bracher, W. Jäger, *Republik im Wandel 1969-1974. Die Ära Brandt*, Stuttgart 1996.
- Jonca K., *Polska we „Wspomnieniach” Hansa-Dietricha Genschera*, „Zbliżenia” 1998, nr 1.
- „Jung + liberal” 2015, nr 1.
- Kamińska K., *Partie piwotalne w Niemieckiej Republice Federalnej*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2010, nr 1/2.
- Kapferer S., *Generation @und Politik. Internet bringt Wähler und Gewählte wieder zusammen*, „Liberal” 2001, nr 6.
- Kik K., *Ideowe barwy jednoczenia Europy. Europejski proces integracyjny w programach i polityce głównych nurtów politycznych Europy Zachodniej*, Kraków 2005.
- Kinkel K., *In neuer Welt gemeinsam das Überleben lernen*, [w:] D. Weinrich (red.), *Deutsche Welle. Auftrag Deutschland. Nach der Einheit: Unser Land der Welt vermitteln*, Mainz–München 1993.
- Kinkel K., *Keine UN-Mitgliedschaft à la carte. Außenpolitische Herausforderung für die Bundesrepublik Deutschland*, „Der Überblick” 1992, nr 4.
- Kinkel K., *Die NATO-Erweiterung. Ein Beitrag zur gesamteuropäischen Sicherheit*, „Internationale Politik” 1995, nr 4.
- Kinkel K., *Die Öffnung der NATO für neue Mitglieder. Stabilitätspakt für ganz Europa*, „Europäische Sicherheit” 1998, nr 6.
- Kinkel K., *Partner im Wandel. Deutsche Außenpolitik und die GUS-Staaten*, „Internationale Politik” 1996, nr 10.
- Kinkel K., *Probleme der Rechtspolitik in vereinten Deutschland 1991. Vortrag gehalten beim Forum TÜV Südwest*, „Schriftenreihe Forum TÜV Südwest” 1991, nr 2.
- Kinkel K., *Die unveränderte Bedeutung der NATO für die europäische Sicherheit*, „NATO-Brief” 1992, nr 5.
- Kinkel K. (red.), *In der Verantwortung. Hans-Dietrich Genscher zum Siebzigsten*, Berlin 1997.
- Kiwerska J., *Niemcy we wspólnocie transatlantyckiej*, [w:] J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczak, S. Żerko, *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, Poznań 2011.
- Kiwerska J., *USA w polityce Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1.
- Kiwerska J., *W sercu Europy. Kwestie bezpieczeństwa Polski w XX wieku*, s. 24, www.wbc.poznan.pl/Content/39730 [dostęp: 1.01.2013].
- Klein M., *Weiche für Wachstum*, „Das Parlament” 2009, nr 45.
- Kleinert H., *Parteiendemokratie in der Krise*, [w:] F. Schall i in. (red.), *Neuanfang statt Niedergang – Die Zukunft der Mitgliederparteien*, Berlin 2009.
- Koch-Mehrin S., *60 Jahre FDP. Die Zukunft Europas*, [w:] W. Gerhardt, *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Koch-Mehrin S., *Mein Europäischer Traum*, [w:] P. Rösler, Ch. Lindner, *Freiheit: gefühlt – gedacht – gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009.

- Kopka A., *Populizm lewicowy na drodze do sukcesu? Profil ideowo-programowy Partii Lewicy i jej rola w systemie partyjnym RFN*, [w:] A. Kruk, M. Sus, *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia i wyzwania*, Wrocław 2013.
- Kosman M.M., *Polityka RFN wobec ZSRR/Rosji w latach 1989-2009*, Bydgoszcz 2013.
- Kosman M.M., *Zjednoczone Niemcy w procesie integracji europejskiej (1990-2002)*, Toruń 2004.
- Koszel B., *F.-W. Steinmeier jako kandydat SPD na kanclerza Niemiec*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2009, nr 22.
- Koszel B., *Francja i Niemcy w procesie integracji Polski ze Wspólnotami Europejskimi/Unią Europejską (1989-2002)*, Poznań 2003.
- Koszel B., *Konflikt na Bałkanach (1991-1999) a bezpieczeństwo europejskie*, „Zeszyty Instytutu Zachodniego” 2000, nr 16.
- Koszel B., *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowo i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999.
- Koszel B., *Niemcy i wojna domowa w Jugosławii. Czy Niemcy są odpowiedzialne za wybuch konfliktu jugosłowiańskiego?*, „Przegląd Zachodni” 1993, nr 4.
- Koszel B., *Niemcy wobec konfliktu w Kosowie*, „Przegląd Politologiczny” 1999, nr 3-4.
- Koszel B., *Niemcy wobec kryzysu finansowego strefy euro państw Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2011, nr 5.
- Koszel B., *Niemcy wobec transformacji w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, [w:] Z. Mazur (red.), *Rola Nowych Niemiec na arenie międzynarodowej*, Poznań 1986.
- Koszel B., *Nierówne partnerstwo? Niemcy i Francja w Unii Europejskiej (1993-2013)*, Piła 2013.
- Koszel B., *Partnerstwo dla Modernizacji w stosunkach niemiecko-rosyjskich*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 2.
- Koszel B., *Rola zjednoczonych Niemiec w procesie integracji europejskiej*, [w:] J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczask, S. Żerko, *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, Poznań 2011.
- Koszel B., *Stosunki Polska – Niemcy a bezpieczeństwo europejskie*, [w:] W.M. Góralski, *Polska–Niemcy 1945-2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie. Studia i dokumenty*, Warszawa 2007.
- Koszel B., *The Union for the Mediterranean in the policy of France and Germany*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2014, nr 8.
- Koszel B., *Trójkąt Weimarski*, Poznań 1996.
- Koszel B., Książniakiewicz M., *Rola Urzędu Spraw Zagranicznych w kreowaniu polityki zagranicznej Niemiec w XX i XXI wieku*, [w:] A. Kruk (red.), *Ministerstwa spraw zagranicznych wobec wyzwań XXI wieku*, Łódź 2013.
- Kotłowski T., *Historia Republiki Weimarskiej 1919-1933*, Poznań 2004.
- Kozłowska I., Marszałek-Kawa J., *Szczyt Trójkąta Weimarskiego w Nancy*, Toruń 2005.
- Klose H.U., Polenz R., *Wahre Werte, falsche Freunde, Deutschlands Partner im Westen: eine Erinnerung aus gegebenen Anlass*, „Internationale Politik” 2011, nr 9/10.
- Kornelius S., *Pani Kanclerz Angela Merkel*, Poznań 2013.
- Krasnodębski Z., *Liberalizm*, [w:] A. Lawaty, H. Orłowski, *Polacy i Niemcy. Historia – kultura – polityka*, Poznań 2008.
- Krasuski J., *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004.
- Krasuski J., *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871-1945*, Poznań 1986.

- Krasuski J., *Kulturkampf. Katolicyzm i liberalizm w Niemczech w XIX wieku*, Wrocław 2009.
- Krasuski J., *Stosunek Francji do problemu jedności Niemiec po II wojnie światowej*, „Przegląd Zachodni” 1979, nr 1.
- Krause-Burger S., *Joschka Fischer. Der Marsch durch die Illusionen*, Reinbeck bei Hamburg 2000.
- Kruk A., *80-lecie Hansa-Dietricha Genschera*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1.
- Kruk A., *Interests, Expectations and Fears of Germany in the Face of Arab Spring*, [w:] B. Przybylska-Maszner, *The Arab Spring*, Poznań 2011.
- Kruk A., *Kariera polityczna Klausa Kinkela*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2013, nr 21.
- Kruk A., *Koordinator ds. współpracy z Polską – o działaniach Gesine Schwan i Corneli Pieper*, [w:] A. Kruk (red.), *Ministerstwa spraw zagranicznych wobec wyzwań XXI wieku*, Łódź 2013.
- Kruk A., *Niemieckie dylematy wobec wojny w Afganistanie*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011/2012, nr 6.
- Kruk A., *Przeobrażenia niemieckiej sceny partyjnej – sposoby przełamywania impasu na przykładzie Partii Wolnych Demokratów*, [w:] A. Pacześniak, M. Winclawska, *Partie polityczne w Polsce i w Europie. Struktury, funkcje, strategie w zmieniającym się otoczeniu*, Wrocław-Toruń 2013.
- Kruk A., *Przywództwo Guido Westerwelle w Wolnej Partii Demokratycznej*, [w:] E. Kuczyński, M. Tomczyk, *Polityka – kultura – społeczeństwo: Niemcy, Austria, Szwajcaria w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Łódź 2013.
- Kruk A., *Rola i miejsce Hansa-Dietricha Genschera w polityce wewnętrznej i zagranicznej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1969-1992*, Katowice 2010.
- Kruk A., *Wolna Partia Demokratyczna (FDP) w Parlamencie Europejskim*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3.
- Kruk A., *Wybory w Niemczech w 2009 roku. Program i profil polityczny II rządu Angeli Merkel. Zarys informacyjny*, [w:] L. Meissner, M. Wilk, *Polska i Niemcy w Europie. Przyczynki z dziedziny kultury, polityki i historii współczesnej*, Łódź 2011.
- Kruk A., Sus M. (red.), *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia i wyzwania*, Wrocław 2013.
- Kubiak P., *Liberalizm niemiecki w czasach Republiki Weimarskiej: ugrupowania liberalne w systemie politycznym Niemiec 1918-1933*, Poznań 2006, maszynopis pracy doktorskiej.
- Kubiak P., *System partyjny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990-2013)*, Poznań 2014.
- Kubiak P., *Uwagi o niemieckim systemie partyjnym i partiach politycznych. Część pierwsza: lata 1871*, „Res Politica et Historica” 2010, nr 2.
- Lawaty A., Orłowski H., *Polacy i Niemcy. Historia – kultura – polityka*, Poznań 2008.
- Leersch H.-J., *Steuern runter*, „Das Parlament” 2009-1933, nr 45.
- Leibrecht H., *Die Außenpolitik der Großen Koalition. Bilanz aus liberaler Sicht*, „WeltTrends” 2009, nr 7/8.
- Leszczyński P.A., *Polski socjalliberalizm w latach 1989-1997 – historyczne i europejskie uwarunkowania*, Warszawa 2004.
- Leśniewska K., *Rozwój programowy FDP na tle sytuacji społeczno-politycznej RFN w latach 1948-1997 i ogólnych założeń liberalizmu*, Warszawa 2000.

- Leuschner U., *Die Geschichte der FDP Metamorphosen einer Partei zwischen rechts, sozialliberal und neokonservativ*, Münster 2005.
- Leutheusser-Schnarrenberger S., *Mut zur Freiheit*, „Liberal” 2007, nr 12.
- Libal M., *Krieg in Mitteleuropa. Genscher, Jugoslawien und die serbische Herausforderung 1991/1992*, [w:] H.-D. Lucas, *Genscher, Deutschland und Europa*, Baden-Baden 2002.
- Lindner Ch., *Chancen für morgen: Zum Stand der Grundsatzdebatte*, „Liberal” 2011, nr 9.
- Lösche P., Walter F., *Die FDP: Richtungstreit und Zukunftssweifel*, Darmstadt 1996.
- Lucas H.-D., *Genscher, Deutschland und Europa*, Baden-Baden 2002.
- Lucke A. von, *Gefährlich prekär: Die neue FDP*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 2011, nr 6.
- Lühmann M., Bebnowski D., *Die langen Schatten des Börsen-Booms. Wie Westerwelle-Liberalismus seine Grundlage verlor*, „Kommune” 2011, nr 5.
- Łada A., *Partnerstwo Wschodnie i polityka wizowa w programach wyborczych niemieckich partii politycznych*, [w:] A. Kruk, M. Sus, *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia i wyzwania*, Wrocław 2013.
- Łoś R., *Gerhard Schröder. Blaski i cienie władzy*, Łódź 2008.
- Maciąg Z., *System partyjny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 1979.
- Madajczyk P., *Kryzys FDP czy kryzys liberalizmu w Niemczech?*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2012, nr 1.
- Malinowski K., *Niemcy wobec Polski w dziedzinie bezpieczeństwa*, [w:] B. Koszel, K. Malinowski, Z. Mazur, *Niemiecka polityka wobec Polski 1990-2010*, Poznań 2012.
- Malinowski K., *Przemiany niemieckiej polityki bezpieczeństwa 1990-2005*, Poznań 2009.
- Malinowski K., *System partyjny i zachowania wyborcze w zjednoczonych Niemczech*, [w:] L. Janicki, B. Koszel, W. Wilczyński, *Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, Poznań 1996.
- Malinowski K., Mazur Z., Kubiak P., *Polityka zagraniczna koalicji CDU/CSU-FDP*, <http://www.iz.poznan.pl/index.php?p=sb&lang=pl&i=169&tb=1&a=a18> [dostęp: 1.10.2014].
- Mathiopoulos M., *Ein liberales Manifest*, „Liberal” 2004, nr 6.
- Mayer F.A., *Waren sie ein Rebell?*, „Cicero” 2009, nr 3.
- Mazur S., *Międzynarodówka Liberalna*, [w:] A. Zięba (red.), *Organizacje międzynarodowe partii politycznych*, Kraków 2005.
- Mazur Z., „Nowy” patriotyzm niemiecki, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1.
- Mazur Z., *Odejście Hansa-Dietricha Genschera*, „Przegląd Zachodni” 1992, nr 3.
- Mazur Z., *Polska w procesie jednoczenia Niemiec*, [w:] B. Koszel, K. Malinowski, Z. Mazur, *Niemiecka polityka wobec Polski 1990-2010*, Poznań 2012.
- Mazur Z., *Wolna Partia Demokratyczna (Freie Demokratische Partei)*, [w:] A. Wolff-Powęska, *Niemcy współczesne. Zarys encyklopedyczny*, Poznań 1999.
- Mählert U., *Krótką historia NRD*, Wrocław 2007.
- Merseburger P., *Theodor Heuss. Der Bürger als Präsident. Biographie*, München 2014.
- Merseburger P., *Willy Brandt 1913-1992. Wizjoner i realista*, Poznań 2011.
- Miziniak W., *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990.
- Młynarski A., *Niemcy jako polityczny problem Europy 1949-2002*, Kielce 2006.
- Mobilität für heute und morgen sichern*, „Das Parlament” 2009, nr 45.
- Montbrial T. de, *Działanie i system światowy*, Warszawa 2011.

- Moroz P., *Polityka wschodnia FDP w latach 1961-1970*, Warszawa–Wrocław 1976.
- Narr A., *Anschluß verpaßt. Lambsdorff, Lühr und das Dilemma der Liberalen*, [w:] T. Leif, H.J. Legrand, A. Klein (red.), *Die politische Klasse in Deutschland. Eliten auf dem Prüfstand*, Bonn–Berlin 1992.
- Newhouse J., *Bonn, der Westen und die Auflösung Jugoslawiens*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1992, nr 10.
- Niedermayer O., *Die deutsche Parteiensystem nach der Bundestagswahl 2009*, [w:] O. Niedermayer, *Die Parteien nach der Bundestagswahl*, Wiesbaden 2009.
- Niedermayer O., *Parteimitglieder in Deutschland: Version 2013*, „Arbeitshefte aus dem Otto-Stammer-Zentrum”, Berlin 2013, nr 20.
- Oberreuter H., Kranenpohl U., Olzog G., Liese H.J., *Die politischen Parteien in Deutschland: Geschichte. Programmatik. Organisation. Personen. Finanzierung*, München 2000.
- Orłowski H., *Fundacje, ich miejsce i rola we współpracy polsko-niemieckiej*, [w:] D. Bingen, K. Malinowski, *Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998*, Poznań 2010.
- Orzechowski M., Verheugen G., *Projekt – rozszerzenie. Jak Polska wchodziła do Unii. Nieznane kulisy rozszerzenia*, Warszawa 2009.
- Paluszyński T., *Historia Niemiec i państw niemieckich. Zarys dziejów politycznych*, Poznań 2006.
- Patecka-Frauenfelder A., *Stanowisko niemieckich partii politycznych wobec członkostwa Turcji w Unii Europejskiej*, [w:] A. Kruk, M. Sus, *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia, wyzwania*, Wrocław 2013.
- Pięciak W., *Niemcy – droga do normalności. Polityka zagraniczna RFN od wojny o Kuwejt do wojny o Kosowo*, Warszawa 2000.
- Pöllath M., *Die Libyen-Resolution 1973: Kann sich liberale Außenpolitik enthalten?*, „Liberal” 2011, nr 9.
- Pörzgen G., *Auf der Suche nach der verlorenen Kompetenz. Russlandpolitik im Deutschen Bundestag*, „Osteuropa” 2009, nr 9.
- Rau Z., *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2000.
- Rensing M., *Geschichte und Politik in den Reden der deutschen Bundespräsidenten 1949-1984*, Münster–New York 1996.
- Ronholz E., *Deutsche Erblasten im jugoslawischen Bürgerkrieg*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1992, nr 7.
- Rösler P., Lindner Ch., *Freiheit: gefühlt-gedacht-gelebt. Liberale Beiträge zu einer Wertediskussion*, Wiesbaden 2009.
- Rycerska I., *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*, Kielce 2003.
- Sattar M., „...und das bin ich!” *Guido Westerwelle. Eine politische Biographie*, München 2009.
- Scheel W., *Opposition im Angriff 1966-1969*, [w:] W. Gerhardt (red.), *Die Kraft der Freiheit. Geschichte, Gegenwart und Zukunft des Liberalismus*, Stuttgart–Leipzig 2008.
- Scheer H., *Parteien kontra Bürger? Die Zukunft der Parteiendemokratie*, München–Zürich 1979.
- Schmidt-Eenboom E., *Der Schattenkrieger. Klaus Kinkel und der BND*, Düsseldorf 1995.
- Schmidt H., Steinbrück P., *Zug um Zug*, München 2012.
- Schwarz H.-P., *Helmut Kohl*, München 2012.

- Schwelien M., *Joschka Fischer. Eine Karriere*, Hamburg 2000.
- Skubiszewski K., *Der Weimarer Bogen*, [w:] K. Kinkel (red.), *In der Verantwortung. Hans-Dietrich Genscher zum Siebzigsten*, Berlin 1997.
- Smith J., *A sense of liberty. The history of the Liberal International*, London 1997.
- Sobolewski M., *Partie i systemy kapitalistyczne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977.
- Sokół W., *Klasyfikacja partii*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005.
- Stark H., *Jugosławien*, [w:] R. Picht, V. Hoffmann-Martinot, R. Lasserre, P. Theiner, *Fremde Freunde. Deutsche und Franzosen vor dem 21. Jahrhundert*, München 1997.
- Stempin A., *Angela Merkel. Cesarzowa Europy*, Warszawa 2014.
- Stolarczyk M., *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989-2009*, Katowice 2010.
- „...steht dem heutigen Staat ablehnend gegenüber”, „Liberal” 2014, nr 1.
- Stradowski M.A., *Międzynarodowe aspekty zjednoczenia Niemiec*, Toruń 2010.
- Streissler E. i M., *Friedrich August von Hayek*, Warszawa 2004.
- Sulowski S., *Dobre sąsiedztwo i polsko-niemiecka wspólnota interesów w latach dziewięćdziesiątych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1999, nr 8.
- Sulowski S., Wojtaszczyk K.A. (red.), *System polityczny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 2005.
- Sułek J., *Na drodze do porozumienia i pojednania z Niemcami. Wybór tekstów z lat 1989-2009*, Warszawa 2009.
- Szarota T., *Niemiecki Michel. Dzieje narodowego symbolu i stereotypu*, Warszawa 1988.
- Szymborski W., *Wojna w Zatoce Perskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1991, nr 4.
- Theodor Heuss. *Ansprachen anlässlich der 40. Wiederkehr zur Wahl von Theodor Heuss zum ersten Bundespräsidenten der Bundesrepublik Deutschland, 12.09.1989 in Bonn-Bad Godesberg*, Stockdorf 1990.
- Szetlach M.E., *Wielka koalicja CDU/CSU i SPD – odmienne koncepcje polityczne a sposób podejmowania decyzji*, [w:] M. Kosman, S. Sadowski (red.), *Niemcy w XXI wieku. Wybrane problemy polityczne i społeczne. Szkice historyczne i politologiczne*, Bydgoszcz 2009.
- Szpak P., Gołąb J., *Jeszcze raz o wyborach parlamentarnych w Niemczech*, „Zbliżenia Polsko-Niemieckie” 1997, nr 2.
- Tomczak M., *Niemiecka polityka wobec nowych wyzwań*, [w:] J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczak, S. Żerko, *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, Poznań 2011.
- Tomczak M., *Nowa koalicja rządowa w RFN*, „Przegląd Zachodni” 2006, nr 2.
- Tomczyk M., *Niemieckie partie polityczne wobec kryzysu w strefie euro*, [w:] A. Kruk, M. Sus (red.), *Niemiecka scena polityczna 2009-2013. Aktorzy, zagadnienia, wyzwania*, Wrocław 2013.
- Treibel J., *Die FDP. Prozesse innerparteilicher Führung 2000-2012*, Baden-Baden 2014.
- Treibel J., *Regierungspartei ohne Kurs und Führung. Querdenker und neues Grundsatzprogramm als Ausweg aus dem Dilemma der FDP?*, „Die Politische Meinung” 2012, nr 10.
- Trzcilińska-Polus A., *Polska na forum Bundestagu 1990-2002. Współkształtowanie przez Parlament Związkowy polityki zagranicznej Niemiec w kontekście procesu integracji europejskiej*, Opole 2008.

- Vogt L., *Das Kapital der Bürger. Theorie und Praxis zivilgesellschaftlichen Engagements*, 2005, http://books.google.pl/books?id=9GGanOtK74QC&pg=PA75&lpg=PA75&dq=Ralf+Dahrendorf+Bürgergesellschaft&source=bl&ots=Ld-4ADl5gG&sig=EPcaB7m_dSu_aCo5n-kKXhch2_8&hl=pl&sa=X&ei=XUlfT-GqNIiGswa8scm7CQ&ved=0CFkQ6AEwBg#v=onepage&q=Ralf%20Dahrendorf%20Bürgergesellschaft&f=true [dostęp: 30.08.2014].
- Volmer L., *Die Grünen. Von der Protestbewegung zur etablierten Partei-Eine Bilanz*, München 2009.
- Vorländer H., *Als Phönix in der Asche? Die FDP nach der Bundestagswahl 2009*, [w:] O. Niedermayer, *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2009*, Wiesbaden 2011.
- Vorländer H., *Die FDP nach der deutschen Vereinigung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1992, nr 5.
- Vorländer H., *Die Schattenpartei. Mit Erfolg aus dem Scheinwerferlicht verschwunden: Die FDP*, [w:] H. Zehetmeier, *Das deutsche Parteiensystem. Perspektiven für das 21. Jahrhundert*, Wiesbaden 2004.
- Vorländer H., *Das strategische Dilemma der FDP*, [w:] M. Machning, J. Rarschke (red.), *Wohin steuert Deutschland? Bundestagswahl 2009. Ein Blick hinter Kulissen*, Hamburg 2009.
- Volkman T., *Das Schweigen im Dilemma*, „Liberal” 2011, nr 5.
- Walter F., *Die Bonner Parteien auf dem Weg in die Berliner Republik*, Hamburg 1998.
- Walter F., *Gelb oder Grün? Kleine Parteiengeschichte der besserverdienenden Mitte in Deutschland*, Bielefeld 2010.
- Walter F., *Grün statt Gelb*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1995, nr 6.
- Walter F., *Im Herbst der Volksparteien? Eine kleine Geschichte von Aufstieg und Rückgang politischer Massenintegration*, Bielefeld 2009.
- Warakomska A., *Stanowisko Niemiec wobec rozszerzenia Unii Europejskiej o Turcję w świetle wydarzeń na placu Taksim*, [w:] E. Kuczyński, M. Tomczyk, *Niemcy, Szwajcaria, Austria na arenie międzynarodowej. Polityka – kultura – społeczeństwo*, Łódź 2014.
- Weitz E.D., *Niemcy weimarskie. Nadzieje i tragedia*, Kraków 2011.
- Werner A., *Was ist, was will, wie wirkt die AfD?*, Köln/Karlsruhe 2015.
- Werner H., *Ordnung in Freiheit – Das wirtschaftspolitische Programm der FDP 1949-2009*, „Argumente der Freiheit” 2009, nr 24.
- Westerwelle G., *18-Mein Buch zur Wahl*, München 2002.
- Westerwelle G., *Anspruch Freiheit*, „Liberal” 2001, nr 6.
- Westerwelle G., *Neuland. Einstieg in einen Politikwechsel*, München–Düsseldorf 1998.
- Westerwelle G., *Unsere Interessen in der Welt. Wie Deutschlands Außenpolitik die Globalisierung nutzen kann*, „Liberal” 2007, nr 12.
- Westerwelle G., Wichmann D., *Zwischen zwei Leben. Von Liebe, Tod und Zuversicht*, Hamburg 2015.
- Węc J.J., *CDU/CSU wobec polityki niemieckiej Republiki Federalnej Niemiec 1949-1969*, Kraków 2000.
- Węc J.J., *FDP wobec polityki wschodniej RFN: 1969-1982*, Poznań 1990.
- Winkler H.A., *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1806-1933*, t. 1 i 2, Wrocław 2007.
- Winkler H.A., *Politik ohne Projekt. Gedanken über Deutschland, Libyen und Europa*, „Internationale Politik” 2011, nr 9/10.

- Witkowska M., *Partie polityczne w krajach związkowych Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 2003.
- Wolff-Powęska A., *Niemiecka myśl polityczna wieku oświecenia*, Poznań 1988.
- Wolff-Powęska A., *Pamięć-brzemie i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010)*, Poznań 2011.
- Wolff-Powęska A., *Wybory do Bundestagu 2002. Z dziejów kultury politycznej Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2002, nr 4.
- Woś R., *Co dalej z FDP?*, „Biuletyn niemiecki” 2013, nr 42.
- Woyke W., *Deutsch-französische Beziehungen seit der Wiedervereinigung. Das Tandem faßt wieder Tritt*, Hemsbach 2000.
- Woyke W., *Wahlen 2009. Europawahlen und Wahl zum Deutschen Bundestag*, „Info aktuell. Informationen zur politischen Bildung” 2009, Aktuell nr 20.
- Wyligała H., *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*, Toruń 2009.
- Zaremba A., *Międzynarodowy ruch liberalny wobec europejskich procesów integracyjnych. Ewolucja programowa i organizacyjna Porozumienia Liberalistów i Demokratów na rzecz Europy – ALDE*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2013, nr 3.
- Zariczny P., *Przyjaciele Polski-lobby propolskie we współczesnych Niemczech*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2012, nr 35.
- Zeitler K.P., *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher*, Marburg 2000.
- Zieliński W., *Wolna Partia Demokratyczna (FDP)*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w Niemczech*, Warszawa 2004.
- Żmigrodzki M., *Pojęcie, geneza i badania partii politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005.
- Żurek M., *Unia Europejska w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Determinanty Europapolitik*, Szczecin 2012.
- Żurek M., *Niemieckie prezydencje w Radzie Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni” 2011, nr 3.

Prasa (online i drukowana)

- Aktuelle Nachricht – FDP nach Westerwelle: Sozialliberale Maxwell-Runde formiert sich, 6.10.2010, <http://ef-magazin.de/2010/10/06/2598-aktuelle-nachricht--fdp-nach-westerwelle-sozialliberale-maxwell-runde-formiert-sich> [dostęp: 4.08.2015].
- A new vision of Europe*, http://www.nytimes.com/2012/09/18/opinion/a-new-vision-of-europe.html?_r=2&adxnnl=1&adxnnlx=1347980610-XJ/WVg258nmQjw7lO/timQ& [dostęp: 1.10.2014].
- Afghanistan-Einsatz soll Deutschland Sicherheit bringen*, „Die Zeit” 9.07.2010.
- Aufbruch in Bleitweste*, „Die Zeit” 14.05.2012.
- Aufstand der Verführten*, „Der Spiegel” 2011, nr 14.
- Außenminister Guido Westerwelle im Interview mit dem General-Anzeiger*, 28.11.2009.

- Carstens P., *Führungsansprüche einer Dreiergruppe*, 31.03.2011, <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/fdp-fuehrungsansprueche-einer-dreiergruppe-1607546.html> [dostęp: 27.08.2014].
- Carstens P., *Unser Staat ist ein teurer Schwächling*, <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/fdp-generalsekretaer-lindner-unser-staat-ist-ein-teurer-schwaechling-1909693.html> [dostęp: 16.03.2015].
- Caspari L., *Auf welche Wähler die FDP noch hofft*, „Die Zeit” 3.04.2012.
- Cywiński P., *Wicekanclerz z małżonkiem*, „Wprost” 11.10.2009.
- Das Rathaus. Zeitschrift für Kommunalpolitik*, <http://www.das-rathaus.de> [dostęp: 1.07.2014].
- Dachs G., *Den Staat schlanker machen*, „Die Zeit” 19.06.1992.
- Dausend P., *Wenn schon Frauen, dann schöne*, „Die Zeit” 8.03.2012.
- Denkler T., *Brüderles Bollwerk*, 11.05.2011, <http://www.sueddeutsche.de/politik/neue-fraktionspitze-der-fdp-das-bollwerk-des-rainer-bruederle-1.1096114> [dostęp: 1.07.2014].
- Der Schwabe mit dem Ohr am Volke*, „Stuttgarter Zeitung.De” 11.12.2013.
- Dezimieren und domestizieren*, „WirtschaftsWoche” 30.11.2009.
- Die liberale Bürgergesellschaft, *erfordert die umfassende Definition von Liberalismus*, <http://www.dr-trier.de/Themen/Liberalismus/liberalismus.html> [dostęp: 6.10.2014].
- Die Stadtversager*, „Der Spiegel” 2011, nr 30.
- Die FDP soll wieder kämpfen*, „Die Zeit” 14.05.2011.
- Es ist richtig, dass wir in Nordafrika vor einem Dilemma stehen*, <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/interview/1363626> [dostęp: 1.10.2014].
- FDP: Sechs Thesen über Phillip Rösler*, „Süddeutsche Zeitung” 5.04.2011.
- Feldenkirchen M., *Der Geduldete*, „Der Spiegel” 2011, nr 20.
- FDP dąży do władzy*, <http://kronika.sejm.gov.pl/miedzynarodowa.4/text/km20.htm#b17> [dostęp: 25.08.2014].
- FDP beruft neuen Bundesgeschäftsführer*, 3.06.2014, http://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id_69695256/fdp-beruft-neuen-bundesgeschaeftsfuehrer.html [dostęp: 23.07.2014].
- FDP – Politikerin fordert EU-Ausschluss Polens*, „Die Welt” 2.07.2008.
- FDP-Stiftung kassiert weiter Steuermillionen*, 26.09.2013, <http://www.stern.de/politik/deutschland/trotz-wahldebakel-fdp-stiftung-kassiert-weiter-steuermillionen-2060693.html> [dostęp: 15.08.2014].
- „Freiheitsthesen” sollen die FDP nach oben bringen*, „FAZ” 1.02.2012.
- Friede den Zeltpalästen*, „Der Spiegel” 2011, nr 13.
- Gaddafi muss weg – ohne Frage*, „Der Spiegel” 2001, nr 12.
- Genscher widerspricht Pérez de Cuéllar*, „FAZ” 16.12.1991.
- Gnaden gegen Guido*, „Der Spiegel” 2004, nr 19.
- G. Westerwelle, „Forum” 2009, nr 38.
- Gholiagha S., *Übersicht über den Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP für die 17. Legislaturperiode mit dem Schwerpunkt Bürgerschaftliches Engagement*, http://www.b-b-e.de/fileadmin/inhalte/aktuelles/2009/11/nl23_koalitionsvertrag.pdf [dostęp: 6.10.2014].
- Hamm-Bruecher H., *„Laßt die Bürgergesellschaft wachsen!” Plädoyer für eine Reform der Demokratie*, „Die Zeit” 1998, nr 40, 24.10.1998.
- Härtig K., *Wir sind weiter im Spiel*, „Liberal” 2014, nr 1.

- Hervorragende Grundlage für unser Land*, <http://tagesschau.de/inland/koalition190.html> [dostęp: 25.08.2014].
- Hildebrandt T., *Wer regiert ist resozialisiert*, „Die Zeit” 8.09.2005.
- Hort P., *Nach einer langen Nacht hat Genschers Drängen Erfolg*, „FAZ” 17.12.1991.
- Huber zum 85. Geburtstag von Frau Hamm-Brücher, <http://www.ekd.de> [dostęp: 1.10.2014].
- Ich bin nicht beleidigt*, „Der Spiegel” 2008, nr 11.
- Interview mit Bundesaußenminister Guido Westerwelle*, „Bild” 7.11.2009.
- Japst und springt*, 6.06.1983, „Der Spiegel” 1983, nr 23.
- Jendroszczyk P., *Dyplomata na nowe czasy*, „Rzeczpospolita” 3.10.2009.
- Keine Alternative*, „Der Spiegel” 1972, nr 33.
- Kinkel K., *Zwanzig Jahre in Spitzenposition*, *Die Welt*” 3.12.2010.
- Klaus Kinkel – 70 Jahre und voll am Ball. *Liberales Urgestein aus Baden-Württemberg*, „Die Zeit” 22.01.2007.
- Koch-Mehrin S., *Ein Europa der zwei Geschwindigkeiten gibt es bereits*, http://www.dradio.de/df/sendungen/interview_dlf/804732 [dostęp: 5.01.2009].
- König M., *Parteichef, eingekreist*, 6.01.2011, <http://www.sueddeutsche.de/politik/fdp-in-der-krise-westerwelle-eingekreist-1.1043197> [dostęp: 23.07.2014].
- Kritik an Parteispitze: Kubickis DDR-Vergleich empört FDP*, „Der Spiegel” 12.12.2010.
- Liberale können von den Niederlanden lernen*, 13.06.2010, <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article8024795/Liberale-koennen-von-den-Niederlanden-lernen.html> [dostęp: 12.07.2015].
- Liberale Unterlassung*, „Der Spiegel” 2010, nr 44.
- Meyers Monolog: Westerwelle ist der Sündenbock*, „Cicero” 9.09.2011.
- Mißtrauen und Irritation in Frankreich wegen der deutschen Jugoslawien Politik*, „FAZ” 4.07.1991.
- Mit Kraftakten kann man nichts erreichen*, „Der Spiegel” 1972, nr 22.
- von Neukirch R., Schwennicke Ch., Stark H., Merlind T., *Aufbruch in Bleiweste*, „Der Spiegel” 11.04.2011.
- Nowy rząd rozpoczyna pracę*, http://www.rp.pl/artykul/28,384282_Nowy_rzad_rozpoczyna_prace.html [dostęp: 25.08.2014].
- Obama beim Wort nehmen*, „Der Spiegel” 2009, nr 19.
- Parteien erhalten Rekordsumme vom Staat*, „Die Zeit” 13.05.2013.
- Pflüger F., *Der falsche Mann, das falsche Signal*, „Die Zeit” 8.10.1993.
- Pieper sieht Schaden für deutsch-polnische Beziehungen*, <http://www.stem.de/news2/aktuell/pieper-sieht-schaden-fu-er-deutsch-polnischebeziehungen-1604613.html> [dostęp: 1.01.2013].
- Politische Gespräche in Tunis*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/zz_Archiv_BM-Reisen/2013/08_Tunesien/130813-Reiseankuendigung-TUN.html [dostęp: 9.04.2015].
- Pragal P., *Die Gefälligkeitspolitik und ihre Politiker müssen angeprangert werden*, 3.06.1996, <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/fdp-abgeordnete-sabine-leutheusser-schnarrenberger-mitglied-des-linksliberalen-freiburger-kreises---fordert-eine-klare-inhaltliche-positionierung-ihrer-partei--die-gefaelligkeitspolitik-und-ihre-politiker-muessen-angeprangert-werden-,10810590,9133160.html> [dostęp: 23.07.2014].

- Rösler holt 95 Prozent der Stimmen, 14.05.2011, <http://www.sueddeutsche.de/politik/fdp-waehl-neuen-vorsitz-roesler-holt-prozent-der-stimmen-1.1097173> [dostęp: 21.07.2011].
- P. Rösler will die FDP neu ausrichten, „Die Welt” 1.04.2011.
- Profil hinter dickem Milchglas, „Die Zeit” 18.1.1980.
- Richtige Kante zeigen, „Die Zeit” 25.03.2010.
- Ross J., Brauchen wir die FDP noch? „Die Zeit” 5.01.2012.
- Rösler P., Was uns fehlt, „FDP Niedersachsen” 5.03.2008.
- Schämen für Westerwelle, „Der Spiegel” 2011, nr 17.
- Scheel geht auf Distanz zu Westerwelle, „Der Spiegel” 2010, nr 52.
- Solms: FDP-Haushalt 30 Prozent kleiner als noch 2013, 1.06.2014, <http://www.zeit.de/news/2014-06/01/d-eu-wahlen-parteien-fdp-finanzen-solms-fdp-haushalt-30-prozent-kleiner-als-noch-2013-01050402> [dostęp: 24.07.2014].
- Stuttgart: Auf dem Dreikönigstreffen der FDP Zweifelsfreie Zusage Kohls an Polen verlangt Genscher: Wer die Grenzfrage offen hält, schlägt die Tür zur deutschen Einheit zu, „Süddeutsche Zeitung” 8.01.1990.
- Steinmeier hat vieles richtig gemacht, „Die Welt” 5.09.2009.
- Strengthening democracy in Tunisia, http://www.auswaertiges-amt.de/sid_B05411A71701-BA2CD9561BB851C6AB65/EN/Aussenpolitik/RegionaleSchwerpunkte/NaherMittlererOsten/Umbrueche_TSP/TUN-Transformations%20-node.html [dostęp: 9.04.2015].
- Śmierć Möllemanna komentuje prof. Jürgen Dittberner, „Gazeta Wyborcza” 5.06.2003.
- Weiland S., Westerwelles Tunesien-Besuch: Angst vor dem nächsten Brandherd, 15.08.2013, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/tunesien-reise-von-westerwelle-wird-von-aegypten-unruhen-ueberschattet-a-916788.html> [dostęp: 7.10.2014].
- Weithofer W., Auf den Spuren von Theodor Heuss, „Stuttgarter Nachrichten. De” 13.12.2013.
- Westerwelle G., An die deutsche Mittelschicht denkt niemand, „Die Welt” 11.02.2010.
- Westerwelle G., Europas Werte verteidigen! (Gastbeitrag), „FAZ” 5.09.2012.
- Westerwelle G., Lawrow S., Die deutsch-russische Modernisierungspartnerschaft, „FAZ” 30.05.2010.
- Westerwelle: Deutschland beteiligt sich nicht an Krieg, „Angriff auf Libyen binnen Stunden”, <http://www.n-tv.de/politik/Angriff-auf-Libyen-binnen-Stunden-article2881341.html> [dostęp: 1.10.2015].
- Westerwelle fordert Ende des Griechenland-Mobbings, „Die Zeit” 25.08.2012.
- Westerwelle fordert Freiheit für Mursi, 12.07.2013, <http://www.sueddeutsche.de/politik/krise-in-aegypten-westerwelle-fordert-freiheit-fuer-mursi-1.1719841> [dostęp: 9.04.2015].
- Westerwelle fordert mehr Macht für die EU-Kommission, „FAZ” 5.09.2012.
- Westerwelle lernt das Genschern, „Der Spiegel” 8.08.2012.
- Westerwelle nennt Mursis Sturz Rückschlag für die Demokratie, 4.07.2013, <http://www.zeit.de/politik/ausland/2013-07/aegypten-sturz-mursi-reaktionen> [dostęp: 9.04.2015].
- Westerwelle: Niemcy nie są osamotnione w sprawie Libii, <http://www.rp.pl/artukul/629622.html> [dostęp: 1.10.2014].
- Westerwelle zeigt Statur, „Der Tagesspiegel” 30.08.2012.
- Westerwelle und Balten warnen vor Spaltung Europas, „Die Welt” 23.08.2012.

Internet

- Archiv des Liberalismus-Bibliothek, <http://www.freiheit.org/files/288/Benutzungshinweis-Bib.pdf> [dostęp: 27.08.2014].
- Argumente der Freiheit*, http://www.freiheit.org/webcom/show_article.php/_c-163/_nr-2194/i.html [dostęp: 21.07.2015].
- www.auswaertiges.amt.de
- <http://www.dahrendorfkreis.de>
- www.fdp.de
- www.freiheit.org
- www.liberales.de
- www.liberaleshochschulgruppen.org
- www.lips.fdp.de
- <http://www.theodor-heuss-haus.de/theodor-heuss/nationalsozialismus/> [dostęp: 28.10.2014].
- Bundesgeschäftsstelle der FDP. Organisationsplan, http://www.fdp.de/files/1065/Organisationsplan_September_2012.pdf [dostęp: 23.07.2014].
- Dahrendorfkreis. Für einen ganzheitlichen Liberalismus*, http://www.dahrendorfkreis.de/?page_id=108 [dostęp: 23.07.2014].
- Dittberner J., *Unliberale Ruhe. Die Welt in der Binnenkultur der FDP*, http://www.uni-potsdam.de/u/PolWi_Dittb/gedenkaen/unliberale.html [dostęp: 1.10.2010].
- Eichler B., *Auf dem Sprung - Frauen in der Bürgergesellschaft*, <http://www.freiheit.org/Aufdem-Sprung-Frauen-in-der-Buergergesellschaft/616c10560i1p/index.html> [dostęp: 16.03.2016].
- Der Freiburger Kreis. Das Forum der Liberalen*, <http://www.liberales.org> [dostęp: 23.07.2014].
- Der Liberale Parteiservice in Kürze*, <http://lips-fdp.de/> [dostęp: 23.07.2014].
- Elde – Liberale Depeche*, <http://elde-online.de/elde/mediadaten> [dostęp: 23.07.2014].
- Für eine lebendige Bürgergesellschaft*, <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2010/10/2010-10-05-nationale-engagementstrategie.html> [dostęp: 1.10.2014].
- Erlor G., von Kladden E., Trittin J., Westerwelle G., *Five Questions, Four Agendas. Four politicians define their parties' foreign policies*, <https://ip-journal.dgap.org/en/article/five-questions-four-agendas> [dostęp: 16.02.2015].
- Junge Liberalen*, <http://www.julis.de/home.html> [dostęp: 1.10.2014].
- Lambsdorff Graf A., *Wider eine (ver)fassunglose EU – Fünf Schritte für die Zukunft Europas*, http://lambsdorffdirekt.de/pdf/T_liberal_Verfassung_050722.pdf [dostęp: 5.01.2009].
- Liberale Hochschulgruppe, www.liberales-hochschulgruppen.de.
- Liberal. Debatten zur Freiheit*, <http://www.libmag.de/> [dostęp: 23.07.2014].
- Liberaler Club, <http://liberaler-aufbruch.net/liberaler-club/> [dostęp: 4.08.2014].
- Neuer Bundesgeschäftsführer der FDP: Jörg Paschedag*, 1.02.2013, <http://www.netzwerk-ebd.de/news/neuer-bundesgeschaefsfuehrer-der-fdp-joerg-paschedag> [dostęp: 23.07.2014].
- Positionen*, <http://liberaler-aufbruch.net/positionen/> [dostęp: 4.08.2014].
- Rolf Berndt Geschäftsführendes Vorstandsmitglied der Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit*, <http://www.freiheit.org/Rolf-Berndt/58c/index.html> [dostęp: 23.07.2014].
- Renatus neue FDP-Bundesgeschäftsführerin*, <http://www.politik-kommunikation.de/personalwechsel/renatus-neue-fdp-bundesgeschaefsfuehrerin> [dostęp: 23.07.2014].

SPD zu Irak-Krieg: Keine Beteiligung – selbst bei Uno-Mandat, „Der Spiegel”, 5.08.2002, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/spd-zu-irak-krieg-keine-beteiligung-selbst-bei-uno-mandat-a-208283.html> [dostęp: 17.07.2015].

Inne

Broszura *Liberal International. Deutsche Gruppe der Liberal Internationale*, Berlin [brak daty wydania].

Broszura *Liberale Hochschulgruppe*, Berlin [brak daty wydania].

Es ist richtig, dass wir in Nordafrika vor einem Dilemma stehen, <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/interview/1363626> [dostęp: 1.10.2014].

„Programm” 2014, nr 2 (folder reklamowy FDP).

Rozmowy

Wypowiedź Janusza Józefa Węca, I Kongres Europeistyki, IX 2014.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AA (Auswärtiges Amt) – Urząd Spraw Zagranicznych
- AfD (Alternative für Deutschland) – Alternatywa dla Niemiec
- ALDE (Alliance of Liberals and Democrats for Europe) – Porozumienie Liberalów i Demokratów na rzecz Europy
- APO (Außerparlamentarische Opposition) – Opozycja Pozaparlamentarna
- ASEAN (Association of South-East Asian Nations) – Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej
- BFD (Bund Freier Demokraten) – Związek Wolnych Demokratów
- CDU (Christlich Demokratische Union) – Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna
- CSU (Christlich-Soziale Union) – Unia Chrześcijańsko-Społeczna
- DDP (Deutsche Demokratische Partei) – Niemiecka Partia Demokratyczna
- DIHK (Deutscher Industrie- und Handelskammertag) – Zrzeszenie Niemieckich Izb Przemysłowo-Handlowych
- DVP (Deutsche Volkspartei) – Niemiecka Partia Ludowa
- FDP (Freie Demokratische Partei) – Wolna Partia Demokratyczna
- FPÖ (Freiheitliche Partei Österreichs) – Austriacka Partia Wolnościowa
- JuLis (Junge Liberalen) – Młodzi Liberalowie
- LDP (Liberal Demokratische Partei) – Partia Liberalno-Demokratyczna
- LDPD (Liberal-Demokratische Partei Deutschlands) – Liberalno-Demokratyczna Partia Niemiec
- LI (Liberale Internationale) – Międzynarodówka Liberalna
- LiPS (Liberaler Partei-Service) – Obsługa Partii Liberalnej
- KBWE – Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- NATO (North Atlantic Treaty Organization) – Pakt Północnoatlantycki
- NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands) – Narodowo-Demokratyczna Partia Niemiec
- NRD – Niemiecka Republika Demokratyczna
- NSDAP (Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei) – Narodowo-Socjalistyczna Niemiecka Partia Robotników
- OBWE – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
- PISA (Programme for International Student Assessment) – Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów
- RFN – Republika Federalna Niemiec
- SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) – Socjalistyczna Partia Jedności Niemiec
- SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) – Socjaldemokratyczna Partia Niemiec

START (Strategic Arms Reduction Treaty) – Układ o redukcji i ograniczeniu strategicznych zbrojeń ofensywnych

Stasi (Ministerium für Staatssicherheit) – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego Niemieckiej Republiki Demokratycznej

UNASUR (Unión de Naciones Suramericanas) – Unia Narodów Południowoamerykańskich

VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie) – Partia Ludowa na rzecz Wolności i Demokracji

SUMMARY

The Free Democratic Party after the Reunification of Germany (1990-2013)

Created in 1948, the Free Democratic Party (FDP) has shaped the German political parties scene together with the Christian Democratic Union/Christian Social Union and the Social Democratic Party and played in the political system the role of a „scales indicator arrow” for many years, concentrated heavily on the matters of foreign politics. It's not without a reason that the FDP has an image of the party of foreign office ministers as this post has been occupied by Walter Scheel, Hans-Dietrich Genscher, Klaus Kinkel and Guido Westerwelle – all members of the FDP. Theodor Heuss and Walter Scheel were also presidents of the Federal Republic of Germany.

Because of the party's strong position on the political scene of post world war II Germany, it has been the subject of many research analyses and publishings in the field of political studies. In the literature on this subject, mostly in German language, studies about the role of the liberals in creating the internal and international politics of Germany are being published regularly. The topics which have been researched most are: the ideology, program work and the party's organization and voters. The scholars were interested in the position of the party in the German political system, where it's been defined as the „scales indicator arrow” between the two social groups – the Christian democrats and social democrats. Of the latest works those analyzing the decision process in the internal structures of the party deserve attention. Research about the role of the party in the decision processes of the Bundestag and Federal Parliaments was done earlier. Works presenting the activity of the FDP in government coalitions are being published, e.g.: the Liberal International or the liberal fraction in the European Parliament. Studies are conducted on the leaders of FDP. Some research concerns also the views of German liberals on many issues of the internal and international politics.

The author's intent is to present the meaning of the Free Democratic Party on the political scene of reunited Germany, from 1990 until 2013. FDP's activity in government coalitions as well as the liberals' activity in opposition in years 1998-2005. The influence of FDP, measured in the percentage of votes received and the results in elections, was limited in 2013, when the party didn't reach the five per-cent threshold and remained outside of the parliament. The FDP's crisis created a question about the

possible directions in rebuilding the party's support and also about the meaning of the party in the political life of the Federal Republic of Germany. It was a fiasco of hopes which the political scientist Arnulf Baring laid in the liberals, stating in the 90's that among German parties, only the liberals had the potential to reform reunited Germany.

Whilst doing research about the situation of FDP after German reunification many questions have been asked: Is there still room on the German political stage for FDP? What's the impact of FDP's leaders accomplishments on the party's ability to draw political attention to itself? Are the liberals in danger of internal divisions of the party? Will FDP overcome the internal crisis? How did the liberals influence the politics of German Federal Republic? How much attention did the liberals pay to the party's programs? Were they rather pragmaticians actively seeking opportunities to be in power or theoreticians presenting a passive approach?

An analysis of the above allowed forming of following thesis:

- FDP has gradually been losing support and the image of the „scales indicator arrow” which resulted from a change of architecture in the German political system;
- FDP has created an image of a pro-european party supporting social market economy, which in times of growing european scepticism and an economical crisis within the European Union did not have a positive impact on the party's popularity and did not contribute to an increase in numbers of supporters;
- after German reunification FDP regarded the christian democrats as its natural cooperators;
- FDP is well institutionalized, e.g.: the Friedrich Naumann Foundation for Freedom, the Archive of Liberalism in Gummersbach.

The first, synthetic chapter describes the history of liberals until 1990. Its purpose is to familiarize the reader with the genesis of the party and its evolution which resulted from the reunification of two German states. It emphasises the evolution of the liberal movement in the 19th century and the reasons for its weakness in confrontation with the socialist movement. The liberal parties' activity within the Weimar Party System, which was banned in 1933, was analyzed. The meaning of German liberalism leaders – Friedrich Naumann and Gustav Stresemann was emphasized. Next there was an attempt to present what role in the two and a half political parties system of post-war Germany the German liberals played under leadership of Walter Scheel, Hans-Dietrich Genscher and Otto Graf Lambsdorff. Special attention was given to the presidents coming from FDP: Theodor Heuss and Walter Scheel and the long time vice-chancellor and foreign minister H.-D. Genscher.

The second chapter analyzes the program of FDP after German reunification. The role of programs created during party assemblies was emphasized with its reform

propositions of the political, social and economical aspects of life in reunited Germany (e.g.: The Lambsdorff Document from 1992, the Theses from Wiesbaden in 1997). In the 90' those were programs connected with problems resulting from the reunification. With time, in their documents, the liberals' began expressing opinions about the loss of trust for German political parties among voters (Parteiverdrossenheit – parties' dolefulness) and opting for the need to build a civil society (e.g.: the Karlsruhe Theses in 2012).

The next chapter talks about the structures of the party. The structure of the Free Democratic Party was described based on acts of law (mainly the constitution of German Federal Republic and internal charter of FDP – Bundessatzung der Freien Demokratischen Partei from May 2014). Monographs of German liberalism scientists Jan Treibel, Hans Vorländer and Jürgen Dittberner were analyzed. The main researched aspects of the FDP's structure were: 1) aims and membership in FDP; 2) the party's structure; 3) party's organs on the federal level. This chapter also presents the activity of institutions created to improve FDP's functioning, e.g. the Friedrich Naumann Foundation for Freedom, the Archive of Liberalism in Gummersbach or informal groups within the party, e.g.: Ralf Dahrendorf followers circle.

The fourth chapter analyzes the power struggle in the party's structures after 1990. The activity of party's leaders was taken into closer consideration – mainly Klaus Kinkel, Guido Westerwelle and with less attention – Philipp Rösler and Christian Lindner. This part of the document is chronologically structured based on the struggle for party's leadership where the fate of the leaders was strictly dependent on their results in election campaigns. Events which were crucial for the party's history took place not only in conjunction with national and international politics. Many key decisions were made during yearly FDP party conventions

The fifth chapter analyzes the influence of liberals in the field of foreign politics of FDP. The influence of nestors of liberal diplomacy was presented, that is the influence of H.-D. Genscher and Walter Scheel on the activity of foreign ministers from FDP in reunited Germany. The directions of German diplomacy in years 1992-1998 under leadership of K. Kinkel and 2009-2013 led by G. Westerwelle were shown. In both cases it was a time of cooperation of FDP with the Christian democrats. Kinkel was the foreign minister in Helmut Kohl's government and Westerwelle was part of the cabinet of Angela Merkel. The cooperation of foreign ministers with the head of the government has an important meaning in the political system of the Federal Republic of Germany, where the chancellor plays the main role in the decision making process.

The summary emphasizes a gradual loss of meaning of FDP on the German political scene with a spreading lack of trust among German voters on the federal level, in European Parliament elections and finally in federal states of Germany.

In order to get to know the FDP, speeches of politicians from this party were followed, memoirs, biographies and books of FDP's leaders were read. An indispensable source of knowledge were memoirs of Hans-Dietrich Genscher. From a collection of biographies, the biography by the diplomat Hans-Dietrich Heumann about the achievements of Genscher is worth special attention. A broad press analysis about Guido Westerwelle was prepared by the "Frankfurter Allgemeine Zeitung" journalist Majid Sattar. Long interviews with German liberals were researched, et. al.: scripts from conversations between H.-D. Genscher and Christian Lindner as well as conversations between Helmut Schmidt and Peer Steinbrück.

For this purpose, the behavioral method proved useful in analyzing the politicians' actions. The decision method contributed to the evaluation, who from FDP has made important decisions in accomplishing the party's goals and implementing its program. The institution- and law-based method has enabled a research of the structure and party's organs of the FDP. It was essential in researching institutions functioning in the party and influencing the meaning of FDP in the country and abroad (e.g.: the Friedrich Naumann Foundation for Freedom). The author also used the system methodology in order to pinpoint the location of FDP on the map of German political parties. Evaluation of the activity of FDP in governments and parliaments of reunited Germany, focused on political decisions made, their legitimacy and effectiveness was possible using the historical method.

From publications in German language, monographs of researchers of German liberalism were mainly analyzed, above all Jan Treibel, Hans Vorländer and Jürgen Dittberner, Eibe Heindrichs, Franz Walter, Jürgen Frölich. The magazine "Liberal" deserves a special interest due to its publications of important politicians, e.g.: Wolfgang Gerhardt or Sabine Leutheusser-Schnarrenberger.

In the riches of Polish documents on German studies, those concerning German FDP were by Janusz Józef Węc, Piotr Kubiak, Zbigniew Mazur, Katarzyna Leśniewska, Katarzyna Kamińska-Moczyło, Piotr Moroz, Marek Andrzejewski, Piotr Madajczyk, Wojciech Zieliński and Rafał Woś. These authors concentrated on the liberal party and have conducted in-depth analyses of the genesis, functioning and importance of FDP.

In the Internet era many FDP documents published on websites of the Archive of Liberalism and on the websites of the party itself were a valuable source of knowledge.

Translated by Tomasz Stephan

SPIS TREŚCI

WSTĘP	3
ROZDZIAŁ PIERWSZY. ZARYS HISTORYCZNY	
LIBERALIZMU NIEMIECKIEGO DO 1990 ROKU	11
Partie liberalne do 1918 roku	11
Partie liberalne w latach 1918-1933	16
Wolna Partia Demokratyczna w latach 1948-1990	19
ROZDZIAŁ DRUGI. DEBATA PROGRAMOWA PO ZJEDNOCZENIU NIEMIEC	37
Dokument Lambsdorffa 1992	39
Pryncypia z Jeny 1993	41
Zasady z Wiesbaden 1997 i późniejsza debata o społeczeństwie obywatelskim	42
Informator w sprawie zmiany polityki w Niemczech 2005	47
Tezy z Karlsruhe 2012	48
Myśl programowa odłamów FDP	52
ROZDZIAŁ TRZECI. STRUKTURA ORGANIZACYJNA FDP	57
Organizacja partii	57
Fundacja im. Friedricha Naumanna	71
Porozumienie Liberalistów i Demokratów na rzecz Europy (ALDE)	75
Międzynarodówka Liberalna (Liberale Internationale, LI)	76
ROZDZIAŁ CZWARTY. FDP PO ZJEDNOCZENIU NIEMIEC	77
FDP jako partia współrządząca z CDU/CSU (1990-1998)	77
FDP w opozycji (1998-2009)	89
FDP w gabinecie Angeli Merkel (2009-2013)	97
ROZDZIAŁ PIĄTY. POLITYKA MIĘDZYNARODOWA FDP	103
Polityka Hansa-Dietricha Genschera po zjednoczeniu Niemiec	103
Polityka zagraniczna ministra Klaus Kinkel	114
Utrata władzy przez Klaus Kinkel. Liberalna polityka międzynarodowa w czasach opozycji (1998-2005)	129
Guido Westerwelle ministrem spraw zagranicznych (2009-2013)	134

ZAKOŃCZENIE	155
BIBLIOGRAFIA	161
WYKAZ SKRÓTÓW	183
SUMMARY	185